Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Прикарпатський науково-аналітичний центр

Актуальні проблеми розвитку економіки регіону

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Випуск 6

Том 2

Івано-Франківськ
2010

УДК 332.14:336
ББК 65.049 (4 Укр):65.9(4 Укр)26
А43

Науковий збірник включено до переліку фахових видань згідно з постановою Президії ВАК України від 18 січня 2007 року № 1-05/1

Схвалено до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 4 від 15.12.2005)

РЕДАКЦІЙНА РАДА: Ґрещук В.В. (*голова ради*) – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, директор Інституту українознавства, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор; **Возняк С.М.** – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, професор кафедри філософії, доктор філософських наук, професор; **Кононенко В.І.** – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, завідувач кафедри загального і порівняльного мовознавства, доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України; **Кугутяк М.В.** – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, директор Інституту історії і політології, завідувач кафедри етнології і археології, доктор історичних наук, доктор філософії, професор, заслужений діяч науки і техніки України; **Карпенко З.С.** – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, завідувач кафедри педагогічної і вікової психології, доктор психологічних наук, професор; **Матвіїшин В.Г.** – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, завідувач кафедри світової літератури, доктор філологічних наук, професор; **Остафійчук Б.К.** – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, ректор, завідувач кафедри матеріалознавства і новітніх технологій, доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України; **Москалець В.П.** – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, завідувач кафедри загальної та експериментальної психології, доктор психологічних наук, професор; **Орбан-Лембрик Л.Е.** – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, завідувач кафедри соціальної психології, доктор психологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України; **Ларіонова В.К.** – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, завідувач кафедри філософії, доктор філософських наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Ткачук І.Г. *(головний редактор)* – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, заслужений діяч науки і техніки України; **Крихо-вецька З.М.** *(відповідальний секретар)* **–** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Баланюк І.Ф.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Благун І.С.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Гуцал І.С.** – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів суб'єктів господарювання, декан факультету фінансів Тернопільського національного економічного університету; **Кропельницька С.О.** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Мельник А.Ф. –** доктор економічних наук, професор, академік Української академії економічної кібернетики, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри державного і муніципального управління Тернопільського національного економічного університету; **Сус Т.Й. –** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Романюк М.Д.** – доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Фаріон І.Д. –** доктор економічних наук, професор завідувач кафедри економіки, обліку та економічного аналізу у сфері соціальної інфраструктури Тернопільського національного економічного університету.

Адреса редакційної колегії:
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, кафедра фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, тел. (0342) 59-61-76

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ : науковий збірник / [за ред. І. Г. Ткачук]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – Вип. 6. – Т. 2. – 291 с.

До збірника наукових праць "Актуальні проблеми розвитку економіки регіону" увійшли статті, у яких розглядаються теоретичні аспекти дослідження проблем економіки регіону; статті, присвячені фінансово-кредитним проблемам формування виробничих відносин регіонального рівня, проблемам економічного й соціального розвитку регіонів України.

Для науковців, викладачів вищих закладів освіти й науки, аспірантів і студентів.

THE ACTUAL PROBLEMS OF REGIONAL ECONOMY DEVELOPMENT : scientific collection / [after red. I. G. Tkachuk]. – Ivano-Frankivsk : Publishing house of Precarpathian national university name after Vasyl Stefanyk, 2010. – Issue 6. – V. 2. – 291 p.

The theoretical aspects of research of problems of economy of region, devoted to the financial-credit problems of forming of production relations of regional level, problems of economic and social development of regions of Ukraine are examined in the article of scientific collection "The actual problems of regional economy development".

Scientific collection is designed for research workers, teachers of higher establishments of education and science, graduate students and students.

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010

УДК 336.22
ББК 65.26

Кміть В.М., Березовська Х.І.

АНАЛІЗ ПІЛЬГОВИХ РЕЖИМІВ ОПОДАТКУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Львівський національний університет
імені Івана Франка,
Міністерство освіти і науки України,
економічний факультет,
кафедра фінансів, грошового обігу і кредиту,
79008, м. Львів,
просп. Свободи,18,
тел.: 0322394168, 2743068,
e-mail: virakmit@ukr.net

Анотація. У статті зроблено спробу розкрити окремі особливості пільгових режимів оподаткування діяльності суб'єктів малого бізнесу в Україні. В основу дослідження покладено практичний аналіз спрощеної системи оподаткування з метою виявлення окремих недоліків у процесі фіскального регулювання та можливих аспектів покращення податкового клімату в державі.

Ключові слова: малий бізнес, спрощена система оподаткування, платник єдиного податку, виторг від реалізації продукції, "електронний гаманець".

Annotation. Our article makes an attempt to expose the separate features of favourable modes in the taxation of small business in Ukraine. Our research is based on the practical analysis of the simplified system of taxation with the purpose of exposing the separate faults fixed in the process of fiscal regulating, and possible aspects of improving the tax climate in the state.

Key words: small business, the system of taxation, payer of the united tax, a profit yield from the realization of products, "electronic pocket-book".

Вступ. Розвиток малого бізнесу є одним із важливих факторів формування повноцінного ринкового середовища, реструктуризації і підвищення ефективності суспільного виробництва, поліпшення матеріального добробуту громадян, вирішення соціально-політичних проблем тощо. Саме мале підприємництво, що не потребує великих обсягів початкового капіталу, має достатній потенціал для створення нових робочих місць, сприяє зниженню безробіття й соціальної напруги, визначає темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику ВВП, швидку окупність витрат, свободу вибору ринку, реалізацію інновацій, характеризується великою мобільністю й законодавчою гнучкістю, сприяє послабленню монополізму та розвиткові відкритої конкуренції.

На нинішньому етапі економічних реформ в Україні, зокрема в період виходу з кризового стану, важливою умовою є перетворення малого бізнесу в потужний сегмент ринкової економіки та забезпечення форсованих темпів його розвитку шляхом всебічної державної підтримки.

Незначна роль малого бізнесу в національно-господарському комплексі та формуванні державної казни свідчить про те, що стимулюючий потенціал оподаткування щодо вітчизняного малого підприємництва не використано належним чином.

На нашу думку, це можна пояснити недосконалістю теоретичних і нормативних положень через відсутність практичних досліджень і перевірок щодо оподаткування сфери малого підприємництва; відсутністю цілісної науково обґрунтованої концепції податкової політики в цьому секторі економіки в умовах ринкової трансформації; недосконалістю вітчизняного законодавства з пільгового оподаткування та копіюванням зарубіжного фіскального досвіду без урахування специфіки функціонування суб'єктів малого підприємництва на місцях.

Крім того, особливо актуальною і проблемною видається ситуація з непродуманим плануванням та нецільовим спрямуванням податкових перевірок органів Державної податкової служби (далі – ДПС), що, зрештою, призводять до зростання кількості випадків ухилення від оподаткування і, як наслідок, зменшення надходжень до бюджетів різних рівнів і цільових фондів.

Таким чином, науковий і практичний аналіз застосування діючої практики оподаткування малого бізнесу з конкретизацією вимог щодо вдосконалення податкового законодавства набуває особливої ваги та значущості на сучасному етапі виходу вітчизняної економіки з кризи.

Значний вклад у розвиток сучасної фіскальної теорії пільгових режимів, у вирішення складних проблем фінансової підтримки підприємництва в період фінансових криз та кардинальних ринкових перетворень внесли вітчизняні вчені, серед яких: В.Л.Андрущенко, В.В.Буряковський, З.С.Варналій, О.Д.Василик, В.П.Вишневський, А.І.Даниленко, М.І.Долішній, С.В.Каламбет, А.І.Крисоватий, І.О.Луніна, П.В.Мельник, А.М.Соколовська, В.М.Сутормінa, В.М.Федосов, Л.М.Шаблиста, С.І.Юрій та багато інших.

Віддаючи належне високому рівню наукових робіт вищеперелічених авторів, варто зазначити, що їхні дослідження розкривають теоретичні аспекти світової (особливо позитивний досвід постсоціалістичних країн) і вітчизняної прагматики оподаткування малого бізнесу, які здебільшого мають макроекономічний характер.

Оскільки малий бізнес створює низку характерних особливостей у кожній із галузей його функціонування, то зрозумілим і логічним видається макроекономічний погляд цих учених. Однак недостатньо уваги, на нашу думку, приділено аспектам здійснення практичного аналізу низки питань, зокрема, прогалин вітчизняного податкового законодавства, що мають безпосередній і доволі вагомий вплив на діяльність малого бізнесу. Крім того, сьогодні особливо гострою є потреба в системному комплексному аналізі не лише фіскальної, а й стимулюючої ефективності загальноприйнятого порядку адміністрування альтернативних спрощених систем оподаткування суб'єктів малого підприємництва. Також доцільно наголосити, що однією з причин щодо проблемності здійснення аналізу в цій сфері є фактична відсутність офіційних статистичних даних про вітчизняних суб'єктів (як резидентів, так і нерезидентів), що перебувають на спрощеному оподаткуванні.

Отже, об'єктивна необхідність пошуку існуючих прогалин вітчизняного законодавства з проблем пільгового оподаткування, а також потреба в розробках прикладного характеру, спрямованих на модернізацію оподаткування сфери малого бізнесу з метою максимальної реалізації його фіскального й стимулюючого потенціалів, зумовлюють актуальність дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявити та вказати на існуючі недоліки законодавчого регулювання пільгових режимів, висвітлити механізм дії схем мінімізації податкових надходжень та виокремити інші, не менш важливі, аспекти законодавчого регулювання, опираючись на методи практичного аналізу оподаткування малого підприємництва. Результати аналізу базуються на емпіричних і документальних перевірках звітних даних окремих підприємств малого сектора економіки. Основне за-

вдання спрямовано на уникнення та повну ліквідацію неоднозначних положень в окремих законодавчо-нормативних актах, а також на досягнення прозорості й адекватності діючого фіскального режиму, що, у свою чергу, забезпечать високі й стійкі темпи розвитку малого бізнесу та дозволять збільшити фактичні надходження бюджетних ресурсів.

Результати. Формування та швидке зростання кількості малих підприємств в Україні розпочалося з ухваленням Законів "Про підприємництво" [1] та "Про підприємства в Україні" [2]. Погоджуємось із думками багатьох науковців та політиків, що цей крок відкрив "друге дихання" для становлення тогочасної економіки нашої держави, хоча, зазначимо, таке пожвавлення спостерігалося й у всіх постсоціалістичних країнах.

Аналізуючи статистичні показники по Україні, бачимо, що за період 1991–2004 рр. кількість діючих малих підприємств збільшилася в 6 разів (із 47,1 до 283 тис.), а кількість найманих працівників (у т. ч. і позаштатних) становила 140186 тис., причому загалом вироблено товарів і послуг на суму 28271354,6 тис. грн.

За даними Держкомстату України, Львівська область за період 2008 р. потрапляє в рейтинг десятки найуспішніших областей за показником прибутковості (табл. 1).

Відповідно, побудувавши гістограму за даними табл. 1, бачимо показник відхилення від усередненого результату прибутковості по кожному з регіонів (рис. 1).

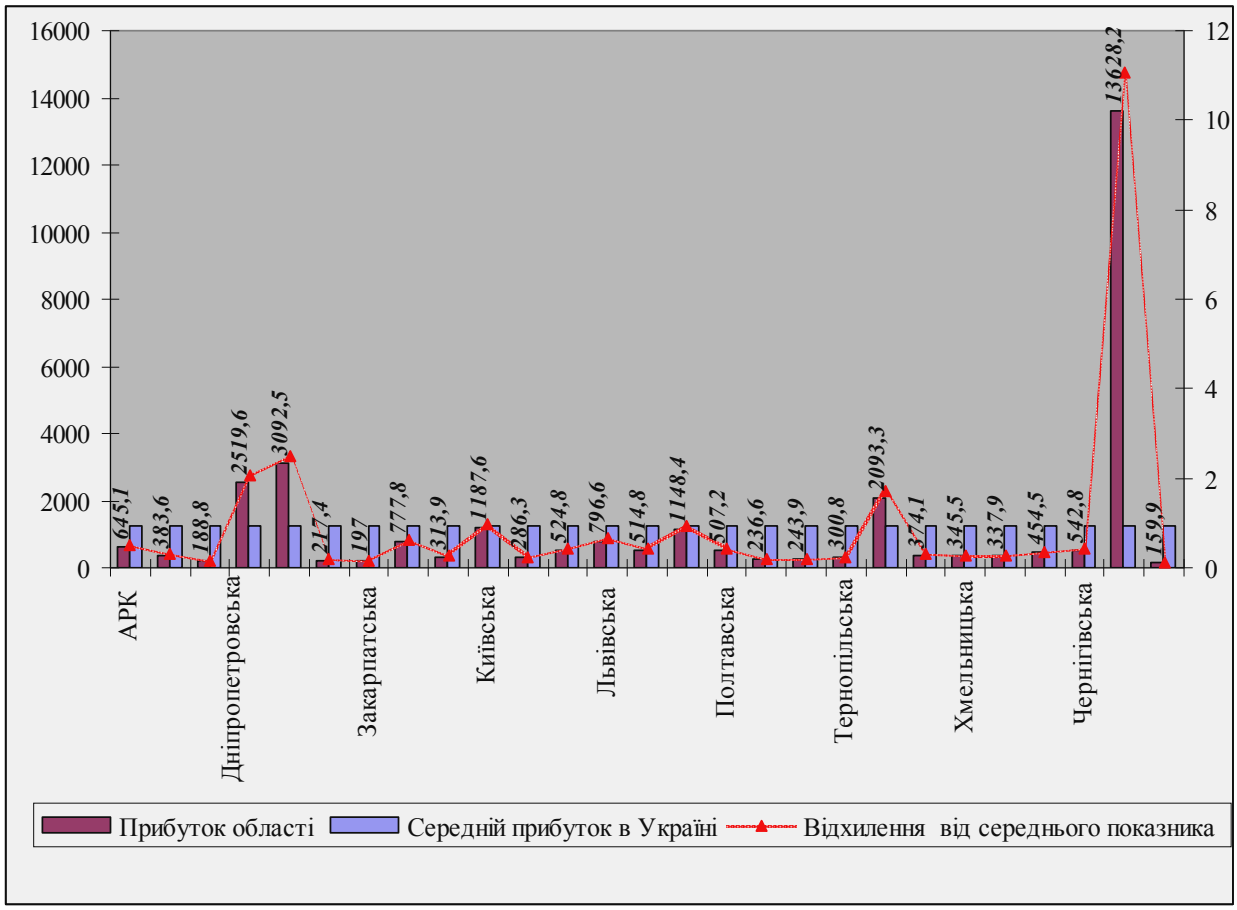

Рис. 1. Фінансові результати діяльності малих підприємств у розрізі регіонів (млн грн)*

** Розроблено авторами на основі джерела: http://www.ukrstat.gov.ua.*

Таблиця 1

Фінансові результати діяльності малих підприємств за регіонами України у 2008 р. (млн грн)*

Регіони (області України)	Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	Місце в рейтингу за прибутковістю	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
			у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Україна	**-37482,2**	**-**	**62,7**	**32018,9**	**37,3**	**69501,1**
Закарпатська	-248,2	1	75,2	197,0	24,8	445,2
Івано-Франківська	-74,5	2	73,6	313,9	26,4	388,4
Кіровоградська	-81,8	3	69,7	286,3	30,3	368,1
Полтавська	-589,9	4	67,6	507,2	32,4	1097,1
Сумська	-249,9	5	67,5	243,9	32,5	493,8
Тернопільська	25,3	6	67,4	300,8	32,6	275,5
Черкаська	-249,6	7	67,1	337,9	32,9	587,5
Чернігівська	133,1	8	67,0	542,8	33,0	409,7
Луганська	-63,0	8	67,0	524,8	33,0	587,8
Донецька	1052,6	9	66,2	3092,5	33,8	2039,9
Львівська	-694,5	10	65,2	796,6	34,8	1491,1
Запорізька	-453,2	11	64,9	777,8	35,1	1231,0
АР Крим	-956,5	12	64,8	645,1	35,2	1601,6
Хмельницька	-32,1	13	64,2	345,5	35,8	377,6
Миколаївська	-188,7	14	64,1	514,8	35,9	703,5
Вінницька	-312,0	15	64,0	383,6	36,0	695,6
Херсонська	-39,5	16	63,6	374,1	36,4	413,6
Київська	-2468,6	17	62,9	1187,6	37,1	3656,2
Рівненська	-228,3	18	62,4	236,6	37,6	464,9
Чернівецька	168,0	19	62,2	454,5	37,8	286,5
Волинська	-311,2	19	62,2	188,8	37,8	500,0
Дніпропетровська	-5869,0	20	61,8	2519,6	38,2	8388,6
Житомирська	-230,3	21	60,9	217,4	39,1	447,7
Одеська	-2499,9	22	60,8	1148,4	39,2	3648,3
м. Севастополь	-147,2	23	59,9	159,9	40,1	307,1
Харківська	-500,8	24	59,6	2093,3	40,4	2594,1
м. Київ	-22372,5	25	55,5	13628,2	44,5	36000,7

** Таблицю сформовано без банків, фермерських господарств та бюджетних установ, а дані наведено з урахуванням змін відповідно до Закону № 523[2] та до джерела: http://www.ukrstat.gov.ua.*

Щодо функціонування малого бізнесу на теренах Львівщини, то, зазначимо, що у 2008 р. на 10 тис. осіб наявного населення області припадало 75 малих підприємств, що менше, ніж у 2007 р. (таких було 76). Серед регіонів України за цим показником Львівщина посіла 6-те місце (після Києва, Севастополя, Одеської, Харківської областей

та АР Крим). Середньостатистичний показник по державі був меншим від обласного й становив 72 підприємства, причому, відповідно до 2007 р., цей показник скоротився на 4 підприємства. У територіальному розрізі серед районів і міст Львівщини найбільшим такий показник був у Львові та Трускавці, а також у Самборі, Моршині, Бориславі та Пустомитівському районі (рис. 2).

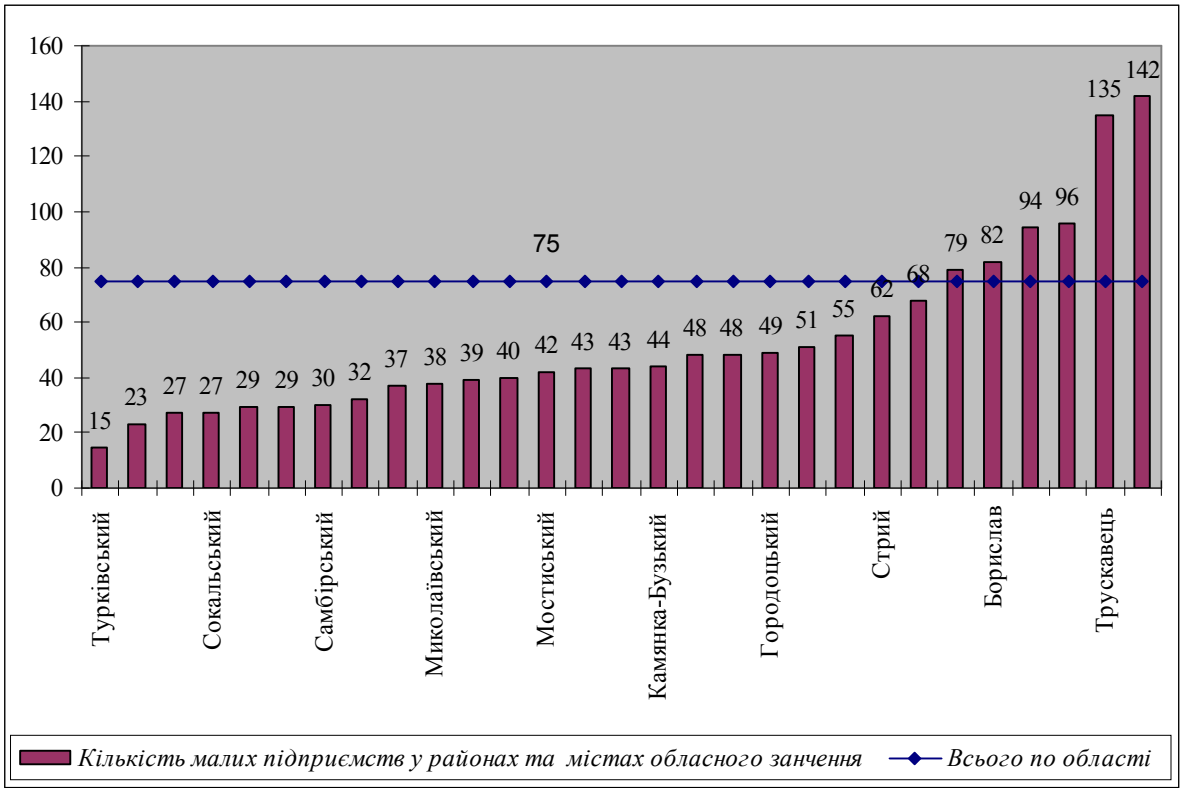

Рис. 2. Кількість малих підприємств у районах і містах обласного значення Львівської області у 2008 році* (у розрахунку на 10 тисяч осіб наявного населення)

** Розроблено авторами на основі джерела: http://www.stat.lviv.ua/.*

Торік на Львівщині було задіяно 125,8 тис. найманих працівників, а відносно 2007 р. така чисельність зменшилася на 2%, або на 2,6 тис. осіб. Відповідно, рівень зайнятості на малих підприємствах, розрахований до кількості населення в працездатному віці, склав 8,2% (у 2007 році – 8,3%). Середньомісячна заробітна плата одного найманого працівника малого підприємства області у 2008 р. склала 884,09 грн (на 32,7% більше в порівнянні з 2007 р.), проте це на 15,6% менше, ніж у малому бізнесі по Україні загалом (1047,43 грн). Треба також зауважити, що рівень оплати праці на малих підприємствах області лише на третину (на 32,2%) перевищив прожитковий мінімум для працездатних осіб (669 грн), майже на половину (на 46,1%) – рівень мінімальної заробітної плати (605 грн) (табл. 2).

Наголосимо, що вищенаведені дані були сформовані відповідно до Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності" [3]. Зауважимо також, що такі зміни, зокрема, було внесено до ст.63 Господарського кодексу [4] та до ст.1 Закону № 2063 [5] у частині визначення категорії суб'єктів малого підприємництва. Стосовно внесених змін суб'єктами малого підприємництва – юридичними особами є суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середньо-

облікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 70 млн грн, хоча згідно зі ст.63 Господарського кодексу, відповідно, малі підприємства – це платники, у яких офіційна кількість працюючих становить до 50-ти осіб, а розмір виторгу є меншим 500 тис. євро.

Таблиця 2

Основні показники діяльності малих підприємств Львівської області за 2008 рік*

Показники	Роки		
	2006	2007	2008
Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення	71	76	75
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) у діючих цінах відповідних років, млн. грн.	12671,0	15218,6	17250,7
Середньорічна кількість найманих працівників	131040	128416	125798
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн.	532,38	666,26	884,09
Операційні витрати з реалізованої продукції, тис. грн	12479,2	14885,9	17367,8
На одну гривню реалізованої продукції (робіт, послуг), коп.	98,5	97,8	100,7
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн	65,8	85,2	-694,6
Питома вага збиткових підприємств, у % до загальної кількості	33,6	31,9	34,8

** Таблицю сформовано без банків, фермерських господарств та бюджетних установ, а дані наведено з урахуванням змін відповідно до Закону № 523[2] та до джерела: http://www.stat.lviv.ua/.*

Висвітлюючи окремі правові аспекти щодо функціонування спрощеної системи оподаткування, нагадаємо, що згідно з Указом Президента України № 727 [6], (далі – Указ) умовами переходу та перебування на цій системі оподаткування для громадян (фізичних осіб) – суб'єктів малого підприємництва є перебування з ними в трудових відносинах не більше 10 осіб, включаючи членів їхніх сімей та обсяг виторгу від реалізації продукції, товарів (робіт, послуг) за календарний рік не повинен перевищувати 500 тис. грн, а для юридичних осіб, відповідно, не більше 50 осіб та обсяг виторгу в 1 млн грн на рік.

Отже, відповідно до даних табл. 2, у 2008 р. малі підприємства реалізували продукції (робіт, послуг) на суму 17250,7 млн грн, а у 2007 – 15218,6 млн грн. Незважаючи на збільшення обсягу реалізації відносно 2007 р., внесок малого бізнесу в загальний обсяг реалізованої продукції суб'єктів підприємницької діяльності області зменшився з 21,7% у 2007 р. до 19,9% у 2008 р. Малий бізнес Львівщини, маючи частку в 5,8% до загальнодержавної кількості найманих працівників, створював 3,5% загальнодержавного обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг). Таким чином, діяльність малих підприємств протягом 2008 р. можна вважати неефективною, оскільки на 1 грн реалізованої продукції припадало 100,7 коп. операційних витрат (для порівняння, у 2007 р. – 97,8 коп.).

Фінансова криза, ускладнення умов господарювання спричинили погіршення фінансових результатів діяльності підприємств малого бізнесу. Якщо у 2007 р. фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств був прибутковим і становив 85,2 млн грн прибутку, то ситуація ускладнилася й за підсумком 2008 року малі підприємства отримали збитковий фінансовий результат –

694,6 млн грн. Частка збиткових підприємств зросла з 31,9% у 2007 р. до 34,8% у 2008 р., а сума збитків, допущених збитковими підприємствами, зросла у 2,5 раза й склала 1491,1 млн грн.

Проаналізувавши окремі аспекти діяльності малого бізнесу на Львівщині та по Україні загалом, можемо констатувати, що статистика не показує найважливішого – вагомих недоотримань місцевими бюджетами, а при такому підході, очевидно, порушується баланс інтересів держави та бізнесу. Звичайно, спрощена система оподаткування, обліку та звітності – це, з одного боку, благо для дрібних підприємців, а з іншого, – лазівка для власників – гігантів індустрії, аби втекти від податків. Не залишається таємницею й те, що багато великих фірм існують лише де-факто, натомість де-юре – це велика кількість малих підприємств, що мають права на пільги, а серед топ-менеджменту – самі приватні підприємці.

Треба наголосити, що для органів ДПС діючим першоджерелом залишається Указ [6], проте не можна стверджувати, що законодавство є абсолютно цілісним, адже засадні нормативні акти констатують абсолютно різну інформацію щодо найважливішого обов'язкового нормативу переходу на спрощений режим – обсягу виторгу.

Отже, прийняття Закону № 523 [3] не привело до зміни критеріїв щодо визначення права на застосування спрощеної системи оподаткування, установлених Указом [6].

На нашу думку, збільшення вищезгаданих граничних меж може призвести до збільшення випадків ухилення від оподаткування, а для підтвердження проаналізуємо основні типові схеми ухилення від оподаткування, зокрема ті, що використовуються юридичними особами – суб'єктами малого бізнесу, які займаються прибутковою діяльністю та використовують найпоширеніший метод так званого "подрібнення".

На перший погляд, фірма займається легальною ліцензійною діяльністю у сфері послуг, що найчастіше створена у формі ТзОВ, оскільки, з юридичної точки зору, це найвигідніша форма організації, у якій засновники несуть відповідальність лише своїми внесками, а не всім майном як, наприклад, приватне підприємство.

Насправді ж реально функціонує щонайменше три підприємства, два з яких мають дійсну ліцензію на надання того чи іншого виду послуг, а третє розташоване в офісі двох вищезазначених і на ньому за сумісництвом працюють робітники, що зареєстровані як основні у двох інших легально існуючих підприємствах. Таким чином, працівники виконують роботу за трьох, хоч отримують одну зарплату, причому, як правило, з мінімальним окладом. Проблема виникає лише при оформленні відряджень та "дорожніх листів" на автотранспорт, оскільки доводиться відслідковувати, на кого саме можна було б списати витрати пального.

Механізм розподілу виторгу зовсім не складний, завдання полягає в тому, щоби вчасно, до кінця звітного кварталу та дев'яти місяців, розподілити кошти по різних кореспондентських рахунках кожного з трьох підприємств, аби не отримати надто великої суми єдиного податку, оскільки в такому разі в органу ДПС будуть претензії щодо невеликої середньооблікової кількості штатних працівників і незначних декларованих витрат на заробітну плату у формі 1-ДФ (діючий податковий розрахунок податку з доходів фізичних для платників податків).

Також детальніше доцільно проаналізувати ті норми законодавства, де, зокрема, однією з умов переходу на спрощену систему оподаткування є відсутність заборгованості щодо сплати визначених податків та обов'язкових платежів, термін сплати яких настав на дату подання заяви для переходу на спрощену систему оподаткування. На практиці трапляються ситуації, коли податкові зобов'язання стосовно основних податків і зборів сплачені, проте існує заборгованість щодо сплати штрафних санкцій, нарахованих органами ДПС за порушення вимог Закону № 265 [7], які не є податковими зобов'язаннями в розумінні Закону № 2181 [8], а тому норми Закону № 265 [7]

не поширюються на такі штрафні санкції. Отже, у разі їх несплати вони не набувають статусу податкового боргу і, відповідно, не є підставою для відмови в застосуванні спрощеної системи оподаткування.

Така ж ситуація з розстроченим і неузгодженим податковим зобов'язанням (п.5.2 ст.14 Закону № 2181 [8]), згідно з яким у платника є повне право претендувати на застосування спрощеної системи. Крім цього, заборгованість за розрахунками з Пенсійним фондом і різними фондами соціального страхування також не може бути перешкодою при переході на спрощену систему оподаткування обліку та звітності (лист Держкомпідприємництва № 7069 [9]).

Ще одним дискусійним питанням, на якому вважаємо за доцільне зупинитися, є те, чи може перейти на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єкт малого підприємництва – юридична особа, що має засновника – фізичну особу, причому частка внесків якого до статутного фонду підприємства перевищує 25%. Як відомо, обмежень щодо засновників – фізичних осіб Указом [6] не передбачено. Таким чином, якщо засновником підприємства виступає фізична особа, то незалежно від її частки в статутному фонді підприємства та в разі відповідності вимогам Указу [1] стосовно обсягу виторгу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і середньооблікової чисельності працюючих, а також за умови сплати всіх установлених податків та обов'язкових платежів за попередній звітний (податковий) період, підприємство може перейти на спрощений режим зі сплатою єдиного податку.

Доволі поширеною також є так звана схема під назвою "сімейний бізнес". Як правило, реєструють ТзОВ, засновником якого виступають троє або четверо осіб, що зв'язані по родинній лінії, переважно жодна з таких осіб не є юридичною. Причому такі засновники є в кожному з трьох підприємств (ми їх аналізували в першому випадку), які займаються практично схожою діяльністю та "підганяють" обсяг коштів до допустимої межі ліміту, що встановлена за звітний місяць для такого суб'єкта. Це доволі вигідний вид діяльності, при якому найчастіше, як внесок до статутного фонду, кожен із членів родини передає власний автомобіль. Як наслідок, за короткий термін сформовано статутний фонд і "тяганини" з орендною платою авто не виникає.

Також відомо, що для платників єдиного податку виторгом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) вважається сума, фактично отримана суб'єктом підприємницької діяльності на розрахунковий рахунок або (та) в касу за здійснення операцій із продажу. Якщо платник отримав за продаж товарів чи послуг не готівкові кошти, а електронні, то вони зараховуються на його "електронний гаманець", який не є розрахунковим рахунком чи, тим більше, касою. Відповідно, у момент зарахування коштів на "електронний гаманець" не виникає об'єкта оподаткування зі сплатою єдиного податку. Оподатковуватися ці кошти будуть у момент їх "конвертації" на розрахунковий рахунок, що відкритий у банку, оскільки лише в цьому разі такі кошти будуть підпадати під визначення терміна "виторг від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)", передбаченого Указом [6].

Крім цього, Указом також передбачено, що "суб'єкти підприємницької діяльності – юридичні особи, які перейшли на спрощену систему оподаткування за єдиним податком, не мають права застосовувати інший спосіб розрахунків за відвантажену продукцію крім готівкового та безготівкового розрахунків коштами" [6]. Тобто для юридичних осіб торгівля за електронні гроші є неправомірною, бо автоматично спричиняє перехід на загальну систему оподаткування, а от щодо фізичних осіб, то, відповідно, такий спосіб розрахунків, як і строки конвертації валюти, чітко не регламентований.

Проаналізуємо на типовому прикладі цю схему ухилення від оподаткування: фізична особа – підприємець може отримати за результатами продажу електронні гроші на суму, скажімо, 10 млн грн на рік, причому на банківський рахунок треба буде

переказати суму, яка не перевищує "ліміт" у 500 тис. грн, і це буде цілком достатнім з точки зору чинного законодавства. А якщо доступ до веб-сайта мають, скажімо, 5 суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб, то, відповідно, вони можуть "вивести" на розрахунковий рахунок у банку до 2,5 млн грн і т. д.

Інше питання, як бути з тими електронними коштами, які не будуть конвертуватися у звичайні гроші, а використовуватимуться платником єдиного податку для оплати своїх рахунків також електронними коштами. У такому разі ці гроші ніколи не будуть "виторгом", і, відповідно, не буде підстав для їх оподаткування єдиним податком. Найважливішим при цьому є те, що "електронні гаманці" не контролюються органами ДПС, а отже, поки що не може бути жодних претензій з їхнього боку щодо напрямів використання електронних грошей і, відповідно, їхнього оподаткування в повному обсязі, як було описано вище. Навіть якщо органи ДПС отримають інформацію про "електронний гаманець", у випадку з платником єдиного податку, то порушень, як таких, не виникне, оскільки "страждає" нормативно-доказова база.

Висновки. Отже, платники єдиного податку мають чи не найбільше можливостей для застосування різних способів ухилення від оподаткування, що, у свою чергу, призводить до значних недоотримань і втрат бюджету.

До сьогоднішнього часу у вітчизняному законодавстві немає єдиного визначення і тлумачення таких категорій, як "суб'єкт малого бізнесу", "виторг від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)". Також повністю відсутнє трактування такої категорії, як "фіктивне підприємництво", чим, як було розглянуто вище, доволі часто користуються суб'єкти малого бізнесу. Різними контролюючими органами фіктивне підприємництво називається по-різному, але, разом з тим, очевидними є ознаки фіскальної небезпеки та протиправного характеру діяльності, пов'язаної з укладанням і виконанням правочинів із використанням фіктивних господарюючих суб'єктів, а також застосування ними різних схем ухилення від оподаткування.

На нашу думку, у схемах ухилення від оподаткування можна виділити хоча б один позитивний соціальний ефект: платники податку, які, вміло використовуючи прогалини вітчизняного законодавства, ухиляються від оподаткування, створюють нові робочі місця для верств суспільства, кинутих напризволяще в ситуації з кризою, і стимулюють діяльність конкурентів, тим самим розширюючи доходи сектора малого бізнесу.

У розвинутих державах саме малий бізнес створює близько 80% ВНП, забезпечує ринкову конкуренцію, наслідком якої є висока якість товарів і найповніше задоволення потреб споживачів. У малому бізнесі зайнято близько 70% робочих місць [10, с.15]. Виробничий потенціал вітчизняних малих підприємств до певної міри непорівнянний не тільки з можливостями таких підприємств розвинених країн, але й із потенціалом "приватників" деяких країн СНД, оскільки його частка у ВНП складає менше 10% та й роботодавцями вони є лише для близько 10% працездатного населення [11].

Тому, на нашу думку, пільговий режим має набагато більше позитивних наслідків, аніж негативних. Якщо визначити питому вагу зменшення податкових надходжень до Державного бюджету України, що виникли в результаті таких ухилень, то побачимо, що їхня частка буде набагато меншою ніж частка тогорічних видатків із Державного бюджету на подолання інфляції. Ці позитивні аспекти не варто забувати, пропонуючи вилучити юридичних осіб із числа суб'єктів пільгового режиму, як це передбачено проектом Податкового кодексу [12], адже саме вони поки що займають чи не найбільшу питому вагу в складі малого бізнесу.

Отже, на даному етапі економічних перетворень, які мають місце в Україні, необхідно ретельніше підходити до вирішення низки проблем, що виникають через недосконалість податкового законодавства. Зокрема, вважаємо за необхідне посилити всебічну державну підтримку розвиткові малого бізнесу, ураховувати передовий зару-

біжний досвід, спрогнозовувати наслідки від ухвалення нових законів, а також прислуховуватися до раціональних пропозицій науковців і практиків щодо вдосконалення тих чи інших нормативно-правових положень, які в перспективі мали би бути відображені в Податковому кодексі.

1. Закон України "Про підприємництво" № 698-XII від 07.02.1991 р. (утратив чинність з 01.01.2004 р., крім статті 4, на підставі прийняття Господарського кодексу (№ 436-IV).
2. Закон України "Про підприємства в Україні" № 887-XII від 27.03.1991 р. (утратив чинність з 01.01.2004 р. на підставі прийняття Господарського кодексу (№ 436-IV).
3. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів з підприємницької діяльності" від 18.09.2008 р. № 523-IV.
4. Господарський кодекс України від 16.01.03 р. № 436-IV.
5. Закон України "Про державну підтримку малого підприємництва" від 07.10.2008 р. № 2063.
6. Указ Президента України "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" від 03.07.98 р. № 727/98 (в редакції Указу Президента України від 28.06.99 р. № 746/99).
7. Закон України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг" від 06.07.95 р. № 265/95-ВР.
8. Закон України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" від 21.12.2000 р. № 2181.
9. Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва "Щодо порядку сплати пенсійних внесків суб'єктами, які обрали спрощену систему оподаткування" від 19.08.2005 р. № 7069.
10. Бендурка О. Великий і малий бізнес, проблеми розвитку / О. Бендурка, Є. Ковальов // Голос України. – 2007. – 15 червня.
11. Статистичний щорічник України за 2008 рік. / Державний комітет статистики України. – К. : Консультант, 2009.
12. Постанова Верховної Ради України "Про проект Податкового кодексу України" № 2827-III від 29.11.01 р.

Рецензенти:

Михасюк Р.І. – завідувач кафедри економіки підприємства Львівського національного університету імені Івана Франка, професор, доктор економічних наук, академік АН Вищої школи України;

Жмурко А.Є. – кандидат економічних наук, доцент Львівської державної фінансової академії.

УДК 332.132:336.2
ББК 65.01.Я7

Корецька Н.І.

НАПОВНЕННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ПОДАТКОМ НА ПРИБУТОК З ФІЛІЙ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Луцький національний технічний університет,
кафедра банківської справи,
43025, м. Луцьк,
Волинська область,
вул. Ковалевської, 29,
тел.: 0332789953

Анотація. Запропоновано механізм наповнення місцевих бюджетів за рахунок введення податку на прибуток з філій банківських установ.

Ключові слова: банківські ресурси, місцеві бюджети, податок на прибуток, регіони-донори, регіони-отримувачі.

Annotation. The mechanism of filling of local budgets is offered due to introduction of income tax from the branches of bank institutions.

Key words: bank resources, local budgets, income tax, regions-donors, regions-recipients.

Вступ. Стабільний регіональний розвиток у майбутньому потребує формування такої структури фінансових ресурсів регіону й такого обсягу його власних фінансових ресурсів, які б забезпечували самостійність місцевих бюджетів.

Вагомий внесок у формування механізмів фінансового забезпечення місцевих бюджетів зробили провідні вчені-економісти: Л.Мельник [1], О.Кириленко [2], Л.Л.Тарангул [3], Д.Ковалевич [4], З.Герасимчук [5], І.Вахович [5], І.Камінська [5], Н.Старостенко [6], І.Луніна [7]. Однак вони не розглянули можливості нарощення місцевих бюджетів за рахунок залучення банківських ресурсів.

Постановка завдання. Мета статті – удосконалити механізм наповнення місцевих бюджетів за рахунок введення податку на прибуток з філій банківських установ.

Результати. Розгалужена мережа філій банківських установ у регіонах пов'язана не з реалізацією засад регіональної політики, а з надмірним відтоком ресурсів з регіонів у регіон, де розташований головний офіс банку. Відсутність регіональних банків призводить до економічної залежності області та вимивання коштів з регіонів із низьким рівнем розвитку фінансової інфраструктури й інвестиційної привабливості в регіони, що більш розвинуті та інвестиційно привабливі. Так, майже половина банківських активів знаходиться в Києві. Одні регіони стають донорами, з яких через банки вилучаються фінансові ресурси до інших регіонів, а інші – отримувачами, що залучають фінансові ресурси з інших регіонів [8, с. 6–7]. До першої групи віднесено АР Крим, Донецьку, Житомирську, Івано-Франківську, Київську, Луганську, Львівську, Тернопільську, Черкаську області. Найбільшими "донорами" в Україні є Донеччина, Львівщина та АР Крим. До другої групи належать Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області та м. Київ. Така надмірна концентрація активів, капіталу, залучених ресурсів, кредитного портфеля банків у кількох регіонах країни істотно гальмує роботу суб'єктів господарювання й погіршує умови життя населення інших регіонів. А це процес негативний і такі диспропорції не можуть не позначитися на кількості, якості та ціні послуг на банківські продукти в окремих регіонах.

Відплив банківських ресурсів через канали міжфілійних зв'язків призводить до фінансового знекровлення регіонів-донорів, що є дуже небезпечним для їх економіки: виникає дефіцит коштів, необхідних для інвестиційної діяльності, що, у свою чергу, збільшує ціну на інвестиційні ресурси. Крім того, між місцевою владою, котра наполегливо шукає джерела надходжень для виконання соціальних зобов'язань, та іннорегіональними банківськими установами постійно виникає конфлікт інтересів.

Це вимагає прийняття рішення щодо можливості регіону більш раціонально розподіляти й ефективно використовувати свої банківські ресурси.

Безперечно, значними резервами для усунення даної проблеми можуть бути фінансові ресурси від діяльності банківських установ, що спрямовуються від регіонів до регіонів, де знаходиться материнський офіс, а потім до державного бюджету. На жаль, у регіон повертається лише незначна частка трансфертів. Тому межі централізації банківських ресурсів є вагомим інструментом забезпечення раціональної територіальної організації банківської системи для регіонів-донорів.

Вважаємо, явище переміщення банківських ресурсів з регіонів-донорів в інші регіони можна змінити в позитивний бік для перших, прийнявши форму сплати податку

на прибуток, коли банківська установа та її філії сплачують податок на прибуток окремо. У цьому випадку відповідно до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" [9, ст. 2, підп.2.1.3] банківська установа й філія складають бухгалтерську та податкову звітність окремо й податок на прибуток сплачують самостійно.

Нині банківські установи та їх філії сплачують податок на прибуток централізовано (консолідований податок на прибуток): складають єдину бухгалтерську та податкову звітність. При цьому податок на прибуток філії визначається розрахунково із загальної суми податку, нарахованого банком, розподіленого пропорційно до питомої ваги суми валових витрат філій та амортизаційних відрахувань, нарахованих за основними фондами банківської установи, які розташовані за місцезнаходженням філії, у загальній сумі валових витрат та амортизаційних відрахувань банківської установи. Відповідальність за своєчасне та повне внесення сум податку до бюджету територіальної громади за місцезнаходженням філії несе банківська установа, у складі якої знаходиться така філія.

Згідно зі статтею 10 підпункту 10.1 [9] прибуток банківських установ оподатковується за ставкою 25 відсотків до об'єкта оподаткування.

Відповідно до статті 2 Закону України "Про Державний бюджет України на 2009 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" встановлено, що до доходів загального фонду Державного бюджету України належить податок на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств комунальної власності …) [10], а згідно зі статтею 69 (п. 15) Бюджетного кодексу України до доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належить податок на прибуток підприємств комунальної власності [11]. Тому пропонуємо при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, крім податку на прибуток підприємств комунальної власності, не враховувати ще й податок на прибуток з філій банківських установ.

Механізм сплати податку на прибуток з філій банківських установ подано на рис. 1.

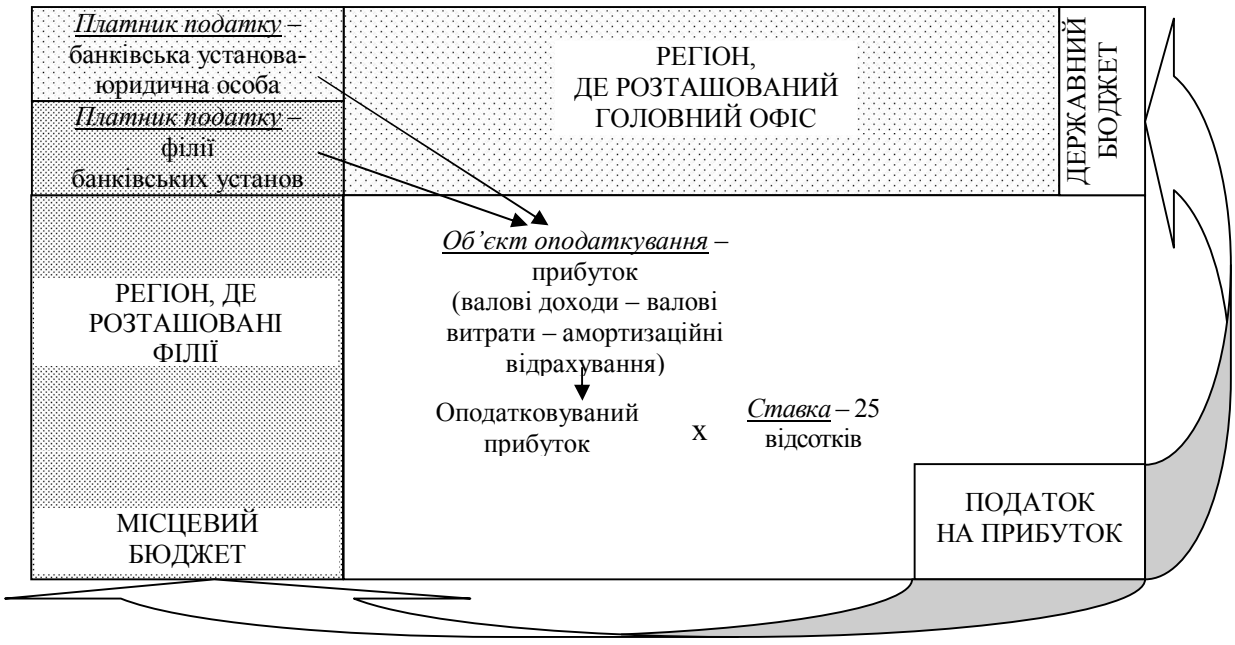

Рис. 1. Механізм сплати податку на прибуток філій банківських установ

Опираючись на запропонований нами механізм, визначимо суму податку на прибуток, що могли б сплатити філії банків у бюджет у 2008 році (на прикладі Волинської області) (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення податку на прибуток з філій банківських установ, що розташовані у Волинській обл. (2008 рік), тис. грн.

Філії іннорегіональних банківських установ	Кількість відділень	Прибуток до оподаткування	Сплата податку на прибуток	Прибуток після оподаткування
1	2	3	4	5
АКБ “Укрсоцбанк”	7	8632	2158	6474
ВАТ “Державний ощадний банк України”	124	9089	2272	6817
ВАТ “Державний експортно-імпортний банк України”	1	6646	1662	4985
АТ “Український інноваційний банк”	10	1192	298	894
ВАТ “СЕБ Банк”	1	675	169	507
ВАТ “Родовід банк”	3	286	71	214
АБ “Брокбізнесбанк”	10	3189	797	2392
АБ “Таврика”	1	315	79	236
ВАТ “Банк “Фінанси та Кредит”	6	2830	708	2123
ВАТ “Сведбанк”	4	1568	392	1176
ВАТ “Райффайзен Банк Аваль”	33	20604	5151	15453
ВАТ Всеукраїнський Акціонерний банк	4	395	99	296
ЗАТ “Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк”	7	1020	255	765
ВАТ ВТБ Банк	5	3660	915	2745
АКБ “Правекс-банк”	11	322	81	241
АТ “Індустріально-експортний банк”	5	497	124	373
ЗАТ “Альфа-банк”	1	2660	665	1995
ТзОВ “Український промисловий банк”	8	1713	428	1285
ВАТ КБ “Хрещатик”	5	3397	849	2548
ВАТ АБ “Укргазбанк”	3	1885	471	1413
ВАТ КБ “Надра”	15	2384	596	1788
АБ “Діамант”	1	287	72	215
ВАТ “Універсал Банк”	2	167	42	125
АКБ “Форум”	8	747	187	560
АБ “Експрес-Банк”	2	836	209	627
АБ “Київська Русь”	3	172	43	129
ВАТ “Кредитпромбанк”	6	1504	376	1128
ВАТ “Перший Інвестиційний банк”	1	156	39	117
ЗАТ “ОТП Банк”	5	6307	1577	4730
ЗАТ “Дочірній Банк Сбербанку Росії”	1	1983	496	1487
ВАТ “КБ “Актив-Банк”	2	1018	254	763
ТзОВ “Банк інвестицій та заощаджень”	3	11783	2946	8837
ТзОВ “БМ Банк”	1	347	87	260
ВАТ “Ерсте Банк”	2	48	12	36
ТзОВ “КБ “Дельта”	3	3958	990	2968
КБ “Західінкомбанк” ТзОВ	17	7151	1788	5364
УніКредит Банк ТзОВ	3	3874	969	2906
ЗАТ КБ “ПриватБанк”	81	48191	12048	36143

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
ЗАТ "Пумб"	2	344	86	258
ВАТ "Фольксбанк"	2	758	189	568
ВАТ "Селянський КБ "Дністер"	1	748	187	561
ЗАТ АКБ "Львів"	1	73	18	55
ВАТ "Кредобанк"	12	-13528	-3382	-10146
АКБ "Імексбанк"	1	181	45	136
АКІБ "УкрСиббанк"	13	7858	1965	5894
ВАТ "Мегабанк"	1	177	44	132
ВАТ "Банк "Демарк"	2	221	55	166
У цілому по Волинській області	*440*	*158320*	*39582*	*118739*

Розрахунок показав, що в результаті діяльності філій у Волинській області у 2008 році іннорегіональні банківські установи отримали 118740 тис. грн. (м. Київ – 76704 тис. грн, Волинська область – 8269 тис. грн, Дніпропетровська область – 36143 тис. грн, Донецька область – 258 тис.грн., Львівська область – (-8962) тис. грн, Одеська область – 136 тис. грн, Харківська область – 6026 тис. грн, Чернігівська обл. – 166 тис. грн), а бюджет Волинської область (за поданим механізмом) у 2008 році міг би отримати податок на прибуток у сумі 39582 тис. грн.

Висновки. Запропонований механізм сплати податку на прибуток з філій банківських установ дозволить мінімізувати вилучення фінансових ресурсів через банківську систему з регіонів-донорів у регіони-отримувачі та наповнити місцеві бюджети.

1. Мельник Л. М. Фінансові ресурси регіону та їх роль у реструктуризації економіки / Л. М. Мельник // Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. Серія "Економічні науки." – 2001. – № 3. – С. 291–294.
2. Кириленко О. П. Місцеві бюджети в умовах ринкової трансформації / О. П. Кириленко // Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. Серія "Економічні науки." – 2002. – № 2. – С. 391–395.
3. Тарангул Л. Л. Оподаткування та регіональний розвиток (теорія і практика) : монографія / Л. Л. Тарангул. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2003. – 286 с.
4. Ковалевич Д. А. Формування і виконання місцевих бюджетів в регіонах з обмеженими фінансовими ресурсами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / Д. А. Ковалевич. – Тернопіль, 2004. – 20 с.
5. Герасимчук З. В. Управління фінансовими ресурсами регіону / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович, І. М. Камінська. – Луцьк : Надстир'я, 2005. – 198 с.
6. Старостенко Н. Методичні підходи до оцінки фінансової стійкості бюджету міста / Н. Старостенко // Економіка України. – 2005. – № 8. – С. 38–47.
7. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І. О. Луніна. – К. : ДНВП "Видавництво "Наукова думка" НАН України, 2006. – 432 с.
8. Долішній М. Проблеми та перспективи підтримки банками розвитку економіки регіонів / М. Долішній, О. Другов // Економіка України. – 2005. – № 9 (526). – С. 4–11.
9. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/ laws/main.cgi? nreg=334%2F94-%E2%F0.
10. Закон України "Про Державний бюджет України на 2009 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada. gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi? nreg=107-17.
11. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada. gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=2542-14.

Рецензенти:

Різник Н.С. – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри банківської справи інституту економіки та управління ЛНТУ;

Вахович І.М. – доктор економічних наук, професор, директор інститут економіки та управління ЛНТУ.

УДК 330.
ББК 65.28

Левандівський О.Т.

ЕВОЛЮЦІЯ ПЛАТЕЖІВ ЗА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА РЕАЛІЇ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти й науки України,
76000 м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596176,
факс: 0342231574,
e-mail: kfin@pu.if.ua

Анотація: Розглянуто теоретичні та практичні проблеми природоресурсних платежів. Наведено ретроспективу платежів за спеціальне використання природних ресурсів. Проаналізовано динаміку надходжень до зведеного бюджету від сплати за спеціальне використання природних ресурсів. Проведено поділ платежів за користування природними ресурсами на групи. Уміщено практичні рекомендації щодо економічного стимулювання раціонального використання природних ресурсів і плати за них.

Ключові слова: плата за ресурси, еволюція платежів за користування природними ресурсами, фінансово-інституційний механізм природокористування.

Annotation: The theoretical and practical problems of prirodo of payments of resources are considered. The retrospective view of payments is resulted for the special use of natural resources. The dynamics of entering is analysed the taken budget vid payment for the special use of natural resources. The division of payments is conducted for using natural resources on groups. Practical recommendations are contained in relation to economic stimulation of the rational use of natural resources and paying for them.

Key words: paying for resources, evolution of payments for using natural resources, financially institutsiyniy mechanism of prirodokoristuvannya.

Вступ. Основою фінансово-інституційного механізму природокористування в будь-якій державі з ринковою економікою є плата за використання природних ресурсів. В Україні за останні роки було встановлено низку платежів за використання природних ресурсів (земельних, водних, лісових, біологічних тощо), що дало змогу реалізувати важливий принцип платності. У проекті бюджету на 2010 рік уряд планує збільшити надходження від експлуатації природних ресурсів на 3,1 млрд грн, або на 15,7% порівняно з 2009 роком[1]. На відміну від України США планують, навпаки, послабити фіскальний тиск на господарську діяльність, пов'язану з експлуатацією природних ресурсів, а Росія й Казахстан узагалі заморозили платежі за користування природними ресурсами, для того щоб підтримати національного виробника.

Таким чином, бачимо, що розглянуті платежі в тій чи іншій країні мають несистемний характер, причому важко говорити про стимулюючий вплив на поведінку природокористувачів у напрямі раціональної експлуатації об'єктів природи. Усе залежить, у першу чергу, від достатності забезпеченості держав природними ресурсами. Разом з тим через зменшення запасів невідновних ресурсів, а також погіршення стану та якості навколишнього середовища з боку суб'єктів господарювання суспільство втрачає безцінні блага. Виходячи із цього, можна вважати, що реальна компенсація за використ-

[1] http://www. epravda.com.ua.

тання природних ресурсів є досить мізерною й не забезпечує добробуту та достатку не тільки жителів тієї території, де інтенсивно експлуатуються природні блага, але й держави в цілому. Такому стану сприяє ситуація, породжена багатьма чинниками як політичного, правового, так і соціально-економічного плану. До негативів можна віднести неузгодженість бюджетного, податкового, економічного, природо-ресурсного законодавства.

Каменем спотикання стосовно платежів за природокористування залишається також питання щодо рівня та методів їх регулювання. Крім того, самі платежі відрізняються своєю фінансово-інституційною природою: способами встановлення, формами та методами їх стягнення. Відсутність концепції і єдиних нормативних підходів відносно платного природокористування вимагає ґрунтовних теоретично-методологічних досліджень платежів за використання природних ресурсів.

Доцільно враховувати різні сторони окреслених проблем і на основі них установити генезис негативних моментів, які існують у сфері платежів за використання природних ресурсів. Прикладом цього є еволюційний ракурс, завдяки якому виробляються практичні рекомендації щодо усунення проблем через фінансово-інституційний механізм.

Загалом проблема, пов'язана із становленням і розвитком системи платного природокористування, не відзначається високим ступенем науково-теоретичної розробки. Окремі питання природоресурсних платежів розглядають представники економічних наук О.А.Веклич, О.Л.Кашенко, Я.В.Коваль, М.А.Хвесик, Ю.М.Хвесик, М.В.Щурик. та ін.

У більшості випадків акцентується увага на еволюції фінансово-інституційного регулювання платежів за використання природних ресурсів. При цьому висвітлення проблем платежів за природні ресурси здійснювалися суто в певному порядку – фінансовому чи інституційному, а також ураховувались особливості того чи іншого платежу за певний вид природних ресурсів (платежі за видобуток корисних копалин, земельний податок, плата за воду тощо). Проблема еволюції фінансово-інституційних підходів до платежів за використання природних ресурсів жодного разу не ставала предметом спеціальних досліджень, а мала, як правило, характер історичної ретроспективи.

Постановка завдання. Охарактеризувати специфіку фінансово-інституційного регулювання платежів за використання природних ресурсів, що існували на різних етапах розвитку вітчизняної економічної системи, проаналізувати еволюцію основних фінансово-інституційних підходів до платежів за господарське використання природних ресурсів, а також визначити особливості еволюції з відповідним науковим пошуком сутнісних критеріїв її періодизації.

Результати. Приведення процесу дослідження в логічне русло потребує вирішення насамперед питання періодизації еволюції фінансово-інституційних підходів до платежів за використання природних ресурсів, віднайти її критерії. З методологічної точки зору, такі критерії, водночас, самі по собі повинні впливати на розвиток платежів, бути певними важливими факторами в тісних безпосередніх детерміністичних зв'язках з їх природою та сутністю. Доцільно розмежувати суто зовнішні умови, які в різні часи лише опосередковано впливали на формування природо-ресурсних платежів і внутрішні (сутнісні, визначальні) критерії. Не уникнути питання про те, чи мали місце певні закономірності фінансово-інституційного регулювання системи платежів за господарське використання природних об'єктів, які саме чинники (економічні, правові, соціальні) зумовлювали рух уперед і чи дійсно її розвиток здійснювався еволюційним шляхом.

Досліджуючи еволюцію фінансово-інституційних підходів до регулювання платежів за спеціальне використання природних ресурсів, можемо розв'язати низку проблем, які стоять перед нами, ставлячи подібним чином питання розвитку соціальних

явищ. Ми зможемо уникнути деяких складнощів при вирішенні питання про те, чи відзначалися трансформаційні процеси системи платного природокористування хоча б певними ознаками наступності та послідовності у своєму розвитку, чи мали місце на теренах нашої країни за часів Російської імперії, у радянський і пострадянський періоди, характер еволюційних змін. Потрібно з'ясувати визначальний фактор або джерело генезису ресурсних платежів, для того щоб сформулювати із цього приводу більш-менш чітку позицію.

Важливу роль у процесі еволюції різноманітних явищ відіграють як зовнішні, так і внутрішні чинники. Відповідно до цього варто виходити з поставленої перед собою мети та специфіки предмета конкретної галузі науки. Дослідницька увага при аналізі фінансово-інституційного аспекту розвитку платежів за використання природних ресурсів повинна бути зосереджена, перш за все, на факторах саме фінансового й інституційного порядку. У той час усі інші чинники, у межах даного дослідження, мають бути віднесені до розряду позафінансово-інституційних і, відповідно до поставлених перед ним завдань стосовно системи ресурсних платежів та її генезису, розглядатимуться як зовнішні.

Визначальним внутрішнім фактором є інституція права власності на природні ресурси, яка зумовлює порядок фінансово-інституційного регулювання платежів за природокористування та особливості їх економіко-правової природи. Конкретні прояви платного природокористування якраз і залежали саме від фінансово-інституційного змісту, форм і способів реалізації, характеру права власності на природні багатства. Ураховуючи повноваження держави чи іншого суб'єкта вступати в певні відносини з контрагентами щодо того чи іншого ресурсного платежу, дає право вимагати виконання зустрічних обов'язків, створювати певні зобов'язання до природного об'єкта. Історичний досвід показує, що повноваження виникали на основі суверенітету держави або права власності на природний ресурс. Водночас зміни в моделі права власності на природні ресурси приводили до змін і в підходах до нормативного врегулювання платності використання природних багатств.

Зокрема, право на вилучення доходів від використання природних ресурсів, зазвичай, вирішувалося на користь того, хто визнавався їх власником у той чи інший історичний період. Наприклад, за часів феодалізму, коли природні ресурси перебували в особистій власності (домені) монарха, рента від використання більшості природних ресурсів (надр, лісів, вод) повністю надходила в його власність. Таким чином, будь-які платежі (орендна плата, різноманітні збори тощо) регулювалися виключно приватно-правовою природою, оскільки обов'язок їх сплати випливав із двосторонніх зобов'язань між монархом і підданим (сеньйором і васалом) щодо використання належних ресурсів.

Відокремлення державної власності від домену суверена, рентний дохід надходив уже в державну казну через механізм регалій – особливих прав держави встановлювати монополію на певний вид виробничої діяльності чи виключне право власності на певні види майна [12, с.188–189]. Переслідувалися суто фіскальні інтереси. При наявності дефіциту коштів у держави плата стягувалася переважно за споживання природних ресурсів на фінансування конкретних потреб (будівництво доріг, оборонних споруд, ведення війни тощо). Стягнення даних платежів мали при цьому епізодичний характер. Цей механізм був досить часто позбавлений логічної вивіреності та неузгодженим. Оскільки ставки, як правило, установлювались у твердій фіксованій формі, а розміри платежів не відповідали фінансовим можливостям платників та економічній вартості спожитих ресурсів.

Зміни в моделі права власності на природні ресурси сформували сучасне функціональне призначення платежів за їх використанням. Отже, визначальним джерелом

еволюції ресурсних платежів можна назвати функції держави як фактичного монопольного власника природних багатств у питанні регулювання природокористування.

Відповідно до цього платежі, які починають сплачуватися за використання природних ресурсів, що перебували в публічній власності, теж набувають публічно-правового характеру, тим більше, що їх надходження спрямовується на фінансування загальносуспільних заходів [4, с.455–476]. Ідеться про те, що деякі з публічних форм платежів за експлуатацію природних ресурсів "виросли" з доходів суб'єктів приватного права.

З подальшим розвитком концепції громадянського суспільства щодо прав власності держави на природні ресурси доктрина державного регулювання відносин природокористування почала розглядатися дещо по-іншому. Протягом XX ст. вона еволюціонувала з позицій крайнього етатизму (держава – всемогутній і абсолютний власник об'єктів природи на належній її території) до специфічних інструментів управління природними ресурсами державою або органами муніципальної власності. Коли в країні превалює державна або муніципальна власність на природні багатства, то платежі за своєю конструкцією наближаються до орендної плати, якщо ж, навпаки, більшість природних ресурсів перебуває у власності приватних суб'єктів, тоді держава вдається переважно до податкових методів реалізації принципу платного природокористування, що притаманно розвинутим країнам Заходу [8, с.68]. До природних ресурсів закріплено на рівні конституційних актів статус об'єктів загальнонаціонального надбання або ж права власності народу. Визначено один з основних принципів – експлуатація природних багатств повинна здійснюватися в інтересах усього народу, теперішнього та майбутніх поколінь. Згідно із цим принципом, рентний дохід від споживання природних ресурсів країни повинен розподілятися на справедливих засадах серед усіх членів суспільства, не зважаючи на те, у чиїй власності перебуває той чи інший природний об'єкт.

З метою задоволення різноманітних публічних потреб шляхом перерозподілу ренти між різними верствами суспільства, зумовлювало право державної власності на природні ресурси. Механізм перерозподілу вимагав форматування в новому руслі самої фінансово-інституційної бази. Платежі за використання суспільних природних ресурсів змінювали своє функціональне наповнення й почали набувати певного регулятивного значення. Ресурсні платежі набувають рис інструменту фіскальної політики держави, спрямованої на забезпечення раціональної експлуатації природних ресурсів і стимулювання охорони навколишнього природного середовища.

У взаємовідносинах держава – суспільство відбулося посилення контролю з боку останнього над діяльністю державних інституцій. Такі зміни в системі плати за спеціальне природокористування стали не тільки інструментом перерозподілу між усіма членами суспільства доходів, монополізованої природної ренти, отримуваної від експлуатації обмежених природних ресурсів, але й ефективним засобом наповнення бюджету.

На сьогоднішній день платежі за користування природними ресурсами в Україні умовно можна розділити на три групи:

I. Цільові збори на відшкодування природно-ресурсного потенціалу, які зараховуються до спеціального фонду зведеного бюджету. Сюди належать збір за забруднення природи та збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету.

II. Платежі за користування ресурсами – своєрідна "орендна плата":

1. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду.
2. Збір за спеціальне водокористування.

3. Платежі за користування надрами.
4. Плата за землю.
5. Плата за використання інших природних ресурсів.
6. Надходження коштів від продажу спеціальних дозволів на користування надрами та збори за видачу таких дозволів.

III. Рентні платежі, які є платою власнику землі за продаж невідновлюваних ресурсів.

Доходи від другої та третьої груп включаються до загального фонду бюджету й можуть бути спрямовані на цілі від соціальних видатків до капітальних інвестицій, а надходження від першої групи мають строго цільовий характер.

Таблиця 1

Динаміка надходжень до зведеного бюджету від плати за спеціальне використання природних ресурсів

млн грн.

Найменування показників згідно з бюджетною класифікацією	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010 (прогноз)**
Збір за спеціальне використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду	99,1	299,1	556	3122,3	1271,2
Збір за спеціальне водокористування	17,3	507,6	591,5	3889,3	1465,9
Платежі за користування надрами	213,1	584,3	1185	6681,4	1200,0
Плата за землю	187,3	701,8	1270,4	8080,2	1321,1
Плата за використання інших природних ресурсів	186	715,3	2098,5	8813,7	1330,0

Джерело: http://www.epravda.com.ua.

Аналізуючи динаміку надходжень до зведеного бюджету від плати за спеціальне використання природних ресурсів, можна побачити, що досить стрімко за останні три роки зросли лише надходження від плати за землю (табл. 1). Така тенденція зумовлена тим, що вказані доходи зараховуються до місцевих бюджетів, а тому місцеві органи влади, маючи обмежені фінансові ресурси, намагаються максимізувати вказані доходи.

Крім того, частка зборів за спеціальне використання природних ресурсів у доходах державного бюджету незначна. Складає вона всього 1,3%[1]. Досить низькі рента, та плата за користування природними ресурсами. Ураховуючи рівень інфляції, який за 2008 рік склав 22,3%, а за десять місяців 2009 року 10,1%[2], можна зробити висновок, що грошові кошти, які наповнюють бюджет, не мають тієї вартості на кінець поточного року.

Висновки. Усвідомлення вичерпності більшості природних ресурсів, виникнення та загострення екологічних проблем сприяють формуванню концепції соціальної функції власності й доповнюються екологічним, природоохоронним змістом [7, с.31; 12, с.108], що відбивається на еволюції економічної основи природокористування.

Залежно від інституту права власності на природні ресурси вирішується питання про форму та методи стягнення платежів за їх використання.

На відміну від внутрішніх зовнішні фактори на еволюційну динаміку платного природокористування впливають опосередковано. Вони можуть мати як правовий характер, через систему відносин власності, так і бути позаправовими чинниками (полі-

[1] http://www.minfin.gov.ua, ru.proua.com.
[2] http://currency.in.ua.

тичними, соціальними, економічними тощо). До зовнішніх факторів слід віднести: розвиток виробничих сил суспільства, посилення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, ріст економічного благополуччя населення, забезпечення нормального стану довкілля, усвідомлення значимості природних ресурсів у народному господарстві, їх недостатності, обмеженості та вичерпності.

Отже, головним визначальним фактором на різних етапах суспільного розвитку є характер і специфіка інституту права власності на природні ресурси, їх фінансово-інституційне регулювання. Відповідно співвідношення різних форм власності та способи її реалізації у фінансовій системі держави дадуть змогу провести періодизацію еволюції ресурсних платежів. Призначення й функції, які вони виконували в той чи інший період, можна обрати як головний критерій періодизації генезису ресурсних платежів. Механізм платного природокористування повинен постійно вдосконалюватися, де становлення відповідного механізму пов'язане з розробкою низки фундаментальних науково-методичних проблем і значною дослідницькою роботою з економічного обґрунтування оптимального рівня платежів, пошуку досить ефективних способів розрахунку, контролю й вилучення платежів, а також доцільних схем розподілу відповідних коштів [3, с.49].

1. Веклич О. А. Экономические противоречия современного природопользования : дис. … д-ра экон. наук / О. А. Веклич; НАН Украины, Киев. ин-т экон. – К., 1999. – 381 с.
2. Кашенко О. Л. Фінанси природокористування : дис. … д-ра екон. наук / О. Л. Кашенко; Сумський держ. аграрний ун-т. – Суми, 2000. – 501с.
3. Коваль Я. В. Економічна (грошова) оцінка природних ресурсів лісового фонду України : теорія, методологія, методика / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко. – К. : РВПС України НАН України, 2004. – 163 с.
4. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. – Х. : Легас; Право, 2002. – Т. І: Генезис правового регулирования : в 2 ч. – Ч. 1. – 791 с.
5. Налоговое право : учебник / под ред. С. Г. Пепеляева. – М. : Юристь, 2005. – 591 с.
6. Непийвода В. П. Правове регулювання суспільних відносин щодо лісів у контексті сталого розвитку : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.06 / В. П. Непийвода; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 223 с.
7. Петров В. В. Экологическая функция права / В. В. Петров // Советское государство и право. – 1982. – № 5. – С. 29–35.
8. Транин А. А. Охрана окружающей среды: проблемы развития буржуазного права / А. А.Транин. – М. : Наука, 1987. – 127 с.
9. Хвесик М. А.Економіко-правове регулювання природокористування / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Ю. П. Кулаковський. – К. : Кондор, 2009. – 524 с.
10. Хвесик Ю. М. Податкові механізми в системі природокористування: теорія і практика : дис. … канд. екон. наук / Ю. М. Хвесик; НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2005. – 271 с.
11. Шем'яков О. П. Правове регулювання використання та охорони надр : дис. … канд. юрид. наук / О. П. Щем'яков; Національний ун-т внутрішніх справ МВС України. – Х., 2003. – 207 с.
12. Шкатов В. К. Попенная плата в СССР / В. К. Шкатов. – М., 1965. – 124 с.
13. Щурик М. В. Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону. / М. В. Щурик. – Чернівці : Книги –ХХІ, 2005. – 351 с.
14. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки : учение о государственных доходах. / И. И. Янжул.– М. : Статут, 2002. – 555 с.
15. Goklany I. Richer is Cleaner: Long-term Trendsin Global Air Quality / I.Goklani // The True State of the Planet / [ed. by R. Bailey]. – New York : Free Press, 1995. – P. 126–147.

Рецензенти:

Баланюк І.Ф. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника;

Сус Т.Й. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.

УДК 658:330.342.146
ББК 65.9(2Укр.)261.8
Мартиненко В.П.

ПОДАТКОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Національний університет біоресурсів і
природокористування України,
Кабінет Міністрів України,
03041, м. Київ,
вул. Героїв Оборони, 15,
тел.: 0445278242,
факс.: 0442577155,
e-mail: rektorat@nauu.kiev.ua

Анотація: У статті розкрито сутність податкового менеджменту на підприємстві, яке функціонує в нестійкому ринковому середовищі, визначено складові процесу даного менеджменту, його основні цілі, функції й результати.
Ключові слова: податковий менеджмент, суб'єкти господарювання, оподаткування, прибуток, ринкова економіка.

Annotation: The core of tax management of the enterprise, which is a player of unstable market environment is figured out. The elements of this management process, its main aims, functions and results are defined.
Key words: tax management, entities taxation, profit income, market economy.

Вступ. Ефективна мобілізація фінансових ресурсів у бюджетну систему за допомогою оподаткування й оптимальний розподіл податкового тиску між економічними суб'єктами є серйозними проблемами податкової політики держави. В Україні вона більш орієнтована на вирішення фіскальних задач, ніж на стимулювання та залучення інвестицій, забезпечення основ соціальної справедливості в суспільстві. Як показує досвід, найбільш ефективно такі методи діють у сфері оподаткування суб'єктів господарювання. У зв'язку із цим підприємства стають важливим об'єктом державного регулювання, а податковий менеджмент – одним із пріоритетних напрямів удосконалення національної фінансової системи.

У період становлення та розвитку ринкових відносин в Україні теорія й практика податкового менеджменту набувають особливої значимості. По-перше, перехідна економіка об'єктивно зумовила необхідність наукового обґрунтування практики застосування ефективних форм і методів управління податками як на макро-, так і на мікрорівні. По-друге, держава, визначаючи напрями вдосконалення податкової системи України, має потребу в теоретичних розробках і практичних рекомендаціях відносно механізму оптимізації фіскальної та регулюючої функцій податків у процесі оподаткування суб'єктів господарювання.

Діюча система управління податками в сучасній Україні зумовлює можливість виживання й розвитку комерційних організацій в умовах невизначеності зовнішнього середовища й високих ризиків господарської діяльності. Це може послужити основою для формування механізму стійкого економічного росту, який приведе до збільшення валового внутрішнього продукту, національного доходу як бази для формування централізованих фондів грошових коштів у руках держави.

Варто відмітити, що розробка фінансової політики суб'єкта господарювання передбачає поєднання фінансової, податкової та облікової політики, оптимізацію податкових платежів і формування фінансових результатів.

Постановка завдання. Важливим напрямом удосконалення фінансової політики підприємства є впровадження ефективної системи управління податковими витратами. Це пов'язано з тим, що на практиці податки суттєво впливають на прийняття управлінських рішень, починаючи зі створення компанії й закінчуючи капітальним інвестуванням на багаторічний період. Доречно зазначити, що важливі рішення ніколи не приймаються без урахування впливу податків та управління ними. Якщо проаналізувати величину податкового навантаження, що припадає на промисловий сектор економіки, яка за деякими оцінками досягає 60% доданої в продукт підприємством вартості [1], і, ураховуючи те, що додана вартість, створена організацією, витрачається, в основному, на оплату праці персоналу, прибуток суб'єкта господарювання, податки, інвестиції, утримання соціальної сфери та інші цілі, то стає очевидною необхідність упровадження системи управління податками. Запровадження такої системи потребують різноманітні групи організацій, серед яких можна виділити :

- великі корпоративні структури (холдинги, фінансово-промислові групи), які мають розгалужену мережу дочірніх компаній, де виникають додаткові задачі, пов'язані з оптимізацією податкових баз;
- приватні підприємства, що виникли й для яких необхідно визначити майбутній напрям діяльності, спланувати та оцінити витрати, на які істотно впливають податки;
- приватні підприємства, що мають традиційні функції планування й потребу в перегляді застарілих підходів і впровадженні нових систем управління фінансами.

У сучасній економічній літературі система управління податками, здебільшого, визначається як корпоративний податковий менеджмент. Варто відмітити, що проблеми податкового менеджменту досліджувалися такими вченими, як А.І.Крисоватий, А.Я.Кізима, А.В.Єлисєєв, М.П.Підлужний, К.Ф.Ковальчук, Т.М.Рева, Я.В.Литвиненко та ін. [2–5]. Але питання процесу податкового менеджменту безпосередньо на підприємстві нині українськими вченими вивчені недостатньо. Адже вчені даний менеджмент характеризують як процес управління податками підприємств, який регулює їх фінансові взаємовідносини з державою в процесі перерозподілу доходів господарюючих суб'єктів і формування доходів бюджету [2]. Однак в умовах ринкової економіки система управління податками повинна бути спрямована, у першу чергу, на максимальну оптимізацію податкового тиску. Тому, на нашу думку, корпоративний податковий менеджмент є безперервним управлінським процесом, що скерований на побудову системи, яка забезпечує найбільш оптимальний податковий тиск у поєднанні з реалізацією загальних завдань суб'єкта господарювання. Ураховуючи вищевикладене, дослідження саме процесу податкового менеджменту суб'єкта господарювання є досить актуальним і являє собою важливу науково-практичну проблему.

Мета статті – розкрити сутність податкового менеджменту на підприємстві, яке функціонує в умовах ринкової економіки.

Викладення основного матеріалу. У науковій роботі, як зазначалося вище, податковий менеджмент розглядається як управлінський процес, тому для виявлення цільової функції даного менеджменту був застосований процесний підхід. У системі процесів організації діяльності підприємства можна виділити три основні групи:

- бізнес-процеси, основною метою яких є задоволення потреб зовнішніх споживачів, які готові платити за результати процесу;
- обслуговуючі процеси, основною метою яких є вирішення внутрішніх задач організації щодо обслуговування бізнес-процесів;
- управлінські процеси, що спрямовані безпосередньо на обслуговування бізнес-процесів, але забезпечують функціонування суб'єкта господарювання.

Формування та реалізація податкового менеджменту, вважаємо, є управлінським процесом, оскільки супроводжує практично кожну функцію бізнес- і обслуговуючих процесів. Це пов'язано, по-перше, з тим, що податки суттєво впливають на прийняття стратегічних і тактичних управлінських рішень, по-друге, практично всі господарські операції підлягають податковому обліку й, таким чином, податковий менеджмент впливає та присутній у кожній виробничій функції. Фактично всі підприємницькі рішення приймаються тільки з урахуванням податків, можливостей їх оптимізації, прогнозних змін податкового законодавства. Зрештою, податковий менеджмент і його вдосконалення спрямовані не на мінімізацію сум податків, а на оптимізацію всієї фінансово-господарської діяльності підприємства, при цьому не має значення, чи метою діяльності суб'єкта господарювання є досягнення максимального прибутку, чи ні.

Податковий менеджмент, як частина управлінського процесу підприємства, може бути зображений схемою (рис. 1), що включає такі складові, як :

- цільова підсистема – установлює цілі та задачі податкового менеджменту на основі підвищення якості його основних елементів;
- забезпечуюча підсистема – призначена здійснити методичне, інформаційне, правове та інше забезпечення процесу податкового менеджменту;
- функціональна підсистема – регулює функції процесу й порядок його здійснення. У межах цієї підсистеми вирішуються питання запровадження податкового планування, розробляється податкова стратегія, визначаються напрями облікової політики, принципи податкового обліку та контролю;
- управляюча підсистема – визначає учасників процесу податкового менеджменту та їх обов'язки.

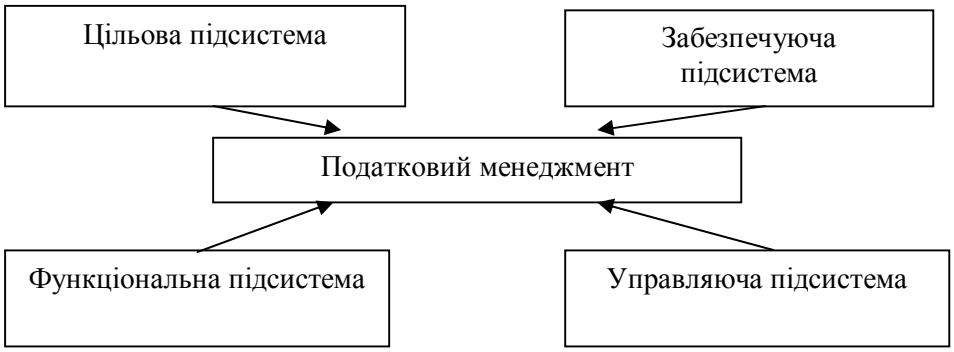

Рис. 1. Процес податкового менеджменту суб'єкта господарювання

Метою процесу реалізації податкового менеджменту є розробка та реалізація податкової стратегії, яка забезпечить поєднання оптимального податкового тиску й максимальних досягнутих результатів підприємства.

Виходячи з даної мети, серед важливих завдань податкового менеджменту суб'єкта господарювання можна виділити такі:

- визначення цілей і задач податкового менеджменту на поточному етапі й на перспективу;
- вибір податкової стратегії щодо напрямів діяльності;
- визначення оптимального податкового тиску й допустимого для підприємства податкового ризику;
- податкове планування та розробка облікової політики з метою оподаткування;

- розробка правил і методів формування звітних даних, необхідних для достовірного та своєчасного розрахунку податків і забезпечення інформацією зовнішніх і внутрішніх користувачів для здійснення податкового контролю;
- розробка діючої системи управління податковими витратами підприємства.

Основними функціями процесу реалізації податкового менеджменту є: податкове планування, розробка способів і методів ведення обліку, ведення податкового обліку, контроль за правильністю й достовірністю податкових розрахунків, зниження податкових ризиків, оцінка ефективності методів, принципів і способів податкового планування й обліку, що застосовуються.

Результат процесу – це організація правильного й достовірного розрахунку податків, забезпечення оптимального співвідношення податкового тиску та доданої вартості відповідно до цілей і завдань організації. Цикл податкового менеджменту суб'єкта господарювання можна подати у вигляді такої схеми (рис. 2):

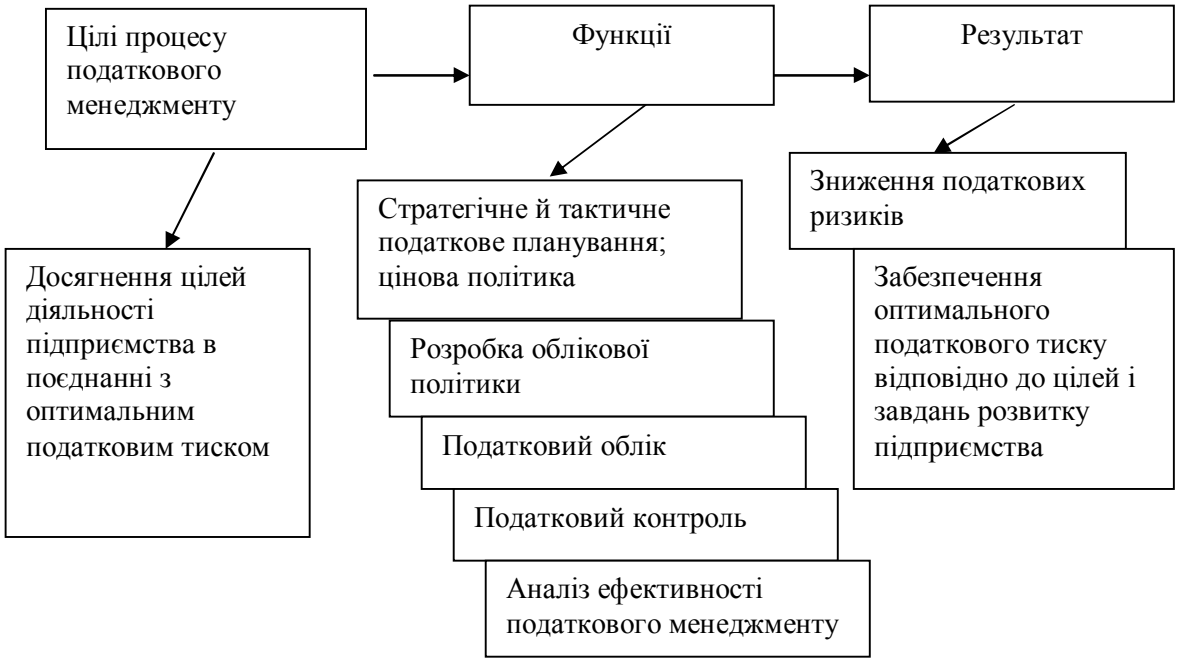

Рис. 2. Цикл податкового менеджменту суб'єкта господарювання

Однією з важливих умов реалізації ефективного податкового менеджменту є правильний вибір стратегії управління податками. Нині, як відмічають російські науковці [6], існують чотири основних типи податкової стратегії:

- стратегія високого податкового ризику, для якої характерні використання фіктивної документації, неправильне ведення податкового та бухгалтерського обліку, неоприбуткування виручки. Дана стратегія є найбільш ризикованою й не має нині широкого застосування;

- стратегія неплатежів – досить широко застосовується в практиці малих і середніх підприємств, що мають проблеми із здійсненням поточних платежів. Але ця стратегія не може застосовуватися протягом тривалого часу й має короткостроковий характер, оскільки виникнення недоїмки в значних розмірах може призвести до вилучення та арешту майна податковими органами;

- стратегія помірного ризику, використання якої не завжди викликано відсутністю фінансових ресурсів для здійснення податкових платежів. Як правило, ця стратегія за-

стосовується, коли необхідно покрити інвестиційний дефіцит, профінансувати заходи щодо підвищення конкурентоспроможності своєї продукції;

- безризикова стратегія якісного податкового адміністрування. Організації, що застосовують дану стратегію, мають, здебільшого, стійкий фінансовий стан, високий іміджевий статус і відмінні перспективи на ринку. Іншою категорією організацій, що використовують безризикову стратегію, є промислові підприємства, які володіють істотними вкладеннями в нерухомість і виробничі активи. Таке підприємство не буде ризикувати, тому основна увага в цій ситуації приділяється побудові якісної системи внутрішнього контролю.

Зміна податкової стратегії може відбуватися лише у двох випадках: у результаті помилки первісного вибору чи зміни економічних умов. Як показують результати дослідження, найбільш оптимальними є стратегії помірного ризику для малих і середніх підприємств і безризикова стратегія для великих організацій і промислових підприємств, що передбачають упровадження системи управління податками.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що податковий менеджмент суб'єкта господарювання являє собою науково обґрунтовану й практично цілісну систему управління податками, яка забезпечує найбільш оптимальний податковий тиск у поєднанні з реалізацією загальних завдань підприємства. Системний підхід до поняття податкового менеджменту можна застосувати у зв'язку з тим, що йому властиві всі характеристики системи: наявність елементів (податкового планування й податкового обліку); взаємозв'язків між ними; здатність до вдосконалення, а також нерозривна єдність із зовнішнім середовищем, у взаємовідносинах з яким система проявляє свою цілісність. Процес податкового менеджменту – це безперервний управлінський процес, який є невід'ємною частиною загального процесу діяльності суб'єкта господарювання, що націлений на комплексне використання законних способів і методів оптимізації оподаткування з урахуванням стратегії розвитку в умовах ринкової економіки. Даний процес являє собою сукупність видів діяльності, що спрямовані на здійснення податкового планування, розробку облікової політики, організації податкового обліку. Кінцевою метою процесу податкового менеджменту є забезпечення підприємства діючою системою управління податковим тиском.

Варто відмітити, що розуміння сутності податкового менеджменту менеджерами підприємств і його успішне застосування дозволить їм перейти на якісно новий рівень управління, що забезпечить суттєве покращення результатів діяльності суб'єктів господарювання.

1. Моніторинг макроекономічних та галузевих показників / М-во екон. України. – К., 2009. – Вип. 1 (105). – 113 с.
2. Крисоватий А. І. Податковий менеджмент : навчальний посібник./ А. І. Крисоватий, А. Я. Кізима. – Тернопіль : Карт-бланш, 2004. – 304 с.
3. Єлисєєв А. В. Податкове планування. Мінімізація оподаткування законними способами / А. В. Єлисєєв, М. П. Підлужний. – Л. : Ліга-Прес, 2003. – 274 с.
4. Ковальчук К. Ф. Податковий менеджмент на промисловому підприємстві / К. Ф. Ковальчук, Т. М. Рева // Фінанси України. – 2001. – № 5. – С.87–94.
5. Литвиненко Я. В. Податкова політика : навчальний посібник / Я. В. Литвиненко. – К. : МАУП, 2003. – 224 с.
6. Белоусова С. В. Оптимизация и минимизация налогообложения : практическое руководство. / С. В. Белоусова. – М. : Изд-во "Вершина", 2006. – 123 с.

УДК 336.225.6
ББК 65.9(4 Укр)

Римар О.Г.

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДІЮЧОГО МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПОДАТКОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Нововолинський факультет
Тернопільського національного економічного університету,
45407, м. Нововолинськ,
Волинська обл.,
бульвар Шевченка, 29,
тел: 334440291, 32409,
факс: 32409,
e-mail: nv_tney@mail.ru

Анотація. У статті визначено та проаналізовано основні проблеми діючого механізму оподаткування в Україні. Накреслено й обґрунтовано основні шляхи оптимізації такого механізму.

Ключові слова: податкова політика, податкова реформа, податковий механізм, економічне зростання, податковий тиск, податкове законодавство.

Annotation. In this article there have been determined and analyzed the main problems of current mechanism of taxation in Ukraine. Besides there have been outlined and substantiated the main optimization ways of such mechanism.

Key words: tax policy, tax reform, mechanism of taxation, economic growth, tax pressure, tax legislation.

Вступ. Найгострішою проблемою для економіки України є реформування чинної податкової системи. Підходи до реформування податкової системи різні. Одні вчені-економісти пропонують провести корекції нині чинних податків. Інші – зовсім змінити модель податків. На важливість надійного механізму оподаткування зверталась увага у всі часи. Так, ще в 1856 році Генрі Джорж писав, що "спосіб оподаткування" буває не менш важливим, ніж його розмір [5]. Сучасний стан вітчизняної системи оподаткування характеризується переобтяженим податковим законодавством.

Проблему розвитку й оптимізації податкового тиску піднімали неодноразово такі вітчизняні вчені, як В.Д.Василик [1], А.В.Захарін [2], О.П.Кириленко [3], А.М.Соколовська [5],В.М.Федосов[6], С.В.Юргелевич [7] та інші.

Не зважаючи на значну кількість публікацій, присвячених податковим реформам, оптимізації податкової політики, питання побудови дієвого й раціонального податкового механізму залишається відкритим і потребує нових досліджень у цій сфері.

Постановка завдання. Основна мета дослідження полягає в детальному аналізі сучасного податкового механізму в Україні та накресленні шляхів його оптимізації в контексті проведення поміркованої податкової реформи.

Результати. Більшість науковців та економістів-практиків вважає, що одним із головних чинників гальмування економічного зростання в Україні в 90-х роках була нераціональна податкова політика [3]. Окремі фахівці висловлювали думку про надмірність податкового тягаря, що не давало змоги виробничим структурам провадити нормальну економічну діяльність [6].

На їх думку, такий податковий тиск спричинив низку негативних явищ. По-перше, виявилася скутою підприємницька активність. По-друге, значна кількість затратомістких галузей, найважливіших і найпріоритетніших для держави, автоматично потрапила

до неприбуткових сфер діяльності й почала поступово стагнувати, унаслідок чого відбулася своєрідна структурна деградація економіки. По-третє, нестерпний податковий тиск, стимулюючи ухилення від несплати податків, дав поштовх до розвитку тіньової економіки, загострив бюджетні проблеми країни.

Водночас необхідно відмітити, що економістами не було запропоновано конкретного механізму для встановлення оптимальної податкової ставки.

Вважаємо, опираючись на прикрий досвід минулих років, необхідно зауважити, що передусім формування та оптимізація податкового механізму повинні базуватися на економічному зростанні й стати основною метою реформування оподаткування в Україні.

Так, перелік податків, визначених законами України, відповідає світовим стандартам, але це не гарантує ефективності й оптимізації податкового механізму. Визначальну роль у його ефективності відіграють структура податків, рівень їх ставок, перелік і принципи надання пільг, методи контролю за сплатою. Проте податкова реформа, що нині відбувається в Україні, має за мету подолати недоліки існуючого податкового механізму, зумовлені складними економічними, соціальними та політичними умовами.

Складність економічних умов полягає в тому, що економіка України перебуває на перехідному етапі від планової до ринкової економіки; складність соціальних умов – в успадкуванні від минулого системи соціального захисту, яка більшою мірою зорієнтована на державний бюджет, а не на заощадження громадян; складність політичних умов – у відсутності політичної єдності щодо напрямів економічних реформ і, як наслідок, до реформування податкового механізму [2].

Аналіз Концепції реформування податкової системи України показав тривалість податкової реформи, а саме: увесь процес реформування триватиме до 2015 року [1].

До того ж слід зазначити, що в Україні створено податкову систему, яка за своїм складом і структурою подібна до податкових систем розвинутих європейських країн. Закони з питань оподаткування розроблено з урахуванням норм європейського податкового законодавства, а також аспектів податкової політики ГАТТ/СОТ та інших міжнародних економічних організацій [7].

Разом з тим аналіз наукових джерел [6] показав, що на відміну від країн ЄС податкова система України не є інструментом підвищення конкурентоспроможності держави, не сприяє зростанню економічної активності суб'єктів господарювання. Існуюча система формування державних доходів відображає недосконалість перехідної економіки та має переважно фіскальний характер.

Ринкове реформування економіки, яке часто супроводжувалося неодноразовими спробами вдосконалити податкову систему шляхом прийняття окремих законодавчих актів, що були недостатньо адекватними стану економіки, характерними рисами якої є структурні диспропорції, наявність значних обсягів тіньових оборотів і платіжна криза.

Водночас виявлено адаптацію вітчизняного законодавства у сфері міжнародного оподаткування до законодавства інших країн. Так, Україна підтримує стосунки у сфері оподаткування з іншими державами, які застосовують діючі в усьому світі стандарти, розроблені Організацією економічного співробітництва та розвитку й Організацією Об'єднаних Націй.

Україна уклала 60 міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування практично з усіма країнами СНД, Європи, багатьма країнами Азії, Північної та Південної Америки, з яких 55 укладені за роки незалежності України, а 5 – успадковані від колишнього СРСР (відповідно до Закону України "Про правонаступництво України") [7].

Розгляд завдань податкової реформи в Україні дає можливість зазначити, що основним є зниження податкового навантаження на економіку. У результаті здійснення послідовних заходів, спрямованих на виконання цього завдання, зменшено ставки та-

ких основних податків, як на додану вартість – з 28 до 20 відсотків, на прибуток підприємств – з 30 до 25 відсотків, запроваджено плоску шкалу оподаткування доходів громадян за ставкою в розмірі 15 відсотків (з 1 січня 2004 р. по 31 грудня 2006 р. – 13 відсотків) і зменшено нарахування на фонд заробітної плати [3].

Прагматизм оподаткування за кордоном показує застосування пропорційного оподаткування доходів фізичних осіб [1]. Так, у деяких країнах ЄС здійснено перехід до пропорційного оподаткування доходів громадян, однак за значно вищою ставкою, зокрема, в Естонії – 24 відсотки, Латвії – 25 відсотків, Литві – 33 відсотки, Словаччині – 19 відсотків [7]. Ставка, за якою справляється податок з доходів фізичних осіб в Україні, значно менша, ніж у державах – членах ЄС.

До того ж аналіз Концепції реформування податкової системи України показав існування низьких ставок інших податків проти ставок у закордонних країнах. Наприклад, акцизний збір у Франції, Великобританії, Португалії, Німеччині та Мальті на тютюнові вироби становить понад 60 відсотків вартості товару, тоді як в Україні – від 15 до 21 відсотка [6].

Так, ставка податку на прибуток підприємств в Україні менша, ніж у розвинутих державах – членах ЄС (у середньому 30,1 відсотка), але вища, ніж у державах, які набули членство в ЄС у 2004 році (далі – держави – нові члени ЄС), у середньому 20,6 відсотка. Ставка податку на додану вартість вища за середній рівень, установлений у розвинутих державах – членах ЄС (19,7 відсотка) та державах – нових членах ЄС (19 відсотків) [1].

В європейських країнах розвиток оподаткування, зокрема зміна фіскальної ефективності окремих податків і загального рівня оподаткування економіки, відбувався поступово, що сприяло створенню стабільних умов для підприємницької діяльності.

Так, протягом 1995–2002 років лише в державах – нових членах ЄС спостерігалися значні коливання рівня перерозподілу ВВП через податкову систему та соціальні фонди (8,5 відсоткового пункту в Словаччині). Однак такі коливання відбувалися протягом семи років, а не одного, як в Україні. Серед розвинутих країн максимальні коливання рівня перерозподілу ВВП через податкову систему та соціальні фонди мали місце в Греції – 3,6 відсоткового пункту [7].

У середньому в 15 державах – членах ЄС коливання рівня перерозподілу були на рівні 0,5 відсоткового пункту, що свідчить про проведення більш виваженої податкової політики в цих країнах.

Тенденція до зростання частки ВВП, що перерозподіляється через податкову систему та державні соціальні фонди, спостерігалася протягом минулих років. За підсумками першого півріччя 2006 року, частка ВВП становила 40,3 відсотка, на кінець 2006 року – 40 відсотків (очікувана). За останні три роки зазначений перерозподіл ВВП в Україні перевищив його середній рівень не лише в державах – нових членах ЄС, а й у розвинутих колишніх соціалістичних країнах – Польщі, Чехії, Словаччині, ВВП яких на душу населення за паритетом купівельної спроможності у 2 – 3 рази перевищує відповідний показник в Україні [1].

Це свідчить про перевищення рівня перерозподілу ВВП через податкову систему України, що є одним із чинників негативного впливу на темпи економічного зростання.

Ураховуючи таку тенденцію, урядом було прийнято рішення про істотне зниження податкового навантаження на економіку та перегляд співвідношення діючих податкових регуляторів у країні.

Отже, опираючись на вищезазначене, можна виокремити такі негативні риси податкової політики України:

1. Податкова система характеризується передусім фіскальною спрямованістю, що є передумовою більшості змін, які вносяться до податкового законодавства. Водночас її регулююча функція не зорієнтована на стале економічне зростання. Значне податкове

навантаження на виробництво та недостатнє податкове навантаження за використання природних ресурсів негативно впливають на розвиток економіки. Це не сприяє також посиленню позиції країни щодо податкової конкуренції, особливо враховуючи ті зміни, що відбуваються в податкових системах колишніх соціалістичних держав – нових членів ЄС, де в процесі проведення податкових реформ вдалося знизити податкове навантаження на капітал, а в деяких країнах капітал оподатковувався за нижчими середніми ставками, ніж праця та споживання.

2. Нормативно-правова база оподаткування є складною, неоднорідною та нестабільною, а окремі законодавчі норми – недостатньо узгоджені, інколи суперечливі.

Питання оподаткування й досі регулюються не тільки законами, а й декретами Кабінету Міністрів України, указами Президента України. Через наявність у законодавчих актах норм непрямої дії значна кількість питань у сфері оподаткування регулюється підзаконними актами. Такий стан правової бази може бути виправданий лише на початковому етапі формування податкової системи.

3. Застосування спрощеного режиму оподаткування суб'єктів малого підприємництва з урахуванням позитивних чинників (активізація підприємницької діяльності, створення нових робочих місць, стимулювання раціонального використання ресурсів, зменшення витрат на адміністрування податків) призводить до таких проблем, як:

- викривлення мотивації підприємницької діяльності, зокрема, незаінтересованість суб'єктів господарювання в зміні свого статусу як суб'єктів, які мають право використовувати спрощені системи оподаткування, що вповільнює їх розвиток і зростання обсягів діяльності, призводить до дроблення деяких середніх підприємств;
- створення умов для побудови схем уникнення оподаткування внаслідок нечіткого законодавчого регулювання спрощеної системи оподаткування;
- використання суб'єктів малого підприємництва, що застосовують спеціальний режим оподаткування, у схемах мінімізації податкових зобов'язань підприємств, які працюють у загальному режимі оподаткування.

4. Витрати на адміністрування окремих податків є значними порівняно з доходами бюджету, що формуються за рахунок їх справляння.

5. Діяльність Мінфіну, Державної податкової служби, Держмитслужби щодо реалізації державної податкової політики, збирання податків і зборів (обов'язкових платежів), їх акумуляції в державному й місцевих бюджетах є недостатньо узгодженою та ефективною внаслідок недосконалого правового регулювання їх взаємовідносин, відсутності цілісного інформаційного простору.

6. Система митно-тарифного регулювання не дає змоги оперативно реагувати на зміни кон'юнктури світового ринку, а також торговельних режимів в інших державах і структури економіки в Україні.

7. Недостатньо врегульовано питання оподаткування доходів від інтелектуальної власності та незалежної професійної діяльності, що спричинило втрату надходжень податку з доходів фізичних осіб.

Зазначені недоліки призвели до таких проблем системного характеру, як:

1) податкова заборгованість платників перед бюджетом і державними цільовими фондами;

2) бюджетна заборгованість з відшкодування податку на додану вартість;

3) ухилення від оподаткування;

4) нерівномірне податкове навантаження, унаслідок чого найбільше податкове навантаження покладено на законослухняних платників, позбавлених податкових пільг.

Ці проблеми є одними з найгостріших в Україні та таких, що вирізняє її з-поміж більшості європейських країн.

На масштаби ухилення від сплати податків впливають високий рівень податкових ставок, нерівномірний розподіл податкового навантаження; порушення принципу рівності платників перед законом; складність і недосконаліть законодавства, яким регулюється підприємницька діяльність, зокрема податкового; недотримання норм законів, неефективність державної бюджетної політики.

Конкретизуючи першочергові завдання реформування податкової політики, слід зазначити, що основними стратегічними цілями податкової реформи в Україні є:

- підвищення конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу;
- легалізація тіньового сектора;
- активізація інвестиційних процесів в економіці;
- простота та зрозумілість податкових норм для суб'єктів господарювання;
- адаптація податкового законодавства України до законодавства ЄС;
- автоматизація процесів оподаткування із застосуванням сучасних технологій.

У процесі дослідження проведено численний аналіз наукових джерел і виявлені й обґрунтовані завдання реформування вітчизняного оподаткування.

До основних завдань податкової реформи належать:

- удосконалення інституційного середовища оподаткування, сприятливого для реалізації принципу рівності всіх платників перед законом, відповідального ставлення платників до виконання своїх податкових зобов'язань;
- підвищення регулюючого потенціалу системи оподаткування на основі запровадження інноваційно-інвестиційних преференцій;
- підвищення фіскальної ефективності податків за рахунок розширення податкової бази, покращення адміністрування, зменшення масштабів ухилення від сплати податків, формування доходів бюджетів усіх рівнів на основі проведення збалансованої бюджетної політики на перспективу;
- поетапне зниження податкового навантаження на платників;
- стимулювання зміцнення позицій вітчизняного бізнесу в конкурентній боротьбі за рахунок зменшення частки податків у витратах;
- зближення податкового та бухгалтерського обліку;
- гармонізація податкового, валютного, митно-тарифного, зовнішньоекономічного та цивільного законодавства;
- зменшення кількості контролюючих органів з одночасним створенням єдиних правил нарахування й сплати податків і зборів.

Висновки. Проведення дослідження дає можливість зробити висновок, що податкова система України має обтяжений характер. Це спричинено насамперед не тільки величиною податкових ставок, а й складністю й нестабільністю системи податкового адміністрування, деформаціями грошової сфери та фінансів підприємств.

Реформування податкової системи потребує спрямування податкового навантаження із сфери виробництва на сферу споживання, а також на ресурсні й екологічні платежі, у зв'язку із чим необхідно передусім зменшити податкове навантаження на прибуток підприємств і фонд оплати праці, реформувати акцизний збір, ресурсні та рентні платежі, плату за забруднення навколишнього природного середовища.

Хочемо також зауважити, що ми торкнулися лише окремих аспектів оптимізації діючого механізму оподаткування в Україні, вирішення яких потребує подальших наукових розвідок. Зокрема, це стосується побудови оптимальної моделі оподаткування, покликаної створити сприятливе середовище для сталого економічного зростання та забезпечити впровадження Податкового кодексу України.

1. Концепція реформування податкової системи України : Розпорядження КМУ від 19.02.2007 р. № 56-р // dpa.lg.ua.

2. Василик О. Д. Податкова система України : навчальний посібник / О. Д. Василик. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 478 с.
3. Захарін А. В. Удосконалення механізму податкового регулювання сталого економічного розвитку / А. В. Захарін // Фінанси України. – 2005. – № 2. – С. 92–100.
4. Кириленко О. П. Модернізація механізму справляння податку на прибуток малих підприємств / О. П. Кириленко, О. Р. Квасовський // Фінанси України. – 2004. – №4. – С. 52–62.
5. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія та практика становлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / А. М. Соколовська. – К., 2002. – 32 с.
6. Федосов В. М. Податкова система України : підручник / В. М. Федосов. – К. : Либідь, 1994. – С. 42 – 43.
7. Юргелевич С. В. Зарубіжний досвід податкових реформ та уроки для України / С. В. Юргелевич // Фінансово-кредитні важелі державного регулювання економіки : зб. наук. пр. – К. : Ін-т екон. НАНУ, 2002. – С. 68–79.

Рецензенти:
Чорний Р.С. – кандидат економічних наук, доцент Нововолинського факультету ТНЕУ;
Гуцал І.С. – доктор економічних наук, декан факультету фінансів ТНЕУ.

УДК 336.531.6
ББК 65.9 (4 Укр) 26

Румянцева Г.І.

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ УТВОРЕНЬ В УМОВАХ ПІЛЬГОВОГО РЕЖИМУ ОПОДАТКУВАННЯ

Нововолинський факультет
Тернопільського національного
економічного університету,
45407, м. Нововолинськ, Волинська обл.,
бульвар Шевченка, 29,
тел.: 334440291, 32409,
факс: 32409,
e-mail: nv_tney@mail.ru

Анотація. Розкрито зміст фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання територіальних господарських утворень. Запропоновано модель фінансового механізму реалізації фінансового забезпечення інвестиційної діяльності таких суб'єктів.

Ключові слова: механізм фінансового забезпечення інвестиційної діяльності, суб'єкти господарювання території пріоритетного розвитку.

Annotation. The contents of the financial supply of investing activity of the subjects of the territorial economic structures is revealed. It is presented the model of financial mechanism of realization financial supply of such subjects investing activity.

Key words: the mechanism of financial supply of investing activity, the subjects of territorial economic structures.

Вступ. Розвиток ринкових відносин та активна інтеграція вітчизняної економіки в європейський і світовий простір актуалізують питання підвищення ефективності державної регіональної політики. Його нагальність посилюється впродовж останніх 10–15 років, однак серйозні зрушення не спостерігаються, що зумовлено обмеженістю фінансових ресурсів для прямого фінансування вирішення економічних і соціальних

проблем регіонів. За цих умов єдиним засобом забезпечення регіонального розвитку є залучення додаткових інвестицій приватного сектора. Так, у зв'язку із цим постає низка питань фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. Особливої актуальності набуває дана проблема в контексті реалізації пільгового режиму інвестування в умовах функціонування територіальних господарських утворень в Україні (спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку).

Проблематиці функціонування ВЕЗ і ТПР присвячені публікації та наукові праці О.Анісімової [1], О.Маричевої [2], В.Пили [3], В.Письмака [4], О.Сиволап [6], О.Чмир [3].

Однак поки що залишається недостатньо висвітленою проблематика особливостей фінансового забезпечення інвестиційної діяльності підприємств – суб'єктів територіальних господарських утворень.

Постановка завдання. Відтак основне завдання публікації – дослідження теоретичних основ фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання і, зокрема, суб'єктів територіальних господарських утворень на прикладі ТПР у Волинській області. Мета публікації – розкриття змісту фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання територій з преференційним режимом і визначення структури механізму фінансового забезпечення таких суб'єктів.

Результати. При існуючій багатоваріантності організаційних форм спеціальних (вільних) економічних зон (ВЕЗ) і територій пріоритетного розвитку (ТПР) їх сутність полягає у відносній відособленості певної території чи суб'єкта господарювання від загальноекономічного режиму. Мета, з якою на території держави запроваджуються особливі преференційні режими господарювання, полягає в активізації підприємництва, інвестиційної та інноваційної діяльності, підвищенні зайнятості.

Економічну основу підприємництва на територіальних господарських утвореннях становить можливість використання спеціальних преференційних режимів. Це означає, що господарська діяльність у ВЕЗ і ТПР ґрунтується на запровадженні системи пільг та заохочень, котра орієнтована на стимулювання залучення підприємницького (інвестиційного) капіталу.

В Україні для більшості ТПР податкові пільги є основою преференційного режиму. Інвестиційна діяльність передбачає типові фіскальні пільги, які стосуються сплати податку на додану вартість, податку на прибуток і ввізного мита.

У процесі дослідження проведено теоретичний аналіз джерел і методів фінансування суб'єктів господарювання; розглянуто специфіку регулювання й стимулювання інвестиційної діяльності, що дозволило розкрити зміст фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання і, зокрема, територіальних господарських утворень.

Зазначимо, що у вітчизняній науці перші спроби визначення змісту поняття "фінансове забезпечення інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання" здійснені науковцем В.М.Просяником, який трактує його як "послідовну сукупність практичних дій щодо забезпечення суб'єкта інвестиційними ресурсами з метою вирішення певних інвестиційних завдань" [5].

Адаптація наведеного до особливостей територіальних господарських утворень і поглиблення ступеня розкриття змісту їхніх інвестиційних завдань дали нам можливість стверджувати, що фінансове забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів територіальних господарських утворень доцільно розглядати як сукупність форм організації фінансових відносин, методів, способів та інструментів формування й використання фінансових ресурсів господарюючими суб'єктами, що функціонують у межах зазначених утворень, з метою розв'язання конкретизованих економічних, соціальних та інших проблем.

За звичайних умов господарювання (без преференцій) до основних джерел фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання належать: прибуток, амортизаційні відрахування, позики (кредити), надходження від оренди майна, кошти бюджету, кошти дрібних інвесторів [7].

У процесі дослідження прагматики фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання (ФЗІД) виявлено основні джерела й інструментарій ФЗІД таких суб'єктів.

До основних джерел фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання за преференційного режиму господарювання належать: інвестиції, прибуток, амортизаційні відрахування, банківські кредити (коротко- і довгострокові), кошти, залучені шляхом випуску облігацій.

До того ж виявлено використання тимчасового джерела фінансових ресурсів, зокрема, кредиторської заборгованості. Зважаючи на специфіку заснування таких суб'єктів на недержавній формі власності (як правило, на приватній або колективній), доведено неможливість використання бюджетних асигнувань як потенційних джерел фінансового забезпечення інвестиційних суб'єктів господарювання ТПР.

Під інструментарієм фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання територіальних господарських утворень слід розуміти сукупність методів, регуляторів і стимулів, нормативно-правового підґрунтя фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів територіальних господарських утворень.

Забезпечення інвестиційних потреб підприємств – суб'єктів ТПР передбачає використання трьох методів фінансування: внутрішнього, зовнішнього та змішаного (в різних комбінаціях і пропорціях поєднання залежно від етапу розвитку). Домінуючим методом фінансування на етапі створення підприємств є інвестування.

Застосування податкових і митних пільг у межах територіальних господарських утворень є системою спеціальних фінансових стимулів і важелів у механізмі фінансового забезпечення інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів.

Конкретизуючи зміст податкових і митних пільг, що надаються інвесторам на територіях із спеціальним режимом інвестиційної діяльності, слід зазначити, що до основних належать:

- звільнення від оподаткування прибутку протягом трьох років від моменту освоєння інвестицій;
- зменшення ставки оподаткування прибутку на 50% від діючої в період із четвертого по шостий рік від моменту освоєння інвестицій;
- звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ протягом п'яти років при ввезенні на митну територію України матеріалів, сировини, устаткування.

Наявність податкових пільг дає підставу стверджувати про існування додаткових потенційних джерел фінансування, використання яких сприяє підвищенню рівня фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів територіальних господарських утворень у порівнянні з іншими суб'єктами.

Серед можливих джерел інвестицій, існуючих за пільгового режиму оподаткування, особливе місце посідають неявні джерела. До них належать фонди, що формуються в результаті використання запроваджених державою преференційних режимів функціонування господарюючих суб'єктів. До неявних джерел слід віднести частину прибутку, накопичену внаслідок застосування пільгового режиму оподаткування та спрямовану у формі реінвестиції в діяльність суб'єкта господарювання.

Виходячи з викладеного, механізм фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів територіальних господарських утворень включатиме такі елементи:

- обґрунтування доктрини фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів;

- методи фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів;
- джерела та форми фінансування інвестиційної діяльності суб'єктів;
- спеціальну систему важелів державного регулювання й стимулів;
- нормативно-правове забезпечення процесів;
- методику оцінювання інвестиційних проектів, що реалізуються.

Модель механізму фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів територіальних господарських утворень подано на рис. 1.

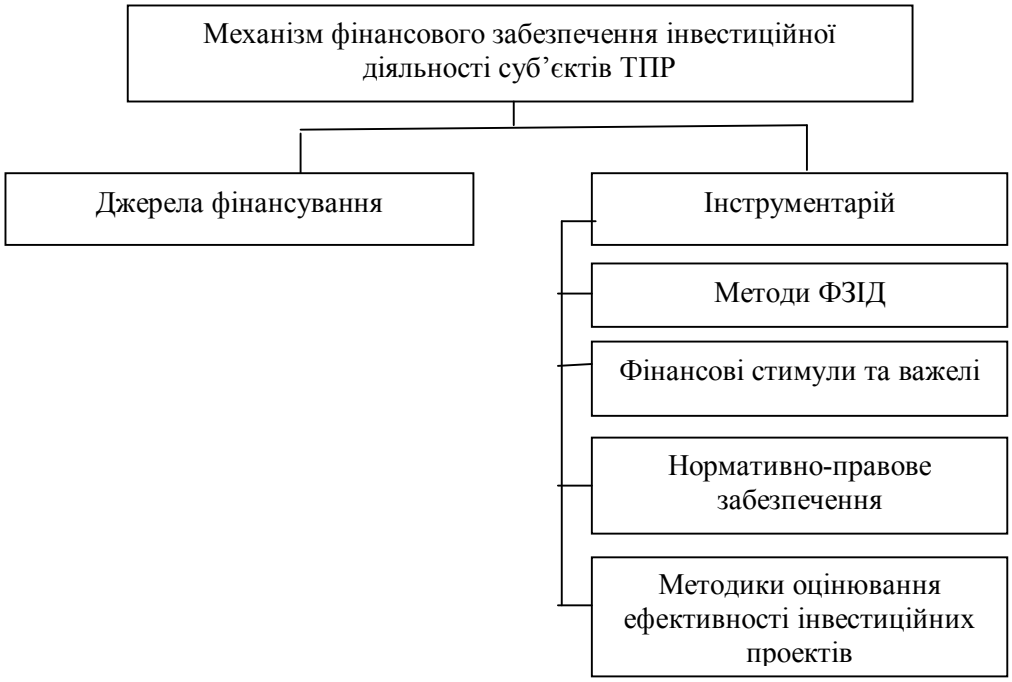

Рис. 1. Механізм фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів територіальних господарських утворень

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що трансформаційні перетворення, які супроводжуються демократизацією суспільного життя, зростанням попиту на фінансові ресурси й наявністю відставання в їх пропозиції, ускладнюють фінансові відносини, зумовлюють запровадження преференційних режимів інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. За таких умов реалізація останнього потребує функціонування відповідного фінансового механізму, що характеризується різноманітністю форм і методів мобілізації фінансових ресурсів суб'єктами господарювання, специфікою фінансових стимулів і важелів та методиками оцінювання ефективності інвестиційних проектів.

Сьогодні суб'єкти ВЕЗ і ТПР працюють, незважаючи на призупинення пільг, як і раніше. Базовий закон про спецрежими дає інвесторам незаперечну гарантію – "збереження в повному обсязі всіх матеріальних і нематеріальних прав" незалежно від будь-яких рішень органів виконавчої влади.

Хочемо також наголосити, що ми торкнулися лише окремих аспектів фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, вирішення яких вимагає подальших наукових розвідок. Зокрема, це стосується з'ясування характеру й ступеня залежності прибутковості інвестиційних проектів від зміни фіскальних та інших стимулів, пошуку підходів до оцінки ефективності інвестиційних проектів в умовах преференційного режиму господарювання, вивчення відповідної системи

взаємовідносин суб'єктів господарювання територіальних господарських утворень між собою та з державою.

1. Анісімова О. М. Управління інвестиційною діяльністю підприємства в умовах спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / О. М. Анісімова. – Донецьк, 2004. – 20 с.
2. Маричева О. В. Управління інвестиційними проектами в умовах ВЕЗ / О. В. Маричева // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 71–78.
3. Пила В. Спеціальні (вільні) економічні зони: теорія та практика : навчальний посібник / В. Пила, О. Чмир. – К. : Київ. держ. торгов.-екон. ун-т, 1998. – 328 с.
4. Письмак В. П. Региональные аспекты специального режима инвестирования: теория и практика, проблемы и решения / В. П. Письмак. – Донецк : Донеччина, 2000. – 256 с.
5. Просяник В. М. Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності (на прикладі промислових підприємств Харківської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / В. М. Просяник. – Харків, 2001. – 20 с.
6. Сиволап Л. А. Іноземний капітал в економіці України в умовах спеціального режиму інвестиційної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук. : спец. 08.05.01 "Світове господарство і міжнародні економічні відносини" / Л. А. Сиволап. – Донецьк, 2004. – 20 с.
7. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навчальний посібник / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 554 с.

Рецензенти:
Гуцал І.С. – доктор економічних наук, професор, декан факультету фінансів ТНЕУ;
Чорний Р.С. – кандидат економічних наук, доцент, декан Нововолинського факультету ТНЕУ.

УДК 330.3
ББК 65.03

Якимова Л.П.

ЕВОЛЮЦІЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Донбаський державний технічний університет,
Міністерство освіти та науки України,
94204, м. Алчевськ, Луганська обл.,
пр. Леніна, 16,
тел.: 0644223123,
факс: 0644226887,
e-mail: info@dgmi.al.lg.ua

Анотація. Здійснено економіко-історичне дослідження еволюції системи пенсійного забезпечення України. Виявлено, що національна пенсійна система є внутрішнім елементом економічної системи суспільства, а принципи її організації визначаються типом соціально-економічних відносин. Виділено три періоди еволюції пенсійної системи України: капіталістичний, соціалістичний, трансформаційний. У рамках кожного періоду відокремлено самостійні етапи, де переходи зумовлено досягненням критичного значення навантаження пенсійної системи на національну економіку.

Ключові слова: еволюція, пенсійна система, фінансування, пенсійна поведінка.

Annotation. Economic and historical research of evolution of the system of the pension providing of Ukraine is carried out. It is exposed, that the national pension system is the internal element of the economic system of society, and principles of its organization are determined by the type of socio-economic relations. Three periods of evolution of the pension system of Ukraine are selected: capitalist, socialistic, transformation. Within the framework of

every period independent stages are selected, where transitions are conditioned by achievement of critical value of loading of pension system on a national economy.

Key words: evolution, pension system, financing, pension behavior.

Вступ. П’ять років тому, 2004 року, Україна започаткувала формування нової трирівневої системи пенсійного забезпечення. Очікувалося, що нові інституціональні рамки будуть стимулювати громадян до легалізації доходів, формування добровільних пенсійних накопичень, тобто нової пенсійної ідеології. Проте на сьогодні лише 0,5% населення Луганщини має накопичувальні програми з пенсій, у середньому по Україні цей показник дорівнює 1,5%, а на заході країни – до 4% [1]. Напевно, цей факт можна пояснити тим, що Західна Україна майже півтора століття (1775–1940 рр.) жила в умовах відносно ліберальних економічних і політичних ринкових режимів. Спочатку це була Австрійська імперія з її економікою, що ґрунтувалася на ринку, приватній власності та владі закону, а потім ця територія України була окупована Польщею, яка теж, у цілому, була достатньо демократичною, з ринковою економікою [2]. Тобто приблизно 10 мільйонів населення, яке проживає тепер на цій території, має європейську пенсійну поведінку. Але це лише одна п’ята частина населення України й, зрозуміло, що хід пенсійної реформи визначатиметься, насамперед, зміною норм пенсійної поведінки решти населення: з орієнтації на державний патерналізм на свідоме фінансове планування власної пенсії.

Наведений приклад переконує, що для розуміння сутності започаткованих теперішніх і майбутніх змін у пенсійній системі України необхідно вивчити історію виникнення й закономірності історичного розвитку пенсійного забезпечення в розрізі тих соціальних, економічних і політичних тенденцій, які спостерігалися в суспільстві. Частково ці питання висвітлюються такими українськими фахівцями з пенсійної тематики, як О.Ткач [3], Б.Надточій [4], заслуговують уваги й публікації офіційного веб-сайта Пенсійного фонду України [5; 6]. Великий відрізок спільної історії з Росією передбачає вивчення наукових досліджень із цього напряму російських учених: Є.Гайдара [7], В.Роіка [8], О.Новикова [9]. О.Новиковим ретельно досліджено історико-економічний процес виникнення, становлення й розвитку російської пенсійної системи. Сформульовано й обґрунтовано положення про її потрійний генезис: в умовах Російської імперії (XVIII – початок XX ст.), планової економіки (1917–1990 рр.), у сучасній Росії (1991–2008 рр.). Вважаємо доцільним використати визначений підхід і для дослідження еволюції пенсійної системи України, критерієм періодизації обрати відносини власності й форми господарювання, що мінялися на певних етапах розвитку національної економіки.

Постановка завдання. Метою роботи є економіко-історичне дослідження того, як і під впливом яких економічних чинників в історичній ретроспективі відбуваються зародження, формування, розвиток і трансформація пенсійної системи України як невід’ємного елемента економічної системи сучасного суспільства.

Результати. Наприкінці XVIII ст. (саме тоді почали виникати прообрази сучасних європейських пенсійних систем) українські землі перебували в складі двох імперій – Російської й Австрійської.

У Російській імперії зародження пенсійного забезпечення традиційно пов’язують з реформами Петра I, складовою частиною яких була реформа державної служби. Пенсійне забезпечення виражалося в наданні окремим відставним державним службовцям або членам їх сімей певної частини одержуваного ними на службі утримання. Але законодавчих норм із цього приводу ще не існувало – усе залежало від царської милості.

Перші нормативні положення про пенсійне забезпечення з'явилися в Морському статуті для військових чинів (1720 р.), Положенні про пенсійне забезпечення військовослужбовців сухопутних військ (1758 р.). З 1765 р. пенсійне забезпечення розповсюдилося й на цивільних урядовців, що залишали службу за вислугою років, було започатковано складання спеціальних пенсійних капіталів, з яких на виплату пенсій відраховували тільки відсотки [9]. Із цього часу можна вести відлік формування пенсійних накопичень і прибуткового розміщення пенсійних капіталів. 1827 р. був затверджений Загальний статут про пенсії та одноразові допомоги чиновникам і членам їх сімей, а також статути про пенсії по гірському та інших відомствах.

Таким чином, отримання пенсії як милість змінилося правом на пенсійне забезпечення. Особливість пенсійної системи цього періоду полягала в тому [9], що це була за своєю природою бюрократична, державно-казначейська система, яка забезпечує пенсіями привілейовані верстви військових, статських, придворних чиновників і вище духовенство, а також членів їх сімей залежно від термінів вислуги та розмірів платні.

Друга половина XIX ст. знаменує новий етап еволюції пенсійного забезпечення Російської імперії. Зростання державно-чиновницького апарату, тягар пенсійних витрат, що збільшувався (зокрема, унаслідок зростання кількості інвалідів Кримської війни 1853–1856 рр.), призвели до того, що державна казна стала відчувати серйозні фінансові труднощі. Під тиском цих обставин пенсійна система Росії почала еволюціонувати вже як самостійний внутрішній атрибут ринку за двома напрямами [9].

Перший напрям, що мав на меті полегшення тягаря для державної казни, полягав у введенні державою порядку відрахування певного відсотка від платні чиновника до пенсійного казначейського фонду. Це означало, що з'являється новий елемент пенсійного забезпечення – страховий.

Другий напрям пов'язаний із реформуванням державно-казначейської системи пенсійного забезпечення та зі створенням для державних чиновників – спочатку військових, а потім громадянських і земських службовців – емеритальних кас як джерела додаткового заохочення [9]. У фінансовому відношенні каси базувалися на внесках чиновників зі своєї платні (6–8%) на особові рахунки та недоторканному капіталі, що виділявся казною й розміщувався в цінні папери. Це означало, що в державно-казначейську розподільну пенсійну систему вводиться страховий накопичувальний чинник, який перетворював цю систему із суто розподільної в централізовану розподільно-накопичувальну систему.

Першою розпочала свою роботу емеритальна каса військово-сухопутного відомства 25 червня 1859 року, через рік – емеритальна каса інженерів шляхів сполучення, з 1870 року почала працювати велика пенсійна каса народних учителів і вчительок, а з 1895 – ощадно-емеритальна каса Спілки судноплавства по Дніпру та його притоках.

Після 1859 р. чиновник міг одержувати дві пенсії: основну – з казначейства та додаткову – з емеритальної каси. Варто зазначити, що державна пенсія полковника наприкінці XIX ст. становила 575 крб. на рік, а пенсія з пенсійної каси, до якої він щомісяця впродовж 35 років перераховував 6% від платні, – 863 крб. Отже, уже тоді "держслужбовці" в пенсійному питанні покладалися перш за все на власні сили [3].

Земські службовці (вчителі, лікарі та ін.) до середини 60-х років XIX ст. не мали жодних привілеїв, у тому числі й пенсій. Щоб утримати кваліфікованих спеціалістів земства, вирішили взяти на себе зобов'язання щодо їхнього пенсійного забезпечення за умови, що останні відслужать установлений мінімум років. 1863 року царський уряд узаконив земські пенсійні каси емеритального типу, а приблизно через 20 років – пенсійні каси страхового типу. У 1897 році в Україні успішно функціонували прообрази нинішніх НПФ – більше 200 емеритальних і страхових кас [3].

Казначейсько-емеритальна система мала безперечні позитивні якості: вона заклала основи ефективної системи пенсійного забезпечення, сформулювала основні

принципи її регламентації, удосконалення й реформування, але розповсюджувалася тільки на держслужбовців, залишаючи осторонь інші соціальні групи суспільства.

Подальший розвиток капіталістичного товарного виробництва та розповсюдження внаслідок цього найманої праці й тих форм доходу, які ним породжені, зумовили появу нового напряму реформування пенсійного забезпечення, пов'язаного із залученням широких верств населення в пенсійну систему, тобто еволюцію пенсійної системи вшир. Цей напрям представлений стихійно виникаючими страховими пенсійними й ощадно-допоміжними касами, що з'явилися на межі XIX–XX ст. і залучили у сферу пенсійного забезпечення широке коло найманих робітників. В Україні ці каси були створені лише на Донбасі та в деяких великих містах [5].

Усі грошові суми, що належали касам, зараховувалися до спеціальних коштів Міністерства фінансів і зберігалися в Головному казначействі. Державою фактично здійснювалося регулювання інвестиційної діяльності пенсійних кас, їх накопичення використовувалися як у приватних, так і в загальнонаціональних інтересах шляхом не тільки законодавчої регламентації, але й жорсткого фінансового нагляду.

Таким чином, пенсійна система Російської імперії [9], яка на певному етапі виросла із соціального чинника (необхідність підтримки непрацездатних) та вирішила завдання створення ефективного державного апарату, у ході розвитку капіталістичних ринкових відносин перетворюється на економічний чинник, який містить у собі інвестиційний елемент зростання економіки й впливає на якість відтворення продуктивних сил суспільства.

Що стосується стану пенсійного забезпечення в цей час у Західній Україні, то перші закони для захисту промислових робітників були застосовані на українських землях під Австрією 1854 року, але тільки в гірничій промисловості (її на українських землях майже не було), 1902 року подібний захист уведено для залізничників. Законом від 1887 року запрваджено обов'язкове страхування робітників від нещасних випадків на виробництві (внески сплачували працедавці), з 1888 року – від випадкових хвороб, із 1906 – обов'язкове страхування службовців (пенсійне й інвалідне). Сільське населення й сільські робітники жодним страхуванням не користувалися [5].

Отже, характер пенсійного забезпечення в Україні в цей період (XVIII – початок XX ст.) визначався соціальною політикою держав до складу яких належали українські землі. Загальні закономірності її полягають у тому, що вона мала стимулюючий характер для держслужбовців і підтримуючий – для найманих робітників. Тому західні землі – околична аграрна територія Австрійської імперії – практично не були охоплені пенсійним забезпеченням, на відміну від промислових Східної та Південної України. Разом з тим забезпечення старості в селянському середовищі визначається тим, що селянство, по-перше, опирається на традиційні механізми взаємодопомоги у великій сім'ї, а по-друге, у протилежність найманим робітникам не є відділеним від власності (після відміни кріпацтва) й тому в скрутні часи покладається лише на себе. Подальша колективізація, яка почалася на цій території лише із середини XX ст., не встигла змінити свідомість західноукраїнців, що й пояснює сучасну орієнтованість на самостійне пенсійне забезпечення.

Революція 1917 року скасувала пенсійну систему царської Росії. Першими постановами Ради Народних Комісарів (РНК) та Наркомату державного піклування в грудні 1917 – лютому 1918 рр. були вирішені основні організаційні питання (пенсійні каси було ліквідовано) та сформульовані пріоритети пенсійного забезпечення – це забезпечення трудящих, що втратили працездатність, перш за все інваліди війни й праці. Після націоналізації промисловості підприємства були переведені на кошторисно-бюджетне фінансування, а їх доходи й витрати включалися в державний бюджет. Цим було вста-

новлено початок формування принципово нового економічного механізму пенсійного забезпечення, виникла нова система пенсійних відносин.

Радянська держава спробувала відразу взяти на себе весь тягар витрат на соціальне й пенсійне забезпечення, але з кінця 1921 р. через важке фінансове положення вимушена перейти до соціального страхування за допомогою тарифікації внесків від заробітків працюючого населення.

У постанові ЦВК і РНК СРСР від 15 травня 1929 р. "Про забезпечення у порядку соціального страхування на випадок старості" сформульовано принципи пенсійного забезпечення за віком, визначено вікові межі, що дають право на пенсію за віком: 60 – років для чоловіків, 55 – для жінок. А наприкінці 1930-х років було введено новий принцип пенсійного забезпечення за віком – збільшення розмірів пенсій залежно від безперервного стажу роботи на одному підприємстві.

Систему пенсійного забезпечення цього періоду необхідно розглядати в контексті економічної політики держави, головним завданням якої була мобілізація людських і фінансових ресурсів на індустріалізацію країни. У цей період було введене пільгове пенсійне забезпечення для працюючих за полярним колом, зайнятих у провідних галузях економіки, зокрема, у вугільній промисловості. Економічне значення пенсійних пільг полягало в тому, що вони виконували стимулюючу роль із залучення працюючих у ті сфери й галузі виробництва, якими визначається вектор розвитку суспільства [9]. Пенсійні кошти, що акумулювалися, як і кошти пенсійних кас царської Росії, прямували в економічний оборот, з тією лише істотною різницею, що до революції в пенсійних касах доходи від капіталізації пенсійних коштів зараховувалися на індивідуальні особові рахунки майбутніх пенсіонерів, а в радянській системі вони ставали додатковими доходами суспільства, забезпечуючи стабільність і розвиток пенсійної системи в цілому.

Страхова система розвивалася до 1937 р., коли радянська держава, досягнувши певних успіхів в економічному розвитку, повернулася до централізованого бюджетного фінансування пенсійного забезпечення, відмінивши принцип страхування працюючого населення. На цій фінансовій основі продовжувалася подальша еволюція радянської пенсійної системи.

Перехід до наступного етапу еволюції радянської пенсійної системи пов'язаний з ухваленням Закону СРСР "Про державні пенсії" від 11 липня 1956 р. Цей закон установив основні принципи організації пенсійного забезпечення, визначив категорії населення, що мають право на пенсію, види пенсій (через старість, інвалідність, у разі втрати годувальника), розміри пенсій через старість. Водночас його дія не поширювалася на селян, які працювали в колгоспах.

Лише Законом "Про пенсії та допомоги членам колгоспів" від 15 липня 1964 року введено державну систему матеріального забезпечення колгоспників: створено централізований союзний фонд соціального забезпечення колгоспників із відрахувань із прибутків колгоспів, з якого виплачувалися пенсії по інвалідності, старості тощо. Але ж ці пенсії були значно нижчими, ніж пенсії робітників і службовців. Із цього часу пенсійна система стала універсальною й охоплювала все населення країни.

Отже, сформована за роки радянської влади пенсійна система стала єдиною у світі всеосяжною системою пенсійного забезпечення, збудованою на трудовому принципі: соціалістичне пенсійне забезпечення фінансувалося за рахунок відрахувань підприємств, для яких це стало державною повинністю, а також із державного бюджету. Усі солідарні обов'язки громадян були зведені до обов'язкової трудової діяльності. У результаті не одне покоління виросло на принципах повного утримання. Саме цей соціально-психологічний чинник сьогодні гальмує пенсійну реформу.

У середині 80-х років у Радянському Союзі почалися радикальні перетворення в політичній і соціально-економічній організації суспільного життя, які були викликані

погіршенням загального економічного стану, низькою ефективністю економіки, високою затратністю військово-промислового комплексу. Це призвело до того, що пенсійні витрати стали надмірним тягарем для держбюджету. Для розв'язання проблеми пошуку небюджетних джерел фінансування пенсій було вивчено досвід пенсійних систем інших країн, який засвідчив: найбільш ефективним фінансовим механізмом у солідарній пенсійній системі є механізм пенсійного страхування – персоніфікований розподіл через суспільні страхові фонди надходжень від працездатної частини населення на користь пенсіонерів.

Саме такий підхід фінансування пенсійних виплат і було закладено в Законі СРСР "Про пенсійне забезпечення громадян СРСР", який набрав чинності 1 січня 1991 року. Джерелом коштів для фінансування пенсій став Пенсійний фонд як самостійна фінансова система, що формується за рахунок страхових внесків підприємств і громадян. Уперше було передбачено, що однією з умов одержання права на трудову пенсію є сплата страхових внесків до Пенсійного фонду (Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР було створено в грудні 1990 року).

Після проголошення незалежності України в серпні 1991 року та прийняття у листопаді того ж року Закону України "Про пенсійне забезпечення" сформувалася законодавча база функціонування Пенсійного фонду України (ПФУ). Цей факт означив революційну зміну ідеології функціонування пенсійної системи, яка відтепер в основному фінансово не опиралася на державний бюджет, а одержала цільові джерела поповнення коштів, власні механізми їх акумуляції та розподілу й, головне, залучила інших соціальних партнерів – роботодавців і працівників до фінансової участі у вирішенні питань пенсійного забезпечення [6].

Головним завданням Пенсійного фонду в 90-ті роки стали фінансова стабілізація пенсійної системи, ліквідація заборгованості з виплати пенсій, створення необхідних передумов для проведення пенсійної реформи.

Концепція пенсійної реформи передбачала два етапи. Перший етап, від 2004 року: зміна правил нарахування базової пенсії, що приведе до її збільшення (І рівень нової системи – державна солідарна система за страховими принципами), розвиток ІІІ рівня – накопичувального добровільного пенсійного забезпечення. Другий етап, від 2007 року: створення ІІ рівня – державної накопичувальної системи. Обрання трирівневої пенсійної системи зумовлено можливістю розподілити між трьома її складовими ризики, які пов'язані із змінами в демографічній ситуації, до чого більш чутлива солідарна система, і з коливаннями в економіці й на ринку капіталів, що більше відчувається в накопичувальній системі.

Необхідною передумовою для функціонування солідарної системи за страховими принципами було створення системи персоніфікованого обліку внесків: починаючи з 1 липня 2002 року, обчислення пенсій здійснюється із заробітку особи за період роботи після 1 липня 2000 року за даними системи персоніфікованого обліку. З 1 січня 2004 року набрали чинності Закони України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та "Про недержавне пенсійне забезпечення", які започаткували створення в Україні нової трирівневої пенсійної системи – найефективнішої на сьогоднішній час у світі. Отже, 2004 року створено інституційні основи пенсійного забезпечення ринкового типу, що свідчить про початок якісно нового етапу в еволюції пенсійної системи України XXI століття.

Разом з тим, підводячи деякі попередні підсумки п'ятирічного існування нової пенсійної системи, варто зазначити такі негативні аспекти: система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (І рівень) не справляється з прийнятими зобов'язаннями, а дефіцит власних коштів покривається вливаннями з держбюджету; накопичувальну систему державного пенсійного страхування (ІІ рівень) так і не впроваджено; система недержавного пенсійного забезпечення (ІІІ рівень) не досягла очікуваних масштабів (процес переорієнтації людської свідомості є надто інерційним).

Отже, новітня історія пенсійної системи України свідчить про складність ліквідації соціалістичних основ пенсійного забезпечення та дуже повільне формування нових норм пенсійної поведінки. Однак, безперечно, пенсійне забезпечення все більше еволюціонує в бік ринкових відносин.

Висновки. Таким чином, виявлено, що національна пенсійна система є внутрішнім елементом економічної системи суспільства, а принципи її організації визначаються типом соціально-економічних відносин. Це дає підстави вести мову про потрійний генезис пенсійної системи України в умовах капіталістичних, соціалістичних і сучасних ринкових відносин і виділити відповідно три періоди її еволюції (табл. 1). У рамках кожного періоду існують самостійні етапи, відокремлення яких зумовлено кількісними та якісними змінами економічної бази діючої пенсійної системи. Такі еволюційні переходи зумовлені досягненням критичного значення навантаження пенсійної системи на національну фінансову систему. Портрет пенсійного соціуму на кожному етапі характеризується визначеними цільовими групами, способами фінансування, пенсійною поведінкою індивідів, соціально-економічними завданнями, які пенсійна система вирішує.

Таблиця 1

Еволюція пенсійної системи України

Період / **Етап, тип пенс. системи**	**Часовий період**	**Цільові групи**	**Фінансування або забезпечення**	**Основні соціально-економічні завдання пенсійної системи**	**Домінуючий тип пенсійної поведінки**
1	2	3	4	5	6
1. Капіталістичний період (українські землі в складі Австрійської й Російської імперій)					
І етап Державно-казначейська розподільна пенсійна система	початок XVIII – середина XIX ст.	Державні службовці (у т. ч. члени сімей)	Державне казначейство	Створення ефективного державного апарату	Орієнтація на державний патерналізм
		Інші соціальні групи	Родинні фінансові та не-фінансові джерела	-	Орієнтація на самозабезпечення старості
ІІ етап Централізована розподільно-накопичувальна пенсійна система	середина XIX – початок XX ст.	Державні й земські службовці (у т. ч. члени їх сімей)	1. Державне казначейство	Створення ефективного державного апарату, системи освіти, охорони здоров'я	Поєднання орієнтації на державний патерналізм і на самозабезпечення старості
			2. Емеритальні й страхові пенсійні каси	Залучення довгострокових інвестицій в економіку. Забезпечення додаткової пенсії	
		Наймані робітники (у т. ч. члени їх сімей)	1. Страхові пенсійні й ощадно-допоміжні каси. 2. Обов'язкове соціальне страхування	Подолання бідності в період непрацездатності по інвалідності та старості	Тиск на працедавців і державу з метою отримання соціальних гарантій забезпечення непрацездатності
		Селяни (сільське населення)	Родинні фінансові та нефінансові джерела	-	Орієнтація на самозабезпечення старості

Продов. табл. 1

1	2	3	4	5	6
2. Соціалістичний період планової радянської економіки (більша частина українських земель у складі СРСР)					
І етап Централізовано-розподільна пенсійна система (1921–1937 рр. страхова пенсійна система)	1917 – 1964 рр.	Робітники й службовці	Державний бюджет (1921 – 1937 рр. – страхові внески працюючих)	Соціальна підтримка непрацездатних (1921–1937 рр. – мобілізація коштів на індустріалізацію)	Орієнтація на державний патерналізм
		Селяни	Родинні фінансові, нефінансові джерела	-	Орієнтація на самозабезпечення старості
ІІ етап Централізовано-розподільна пенсійна система	1964 – 1990 рр.	Усе населення	Державний бюджет (відрахування підприємств)	Соціальна підтримка непрацездатних. Забезпечення економічного розвитку країни	Орієнтація на державний патерналізм
3. Сучасний період трансформаційної ринкової економіки (незалежна Україна)					
І етап Солідарна страхова пенсійна система	1991 – 2003 рр.	Усе населення	ПФУ (страхові внески підприємств і працюючих)	Забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів	Орієнтація на державний патерналізм
ІІ етап Дворівнева пенсійна система: І рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. ІІ рівень – накопичувальна система недержавного пенсійного забезпечення	2004 – 2009 рр.	Довічно бідні	Державний бюджет	Соціальна допомога інвалідам, особам, що не мають права на пенсію	Орієнтація на державний патерналізм
		Зайняті у формальному секторі економіки	І рівень – ПФУ (страхові внески)	Перерозподіл доходів протягом життєвого циклу	Поєднання орієнтації на державний патерналізм і на самозабезпечення старості
			ІІІ рівень – добровільні накопичувальні пенсійні програми	Забезпечення додаткової пенсії. Залучення довгострокових інвестицій в економіку. Зріст ВВП	
		Зайняті в неформальному секторі економіки	Фінансові та нефінансові активи	-	Орієнтація на самозабезпечення старості

1. Особова О. Актуальне інтерв'ю. На Луганщині лише 0,5% жителів беруть участь у пенсійних накопичувальних програмах [Електронний ресурс] / О. Особова // Українське національне інформаційне агентство. Пенсійна реформа. – Режим доступу : http://pension.ukrinform.ua.
2. Сікора В. Напрями еволюції українського економічного розвитку в процесі становлення "Нового Консенсусу" і теорії про "Соціальний Капітал" [Електронний ресурс] / В. Сікора. – Режим доступу : http://spilka.us.org.ua/library/sikora.html
3. Ткач О. Й. Уроки пенсійної історії / О. Й. Ткач // Пенсія. – 2005. – № 3, 4. – С. 27–29, 32–34.

4. Надточій Б. Пенсійне страхування в Україні: історичний аспект [Електронний ресурс] / Б. Надточій // Інтернет-журнал про страхування “Соціальний захист”. – Режим доступу до журн. : http://forinsurer.com/public.
5. Історія становлення державної системи соціального захисту в європейських країнах [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. – Режим доступу : http://www.pfu.gov.ua.
6. Історичні аспекти розвитку пенсійної системи, передумови та мета створення Пенсійного фонду [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. – Режим доступу : http://www.pfu.gov.ua.
7. Гайдар Е. Т. История пенсий: становление и кризис системы социальной защиты в современном мире [Электронный ресурс] / Е. Т. Гайдар // Вестник Европы. – 2003. – № 9, 10. – Режим доступа к журн. : http://magazines.russ.ru/vestnik/2003/10/gaid2.html.
8. Роик В. Эволюция пенсионных систем: мировые тенденции и опыт России / В. Роик // Человек и труд. – 2008. – № 8, 9.
9. Новиков А. А. Эволюция пенсионной системы России : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора экон. наук : спец. 08.00.01 “Экономическая теория” / А. А. Новиков. – М., 2008. – 44 с.

Рецензенти:

Акмаєв А.І. – доктор економічних наук, професор, ректор Донбаського державного технічного університету;

Даніч В.М. – доктор економічних наук, професор, декан факультету менеджменту Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля.

НАУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ЙОГО РОЛЬ В УТВЕРДЖЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

УДК 338.45
ББК 65.26

Кондур О.С., Марчук Л.В.

РОЛЬ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти і науки України,
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596144

Анотація. Досліджується роль кадрової реструктуризації в забезпеченні інноваційних процесів в умовах трансформації підприємств.

Ключові слова: кадрова політика, інноваційна політика, трансформація, реструктуризація.

Annotation. In is investigated the role of personnel restructuring in providing of the innovative process in terms of enterprises transformation.

Key words: skilled policy, innovative policy, transformation, restructuring.

Вступ. Структурна політика в промисловості є важливим економічним підґрунтям загальнодержавної стратегії реформування економіки країни з метою підвищення ефективності її функціонування та виходу з економічної кризи. У сучасних умовах особливого значення набуває оптимізація галузевої й інституціональної структур, які визначають темпи нарощування обсягів виробництва й рівень конкурентоспроможності галузі на конкретних товарних ринках і забезпечують сприятливі умови для реалізації інвестиційної політики держави [1]. Усе це примушує шукати нові, сучасніші методологічні підходи для організації галузевих структурних перетворень, які забезпечать упровадження принципово інших шляхів реалізації промислової політики як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Одним із методів економіко-організаційних змін є трансформація підприємств, яку протягом багатьох років досліджували Є.Бойко, Ю.Брігхем, В. Геєць, В. Гончаров, О.Кузьмін, Л.Лігоненко, В.Мікловда, Й.Петрович, О.Терещенко, О.Щегельська та інші. Трансформація підприємства – це комплексні зміни, які, як правило, можуть передбачати зміну базових цілей і цінностей підприємства, спрямованих на отримання позитивних зрушень: поліпшення результативності господарювання, підвищення конкурентоспроможності, створення можливостей для саморегулювання тощо. Трансформація найчастіше реалізується шляхом комплексного застосування різних методичних підходів: реінжинірингу бізнесів-процесів, упровадження управління якістю, використання процесоорієнтованого управління, застосування збалансованої системи індикаторів, уведення системи управління доданою вартістю. У певному сенсі трансформація перехрещується з такими поняттями, як загальна функція менеджменту регулювання та конкретна – управління організаційними змінами, які власне формують основу комплексу трансформацій.

Постановка завдання. Потребують вирішення проблеми технологій реструктуризації персоналу підприємства в умовах трансформацій і виокремлення факторів, які

визначають напрями та методи такої реструктуризації. Актуальними є дослідження особливостей реструктуризації персоналу в умовах формування інноваційних стратегій розвитку й трансформацій суб'єктів господарювання з метою забезпечення та підвищення їх конкурентоспроможності на ринку. Необхідно додатково оцінювати роль кадрової реструктуризації в процесах трансформацій підприємств. Вивчення цих питань є основною метою статті.

Результати. Роль державної промислової політики сьогодні полягає в тому, щоб надати структурним процесам керованого характеру. У першу чергу наявні фінансові ресурси доцільно спрямовувати на прискорений розвиток селективно обраних наукомістких й екологічно важливих галузей промисловості, ужити врівноважених заходів щодо протекціоністського захисту окремих сфер національної економіки [2].

Розвиток інноваційних процесів значною мірою визначається кадровою політикою підприємства. Менеджери мають діяти відповідно до нових умов, а не згідно зі своїми принципами, мають змінювати своє мислення. Деякими авторами [3] вводиться таке поняття, як "лідери перетворень", які відрізняються від решти менеджерів низкою особливостей, головними з яких є: здатність до встановлення системних зв'язків між трьома факторами, що зумовлюють успіх перетворень, – ринковими реаліями, прагненнями вищого керівництва й можливостями персоналу компанії; уміння впливати на власних керівників і підлеглих співробітників, а також на рівних за рангом колег, пробуджуючи в них стимули до участі в реформах; талант винаходу нових інструментів, що забезпечують практичне впровадження накреслених змін на основі підходів, які, у свою чергу, постійно переглядаються; здатність до зміни стилю керівництва та форми влади.

Ефективна структура й організація роботи персоналу підприємства дозволяють не лише вирішувати питання розробки інноваційних рішень і проектів, але й упроваджувати та контролювати їх [4]. Трансформування підприємства передбачає певну ротацію персоналу у зв'язку з корегуванням і зміною організаційної структури управління, змінами внутрішньоресурсного обміну в процесі виробничо-господарської діяльності, управління підприємством тощо. Важливу роль у таких умовах відіграє підсистема підбору та розстановки кадрів.

Для уточнення місця кадрової реструктуризації при різних видах трансформацій підприємств пропонується використовувати дані табл. 1.

Інноваційна реструктуризація є особливим видом трансформацій підприємства, оскільки може торкатися всіх сфер діяльності підприємства й таким чином вимагати активізації інших напрямів і видів трансформацій. Роль кадрової політики в забезпеченні інноваційних процесів полягає у формуванні ініціативних цільових груп зі спеціалістів – представників різних підрозділів підприємств, які трансформуються, і представників ззовні (науковців, аналітиків, експертів та ін.) [5]. Від добору учасників такої групи залежить ефективність її роботи, у першу чергу, розробка та впровадження інноваційних проектів. Потрібно застосовувати методи формування трудових колективів, які дозволяють відібрати в групу компетентних та ініціативних представників підрозділів діючого підприємства, що забезпечить успішну інноваційну діяльність і ефективну спільну діяльність управлінських і виробничих підрозділів у трансформованому підприємстві.

Таким чином, з одного боку, реструктуризація персоналу може бути проявами внутрішньої трансформації підприємства, змінами внутрішньо-організаційного обміну ресурсами або так званої ресурсної трансформації. З іншого боку, вона може розглядатися як елемент, невід'ємна частина інших видів трансформацій, у тому числі реорганізації.

Таблиця 1

Роль кадрової реструктуризації при різних видах трансформацій підприємств

Трансформації підприємств		**Види кадрової реструктуризації**		
Напрями трансформацій	**Види трансформацій**	**Кваліфікаційна реструктуризація персоналу**	**Функціональна реструктуризація персоналу**	**Ієрархічна реструктуризація персоналу**
Реструктуризація	Управлінська реструктуризація	Усі види реструктуризації персоналу є важливими для цієї категорії трансформацій, оскільки відбуваються зміна методів управління, корегування та зміна організаційної структури управління, причому персонал виступає і як суб'єкт, і як об'єкт таких змін		
	Кадрова реструктуризація			
	Маркетингова реструктуризація	Зміна основних параметрів маркетингу підприємства потребує зростання кваліфікації кадрів	Зміна основних параметрів маркетингу підприємства може потребувати зміни функціональних обов'язків	
	Технологічна (виробнича) реструктуризація	Зміни виробничих потужностей, обсягів виробництва, технологій, які забезпечують нові можливості асортименту продукції, собівартості, технічних характеристик продукції, найчастіше вимагають кваліфікаційної та функціональної реструктуризації персоналу		
	Інноваційна реструктуризація	Зміна пріоритетності та напрямів інноваційних процесів на підприємстві значною мірою залежить виключно від кваліфіка-ційного рівня персоналу		
Реорганізація	Перетворення (злиття, поглинання, виділення, розділення тощо)	Важливість кваліфікаційної реструктуризації пояснюється гострою потребою належної кваліфікації при налагодженні діяльності новостворюваних підприємств	Необхідність ієрархічної та функціональної реструктуризації персоналу залежить від горизонтального або вертикального напрямку перетворень	
	Санація			
	Банкрутство з відновленням діяльності	Усі види реструктуризації персоналу є важливими для цієї категорії трансформацій, оскільки відбувається перегляд напрямів діяльності з метою визначення пріоритетних, які збережуться у відновленому після банкрутства суб'єкті господарювання		
	Банкрутство без відновлення діяльності			

– суттєвої ролі не відіграє, у випадку кадрової реструктуризації є тотожністю

Висновки. Ефективна кадрова політика забезпечує високий рівень використання інноваційного потенціалу підприємства в умовах трансформацій. Результати аналізу досвіду трансформаційних процесів низки українських підприємств, досвіду інноваційної та кадрової політики дозволяють стверджувати, що ці підсистеми можуть бути складовими ефективної системи управління підприємством. Така система спрямована на зміцнення ринкових позицій, підвищення конкурентоспроможності підприємств. Вона забезпечує ефективне використання різних напрямів трансформацій в умовах ринкової економіки з урахуванням високих темпів науково-технічного розвитку, інноваційного та кадрового потенціалів підприємств.

1. Концепція державної промислової політики України / [М. Г. Чумаченко, О. І. Амоша, М. І. Іванов та ін.]. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2000. – 424 с.
2. Вехи экономической мысли. Теория фирмы. Т. 2 / [под ред. В. М. Гальперина]. – С. Пб. : Экономическая школа, 2000. – 534 с.
3. Катценбах Д. Истинные лидеры преобразований / Д. Катценбах // Корпоративный менеджмент : из материалов "Вестника McKinsey". – http://www.managemetn.com.ua.
4. Дергаусов М. Людські ресурси як інструмент реалізації стратегії підприємства / М. Дергаусов // Економіка України. – 2003. – № 6 (499). – С. 26–30.
5. Уткин Э. А. Антикризисное управление / Э. А. Уткин. – М. : Тандем, ЭКМОС, 1997. – 400 с.

Рецензенти:

Фещур Р. В. – к.е.н., доцент, професор кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва Національного університету "Львівська політехніка";

Баран Р. Я. – к.е.н., доцент, завідувач кафедр математичного моделювання та інформатики Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного університету.

УДК 316. 336. 2.
ББК 93.65

Курець В.С.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Львівський національний університет
імені Івана Франка,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
79008, м. Львів,
пр. Свободи, 18,
тел.: 0322394024

Анотація. Стаття присвячена проблемі децентралізації фінансового управління закладами шкільної освіти в Україні.

На прикладі Рогатинського району Івано-Франківської області проаналізовано структуру фінансового управління закладами шкільної освіти. Запропоновані можливі шляхи вирішення наявних проблем.

Ключові слова: бюджет, видатки, децентралізація фінансового управління, заклади шкільної освіти, проблеми децентралізації, регіональні рівні управління.

Annotation. The article is devoted to the problem of the decentralization of the financial management of school education in Ukraine.

On the example of Rohatyn district Ivano-Frankivsk region the author analyzed the structure of financial management of school education. Offered the possible means of the solving of this problem.

Key words: budget, expenditures, decentralization of the financial management, school education, problem of the decentralization, regional levels of management.

Вступ. Соціально-економічні реформи, які проводяться в Україні, зумовили радикальні зміни у сфері освіти.

Оскільки "надзвичайно велика концентрація влади в руках державного органу управління освітою успадкована від радянського способу керування і – не відповідає ні сучасним освітнім тенденціям розвитку управління освітою, ні потребам самих учасників освітнього процесу" [7, с.3], то, відповідно, функції держави щодо фінансового управління закладами шкільної освіти зазнають істотних змін – вони дедалі більше розвиваються і розгалужуються. Актуальним на сьогоднішній день є питання децентралізації фінансового управління закладами шкільної освіти.

Децентралізація фінансового управління закладами шкільної освіти цікавить багатьох вітчизняних учених-економістів і практиків відтоді, як Україна здобула свою незалежність. Ґрунтовні дослідження в цій галузі здійснюють В.Войтов, Л.Гриневич, І.С.Каленюк, О.Коловіцкова, Ю.Луковенко, В.Нікітін, Н.Слухай, О.Процак, С.Слухай, П.Хобзей, О.Шиян, Ю.Шукевич, В.Якушик. Проте, не зважаючи на наукову та практичну цінність опублікованих праць, ситуація у сфері освіти суттєво не покращилася, що актуалізує дослідження в цьому напрямі й потребує подальших досліджень.

Постановка завдання. Ураховуючи те, що децентралізація фінансового управління освітою – ключова потреба майбутнього, метою статті є обґрунтування й визначення актуальних проблем децентралізації фінансового управління закладами шкільної освіти України. Для досягнення мети поставлені такі завдання:

- проаналізувати переваги децентралізації управління освітою та представити напрями децентралізації фінансового управління закладами шкільної освіти;
- надати пропозиції щодо розподілу повноважень фінансового управління закладами шкільної освіти і їх делегування на нижчі рівні.

Результати. В освітянській сфері України існує три рівні державного управління загальноосвітніми школами:

- національний рівень (Міністерство освіти і науки України, Міністерство фінансів України);
- регіональний рівень (управління освіти областей України, Міністерство освіти АРК, управління освіти Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій);
- районний рівень (відділи освіти районних державних адміністрацій, органи влади місцевих державних адміністрацій).

На прикладі Рогатинського району Івано-Франківської області досліджено повноваження, якими наділені вищевказані рівні державного управління в процесі планування та фінансування видатків на утримання загальноосвітніх шкіл.

Планування видатків закладів шкільної освіти розпочинається з районного рівня. Зокрема, на основі розроблених Міністерством освіти і науки України нормативів і норм централізована бухгалтерія відділу освіти районної державної адміністрації розробляє бюджетний запит для утримання загальноосвітніх шкіл району на наступний навчальний (бюджетний) рік і подає його на розгляд у фінансове управління районної державної адміністрації, у свою чергу фінансове управління, склавши проект бюджету закладів шкільної освіти, – головному фінансовому управлінню обласної державної адміністрації.

Головне фінансове управління обласної державної адміністрації, узагальнивши проекти бюджетів загальноосвітніх шкіл районів області, подає в Міністерство фінансів України.

Міністерство фінансів України, маючи перевагу у вирішенні фінансових питань в освітянській сфері, крім отриманих проектів бюджетів загальноосвітніх шкіл областей України, на основі розрахункової формули (розробленої Міністерством освіти і науки) планує загальний обсяг видатків загальноосвітніх шкіл і проводить розподіл коштів безпосередньо між фінансовими управліннями районних державних адміністрацій.

Доведені з Міністерства фінансів контрольні цифри бюджету загальноосвітніх шкіл району виносяться на розгляд сесії районної ради, де його затверджують. Фінансування видатків для утримання загальноосвітніх шкіл району проводиться з місцевого бюджету.

Аналізуючи повноваження, якими наділені органи державної влади у фінансовому управлінні загальноосвітніми школами, констатуємо, що в процес планування видатків і розподіл фінансових ресурсів задіяні два міністерства і, погоджуючись з Володимиром Войтовим, одним з експертів проекту Програми розвитку ООН "Інновація та оновлення освіти для покращення добробуту та зниження рівня бідності", "Міністерство освіти і науки здійснює заходи щодо розвитку освіти, проте не може самостійно перерозподіляти кошти на фінансування освіти згідно з визначеними пріоритетами, Міністерство фінансів розподіляє кошти на освіту відповідно до встановлених нормативів, проте не аналізує вплив фінансування на її розвиток" [1, с.17], особливо це негативно позначається на фінансуванні загальноосвітніх шкіл сільських районів.

Обласні управління освітою обласних державних адміністрацій не мають впливу на формування бюджету та фінансування видатків загальноосвітніх шкіл, оскільки, згідно з прийнятим у 2001 році Бюджетним кодексом України повноваження щодо фінансування видатків закладів шкільної освіти передано місцевим органам виконавчої влади.

Основними завданнями обласних управлінь освіти на сьогоднішній день є: забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері загальноосвітніх шкіл; прогнозування розвитку загальноосвітніх шкіл, у тому числі оптимізація закладів шкільної освіти. Наприкінці 80-х років XX століття піднімалося питання щодо доцільності існування обласних відділів народної освіти, її наслідком стало рішення про необхідність їх збереження [9, с.35].

Актуальність питання про доцільність існування обласних управлінь освітою визначається тим, що відбувається дублювання функцій з нижчими органами, тобто з відділами освіти районних державних адміністрацій.

Згідно із чинним законодавством місцевим органам виконавчої влади (місцеві (районні) державні адміністрації та органи місцевого самоврядування) надані значні повноваження щодо фінансового управління загальноосвітніми школами, які розташовані на їх території. У ст. 14 Закону України "Про освіту" зазначено, що "місцеві органи виконавчої влади встановлюють не нижче визначених Міністерством освіти України мінімальних нормативів бюджетного фінансування закладів освіти та забезпечують фінансування витрат на їх утримання; забезпечують розвиток мережі закладів освіти, зміцнення їх матеріальної бази, господарське обслуговування", а також "місцеві органи виконавчої влади несуть відповідальність за управління закладами освіти, що є комунальною власністю" [3, ст.14]. У ст. 32 Закону України "Про місцеве самоврядування" вказано, що "до повноважень виконавчих органів місцевих рад належить управління закладами освіти, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення"[4, ст.32].

Отже, відповідно до чинних законодавчих актів, місцевим органам виконавчої влади надаються більша автономія в прийнятті рішень щодо фінансово-господарської діяльності й відповідальність за нормальне функціонування загальноосвітніх шкіл, які розташовані на їх території, що є умовою децентралізації.

Процес децентралізації передбачає делегування прав в управління місцеві органи виконавчої влади, що є доцільним для розширення повноважень місцевих органів виконавчої влади в управлінні закладами шкільної освіти, надання їм більшої самостійності у вирішенні організаційних, педагогічних, управлінських, фінансових питань, що зумовлено необхідністю кращого врахування освітніх потреб даної місцевості.

Місцеве самоврядування в Україні будується на основі визнаного й гарантованого державою права територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення і здійснюється як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

І.С.Каленюк зазначає, що у сфері загальної середньої освіти найчастіше місцевим органам управління надаються більші повноваження щодо пошуку та використання фінансових ресурсів (місцеві цільові податки, додаткове фінансування з місцевих бюджетів, утримання частини загальнодержавних податків на місцевому рівні тощо) [5, с.12].

Оскільки вирішення багатьох фінансових питань загальноосвітніх шкіл покладено на кілька державних рівнів управління, а відповідальними за фінансування загальноосвітніх шкіл є місцеві органи виконавчої влади, то, відповідно, потребує вирішення проблема розширення повноважень місцевих органів державної влади з акумуляції й розпорядження фінансовими ресурсами.

Загальносвітова тенденція сучасного стану освіти передбачає розвиток децентралізації в управлінні загальноосвітніми школами, шляхом делегування повноважень місцевим органам виконавчої влади, які краще обізнані у справах і мають, таким чином, можливість їх вирішувати.

Мета децентралізації – передача контролю за навчальними програмами й методами навчання місцевим органам, директорам і самим учителям, підвищення контролю цих груп за ситуацією та посилення гнучкості, краще пристосування до місцевих потреб, а також забезпечення їх відповідальності за освітні результати. Одним з напрямів демократизації освіти виступає перехід до державно-громадського управління через удосконалення форм управління й залучення до нього широких кіл громадськості [5].

Так, у Чеській Республіці згідно із Законом “Про освіту”, починаючи з 1994 року школи фінансуються самостійно, отримуючи бюджет, а всі бюджетні видатки планують, виходячи з особливостей роботи.

Директор призначається на посаду місцевою владою й несе повну відповідальність за фінансово-господарську діяльність та якість навчання учнів.

Для проведення зовнішньої оцінки роботи школи при Міністерстві освіти Чеської Республіки створено інспекторат, у якому працює 600 інспекторів. Інспекція один раз на п’ять років відвідує кожен навчальний заклад. До плану інспектування входять перевірка самооцінки школи та порівняння її з оцінкою інспекції, оцінка якості освіти, розвитку матеріально-технічної бази, виконання законів у галузі освіти, фінансовий аудит.

Інспекція має право через значні недоліки, виявлені у школі, порушувати клопотання про ненадання бюджетного фінансування [2].

У Польщі створено два центри прийняття рішень: Міністерство освіти й навчальні заклади (школи, технікуми, ліцеї) як ключовий підрозділ у системі освіти [10].

У Великобританії Департамент освіти визначає політику розвитку освіти, а фінансування навчальних закладів здійснюється через спеціально створені незалежні організації [5].

Для системи освіти Франції характерна строга централізація. Усією системою освіти керує Міністерство освіти. Франція розділена на 23 навчальних округи, які називаються академіями, очолюють академії призначені міністерством ректори. При ректорові, який одночасно є головою ради місцевого університету, функціонує рада

академії та інспектура середніх і вищих навчальних закладів. Безпосереднє керівництво школами покладається на префектури департаментів, при яких утворені департаментські ради освіти та шкільна інспектура. Уся система управління школами побудована на основі строгого ієрархічного підпорядкування її окремих ланок від місцевих органів до міністра освіти [8, с.5].

У Франції головними органами влади, є національне Міністерство освіти, яке відповідає за більшість важливих елементів освітнього процесу, і регіони, які значною мірою здійснюють фінансування навчальних закладів. У середньому близько 60% будівельних витрат і 95% поточних витрат на утримання ліцеїв покриваються централізовано.

Витрати на викладацький персонал ліцеїв повністю покриваються державою. Регіони можуть виділяти ліцеям додаткові асигнування зі своїх власних ресурсів [5].

У США існує три рівні державної адміністрації – федеральний, штатний і місцевий. У 70-ті роки XX століття створені Федеральне міністерство освіти, Національний науково-дослідний інститут освіти й Комітет керівників освіти штатів для координації їх дій. Основні повноваження – за штатами, які, у свою чергу, делегують повноваження місцевим шкільним округам. Кожний штат поділений на шкільні округи на чолі зі шкільним комітетом, у функції якого входить розгляд усіх питань, що визначають роботу шкіл і розмір шкільного бюджету, прийом і звільнення вчителів, їх зарплату, відбір і рекомендації підручників тощо. У країні немає єдиних навчальних планів і програм. Вони розробляються відповідно до специфічних умов кожного шкільного округу, затверджуються комітетом. Децентралізований характер управління освітою визначає систему її фінансування. Децентралізація в управлінні і пов'язана із широкою різноплановістю навчальної багатопрофільної школи США. Це, по-перше, її підкреслено-демографічна зовнішня організація і, по-друге, відсутність обов'язкових програм і єдиних вимог до знань учнів. Через децентралізацію управління освітою в країні немає єдиної її системи [8, с.1].

Висновки. При вивченні повноважень фінансового управління загальноосвітніми школами з'ясовано, що: процес планування видатків закладів шкільної освіти проводиться відділом освіти районної державної адміністрації на основі нормативів, розроблених Міністерством освіти і науки України. Фінансування видатків загальноосвітніх шкіл здійснюються місцевими органами виконавчої влади з місцевих бюджетів, на території яких знаходиться навчальний заклад. Необхідно вдосконалити систему фінансового управління загальноосвітніми школами, зокрема:

- повноваження Міністерства фінансів України щодо розподілу фінансових ресурсів загальноосвітніх шкіл із місцевих бюджетів передати Міністерству освіти і науки України;
- створити два ключові центри в системі освіти: Міністерство освіти і науки України та навчальний заклад. Оскільки розподіл коштів безпосередньо передається місцевим органам виконавчої влади, то відповідно логічним є і передача повноважень щодо надання освітніх послуг органам місцевої влади;
- вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду стосовно децентралізації фінансового управління закладами шкільної освіти.

Перспективою подальших досліджень визначено обґрунтування актуальних напрямів децентралізації фінансового управління закладами шкільної освіти.

1. Войтов В. Фінансування освітніх послуг із місцевих бюджетів / В. Войтов // Директор школи України. – 2005. – № 1 – 2. – С. 17–20.
2. Дрожжина Т. В. Євроінтеграційні процеси в освіті. Чеський досвід / Т. В. Дрожжина // Управління школою. – 2009. – № 11. – С. 24–27.

3. Закон України "Про освіту" // Загальна середня освіта : зб. нормативно-правових документів. – К. : ЗАТ "Нічлава", 2003. – Ч. І. – С. 47.
4. Закон України "Про місцеве самоврядування" // Іщенко О. М. Місцеве самоврядування: світовий досвід та особливості української моделі. – К., 2003. – С. 227.
5. Каленюк І. С. Економіка освіти : навчальний посібник / І. С. Каленюк. – К. : Знання України, 2003. – 316 с.
6. Курець В. С. Децентралізація фінансового управління загальноосвітніми школами України – нагальна проблема часу : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. ["Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти"] (Дніпропетровськ, 27–28 серп. 2009 р.) // Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2009. – С. 62–64.
7. Набок М. Питання критеріїв ефективності управління освітою на місцевому рівні та її вимірювання / М. Набок // Обрії. Науково-педагогічний журнал. – 2008. – № 1(26). – С. 37–39.
8. Особливості змісту освіти в сучасній школі за кордоном (на прикладі декількох країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу до реферату : www.refine.orq.ua./ 2005/ 03. – С. 1–11.
9. Поза межами можливого: школа якою вона є / [за ред. М.Масієнко]. – К. : Шкільний світ, 2004. – 264 с.
10. Степаненко С. Модель економіки освіти / С. Степаненко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – № 5–6. – С. 148–149.
11. Хобзей П. Процеси децентралізації у сфері освіти в Україні / П. Хобзей // Управління освітою. – 2003. – Ч. 7 (53). – Квітень. – С. 4–5.

Рецензенти:

Струк Н. С. – докторант кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат економічних наук, доцент;

Ковалюк О. М. – завідувач кафедри обліку і аудиту економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор економічних наук, професор.

УДК 331.2:378.12
ББК 65.26

Обмок О.Г.

ОПЛАТА ПРАЦІ В СИСТЕМІ МОТИВАЦІЇ ВИСОКОПРОДУКТИВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Національний університет біоресурсів
і природокористування,
Кабінет Міністрів України,
03041, Київ,
вул. Героїв Оборони, 15,
тел.: 5278361,
факс.: 442577155,
e-mail: rektorat@nauu.kiev.ua

Анотація. Розглянуто особливості оплати праці у вищих навчальних закладах, охарактеризовано чинники мотивації викладачів до високопродуктивної науково-педагогічної діяльності. Наведено пропозиції щодо диференціації показників рейтингу за науковим ступенем і вченим званням.

Ключові слова: оплата праці, мотивація, рейтинг, науково-педагогічна діяльність.

Annotation. The peculiarities of wages in institustions of higher education were distinguisched, the forces of lecturers' motivation to scientifically-padagogocal activity were characterized. The proposition of differentiation of rating figures for academic degrees and academic titles were adduced.

Key words: wage, motivation, rating, scientifically-padagogocal activities.

Вступ. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується стрімким розвитком науково-технічного прогресу. У процесі НТП постійно модифікуються засоби виробництва й технологічні процеси, змінюються характер і зміст праці, розвиваються нові галузі знань, наука перетворюється в неопосередковану виробничу силу суспільства. Однією з існуючих рис науково-технічного прогресу є розвиток системи вищої освіти, яка є ключовим напрямом соціально-економічного розвитку країни, оскільки інтелект – основний перспективний і високоефективний ресурс розвитку.

Якість освіти залежить від кваліфікації викладацького складу вузу, простіше кажучи, від якості праці викладачів, яка, у свою чергу, залежить від мотивації їх діяльності.

Постановка завдання: виявлення особливостей оплати праці у вищих навчальних закладах і впливу оплати праці викладацького персоналу на якість освіти; характеристика чинників мотивації викладачів до продуктивної наукової діяльності.

Заробітна плата та мотивація праці завжди знаходилися в центрі уваги вчених. Розвиток теорії заробітної плати пов'язаний з іменами західних учених – А.Сміта, Д.Рикардо, К.Маркса, Дж.Б.Кларка, Дж.Гелбрейта, К.Джині, Р.Барра.

Розробкою різних аспектів оплати праці займаються українські вчені: А.Батура, Д.Богіня, Т.Кір'ян, А.Колот, Т.А.Костишина, В.Лагутін, В.Нижник, Н.Павловська, І.Петрова, М.Семикіна, Л.П.Червінська, М.Шаповал, Л.Шевченко та інші, а також російські дослідники: Л.Абалкін, Е.Я.Брегель, Н.Вишневська, Н.А.Волгін, Г.Дублянська, В.Куликов, Р.Капелюшников, М.Магура, Г.Ш.Мухаметов, А.Соболевська, В.І.Фільєв, Р.Яковлєв та інші.

Проте питання оплати праці та її мотивації у вузах розглядаються рідко, дослідження цієї проблеми обмежені й потребують серйозної уваги.

Результати. Освіта як елемент системи людського розвитку сприяє розширенню можливостей індивіда в набутті знань і професійних умінь, покращенню якості життя, активізації соціального прогресу, забезпечує формування та розвиток людського капіталу, виступає каталізатором економічного зростання.

На сьогоднішній день між вищими закладами освіти існує невидима, але жорстка конкуренція за виживання. Це є стимулом, рушійною силою до підвищення якості освіти. Якість освіти визначається якістю роботи педагогічного колективу вищого навчального закладу, яка, у свою чергу, зумовлена матеріальною зацікавленістю кожного окремого викладача.

Таким чином, на сучасному етапі кожний вуз змушений піклуватися про підвищення ефективності викладацької праці, що, як і в будь-якій сфері народного господарства, можливе лише за рахунок належної мотивації праці.

Мотивація праці, безумовно, вважається вирішальним чинником забезпечення досягнення відповідних цілей, спонукання людей до праці, є об'єктивною й необхідною умовою її розвитку в трудовій діяльності, ефективності праці.

Поняття "мотивація" є відправним пунктом в ієрархії цінностей людини стосовно її трудової поведінки. Категорію "мотивація" вперше використав А.Шопенгауер у статті "Чотири принципи достатньої причини". Мотивація являє собою набір основних мотивів і відповідних варіантів реакцій поведінки на ці мотиви, що спонукають до здійснення певних дій. В економічній науці є велика кількість визначень категорії "мотивація" і всі вони зводяться до того, що мотивація – це ставлення особистості до певного виду діяльності, сформоване під впливом зовнішніх і внутрішніх стимулів [1].

Внутрішня мотивація визначається значущістю, корисністю даного виду роботи для суспільства. Внутрішні чинники трудової мотивації залежать від освіти, кваліфікації, професійних здібностей, системи цінностей, соціального становища працівника.

Система мотивації викладацької праці має свої особливості, що зумовлені творчим характером праці. Науково-педагогічний персонал вищих навчальних закладів, окрім навчальної роботи, займається науковою, дослідницькою, впроваджувальною роботою, яка передбачає прояв творчих засад.

Творчість, на відміну від трудової діяльності, не залежить від фізичної потреби, задовольняти яку призначений продукт праці. Набуття працею творчого характеру пов'язане зі змінами причин діяльності – замість задоволення матеріальних потреб на перший план виступає втілення універсальних можливостей людини як соціального суб'єкта. Для людини (науковця) вирішальним мотивом й умовою діяльності стає самооцінка, визнання його творчих, наукових досягнень.

У науковій діяльності має місце самомотивація, коли наукова праця дозволяє людині реалізувати її творчий потенціал, приносить задоволення. Самомотивація персоналу має потужну спонукальну силу: якщо працівник сам прагне результативних творчих досягнень, а не знаходиться під впливом зовнішніх чинників, то це є найбільш ефективним для підвищення результативності наукової діяльності.

Зовнішніми чинниками мотивації є рівень оплати праці, умови праці, соціально-психологічний клімат у колективі, соціальні гарантії, можливість кар'єрного росту, можливість отримання кредиту та інше.

Здебільшого вважається, що першочергове місце в системі мотивації інтелектуального й трудового потенціалу належить заробітній платі (зовнішній фактор).

Заробітна плата – одна з найскладніших економічних категорій і соціально-економічних явищ. Вона виступає стимулюючим засобом покращення результатів праці педагогів, оскільки створює матеріальну зацікавленість у підвищенні рівня освіти й професійної майстерності, сприяє приваблению і закріпленню педагогічних кадрів у закладах освіти, підвищенню їх матеріального благополуччя.

Особливість оплати праці у вищих закладах освіти полягає в тому, що досить важко визначити затрати праці, понесені викладацьким персоналом у процесі роботи. Складність цієї проблеми полягає в тому, що результати праці педагогічного персоналу не знаходять матеріального втілення, як у сфері матеріального виробництва, а виражаються в підвищенні освітнього та культурного рівня населення.

Відмінність і складність визначення вартісної оцінки результатів діяльності науково-педагогічного персоналу полягає в тому, що, по-перше, частину праці, яка являє собою раніше набуті й застосовані знання в даній роботі, неможливо визначити у вартісній формі, оскільки не відомі першочергові затрати на їх отримання. Отже, можна сказати, що на цю величину затрат вартість завжди буде менша. Сучасний викладач має бути висококваліфікованим педагогом, вихователем й успішним науковцем. При цьому необхідно відмітити, що наукова робота включає в себе публікування статей у журналах, участь у конференціях, видання підручників, монографій, посібників. Усе це викладач здійснює за свій рахунок. Ці затрати також не враховуються при оцінці вартості праці науково-педагогічного персоналу.

По-друге, наукові дослідження мають творчий характер і не завжди науковець досягає позитивних результатів. Але негативні результати також приносять користь – вони вказують на помилки, і наступні дослідження ведуться з урахуванням знання цих помилок. До того ж іноді вони неминучі. Та затрати на отримання хибних результатів не враховуються у вартість наступних робіт, незважаючи на те, що вони є невід'ємним елементом для досягнення ефективного результату.

В усі часи в центрі уваги керівників вузів знаходилося питання пошуку об'єктивних і достовірних показників (критеріїв), що найбільш повно будуть визначати ефективність праці викладачів.

Оцінити якість навчально-виховного процесу за допомогою кількісних показників дозволяє методика рейтингу суб'єктів діяльності.

Рейтинг (від англ. Rating – оцінка, норма, ціна) – це індивідуальний числовий показник оцінки досягнень окремого суб'єкта в класифікаційному списку, який щороку складається експертами відповідної галузі.

Рейтингова система оцінки діяльності науково-педагогічних працівників використовується в багатьох закладах освіти в Росії та США. На основі зарубіжного та вітчизняного досвіду й аналізу літератури з питань оцінки праці науково-педагогічного персоналу в Національному аграрному університеті було розроблено та введено рейтингову систему (автор методики – А.В.Шостак) [2].

Отримані результати рейтингової оцінки дозволяють кожному викладачеві об'єктивно оцінити свою роботу і, урахувавши недоліки, правильно планувати свою діяльність на майбутнє. Така оцінка позитивно відобразиться на прагненні викладачів до підвищення своєї наукової кваліфікації, професіоналізму, що сприятиме підвищенню якості підготовки спеціалістів і росту рейтингу університету. Рейтингова оцінка також може використовуватися при проведенні конкурсного відбору претендентів на заміщення вакантних посад професорсько-викладацького складу й призначенні стимулюючої надбавки до заробітної плати.

Відповідно до ст. 58 Закону України "Про освіту" рейтингова оцінка діяльності викладачів колективу вузу дає можливість застосовувати різні форми заохочень для викладачів, які займуть більш високі місця в рейтингу.

Кожного року показники рейтингу в Національному університеті біоресурсів і природокористування вдосконалюються. Так, потребує додаткового дослідження питання диференціації показників за науковим ступенем і вченим званням. Некоректно оцінювати трудові досягнення асистента й професора за єдиними критеріями тому, що асистент не має можливості виконувати такі види робіт, як участь у науково-методичних комісіях, експертних радах, участь у редколегіях фахових наукових видань та інше. А отже, не може підвищити свій рейтинг за рахунок цих показників. Тому ця методика потребує подальшого вдосконалення.

Загалом рейтингова методика покликана не лише оцінити й проконтролювати якість освіти й ефективність роботи викладачів, а й підвищити мотивацію діяльності викладачів. При цьому на мотивацію впливають як внутрішні (підвищення самооцінки, визнання), так і зовнішні (надбавки до зарплати відповідно до рейтингу) фактори.

І до сьогодні немає єдиної думки, який із цих чинників є більш ефективним у системі мотивації. Так, Элфі Кон вважає, що прагнення до вдосконалення знаходиться по один бік, а прагнення отримати винагороду за працю – по інший. І якщо наголосити працівникові, що його заробіток буде залежати від продуктивності праці або від рейтингу ефективності, то його увага й зусилля будуть сконцентровані виключно на цих критеріях. Він категорично критикує думку Монро Хегеля, який зазначав: "Если награда существенна, люди будут в точности исполнять то, что от них требуется" [3].

Ніякі штучні стимули не можуть порівнятися з внутрішньою мотивацією в досягненні вдосконалення праці. Науковців, що повністю захоплені своєю працею, тішить достойна оплата праці, але працюють вони не заради грошей, а тому, що отримують задоволення від своєї роботи й своїх досягнень.

Існує навіть думка, що чим більше керівництво зосереджує увагу на грошовій винагороді за високі досягнення в роботі, тим нижча зацікавленість працівників у цій роботі.

З точки зору психології, для досягнення найкращого ефекту необхідно просто поєднувати внутрішні й зовнішні стимули. Але в реальності все складніше. Насправді керівництву досить важко знайти вагомі аргументи й спрямувати в необхідне русло поведінку працівників.

Висновки. Освіта сприяє нарощуванню інтелектуального потенціалу суспільства, удосконаленню виробництва і, як результат, поліпшенню рівня життя населення. Рівень

та якість освіти значною мірою залежить від кваліфікації освітян (викладачів) і, як у будь-якій сфері діяльності, від продуктивності праці. Продуктивність праці, у свою чергу, залежить від стимулів і мотивів праці.

Вважається, що найдієвішим фактором мотивації працівника є заробітна плата. Але в специфічній сфері науки й освіти є особливості та проблеми із точним і справедливим визначенням вартості робочої сили (праці, наданих послуг), а отже, і складності із справедливою виплатою заробітної плати. Крім того, діяльність викладачів має творчий характер, і вирішальним мотивом й умовою діяльності стає самооцінка, визнання його досягнень у суспільстві.

Постає питання коректного й найбільш ефективного поєднання внутрішніх стимулів праці та матеріальної винагороди як зовнішнього фактора мотивації.

Керівникові важливо створити психологічно комфортні умови праці, заохочувати розвиток здорової конкуренції викладачів-науковців, застосувати в системі мотивації індивідуальні оцінки праці (рейтинг).

Однак у той самий час можна розглядати ситуацію з іншого боку: деякі вчені вважають, що найперший спосіб знищити співробітництво та взаємодію між робітниками – це змусити людей змагатися за винагороду або порівнювати їх один з одним. Працівники починають розглядати своїх колег як перешкоду на шляху до свого власного успіху. І конкуренція може ускладнювати негативні тенденції в колективі [3].

Тому "правою рукою" кожного керівника, який хоче створити ефективну систему мотивації, має бути кваліфікований психолог, що допоможе відтворити в колективі необхідний для роботи клімат, грамотно поєднавши всі фактори мотивації праці.

1. Бурик А. Ф. Формування мотивації праці в аграрних підприємствах./ А.Ф.Бурик. – Умань: Візаві, 2009. – 178 с.
2. Мельничук Д. А. Методика оценки эффективности труда научно-педагогических работников и структурных подразделений в Национальном аграрном университете Украины / Д.А.Мельничук, И.И.Ибатуллин, А.В.Шостак // Науковий вісник НАУ.– К. : Вид-во НАУ, 2002. – С. 9–31.
3. Системы оплаты труда / под ред. Р.Пискотина, пер. с англ. Н. Захаревич. – М. : Мальпина Бизнес Букс, 2007. – 212 с.
4. Шишкін В. Матеріальне стимулювання працівників / В. Шишкін // Праця і закон.– 2009. – №2(110). – С. 14–16.
5. Якушева К. В. Стимулирование качества педагогического труда / К. В. Якушева // Повышение эффективности системы оплаты труда в непроизводственной сфере : сборник науч. трудов. – М., 1987. – с.11–21.

Рецензенти:

Мартиненко В. П. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів НУБіП України;

Савчук В. К. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри статистики та економічного аналізу НУБіП України.

УДК 331.108.4
ББК У 9 (4 Укр) 240.01
Олійничук В.М.

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДІЄВОГО МЕХАНІЗМУ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ КАДРІВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Чортківський інститут підприємництва
і бізнесу,
Тернопільського національного
економічного університету,
48500, м. Чортків,
вул. С.Бандери, 46,
тел/факс: 20849,
e-mail: mazomo@rambler.ru

Анотація. У статті розкрито фактори формування дієвого механізму управління знаннями, професійним розвитком і підготовкою інноваційних кадрів для виробничої сфери в сучасних умовах євроінтеграції. Чільне місце відведено розповсюдженню знань, які є ключовим фактором прискорення інноваційної активності як у регіоні, так і в цілому по країні, запропоновано напрями зростання ролі науки як важливої складової механізму професійного розвитку людських ресурсів для забезпечення інноваційної економіки.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, інноваційні системи, професійний розвиток інноваційних кадрів, соціальний статус наукової діяльності, інноваційний потенціал, інноваційна праця, ефективне управління, економічна безпека, євроінтеграція, дифузія знань.

Annotation. The paper disclosed factors forming an effective mechanism of knowledge management, professional development and training of innovative personnel for the manufacturing sector in the current context of European integration. Important place assigned the proliferation of knowledge that is key to accelerating innovation activity both in the region and across the country, proposed areas of growth in the role of science as an important component of the mechanism of professional development of human resources for innovation economy.

Key words: innovation, innovation activity, innovation development, innovation systems, innovative professional development training, social status of science, innovation capacity, job innovation, effective governance, economic security, European integration and diffusion of knowledge.

Вступ. Стратегічний курс розвитку економіки України зорієнтований на формування її інноваційної моделі, але економічні та фінансові проблеми гальмують цей процес і не дозволяють країні досягти належного рівня інноваційного розвитку. Крім того, в Україні не розроблена чітка стратегічна програма інноваційного розвитку економіки, що може стати прямою загрозою її економічній безпеці, оскільки наша держава відстає від розвинутих країн світу за технологічним розвитком на декілька десятків років.

Подолання технологічного відставання країни та виконання її зобов'язань щодо інтеграції в європейський освітній простір можливе за умови формування дієвого механізму управління знаннями, професійним розвитком і підготовкою інноваційних кадрів та надання пріоритетної ролі таким його ключовим факторам, як наука, освіта й виробнича сфера. Тільки за умови комплексного поєднання науки і техніки, інтеграції знань і передового досвіду, формування системи обміну та передачі знань буде здійснена підготовка висококваліфікованих фахівців, здатних засвоїти та трансформувати

свої знання в продукти інноваційної праці. Усі три ключові компоненти не можуть функціонувати окремо, оскільки поодиноко вони не забезпечують ефективності професійного розвитку та підготовки інноваційного трудового потенціалу країни. Освіта покликана забезпечити виробництво висококваліфікованими фахівцями, здатними опановувати інноваційні технології та бути мобільними в умовах технологічного розвитку підприємств, а також формувати молоді наукові кадри, спроможні створювати нове знання й трансформувати його в продукти інноваційної праці; наука має стати основою суспільного прогресу та забезпечити країні прогресивний науково-технічний розвиток; виробнича сфера, використовуючи все те нове й прогресивне, що створює наука та формує освіта, має забезпечити економіці високий рівень конкуренто-спроможності, а країні – економічне зростання. Тому тема статті нині є актуальною, необхідність її дослідження зумовлена вимогами часу та складною економічною ситуацією в країні.

Проблемі професійного розвитку інноваційних кадрів у сучасних умовах євроінтеграції економічного, освітнього та наукового простору й визначальній ролі в цьому процесі науки, освіти та виробництва останнім часом приділяють значну увагу такі вітчизняні вчені й дослідники: Б.Данилишин, А.Гальчинський, В.Куценко, В.Кривоус, Н.Ничкало, О.Мірошниченко, А.Колот, В.Дюндін, Т.Драгунова, І.Майданік, В.Савченко, а також російські й білоруські вчені: Ю.Гусєв, І.Дьожина, С.Пакулін, В.Третяк, А.Васильєв, С.Клименко, М.Хейфец та багато інших.

Постановка завдання. Більшість науковців досліджують роль освітніх і наукових факторів у формуванні інноваційного трудового потенціалу, розглядаючи їх окремо. Але, на нашу думку, вивчення цієї проблеми вимагає використання системного підходу та дослідження комплексного впливу цих факторів на професійний розвиток людських ресурсів інноваційного типу в сучасних умовах євроінтеграції.

Результати. Основною проблемою євроінтеграції України в науковий простір є занепад і поступове руйнування сфери науки, яка нині має низький ринковий потенціал та здатність виконувати економічну функцію. Суттєво знизився й соціальний статус наукової діяльності в суспільстві.

Усі ці негативні тенденції пояснюються, у першу чергу, послабленням ролі держави у сфері управління дослідженнями й розробками, їх координації, відсутністю системи управління знаннями в країні та проблемою недофінансування науково-дослідних і конструкторських розробок. За останні роки витрати на наукові дослідження та розробки в Україні склали в середньому за рік 0,3–0,5% ВВП. Як засвідчує світова практика, якщо на фінансування науки припадає менше 1% ВВП, вона виконує лише освітню й пізнавальну функцію; якщо ж більше 1% – економічну функцію. У країнах ЄС видатки на розвиток науки в середньому складають 2%, освіти – 10–12% ВВП [10, с.6].

Проблема недофінансування науки призводить до зниження пріоритетності її ролі як визначального фактора людського розвитку, що, у свою чергу, вплинуло на зниження науково-технічного потенціалу країни. Унаслідок цього протягом останніх років спостерігаються відтік з України кваліфікованих наукових і технічних кадрів, масовий перехід науковців в інші сфери діяльності, занепад багатьох наукових шкіл, стрімка деградація матеріально-технічної бази наукових і науково-технологічних досліджень. Так, за 8 років (із 2000 по 2008 рр.) чисельність науковців в Україні зменшилася в 1,25 раза з 120773 до 96820 осіб [7, с.3]. Водночас у деяких західноєвропейських країнах розроблені державні програми щодо залучення до роботи в наукоємні й високотехнологічні галузі економіки "дешевих" іноземних спеціалістів вищої кваліфікації, що сприяє активізації міграції українських науковців за кордон.

Як наслідок, складна ситуація сформувалась і у вищій освіті.

Основною метою Болонської декларації є забезпечення якісної вищої освіти, яка передбачає, що випускник ВНЗ буде здатним до самостійної праці, гнучкої зміни

спеціалізації, формування в собі потреби постійно вчитися фахово, самовдосконалюватися як особистість [6, с.14].

Але в сучасних умовах вища освіта не забезпечує якісної підготовки фахівців через недостатність і застарілість матеріально-технічного забезпечення, низький рівень знань абітурієнтів, недофінансування. Так, Законом України "Про освіту" на її розвиток передбачено щороку виділяти не менше 10% ВВП, але фактично обсяги фінансування набагато менші: у 2000 р. – 4,2%, у 2008 р. – 6,4%. Вищі навчальні заклади покликані готувати фахівців для всіх сфер діяльності, у т. ч. і для наукових установ. Щільний зв'язок між вищою освітою й наукою сприятиме професійній підготовці кадрів, здатних створювати та впроваджувати новітні технології. Тому доречним є створення й розвиток науково-освітніх комплексів (центрів), де на базі спеціального наукового обладнання в процесі фундаментальних і прикладних наукових досліджень здійснюватиметься підготовка висококваліфікованих фахівців для інноваційної економіки.

Нині основою інноваційного розвитку підприємств є використання інноваційної праці, яка є трудовою діяльністю з високою часткою обізнаності, інтелектуальної, творчої компоненти і яка здатна задовольнити суспільні потреби з більш корисним ефектом [10, с.5].

Суб'єктами інноваційної праці є працівники, здатні створювати нові знання й активно їх використовувати, адже результатом такої праці є нові ідеї, образи, що визначаються творчими здібностями до певного виду діяльності, активністю людини, умовами реалізації цих здібностей у суспільстві. Саме такі кадри – спроможні та схильні до інновацій – потрібні на сучасному ринку праці. Але попит роботодавців на висококваліфікованих робітників і фахівців з якісним рівнем професійної підготовки нині не задовольняється через низку причин, які характеризуються:

1) відсутністю державної концепції підготовки інноваційних кадрів відповідно до потреб економіки;

2) пасивністю самих роботодавців щодо забезпечення належної підготовки кадрів, підвищення їх професійно-освітнього рівня;

3) відсутністю бази накопичених якісних та прогресивних знань і механізму їх передавання малодосвідченим працівникам;

4) погіршенням виконання економічної функції науки й освіти, відсутністю коопераційних зв'язків між ними, що негативно впливає на якість підготовки наукових кадрів і висококваліфікованих фахівців.

Ці та інші проблеми є причиною зниження частки інноваційно-активних підприємств з 18% загальної кількості у 2000 р. до 14,2% у 2008 р. та зниження обсягів виробництва інноваційної продукції з 15323 найменувань у 2000 р. до 2526 у 2008 р. Знижується також питома вага обсягу виконаних науково-технічних робіт у ВВП: з 1,16% у 2000 р. до 0,87% у 2008 р. З кожним роком зменшується кількість підприємств, які займаються дослідженнями та розробками, менше впроваджується прогресивних технологічних процесів, освоюється нових видів промислової продукції [7].

У Тернопільській області інноваційна діяльність спрямована насамперед на подолання технічного відставання, переорієнтацію виробничого потенціалу, на створення конкурентоспроможних промислових виробництв, розвиток яких залежить від рівня сприйнятливості підприємств до нововведень. Інноваційна діяльність у промисловості області залишається на низькому рівні. Застаріле устаткування та дефіцит обігових коштів стримують упровадження інновацій. Так, у 2007 році із загальної кількості промислових підприємств області нововведення впроваджували лише 26 підприємств, або 9,6% (у 2006 році таких підприємств було 9 (3,6%), у 2005 – 24 (9,7%)).

Якщо аналізувати інноваційну діяльність на підприємстві, то можна зробити висновок, що найбільша роль тут відводиться проектно-конструкторським і технологічним

роботам, менша – науково-дослідним роботам, ще менша – науково-технологічним послугам. У Тернопільському регіоні спостерігається негативна тенденція сприйнятливості підприємств до нововведень, і інноваційна діяльність у промисловості області залишається на низькому рівні, про що свідчать дані табл. 1 [13, с.268].

Таблиця 1

Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації

	2004		2005		2006		2007		2008	
	усього	у відсотках до загальної кількості підприємств	усього	у відсотках до загальної кількості підприємств	усього	у відсотках до загальної кількості підприємств	усього	у відсотках до загальної кількості підприємств	усього	у відсотках до загальної кількості підприємств
Усього	26	10,9	24	9,7	9	3,6	26	9,6	35	13,1
у тому числі впроваджували нові технологічні процеси	8	3,4	7	2,8	2	0,8	13	4,8	13	4,9
з них маловідходні, ресурсозберігаючі та безвідходні	5	2,1	4	1,6	2	0,8	6	2,2	6	2,2
упроваджували інноваційні види продукції	23	9,7	22	8,9	5	2,0	23	8,5	23	8,6
з них нові види техніки реалізовували інноваційну продукцію	- 26	- 10,9	- 24	- 9,7	- 9	- 3,6	- 24	- 8,8	- 34	- 12,7

Якщо сучасну економіку найрозвиненіших країн світу, як і нову економіку країн, що розвиваються, розглядати через призму найбільш відмінних рис порівняно з економікою індустріальної доби, то неодмінно дійдемо висновку, що такими рисами є великомасштабні зміни в структурі та якості виробничих факторів, небачене зростання ролі знань, інформації, інтелекту, інновацій. Твердження хто володіє інформацією, той володіє світом – уже нині можна сприймати як аксіому. Перелічені вище ресурси сучасної економіки одночасно є й визначальними факторами підвищення ефективності виробництва матеріальних і нематеріальних благ та якості життя населення.

Виробничій сфері бракує прогресивних знань, ефективного управління та державної підтримки. За таких умов Україні ніколи не здійснити технологічного прориву та не подолати відставання в науково-технічному розвитку, що стане прямою загрозою економічній безпеці країни.

Чільне місце відведено розповсюдженню знань, які є ключовим фактором прискорення інноваційної активності як у регіоні, так і в цілому по країні.

Наявність самого процесу дифузії знань вивчають багато дослідників, однак невирішеною проблемою є встановлення факторів, які прискорюють цей процес [1–5].

Слід зазначити, що будь-яка фірма або інший учасник інноваційного процесу неохоче піде на свідомий обмін знаннями з конкурентами. Водночас для знань узагалі, і особливо для неформалізованих, характерним є неконтрольоване розповсюдження, що

й зумовлює введення терміна “дифузія знань”. При цьому передача їх відбувається в процесі безпосереднього спілкування (face-to-face), і таке розповсюдження визнається як важлива умова формування регіональних інноваційних систем. Вживаючи термін “дифузія знань”, процес їх розповсюдження можна порівняти з фізичним явищем дифузії, яке полягає в тому, що під час контакту двох середовищ обов’язково відбувається взаємопроникнення частинок одного середовища в інше. Аналогічний процес відбувається й під час контакту носіїв знань, тобто наукових працівників, економістів, бухгалтерів, менеджерів, інженерів, техніків. В англомовній літературі для цього процесу вживається термін spillovers [2], що в перекладі означає “переливи”, “розливання” знання. Однак, на нашу думку, більш адекватно процес взаємообміну знань відображає саме термін “дифузія знань”. Цей термін підкреслює те, що процес взаємообміну знаннями не залежить від волі учасників інноваційного процесу, але залежить від наявності контакту між їх носіями (від частоти й глибини контактів).

У випадку дифузії знань, як справедливо зазначив П.Кругман: “...потоки знання є невидимі, вони не залишають ніякого матеріального сліду, за яким можуть бути відстежені й виміряні” [4, с.487]. Проте можна говорити про те, що між дослідниками досягнуто згоди стосовно того, що дифузія знань існує і є досить важливим явищем для перебігу інноваційних процесів. Установлено також, що цей процес є обмеженим у просторі, тобто його інтенсивність залежить від географічної близькості учасників інноваційного процесу [4].

Окремо слід зупинитися на ролі університетів та інших постачальників знання (формального й неформалізованого) у процесах дифузії знань, тому що кількість цих установ впливає на загальну кількість носіїв знань, а отже, і на ймовірність контактів між ними. Стосовно цього цікаві результати наводить у своєму дослідженні А.Варга, який показує, що університети сприяють регіональному економічному зростанню і їх присутність впливає на привабливість регіонів як місцерозташування для фірм [5, с.132]. Не заглиблюючись у причини, він робить висновок, що фірми в цілому розцінюють університети як джерело нового знання й технологій.

К.Кошацький підкреслює, що науково-дослідницькі заклади загалом виконують дві головні функції в регіоні. На його думку, вони управляють загальною базою знань регіону, створюючи й поширюючи їх через освіту, наукову й технологічну інформацію, демонструючи та передаючи технологічні або наукові рішення; забезпечують науково-технологічну експертизу, навчаючи, консультуючи, проводячи договірні дослідження, ураховуючи певні потреби учасників регіональної інноваційної системи [3, с.18].

Вважаємо, що необхідно вищенаведені функції доповнити третьою, не менш важливою для інноваційного процесу: університети та науково-дослідні заклади є джерелами дифузії знань, оскільки незалежно від участі в програмах і намірах передавати знання (підготовка студентів, аспірантів, докторантів, виконання замовлень на науково-дослідні роботи) їх співробітники спілкуються з колегами як зі своїх, так і з інших науково-дослідних установ, а також із представниками великого та середнього бізнесу.

Таким чином, університети є центрами концентрації знань, від яких вони розповсюджуються як цілеспрямовано, так і внаслідок дифузії. У рамках першого способу знання передаються в результаті підготовки студентів, аспірантів (докторантів), стажувань, виконання науково-дослідних робіт на замовлення сторонніх організацій, видання наукових статей, монографій, підручників тощо.

Розповсюдження знань відбувається шляхом спілкування в рамках дружніх зустрічей, обговорень на конференціях, захистах дисертацій, і взагалі, на нашу думку, справедливою є така теза: регіон, який характеризується наявністю великої кількості науково-дослідних установ і розвиненою інфраструктурою, для міжособистісних контактів

здатний більш інтенсивно генерувати й поширювати нове знання, ніж регіон, де така інфраструктура є нерозвиненою саме завдяки процесу дифузії знань.

Посилення процесів глобалізації сприяє інтенсифікації дифузії на макрорівні двома шляхами.

По-перше, у результаті глобалізаційних процесів зменшуються ментальні та соціокультурні відмінності між носіями знань, що сприяє їх взаємосприйняттю, полегшує взаєморозуміння.

По-друге, сучасні засоби транспорту й зв'язку дозволяють суттєво зменшити час на встановлення контакту, а це є одним з головних чинників інтенсифікації процесу дифузії знань.

Через це сучасне суспільство характеризується не лише посиленням обміну інформацією через формалізовані канали: Інтернет, друковані видання тощо, а й усе більшою інтенсивністю процесів дифузії знань, які на мікрорівні є одним з головних чинників утворення регіональних інноваційних систем, а на макрорівні забезпечують певною мірою синхронність розвитку знання в різних, географічно віддалених інноваційних кластерах (рис. 1).

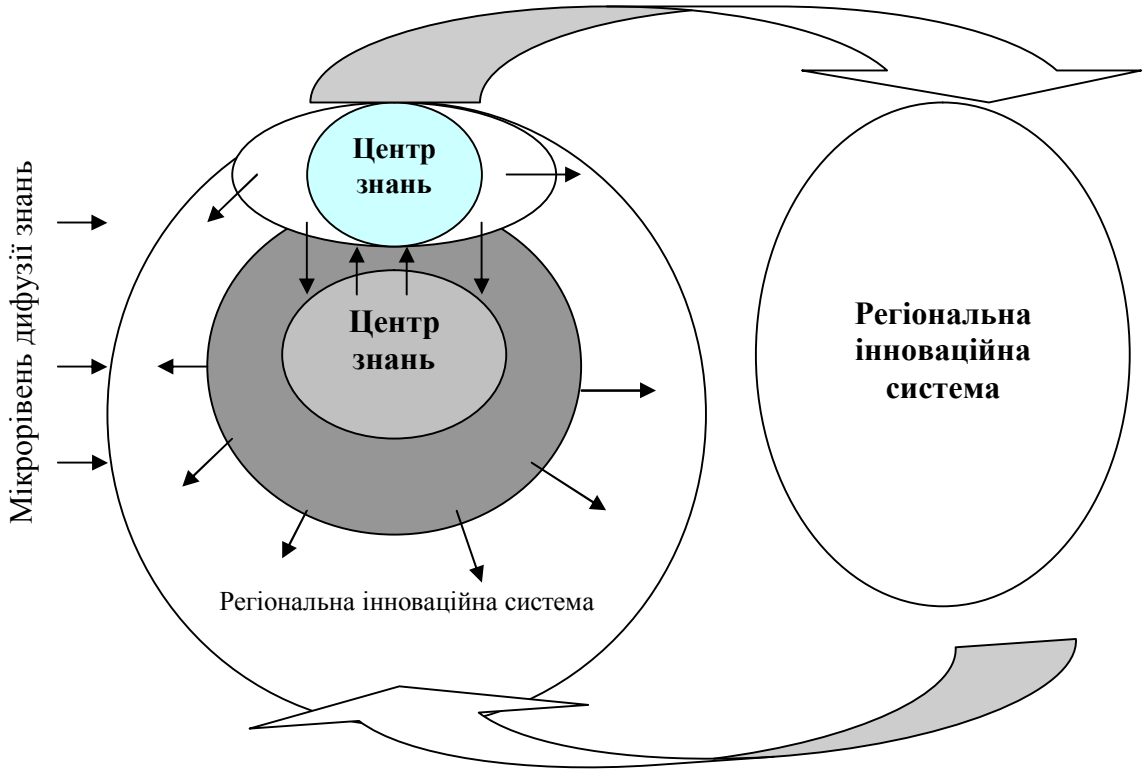

Рис. 1. Макрорівень дифузії знань

Тому на сучасному етапі розвитку цивілізації перед кожною країною постає не просто завдання створити на своїй території ефективні регіональні інноваційні системи, а й забезпечити їх участь у дифузії знань на макрорівні шляхом обміну знаннями із системами цього типу, розташованими в інших країнах, тобто забезпечити входження національних регіональних інноваційних систем у світову мережу центрів інноваційного розвитку.

Синтез знань, отриманих з різних джерел, є суттєвою складовою наукового процесу. Необхідно докласти зусиль до формування інфраструктури для міжособистісного спілкування носіїв знань (наприклад, створення центрів дозвілля для наукових пра-

цівників), а також посилити участь України в процесі дифузії знань на макрорівні, тобто між інноваційними кластерами інших країн.

Висновки. З метою зростання ролі науки як важливої складової механізму професійного розвитку людських ресурсів, для забезпечення потреб інноваційної економіки необхідно:

- підвищити соціальний статус наукової діяльності через систему правових, організаційних і економічних заходів, у т. ч. удосконалення законодавчої бази щодо захисту прав інтелектуальної власності, патентної політики, створення належних умов і режиму праці наукових кадрів, стимулювання та оплати їх праці;
- розробити системну програму відтворення наукового кадрового потенціалу в країні, у т. ч. по регіонах, через механізми державного стимулювання мобільності й створення умов для вільного пересування студентів, викладачів, науковців у межах європейського регіону; залучення до наукової діяльності працівників виробничої сфери пріоритетних галузей промисловості та школярів випускних класів загальноосвітніх шкіл; створення центрів підготовки елітних наукових кадрів;
- удосконалити політику державного та недержавного фінансування розвитку науки, створити Український науковий фонд, який би був акумулятором спільних фінансових ресурсів різних суб'єктів господарювання, зокрема, підприємств наукомістких галузей економіки;
- створити мережу дослідницьких університетів з метою посилення фундаментальної складової як у навчанні, так і в наукових дослідженнях, сприяння розвитку формування фахівців, здатних і створювати наукомістку продукцію й забезпечувати комерціалізацію науки.

Аналізуючи ринкову модель доступу до зарубіжних джерел інформації, слід зазначити, що є багато наукових праць, які депонуються в електронному вигляді в спеціалізованих електронних базах і в більшості випадків є закритими. Досить невтішні й справи з участю наших учених у конференціях, симпозіумах, "круглих столах" за кордоном, стажуваннях у зарубіжних науково-дослідних установах. Саме на цих аспектах має зосередити увагу держава (насамперед це стосується фінансування), адже залучення України до світових процесів дифузії знань може стати тим фактором, який надасть можливість інтенсифікації цього процесу в регіонах, що мають найвищий потенціал, і формування інноваційних кластерів, які стануть центрами прискорення інноваційних процесів в Україні.

1. Asheim B. Geltler M. Understanding regional innovation systems // J. Fagerberg, M. David, R. Nelson // Handbook of Innovation. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – P. 204–238.
2. Breshei S. Knowledge Spillovers and Local Innovation Systems: a Critical Survey / S. Breshei, F. Lissoni // Industrial and Corporate Change. – 2001. – № 10. – P. 975–1005.
3. Koschatzky K. Regional Development through Entrepreneurship Promotion, The Role of Higher Education Institutes for Stimulating Firm Foundations, Paper presented at the 41st Congress of the ERSA, Zagreb (Croatia). – 2001. – 38 p.
4. Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography / P. Krugman // Journal of political Economy. – 1991. – V. 99. – P. 483–499.
5. Varga A. Universities and Regional Economic Development: Does Agglomeration Matter? / A.Varga // Johanson B. et al (eds). Theories of Endogenous Regional Growth – Lessons for Regional Policies. – Berlin : Springer-Verlag, 2001. – P. 124–179.
6. Данилишин Б. Освіта, наука і виробництво у контексті вимог Болонської декларації / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАН України. – 2007. – № 3. – С. 14–22.
7. Державний комітет статистики України // http://www.ukrstat.gov.ua.
8. Драгунова Т. Особливості сучасного формування і розвитку наукового потенціалу України в регіональному вимірі / Т. Драгунова, І. Майданік // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 6. – С. 35–40.
9. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна : монографія / [ред. : А. С. Гальчинський; С. В. Льовочкін; В. П. Семиноженко]; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К., 2004. – 261 с.

10. Колот А. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 4. – С. 4–9.
11. Кривоус В. Європейський освітній простір та інноваційний розвиток України / В. Кривоус // Наука молода. – 2005. – № 3 // www.library.tane.edu.ua.
12. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. / Держкомстат. – К., 2007. – 360 с.
13. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2008 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – С. 260–273.

Рецензенти:
Гладій І. Й. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного економічного партнерства Тернопільського національного економічного університету;
Фаріон І. Д. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку у бюджетній та соціальній сфері Тернопільського національного економічного університету.

УДК 378 37.046.16.378
ББК 74.202.4

Сафонова В.Є.

ПОНЯТТЯ Й ФАКТОРИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВУЗУ

Інститут вищої освіти
Академії педагогічних наук України,
01014, м. Київ,
вул. Бастіонна, 9,
тел.: 0442901368

Анотація. У статті дано авторське визначення поняття “конкурентоспроможність вузу”. Визначені фактори, що впливають на конкурентоспроможність вищого навчального закладу й основні показники, що характеризують його конкурентоспроможність.

Ключові слова: конкурентоспроможність вузу, освітні послуги, фактори, показники конкурентоспроможності.

Annotation. In the article author’s determination of notion “competitive ability of higher educational institution” produced. Factors, that its influences on competitive ability of higher educational institution had determined and basic indicators, that it’s characterize his competitive ability had determined.

Key words: competitive ability of higher educational institution, educational services, factors, indicators of competitive ability.

Вступ. Перехід української економіки на переважно ринкові механізми регулювання зумовлює становлення сукупності конкурентних відносин, що суттєво впливають на економічний розвиток суб’єктів господарювання. Практика ринкових реформ показує, що більшість господарюючих суб’єктів вітчизняної економіки виявилися неготовими до цивілізованих форм і методів конкурентної боротьби.

Одною з причин існуючого стану на внутрішньому й міжнародному ринку є, на наш погляд, недостатня теоретико-методологічна розробленість проблем конкурентних відносин ринкової економіки. На сучасному етапі у вітчизняній економічній науці існують, як правило, розрізнені дослідження з окремих аспектів конкуренції, монополізму, конкурентоспроможності, конкурентних переваг.

Слід визнати, що теоретичні й практичні завдання моніторингу системи вищої освіти та підвищення її конкурентоспроможності на сучасному етапі глобалізації, а

також необхідність стійкого розвитку в умовах фінансово-економічної нестабільності української економіки залишаються надзвичайно актуальними.

Проблема конкурентоспроможності системи вищої освіти й управління якістю є предметом дослідження таких зарубіжних учених і фахівців, як: В.І.Васильович, Е.Н.Геворкян, А.Г.Грязнова, А.Н.Єгоршин, Ю.В.Копиленко, В.В.Льовшина, Р.Мердік, І.П.Молчанов, Н.Ш.Пікитіна, С.І.Плаксій, Б.Рендер, Р.Рассел, Ю.Б.Рубін, В.А.Садовничий, Т.З.Тягунова, К.Хаксевер та ін. При цьому спеціалізовані розробки з проблеми забезпечення конкурентоспроможності вищого навчального закладу нечисленні й методично різні. Наукова невизначеність взаємозв'язку між окремими факторами, що впливають на конкурентоспроможність вищого навчального закладу, відсутність єдиного термінологічного апарату й системи оціночних показників перешкоджають формуванню комплексного підходу до забезпечення конкурентоспроможності вищого навчального закладу.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у вивченні й аналізі факторів, що впливають на конкурентоспроможність вищого навчального закладу та визначенні основних показників, що характеризують його конкурентоспроможність.

Результати. Актуальність і недостатня наукова опрацьованість комплексу завдань забезпечення конкурентоспроможності вищого навчального закладу, необхідність адекватних сучасним умовам науково обґрунтованих організаційно-економічних інструментів визначили важливість даного дослідження, присвяченого вивченню організаційно-управлінських основ підвищення конкурентоспроможності вузу в системі освіти, що є змістом цієї статті.

Термін "конкурентоспроможність" широко використовується у випадках, коли говорять про товари (роботу, послуги) промислового й широкого споживання, комерційні підприємства й організації. Однак при оцінці діяльності навчальних закладів він практично не застосовується.

Такий стан справ зумовлений рядом причин.

По-перше, послуги, що надаються вузами, є послугами особливого роду. Особливість їх полягає в тому, що вони мають глибоку соціальну спрямованість як у сфері надання освітніх послуг, так і в процесі виробництва науково-технічної й навчально-методичної продукції.

По-друге, вища школа, виступаючи провідником усього нового й передового, має консервативну основу в кращому значенні цього поняття. Під консервативністю тут розуміється відбір і дбайливе збереження кращих вітчизняних і закордонних традицій в освіті.

По-третє, позначається характер конкуренції між вузами – склад і кількість вузів змінюються досить повільно. Як правило, кожен вуз має унікальну історію, сталі традиції, сформовані за довгі роки уявлення про рівень послуг, які надаються. Такі вузи часто не потребують додаткової реклами, вони ретельно оберігають свій імідж, а зміни в статусі вузу в кращу або гіршу сторону не залишаються непоміченими громадськістю. Виняток становлять вищі навчальні заклади, які відносно недавно виникли й в основному пропонують нетрадиційні підходи до процесу навчання (прискорене, дистанційне, екстернат і т. д.) і стягують плату за навчання.

По-четверте, у країні з плановою економікою була відсутня об'єктивна необхідність проведення поточної оцінки стану вузу, тому що загальне планування визначало роль і місце кожного вузу в системі освіти країни, обмежуючи його діяльність жорсткими рамками плану.

Економічні умови господарювання, що змінилися, поставили перед державними вузами нові завдання. Тепер вузи не можуть розраховувати на свій колишній імідж. Сформована за довгі роки позитивна суспільна думка про навчальний заклад є необ-

хідною, але недостатньою умовою його стійкого положення. Вузи стали значно вільнішими в плані організації навчального процесу й наукової діяльності. Загострилася конкуренція. Від того, наскільки набір і якість наданих вузом послуг задовольняють вимоги ринкової ситуації, значною мірою залежить здатність навчального закладу адаптуватися до нових умов.

Говорячи про конкурентоспроможність стосовно діяльності вузу, слід зазначити, що аналіз літературних джерел дозволив виявити лише одне трактування цього поняття: конкурентоспроможність вузу – це його нинішні й потенційні здатності (можливості) щодо надання відповідного рівня освітніх послуг, які задовольняють потреби суспільства при підготовці висококваліфікованих фахівців, а також потреби стосовно розробки, створення й реалізації науково-методичної і науково-технічної продукції як у цей час, так і в майбутньому [1, с.89]. Відзначимо, що здатність надавати освітні послуги (створювати й реалізовувати продукцію) ще не означає, що вуз буде здатний протистояти реальним конкурентам і забезпечувати достатній рівень конкурентоздатності своїх освітніх програм. У визначенні не враховуються порівняльні переваги вузу щодо якості, ціни послуг, які надаються, його іміджу, фінансові та інші показники. Таким чином, дане визначення недостатньо повно розкриває сутність конкурентоспроможності вузу. Ключовим моментом дослідження поняття "конкурентоспроможність вузу" є проведення його верифікації, тобто розкриття обсягу.

Як відомо, клас предметів, що узагальнюють у понятті, називається обсягом. Частини обсягу – це види предметів, що узагальнюють у понятті, і виділення їх означає виявлення певних розходжень усередині класу предметів. Зміст же поняття – це сукупність ознак, які всі разом достатні, а кожен необхідний для того, щоб виділити даний клас предметів, тобто відрізнити ці предмети від інших [2, с.92].

Сам процес поділу поняття може бути охарактеризований так само, як процес виявлення можливих видових понять. У результаті такого виявлення виділяються види предметів обсягу вихідного поняття й здійснюється розбивка обсягу.

Ми пропонуємо виділяти в обсязі поняття "конкурентоспроможність вузу" п'ять частин (рис. 1).

Рис. 1. Обсяг поняття "конкурентоспроможність вищого навчального закладу"

Фінансово-економічна, маркетингова, матеріально-технічна, кадрова й соціально-політична складові конкурентоспроможності можуть бути охарактеризовані комплек-

сом показників, які в сукупності відображають рівень переваги одного вузу перед іншими. Фінансово-економічна конкурентоспроможність, яка розглядається окремо, відображає здатність вузу функціонувати в безкризовому режимі. Під цим режимом розуміється, насамперед, такий стан навчального закладу, при якому він здатний задовольняти вимоги своїх кредиторів.

Здатність своєчасної адаптації вузу до умов зовнішнього середовища, які змінюються, відбита опосередковано в системі показників, що характеризують виділені складові конкурентоспроможності. Інакше кажучи, якщо вуз здатний вчасно адаптуватися до умов, які постійно змінюються, то це відповідним чином відображається й на рівні фінансово-економічної конкурентоспроможності, і на рівні його маркетингових показників і т. ін.

Очевидно, що існує проблема вибору системи показників, які характеризують виділені частини обсягу поняття "конкурентоспроможність вузу".

Рішення цієї проблеми варто шукати в такому аспекті: велика кількість показників ускладнює аналіз, а розглядати малу кількість недоцільно, тому що губиться багато корисної інформації. Ми рекомендуємо для дослідження конкурентоспроможності вузу застосовувати систему показників, наведену в табл. 1.

Таблиця 1

Основні показники, що характеризують конкурентоспроможність вищого навчального закладу

Складові конкуренто-спроможності вузу	**Одиничні показники конкурентоспроможності вузу**
Фінансово-економічна	Коефіцієнт забезпеченості одного студента коштами всіх джерел фінансування, коефіцієнт рентабельності підприємницької діяльності, коефіцієнт забезпеченості одного викладача коштами всіх джерел фінансування, коефіцієнт співвідношення позабюджетних і бюджетних джерел фінансування.
Маркетингова	Цінова конкурентоспроможність послуг, якість послуг, кількість напрямів навчання магістерського рівня, коефіцієнт ефективності реклами.
Матеріально-технічна	Фондоозброєність праці, коефіцієнт придатності основних коштів, коефіцієнт забезпеченості навчально-лабораторною базою, коефіцієнт забезпеченості інструментальною базою, коефіцієнт інформатизації, коефіцієнт забезпеченості бібліотечними фондами, коефіцієнт оновленості бібліотечних фондів, коефіцієнт забезпеченості площею читальних залів, коефіцієнт забезпеченості іногородніх студентів житловою площею гуртожитків, коефіцієнт забезпеченості спортивною базою.
Кадрова	Рівень кваліфікації науково-педагогічних кадрів, коефіцієнт перспективності кадрового забезпечення, продуктивність докторських спецнарад, продуктивність кандидатських спецнарад, коефіцієнт виробітку одного науково-педагогічного працівника з науково-дослідної діяльності, коефіцієнт зв'язку з академічною наукою, коефіцієнт інтенсивності видання підручників, навчальних посібників і монографій, середньомісячна заробітна плата персоналу, коефіцієнт стабільності кадрів, рівень трудової дисципліни.
Соціально-політична	Престиж вузу за кордоном, кількість штатних співробітників, що здійснюють політичну діяльність на регіональному рівні, кількість урядових і міжнародних нагород вузу, активність вузу в проведенні соціальних і публічних акцій.

Рис. 2. Класифікація факторів, що впливають на конкурентоспроможність вищого навчального закладу

Методика розрахунку одиничних показників конкурентоздатності вузу

Більшість одиничних показників, що характеризують соціально-політичну конкурентоспроможність вузу, запропоновані автором роботи.

На нашу думку, представлені в табл. 1 показники дають найбільш об'єктивну оцінку для дослідження конкурентоспроможності вищого навчального закладу.

Рівень конкурентоспроможності вузу в кожний конкретний момент часу визначається спільною дією ряду факторів.

Аналіз наукової літератури вказує на відсутність комплексних досліджень факторів конкурентоспроможності вузу й недостатню розробку проблеми їхнього виявлення й систематизації.

На рис. 2 представлені основні фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на конкурентоспроможність вузу. Перелік факторів виявлений на основі аналізу літературних джерел з даного питання [1, 3, 4], логіки дослідження категорії "конкурентоспроможність вузу".

З погляду системного підходу найбільшої уваги заслуговує класифікація факторів за джерелами походження, оскільки саме фактори зовнішнього середовища відображають сукупність тих умов, до яких адаптується вуз, а внутрішні (внутрісистемні) фактори визначають як саму можливість, так й ефективність процесу адаптації.

Фактори, що впливають на рівень конкурентоспроможності вузу, неоднакові за своєю природою, характером і ступенем дії, тому аналізу механізму їхнього впливу на конкурентні позиції навчального закладу повинна передувати відповідна класифікація.

Висновки. Отже, ми зафіксували, що неодмінними ознаками, які відображають сутнісний зміст поняття "конкурентоспроможність вузу" є, по-перше, перевага перед конкурентами з ряду визначальних показників (фінансово-економічних, маркетингових, матеріально-технічних, кадрових і соціально-політичних), по-друге, функціонування вузу в безкризовому режимі й, по-третє, здатність своєчасної адаптації освітньої установи до умов зовнішнього середовища, які змінюються. З урахуванням усього вищесказаного нами пропонується таке визначення конкурентоспроможності вузу.

Конкурентоспроможність вузу – це його комплексна характеристика за певний період часу в умовах конкретного ринку, яка відображає перевагу перед конкурентами з ряду визначальних показників – фінансово-економічних, маркетингових, матеріально-технічних, кадрових і соціально-політичних, а також здатність вузу до безкризового функціонування й своєчасної адаптації до умов зовнішнього середовища, які змінюються.

1. Пащенко Н. И. Конкурентоспособность вузов и стратегий их деятельности в условиях региональной конкуренции : дис. … канд. экон. наук / Н. И. Пащенко. – Уфа, 1999. – 190 с.
2. Войсвило Е. К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ / Е. К. Войсвило. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 239 с.
3. Иванов Ю. Б. Система факторов конкурентоспособности предприятия / Ю. Б. Иванов. – Уфа : УНЦ РАН, 1995. – 32 с. – (Препринт научного доклада).
4. Патлис Н. Р. Методы управления деятельностью высшего учебного заведения как субъекта рынка образовательных услуг : дис. … канд. экон. наук / Н. Р. Патлис. – СПб., 2000. – 244 с.

Рецензенти:

Бобров В. Я. – завідувач відділу економіки і управління вищої освіти Інституту вищої освіти АПН України, доктор економічних наук, професор;

Лозова Т.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Бориспільського інституту муніципального менеджменту при МАУП.

УДК 330.341.1: 332.14
ББК У9 (4 Ук) 0-551

Чичкало-Кондрацька І.Б.

ФАКТОРИ ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ НАУКОВО-ВИРОБНИЧИХ СТРУКТУР У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка,
Міністерство освіти і науки України,
36011, м. Полтава,
проспект Першотравневий, 24,
тел.: 0532229424,
e-mail: k56@pntu.edu.ua

Анотація. Досліджено вплив зовнішніх факторів наднаціонального, національного й регіонального рівнів, а також внутрішні фактори, що зумовлюють розвиток інноваційних науково-виробничих структур у регіонах України в сучасних умовах. Визначено сприятливі умови, що склалися, і загрози такому розвитку, сильні та слабкі сторони в наявному науково-виробничому потенціалі регіонів.

Ключові слова: інноваційні науково-виробничі структури, регіон, зовнішні та внутрішні фактори.

Annotation. The influence of external factors of international, national, and regional levels and also internal ones, which make for development of innovative scientific and industrial organizations in the Ukraine's regions under the present conditions has been researched out in the article. The favourable conditions, that have been already emerged, and threats for such development, and strengths and weakness of the present scientific and industrial potential of regions.

Key words: innovative scientific and industrial organizations, region, external and internal factors.

Вступ. Розвиток світової економіки на сучасному етапі в умовах глобалізації характеризується активізацією процесу інтелектуалізації та формуванням суспільства, що базується на знаннях і високих технологіях, відрізняється високим інноваційним та інтелектуальним рівнем. Деякі дослідники не безпідставно вважають, що у світі відбувається інтелектуальна технічна революція. Ми підтримуємо думку, що постіндустріальне суспільство є продуктом цієї революції, результати якої втілюються в конкретні інноваційні продукти й технології [1, с.10–11].

Економічна потужність, конкурентоспроможність і прискорення соціально-економічного розвитку України та регіонів значною мірою залежать від ефективності функціонування сформованих на їх території науково-виробничих структур, що забезпечують виробництво інноваційної, наукоємної, конкурентоспроможної продукції в усіх галузях матеріальної сфери.

Дослідженню науково-технологічного й інноваційного розвитку України та її регіонів присвячені роботи таких відомих вітчизняних учених, як В.Геєць, Б.Данилишин, Л.Федулова, В.Семиноженко, А.Гальчинський та ін. Але такий розвиток сьогодні гальмується через ряд серйозних проблем, серед яких фахівці виділяють основні [2–6]:

- відсутність чітко сформульованої стратегії науково-технологічного й інноваційного розвитку, вибудованого державного менеджменту її реалізації, послідовної та виваженої економічної політики в цій сфері;
- невідповідність результативності, якості функціонування та структури сектора досліджень і розробок, освіти, винахідництва потенційним потребам інтенсивного розвитку економіки;

- несприятливість вітчизняної економіки до сучасних досягнень науки та технологічних інновацій;
- затягування процесу перерозподілу власності шляхом приватизації державного майна, що об'єктивно пов'язано з банкрутством підприємств, дезорганізацією виробництва, його реструктуризацією, які за своєю суттю є несумісними із запровадженням інновацій у виробництво;
- необхідність відвойовувати свої позиції на вже сформованому світовому ринку високотехнологічних товарів і послуг;
- низька активність внутрішніх і зовнішніх інвесторів;
- висока вартість вітчизняних зразків нової техніки тощо.

Постановка завдання. Метою дослідження є систематизація факторів, що впливають на формування, функціонування та розвиток інноваційних науково-виробничих структур сучасних регіонів України; виявлення наявних і потенційних переваг і можливостей регіонів, а також недоліків, що заважають такому розвитку; вивчення передумов, які склалися і, загроз із боку зовнішнього середовища.

Результати. Найважливішим індикатором, що відображає місце країни у світовій економіці, є її міжнародна конкурентоспроможність. За індексом глобальної конкурентоспроможності, що розраховується Всесвітнім Економічним Форумом, Україна у 2008 році займала 73 місце із 131 країни світу [7]. При цьому серед 12 груп показників, які враховуються, найгірші індикатори були за групами технологічна готовність та інновації.

За технологічною готовністю Україна посіла у 2008 р. 93 місце серед 131 країни, причому її позиції погіршилися порівняно з 2005–2007 рр. Розглядаючи структурні компоненти показника технологічна готовність, можна зробити висновок, що найгірші позиції в України у сфері трансферу технологій, використанні останніх поколінь технологій і впровадженні технологій на підприємствах. За рівнем інноваційності Україна у 2008 р. займала 65 місце серед 131 країни світу. За даним показником позиції України також погіршилися порівняно з 50 місцем у 2006–2007 рр. Найгірші позиції в країни за державною підтримкою високотехнологічних продуктів і наявністю науковців й інженерів; серед найкращих – здатність до залучення інновації. Кращим у 2008 р. був рейтинг України за рівнем вищої освіти − 53 місце. При цьому вищим є рівень складової, що характеризує кількість людей з вищою освітою (31 місце), і значно нижчим – показника, що відображає якість освіти (62 місце).

На формування та розвиток інноваційних науково-виробничих структур регонів України впливає багато різноманітних факторів як екзогенного, так й ендогенного характеру. Це вимагає їх систематизації, виявлення недоліків і перепон, що стримують розвиток, а також наявних переваг і потенційних можливостей, якими доцільно скористатися при проведенні комплексних системних змін.

Систематизація головних факторів розвитку інноваційних науково-виробничих структур регіонів подана на рис. 1.

Розглянемо детальніше деякі з факторів, що визначають розвиток інноваційних науково-виробничих структур у сучасних умовах.

Однією з основних ознак розвитку світової економіки на початку XXI ст. є розгортання процесів глобалізації, які справляють суттєвий вплив на функціонування науково-виробничих систем країн. Базуючись на досягненнях технологічного прогресу, глобалізація приводить до зміни конфігурації світової економіки, зростання нерівності між розвинутими країнами та рештою світу, загострення міжнародної конкуренції.

Глобалізація супроводжується такими процесами, що впливають на інноваційний і виробничо-технологічний розвиток країн і регіонів: утворення й розвиток світового ринку високотехнологічної продукції й технологій; лібералізація зовнішньоекономічної

діяльності; прискорення переміщення інтелектуальних, матеріальних, фінансових та інших факторів виробництва; широка дифузія технологій; перетворення знання в основний елемент суспільного багатства; транснаціоналізація виробництва, формування міжнародних виробничих комплексів поза національними кордонами; застосування єдиних для всіх країн стандартів якості, стандартів на технології й екологію тощо. Найвищий рівень глобалізації характерний для наукоємних сфер, що пов'язано з прискоренням руху від одного технологічного рішення до ще досконалішого, скороченням терміну між винаходом нового продукту та його впровадженням, стрімким розповсюдженням інновацій по каналах світової торгівлі.

Вітчизняні фахівці стверджують, що "Україна опинилася в глобальному світі, але ще, на жаль, лишається поза глобальною економікою" [8, с.96]. Не можна із цим не погодитися, але в України з'явилися стимули й передумови для входження в глобалізований світ. Вирівнювання економічного потенціалу світу не тільки між промислово розвинутими країнами, а й деякими країнами, що розвиваються, за рахунок упровадження нової технологічної бази економіки й наявність в Україні важливих передумов для розвитку виробництва на науковій основі (значний науковий потенціал в окремих галузях) та індустріальної культури (освічене населення з високою здатністю до швидкого навчання) дають шанс нашій країні включитися у хвилю модернізації й відвоювати свої "ніші" на світових ринках.

Науково-технологічний розвиток є однією з найважливіших складових промислового й соціально-економічного розвитку країни. Технологічний прогрес здійснює вплив на формування науково-виробничих структур через розвиток науки, прогресивність засобів виробництва, підвищення інтелектуального рівня працівників, удосконалення структури й організації виробництва, технологічність виробничих процесів, використання нових методів управління ними, а також, безумовно, формує нові вартісні та якісні характеристики продукції, що виробляється, визначає її конкурентоспроможність.

Відзначимо, що Україна ще не визначилася зі своїм місцем на світовому ринку технологій. Сьогодні її частка у світовому експорті високотехнологічних товарів менша 0,01%. Ураховуючи той науково-виробничий потенціал, який вдалося зберегти, за умов негайних, стратегічно спланованих і скоординованих на всіх рівнях управління дій з формування та розвитку інноваційних науково-виробничих конкурентоспроможних структур у неї є шанс потрапити хоча б до групи країн з імпортно-експортною спрямованістю ліцензійної торгівлі, до якої належать нові індустріальні країни, які цілеспрямовано здійснюють закупівлю іноземних технологій для вирішення великих економічних проблем і створюють власні технології в певних галузях й експортують ліцензії в основному в сусідні держави. Якщо не вдатися до термінових кардинальних дій, то Україна може назавжди втратити свої позиції на світовому ринку технологій.

Глобалізаційні процеси продовжують загострювати природно-екологічні проблеми. Хоча кожна проблема зумовлена специфічними причинами, але їм притаманні причинно-наслідкові зв'язки, які пов'язані з розвитком технологічного способу виробництва. Зокрема, через низький рівень упровадження ресурсо- та енергозберігаючих, екологічно чистих технологій з природної речовини, яка залучається у виробничий процес, лише 1,5% приймає форму кінцевого продукту. Це є однією з причин паливно-енергетичної, сировинної й екологічної глобальних проблем.

Аналіз впливу факторів наднаціонального характеру дозволяє зробити однозначний висновок: глобалізаційні процеси є безупинними, але далеко не всі країни, регіони, компанії можуть ефективно скористатися їх перевагами. Успіх будь-якого із цих суб'єктів у глобалізованій економіці залежить від рівня їх міжнародної конкурентоспроможності та здатності зайняти свою "нішу" на світовому ринку. А це можливо ли-

ше за високого рівня інноваційності національної системи, постійного вдосконалення та ефективного використання існуючого науково-виробничого потенціалу. На етапі таких радикальних соціально-економічних трансформацій у світовій економіці повинна змінюватися стратегія економічного й інноваційного розвитку не тільки на національному рівні, але й на рівні кожного регіону й окремих його виробничих структур, що мають працювати в нових виробничих умовах.

Протягом останніх років в Україні спостерігалися значні недоліки в державному регулюванні науково-технологічним та інноваційним розвитком. При проведенні державної бюджетно-податкової, кредитної, приватизаційної політики практично не враховувався науково-технологічний фактор і його роль у побудові конкурентоспроможної економіки. Відбулася втрата контролю над процесами у виробничій сфері. Існуючий науково-технологічний, науково-виробничий потенціал був залишений на самовиживання, хоча потребував оновлення, якісного покращення, приведення до вимог ринкової інноваційної економіки. Значний негативний вплив на розвиток інноваційних науково-виробничих структур здійснило й недосконале законодавство (податкове, у науково-технічній сфері, у сфері інтелектуальної власності і т. д.).

Негативний вплив на розвиток інноваційних науково-виробничих структур у регіонах України здійснюють такі загальні макроекономічні фактори: структурна деформованість економіки, домінування в ній низькотехнологічних галузей і укладів, виробництв продукції з низьким рівнем доданої вартості, які менш сприятливі до впровадження досягнень науки, кризові явища, інфляція, падіння курсу національної валюти, зростання цін на сировину, тарифів на енергію, зниження платоспроможності споживача та ін.

Інтегрування України в міжнародні та європейські структури, зокрема вступ до СОТ, мали не тільки позитивні, а й негативні наслідки: підвищення вимог до експортної продукції, спрощення доступу імпортної продукції на український ринок, скорочення іноземних ринків збуту для вітчизняної продукції через її низьку конкурентоспроможність. Таке інтегрування потребує приведення політики регіонального розвитку України відповідно до принципів і стандартів країн ЄС.

Особливу увагу хотілося б звернути на проблеми, пов'язані з розвитком людського потенціалу. За оцінками західних експертів, конкурентоспроможність країни та її регіонів на світових ринках сьогодні майже на 90% визначається факторами, пов'язаними з людським чинником (мотивації праці, ступеня освіченості й кваліфікації кадрів тощо). Необхідно, щоб соціальна складова стала одним із ключових пріоритетів розвитку регіонів України, що потребує підвищення рівня здатності зберігати й розвивати людські ресурси, збільшення обсягу інвестицій у людський розвиток.

Характеризуючи сучасний стан наукової сфери та якість наукових кадрів в Україні, відзначимо, що за останні півтора десятка років відбулися вкрай негативні тенденції у взаємодії колись потужної прикладної науки з потужною академічною наукою. Якщо академічна наука, хоч і з великими проблемами, збереглася, то прикладна наука більшістю деградувала. Відновити комплекс фундаментальних досліджень з виходом на прикладну науку (інновації) справа дуже важка, особливо враховуючи, що замість стовідсоткової державної підтримки сьогодні мова йде про партнерство держави з приватним капіталом. Глибока економічна й соціальна криза призвела до того, що досить важливий технологічний і науковий потенціал України використовується не повністю. Крім того, щорічно наукову сферу залишають близько 30 тис. учених і фахівців. Тільки 1% промислових підприємств України займаються освоєнням нових технологій.

Сьогодні сфера виробництва в Україні знаходиться у надзвичайно складному становищі, яке ще більше загострилося в умовах фінансово-економічної кризи. Після певної стабілізації, якої було досягнуто у 2003–2007 рр., у 2008–2009 рр. прослідковується погіршення всіх основних показників. Виробнича сфера України є розбалан-

сованою, кожне підприємство самостійно виходить із кризового стану. Науково-виробничий потенціал перестав бути цілісною системою, що виконує стратегічні завдання інноваційного розвитку країни. Більшість вітчизняної продукції характеризується недостатньою конкурентоспроможністю, невідповідністю міжнародним стандартам якості, низькою екологічністю.

Проведений нами аналіз і дослідження фахівців [5, 6, 9] дозволили виявити й узагальнити слабкі сторони та перепони, що стримують розвиток інноваційних науково-виробничих структур у регіонах України, а також сприятливі умови й переваги, якими доцільно скористатися (табл. 1).

Висновки. У процесі дослідження встановлені основні фактори, виявлені проблеми й передумови формування, функціонування та розвитку регіональних інноваційних структур в Україні. Головною проблемою є неготовність економіки до адекватної відповіді як на зовнішні, так і на внутрішні шоки в умовах постійного загострення глобальних викликів. Україна хронічно відстає від більшості країн майже за всіма макроекономічними критеріями й оцінками, залишається на периферії світових інноваційних систем, що гальмує подальший розвиток.

Важливими на даному етапі є затвердження чітко сформульованої стратегії науково-технологічного й інноваційного розвитку України та її регіонів, побудова адекватної системи державного менеджменту її реалізації з конкретним розподілом обов'язків, розробка програм науково-технологічного й інноваційного розвитку в кожному регіоні з урахуванням їх специфіки. У цих програмних документах необхідно розробити засади для формування й розвитку в кожному регіоні інноваційних науково-виробничих структур, що забезпечать випуск конкурентоспроможної, наукоємної продукції. І дуже важливо створити систему державної підтримки таких структур як на національному, так і на місцевому рівнях.

Таблиця 1

Сильні та слабкі сторони української економіки, сприятливі можливості й загрози розвитку інноваційних науково-виробничих структур

Сильні сторони	Можливості
• Порівняно високий освітній рівень, значний інтелектуальний потенціал населення. • Наявність міграційного ресурсу, поліпшення демографічної ситуації. • Низький рівень оплати праці є ціновим фактором конкурентоспроможності українських товарів. • Функціонує розвинута система вищої освіти та підготовки наукових кадрів. • Велика кількість атестованого населення, подальше зростання охоплення освітою. • Міжнародно-інтеграційна діяльність у системі освіти. • Державне визнання безперервного навчання, певна активність населення щодо цього, особливо економічно активного. • Наявність потужного промислового потенціалу, який забезпечує виробництво 90% товарного експорту країни. • Наявність наукових і виробничих досягнень світового рівня: ракетно-космічних технологій, літакобудування, зварювання. • Потужна мінерально-сировинна база.	• Використання наукового й освітнього потенціалів для становлення інноваційної економіки. • Удосконалення стандартів навчання, підтримка кращих закладів як бази відтворення кваліфікованих кадрів, інтеграція освіти, науки, виробництва. • Проведення структурно-технологічного оновлення галузей економіки. • Підвищення рівня інноваційності й технологічності конкуренто-спроможного промислового виробництва. • Широка участь у міжнародному поділі праці. • Розвиток власних наукоємних і високотехнологічних виробництв. • Вихід на рівень індустріально розвинутих країн з поступовим опануванням економічних ніш постіндустріального розвитку. • Наявний власний досвід організації інноваційного процесу на макрорівні. • Членство в СОТ як крок до підписання поглибленої угоди про створення зони

• Розгалужена виробнича структура за видами промислової діяльності. • Розгалужена інфраструктура інституцій, які займаються фаховим виконанням наукових і науково-технічних робіт. • Наявні завойовані українськими товарами ніші на зовнішніх ринках. • Наявний досвід і налагоджені канали просунення вітчизняних товарів на зовнішні ринки.	вільної торгівлі з ЄС. • Реформування регуляторної політики, у тому числі технічних стандартів відповідно до міжнародних правил і принципів. • Сильні позиції ряду виробників продуктів харчування на внутрішньому ринку, що дає змогу розширити зовнішні ринки збуту. • Збільшення частки високотехнологічної продукції в структурі експорту.
Слабкі сторони	**Загрози**
• Недостатній діяльнісний потенціал населення, низький рівень його сприйнятливості до інновацій. • Інертність системи підвищення кваліфікації кадрів. • Структура професій і спеціальностей, за якими сьогодні здійснюється підготовка в закладах професійної освіти, не відповідає структурі потреб ринку праці. • Значна залежність розвитку від цін на сировинні ресурси, особливо енергоресурси та металопродукцію. • Відсутність зростання нецінової конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг на світових ринках, утрата динамічних ринків. • Неефективна структура виробництва, де майже 2/3 обсягу промислової продукції припадає на сировину, матеріали й енергоресурси. • Застарілі технології і високий рівень зношеності основних засобів. • Високий рівень матеріалоспоживання. • Низька продуктивність праці. • Недостатня інноваційна активність. • Істотна залежність від високотехнологічного імпорту. • Недостатнє екологічне забезпечення виробництва. • Високий ступінь залежності від імпорту енергетичних ресурсів. • Висока енергоємність економіки та значна частка енергоємних галузей: металургія, хімічна промисловість. • Теоретизація нової моделі економічного зростання економіки, що не сприяє переходу до її практичного впровадження. • Дотримання принципу найменшого втручання щодо використання в системі державного регулювання економікою механізмів прямого та непрямого впливу на стан розбудови сфери науки й технологій в Україні. • Конформізм державної системи управління в питаннях удосконалення чинної законо-	• Загроза утворення дефіциту робочої сили (передусім кваліфікованої) у зв'язку із скороченням демографічної бази відтворення трудового потенціалу. • Старіння власне працездатного контингенту населення, загроза уповільнення оновлення знань та ідей, гальмування науково-технічного прогресу. • Загрози втрат демографічного й трудового потенціалу, погіршення його якості внаслідок масштабної зовнішньої трудової міграції українських громадян. • Загроза поглиблення диспропорцій регіонального соціально-економічного розвитку, зумовлена сучасною специфікою внутрішніх міграцій населення. • Утрата професійно-кваліфікаційних характеристик працюючого населення та довготривалих безробітних. • Зниження трудової активності населення внаслідок низької ціни робочої сили. • Відсутність можливостей або бажання отримати своєчасну освіту, підвищити кваліфікацію чи пройти перепідготовку. • Висока залежність і погіршення економічних взаємозв'язків зі східними сусідами. • Слабкий доступ вітчизняних підприємств до зовнішніх джерел фінансування. • Недостатні зміни в конкуренто-спроможній структурі підприємств за національною й міжнародною градацією. • Зменшення кількості зарубіжних ринків із присутністю українських товаровиробників. • Зростаюча залежність перетворитися в сировинний додаток до розвинутих країн. • Погіршення конкурентних можливостей економіки. • Обмеження ролі ефективно діючих факторів формування інноваційно спрямованого виробництва в Україні роллю іноземних ТНК і прямих інвестицій з боку нерезидентів. • Збереження негативної динаміки кількісного складу працівників основної діяльності сфери науки зумовлює формування загрози

давчої бази регламентування нормативних засад здійснення інноваційної трансформації економіки та розвитку її високотехнологічного сектора. • Інерційність перебігу інноваційних зрушень в економіці. • Невикористання системою державного управління інноваційними процесами механізму фінансово-економічного стимулювання в економіці платоспроможного попиту на наукомістку продукцію. • Низький рівень капіталізації результатів наукових досліджень і розробок. • Низька диверсифікація географічної структури експорту: ряд товарних груп і позицій експорту мають виключне спрямування на ринки країн СНД (переважно Росії). • Низька диверсифікація товарної структури експорту: основну частку товарного експорту України складають чорні метали та вироби з них, щодо яких спостерігається стала тенденція волатильності цін на світових ринках. • Невідповідність національних технічних стандартів світовій практиці, що є бар'єром для розширення зовнішніх ринків збуту.	подальшого поглиблення масштабів деформації її секторальної структури. • Поява феномену інноваційної неліквідності наукової складової національної економічної системи. • Скорочення обсягу зовнішнього інвестиційного попиту на високотехнологічний продукт вітчизняної промисловості.

1. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / [Кінзерський Ю. В., Якубовський М. М., Галиця І. О. та ін.] ; за ред. Ю. В. Кінзерського. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2009. – 928 с.
2. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України: [монографія] / В. Геєць, В. Семиноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.
3. Данилишин Б. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання / Б. Данилишин, В. Куценко // Економіка України. – 2006. – № 1. – С. 71–79.
4. Федулова Л. Технологічний розвиток економіки України / Л. Федулова. – К. : НАН України, Ін-т екон. та прогнозув., 2006. – 628 с.
5. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [проект] / Розроблена на виконання Постанови Верховної Ради України від 17.02.2009 № 965-VI "Про проведення парламентських слухань "Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів".
6. Національна стратегія розвитку "Україна-2015" / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко та ін. – К. : Громадсько-політичне об'єднання "Український форум", 2008. – 74 с.
7. The Ukraine Competitiveness Report 2008. Towards Sustained Growth and Prosperity / Margareta Drzeniek, Thierry Geiger. – World Economic Forum, 2008.
8. Інноваційна стратегія українських реформ / [Гальчинський А. С., Геєць В. М., Семиноженко В. П., Кінах А. К.]. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.
9. Стратегія розвитку України "Україна-2020: Стратегія національної модернізації" [проект] / Розроблена на виконання доручення Кабінету Міністрів України Міністерством економіки України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

Рецензенти:

Яковенко Л.І. – професор, доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії та регіональної економіки Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка;

Кузняк Б.Я. – професор, доктор економічних наук, зав.кафедри міжнародної економіки Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка.

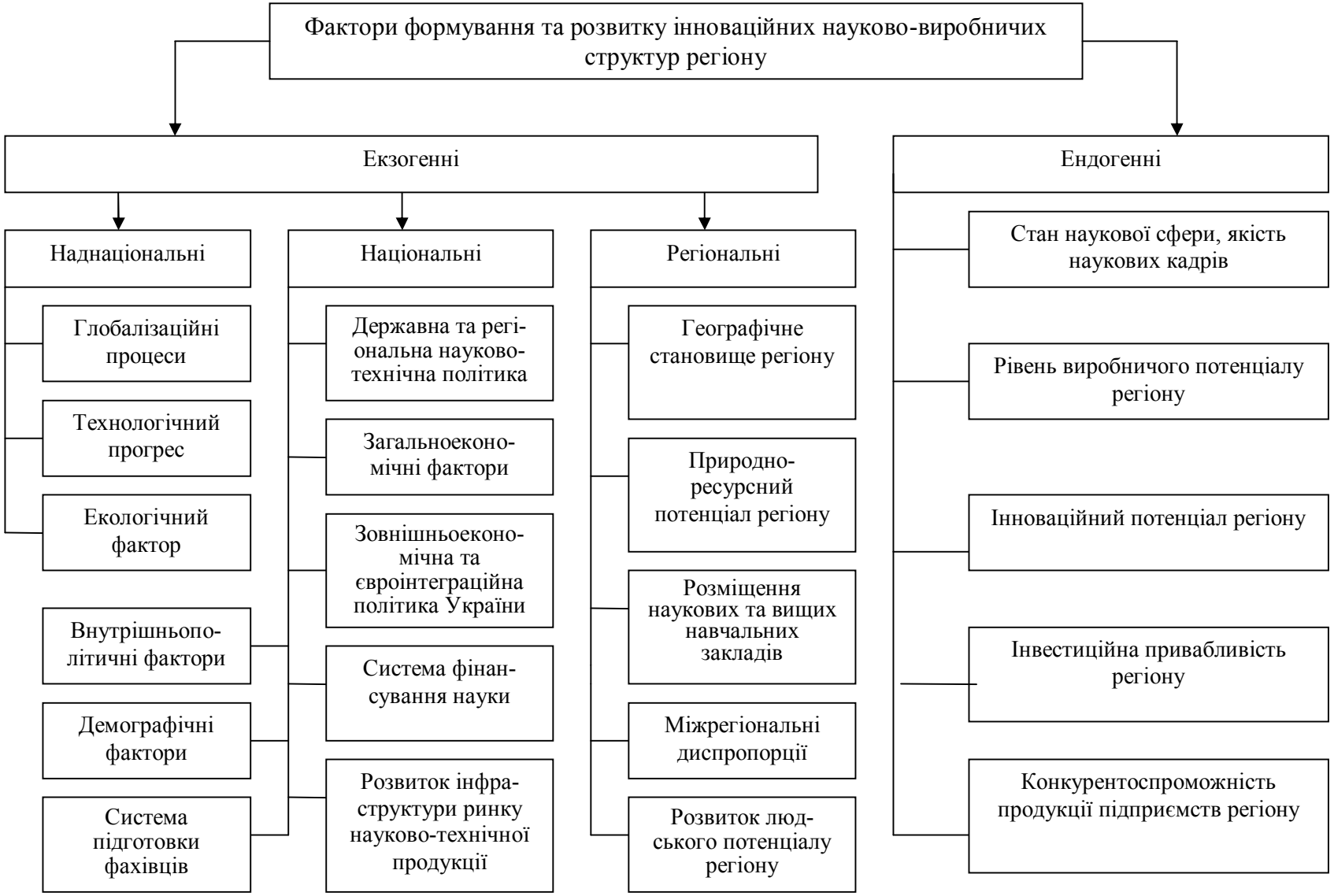

Рис. 1. Систематизація факторів формування та розвитку інноваційних науково-виробничих структур регіону

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНІ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

УДК 33УДК 338.2:351.7
ББК 65.01

Анненкова О.В.

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ

Науково-дослідний центр
індустріальних проблем
розвитку НАН України,
61022, м .Харків,
пл. Свободи, 5, 7 під'їзд, 8 поверх,
тел.: 0577050267,
e-mail: oprre@mail.ru

Анотація. Розроблено механізм державної підтримки інноваційних кластерів. Запропоновано принципи державного регулювання кластерів, схему взаємозв'язку форм, методів та очікуваних результатів державної підтримки розвитку кластерних структур. Розроблено механізм державної підтримки інноваційних кластерів.

Ключові слова: кластерні структури, механізм, інновації, принципи.

Annotation. Mechanism of state support of innovative clusters is developed. Principles of government control of clusters are offered. The chart of intercommunication of forms, methods and expected results of state support of development of cluster structures is offered. Mechanism of state support of innovative clusters is developed.

Key words: cluster structures, mechanism, innovations, principles.

Актуальність проблеми. В умовах глобалізації однією з найважливіших проблем є формування інноваційних кластерів, які сприяють прискоренню міжнародного обміну знаннями й технологіями та підвищенню конкурентоспроможності на світовому ринку.

Лідером світового інноваційного процесу є США.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблеми формування та розвитку кластерів розглядаються багатьма авторами: М.Портером [1], І.Манделем [2], Н.Волковою, Т.Сахно [3], С.Соколенком [4]. Автори розглядають різні методологічні підходи до побудови та розвитку кластерних структур. Тому проблема є актуальною, а обґрунтований теоретичний підхід до формування механізму державної підтримки інноваційних кластерів спрямовано на підвищення їх конкурентоспроможності.

Метою дослідження є розробка механізму державної підтримки інноваційних кластерних структур.

Країни з перехідною економікою мають різний ступінь інноваційного розвитку. У постсоціалістичних країнах спостерігається глибока структурно-типологічна криза, не відбуваються позитивні зрушення у взаємозв'язку їх між країнами СНД.

Підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки можливе за умови ефективних інтегрованих структур бізнесу, у тому числі кластерів як сегмента глобальної економічної системи.

На розвиток інноваційних кластерів негативно впливають такі фактори, як: недосконалість нормативної бази, недостатнє фінансування інноваційного розвитку промислових підприємств, невідповідність якості промислової продукції світовим стандартам. Тому розробка механізму державної підтримки інноваційних кластерів є доцільною та своєчасною. Зазначений механізм спрямований на підтримку пріоритетних

кластерів, діяльність яких орієнтує науково-технічний потенціал на задоволення потреб інноваційного розвитку держави та її регіонів.

Державна підтримка інноваційних кластерів спрямована на:

- активізацію науково-технічної діяльності кластерів шляхом збільшення фінансування їх інноваційної діяльності;
- інтегрування наукових досліджень і розробок до світової інноваційної системи та сприяння міжнародному партнерству у сфері інноваційної діяльності;
- створення високотехнологічної конкурентоспроможної продукції;
- випуск продукції, що враховує кон'юнктуру світового ринку;
- створення умов для організації наукомісткої продукції.

Механізм державної підтримки інноваційних кластерів будується на таких основних принципах, як:

- цільовий принцип, який передбачає орієнтацію всіх заходів щодо розвитку кластерних структур на програмно-цільове фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності;
- принцип комплексності, який спрямовано на комплексну підтримку кластерів для реалізації інвестиційних та інноваційних програм і проектів за пріоритетними напрямами інноваційної діяльності;
- принцип об'єктивності щодо прийняття органами державного управління об'єктивних рішень, які сприяють орієнтації інноваційних кластерів на створення конкурентоспроможної наукомісткої продукції;
- принцип адресності, який спрямовано на цільовий характер з урахуванням особливостей розвитку конкретного кластера державної підтримки розвитку кластерів;
- принцип легітимності, який передбачає визнання значимості інноваційного кластера органами державного управління з метою збалансованості інтересів владних і кластерних структур;
- принцип еквівалентності щодо фінансово-економічних відносин між органами державного управління та кластерами, що сприяє збалансованому розвитку кластерних структур.

Важливим при формуванні механізму державної підтримки інноваційних кластерів є виявлення взаємозв'язку між формами та методами, а також очікуваними результатами від надання державної підтримки інноваційним кластерам (рис. 1), функціями й інструментами реалізації державної підтримки інноваційних кластерів (рис. 2).

На рис. 2 наведено схему взаємозв'язку функцій та інструментів реалізації розвитку державної підтримки інноваційних кластерів.

Розвиток інноваційних кластерів потребує розробки дієвого механізму державної підтримки, який складається з таких блоків: формуючий, регулюючий, реалізуючий, контролюючий (рис. 3).

Блок 1 "Формуючий" передбачає формування стратегічних напрямів державної підтримки розвитку кластерних структур, інструментів державної підтримки розвитку кластерних структур. Вибір інструментів державної підтримки залежить від функції державної підтримки розвитку кластерів органами державного управління та місцевого самоврядування.

Блок 2 "Регулюючий" включає такі важелі, як: правові, соціально-економічні, організаційно-інформаційні.

Формування нормативних регуляторів державної підтримки розвитку кластерних структур пов'язане, перш за все, зі створенням дієвої нормативної бази, необхідної для розподілу повноважень між центральними та регіональними органами влади й органами місцевого самоврядування. Правові важелі спрямовані на формування правової та нормативно-методичної бази щодо державної підтримки розвитку кластерів.

Рис. 1. Схема взаємозв'язку форм, методів та очікуваних результатів державної підтримки інноваційних кластерів

Рис. 2. Схема взаємозв'язку функцій та інструментів реалізації державної підтримки інноваційних кластерів

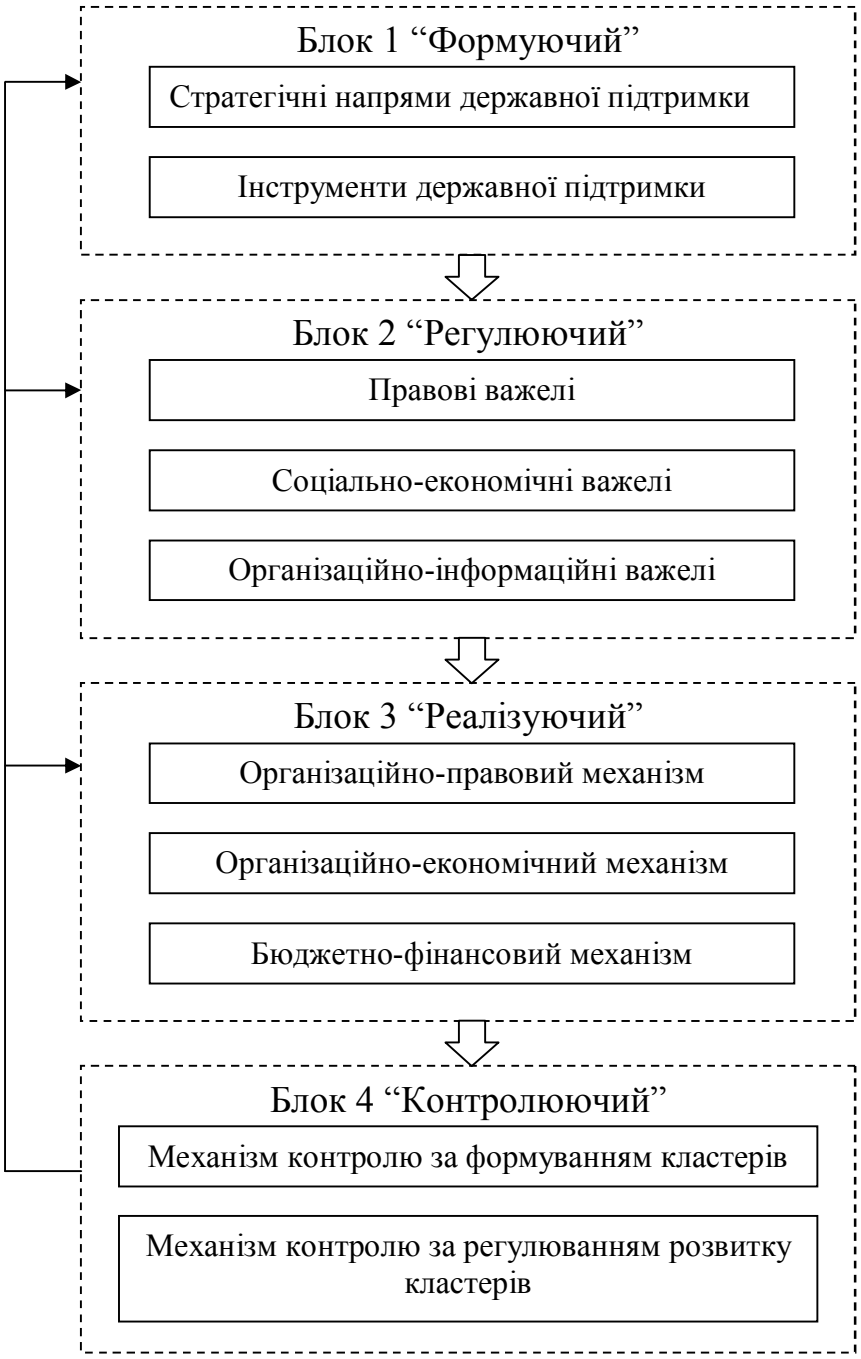

Рис. 3. Механізм державної підтримки інноваційних кластерів

Вибір соціально-економічних важелів пов’язаний із: процесами кластеризації економіки регіону; формуванням певного економіко-правового клімату, сприятливого для потенційних інвесторів; підвищенням конкурентоздатності продукції, підвищенням рівня зайнятості населення шляхом створення нових робочих місць; ефективним використанням виробничого, науково-технічного, кадрового потенціалу.

Організаційно-інформаційні важелі спрямовані на забезпечення підвищення ефективності діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування щодо державної підтримки розвитку кластерних структур, проведення організаційних заходів із кластеризації економіки регіону.

Блок 3 "Реалізуючий" включає такі механізми: організаційно-правовий, організаційно-економічний, бюджетно-фінансовий.

Організаційно-правовий механізм спрямовано на формування й розвиток кластерів на основі ефективного використання законодавчої бази України.

Організаційно-економічний механізм передбачає регулювання економічних та організаційних процесів у кластерних структурах на основі використання цільових програм, інформаційної системи щодо розвитку наукових і виробничих структур.

Бюджетно-фінансовий механізм спрямовано на підтримку кластерних структур на основі бюджетної, податкової, митної та грошово-кредитної державної політики.

Блок 4 "Контролюючий" включає такі механізми: механізм контролю за формуванням кластерів, механізм контролю за регулюванням розвитку кластерів.

"Контролюючий" блок передбачає здійснення контролю за всіма попередніми блоками, а саме: за формуванням, регулюванням, реалізацією кластерів.

Таким чином, розроблена методологія державної підтримки інноваційних кластерів спрямована на підвищення конкурентоспроможності в напрямі забезпечення реалізації державної інноваційної політики та створення ефективної системи державної підтримки кластеризації економіки.

Висновки.

1. Розроблений механізм державної підтримки інноваційних кластерів спрямований на: інтегрування інноваційних розробок кластерів до світового науково-технологічного простору; забезпечення технологічного розвитку національної економіки; підвищення ефективності наукомістких виробництв.

Реалізація цього механізму дозволяє органам державного управління формувати кластерні структури з урахуванням світового досвіду трансформації економіки.

2. Виявлення взаємозв'язку між формами та методами, а також очікуваними результатами від надання державної підтримки є інструментом цілеспрямованого впливу органів державного управління та місцевого самоврядування на розвиток кластерних структур для досягнення цілей державного регулювання або для реалізації певного варіанта альтернатив структурно-інноваційних трансформацій кластерних структур.

Перспективи подальших наукових розробок.

1. Подальше вдосконалення механізму державної підтримки кластерів у контексті концепції розвитку національної інноваційної системи.

2. Забезпечення розвитку інноваційних кластерів шляхом таких заходів, як: розвиток системи їх фінансово-кредитної підтримки; створення ефективної інноваційної інфраструктури; упровадження ефективного механізму трансферу технологій.

3. Розвиток кластерних структур на основі формування моделей: управління кластерними структурами; податкового регулювання розвитку кластерних структур.

1. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; пер. с англ. / под ред. и с предисловием В. Д. Щетинина. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
2. Мандель И. Д. Кластерный анализ / И. Д. Мандель. – М. : Финансы и статистика, 1988. – 176 с.
3. Волкова Н. Н. Промышленные кластеры / Н. Н. Волкова, Т. В. Сахно. – П. : Изд-во "АСМИ", 2005. – 270 с.
4. Соколенко С. Кластери в глобальній економіці / С. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.

Рецензенти:

Іванов Ю.Б. – доктор економічних наук, професор, в. о. завідувача відділу Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України;

Тищенко О.М. – доктор економічних наук, професор, заступник директора Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України.

УДК 330.322.332.14
ББК 65.9

Барчук В.П.

ІНВЕСТИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра теоретичної і прикладної економіки,
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 82,
тел.: 03422752391,
факс: 0342231574

Анотація. У статті запропоновано механізм визначення пріоритетних об'єктів інвестування на основі багатоаспектної моделі аналізу інвестиційної привабливості різних галузей економіки регіону. В основу аналізу покладено промисловий потенціал Івано-Франківської області.

Ключові слова: регіональна економіка, інвестиційна діяльність, інвестиції, промисловий потенціал регіону, принцип пріоритетності, конкурентоспроможність, напрями інвестування.

Annotation. The mechanism of determination of priority objects of investing on the basis of multidimensional model of analysis of investment attractiveness of different industries of economy of region is offered in the article. Industrial potential of the Ivano-Francovsk area is fixed in basis of analysis.

Keywords: regional economy, investment activity, investing, industrial potential of region, principle of priority, competitiveness, directions of investing.

Вступ. Ефективність функціонування регіональної економіки залежить від позитивної динаміки розвитку потенціалу, що передбачає стимулювання ефективних виробництв, створення умов, мотивів і стимулів, які б сприяли розширенню інвестиційної діяльності. Інвестування є необхідністю та обов'язковою умовою оновлення економічних ресурсів. Одночасно воно виконує свою функцію, якщо є чітким, а також забезпечує гармонійний розвиток основних галузей економіки [2, с.7]. Розв'язання проблеми інвестицій має особливе значення в ринковій економіці. Інвестиції інтерпретуються не тільки як найважливіший спосіб збільшення прибутку, але також як домінантний чинник економічного розвитку [1, с.7].

Значний внесок у вирішення проблем інвестиційної діяльності зробили українські та зарубіжні вчені, а саме: І.О.Бланк, А.С.Гальченський, В.М.Геєць, Н.С.Герасимчук, Б.В.Губський, Л.І.Донець, П.І.Перерва, О.Є.Кузьмін; В.Бернес, Г.Бірман, М.Бромвеп, Л.Дж.Гійман, В.Мертенс, В.Д.Шапіро, У.Шарн.

Постановка завдання. Інвестиційна діяльність базується на активізації фінансових засобів з метою досягнення економічного ефекту. Інакше кажучи, у результаті реалізації визначеного інвестиційного проекту очікуємо таких економічних ефектів, які можна приблизно прогнозувати. Інвестиції відіграють визначальну роль у зміні структури національної економіки, забезпечуючи динамічний розвиток інновацій на всіх її рівнях. Це означає зростання ролі регіонального чинника в загальнодержавному контексті, формування інвестиційного механізму управління процесами, які б забезпечили соціально-економічний розвиток регіону. Формування та використання інвестиційного потенціалу регіону є основою для підвищення конкурентоздатності й ефективності функціонування регіонального промислово-виробничого комплексу.

Аналіз інвестиційної діяльності промисловості Івано-Франківщини показує, що впродовж останніх трьох років спостерігався приріст обсягів інвестицій в основний капітал промисловості. Разом з тим, у 2008 р. приріст склав лише 8,5% проти 59,6% у 2007 р. і 46,8% – у 2006 р. [8, с.9]. Інвестиційно привабливими виявилися підприємства хімічної й нафтохімічної промисловості та з виробництва неметалевої мінеральної продукції, де щорічно спостерігалася тенденція до зростання обсягів капіталовкладень (табл. 1).

Таблиця 1

Індекси інвестицій в основний капітал за видами промислової діяльності у 2006–2008 рр.

(відсотків до попереднього року)

Основні види економічної діяльності	**2006**	**2007**	**2008**
Промисловість	**146,8**	**159,6**	**108,5**
Добувна промисловість	**121,3**	**95,3**	65,5
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	117,9	93,2	64,4
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	644,7	154,6	84,4
Переробна промисловість	**190,7**	**191,3**	**114,0**
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	306,7	221,5	36,6
Легка промисловість	**145,3**	**59,5**	**56,3**
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	205,0	57,9	165,7
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	58,7	88,9	391,4
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	213,7	57,2	131,9
Хімічна та нафтохімічна промисловість	**112,5**	**462,4**	**129,8**
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	302,4	171,7	139,3
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	86,1	32,5	3124,8
Машинобудування	**266,0**	**486,2**	**42,0**
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	80,4	113,3	127,2

У 2008 р. у розвиток промислових підприємств області спрямовано найвагомішу частку (40,6%, або 2412,8 млн грн) усіх інвестицій в основний капітал. Підприємствами переробної промисловості освоєно 77,6% цих коштів. Порівняно з 2007 р. інвестиції, спрямовані в переробну промисловість, збільшилися на 14%, у т. ч. у металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів у 31,2 раза, у целюлозно-паперове виробництво, видавничу діяльність у 3,9 раза, обробку деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів, в 1,7 раза, у хімічну та нафтохімічну промисловість на 29,8%. Водночас суттєво скоротилися темпи освоєння інвестицій в основний капітал на підприємствах легкої промисловості на 43,7%.

Збільшення обсягів інвестування відбулося в розвиток підприємств із виробництва та розподілення електроенергії, газу та води (на 27,2%), зниження – у добувну промисловість на 34,5% [9, с.156–157].

Основна мета розвитку промисловості за видами економічної діяльності полягає у створенні сучасного конкурентоспроможного комплексу. Для забезпечення цієї мети визначено систему цілей державного, галузевого й обласного рівнів. У сучасних умовах господарювання державою повинні бути вжиті заходи, спрямовані на визначення пріоритетів розвитку промисловості, зокрема, за допомогою здійснення інвестиційних й інноваційних проектів. Це визначає промислова політика на регіональному рівні. Пріоритетами промислової політики в регіоні є інноваційно-інвестиційний розвиток актуальних виробництв і збільшення обсягів та якості промислової продукції.

Серед основних принципів формування промислової політики регіону варто виокремити такі принципи: орієнтації на стійкий розвиток промисловості; націленості на державне регулювання розвитку промисловості на основі діалогу з асоціаціями

товаровиробників; орієнтації на постіндустріальний розвиток; партнерства при визначенні пріоритетів розвитку промисловості та їх реалізації, об'єктивності промислової політики [6, с.17].

Складність управління регіональною економікою полягає в тому, що регіональним органам влади необхідно здійснювати інвестиційний процес таким чином, щоб оновлення виробничого потенціалу супроводжувалося зростанням показників валового регіонального продукту, рівня зайнятості населення та податкових надходжень до бюджету [7, с.34]. Отже, переважаючою формою регіонального управління промисловим потенціалом стають фінансове й податкове регулювання та індикативне планування, що підкріплюються економічними стимулами. Стимули можуть виражатися в зниженні податкових ставок, відтерміновуванні виплати кредитів, наданні "податкових канікул" на певний період, а також прямого фінансування бізнес-проектів. При їх успішній реалізації слід очікувати кількісних та якісних змін в економічному секторі під час кризи.

Результати. Таким чином, в основі регіональної економічної політики повинен застосовуватися принцип пріоритетності. Його суть полягає в концентрації зусиль державних органів управління на ключових напрямах регіонального розвитку через фінансовий, інвестиційний, податковий і правовий механізми [3, с.7].

Принцип пріоритетності повинен зводитися до забезпечення прориву в часі реалізації ринкових реформ, прискоренні виходу з кризи, вирішенні соціальних проблем. Методологічний інструментарій визначення регіональних пріоритетів має забезпечувати науково обґрунтоване виявлення тих видів економічної діяльності, що вимагають першочергової підтримки та розвитку.

Реалізація принципу пріоритетності може бути здійснена, якщо на макро- та мікрорівнях забезпечується такий обсяг надходження інвестиційних ресурсів, який би уможливив якісні зміни у функціонуванні промислово-виробничого комплексу. Розглядаються кілька підходів до визначення інвестиційних пріоритетів [4; 5; 10, с.5].

1. Інвестування в проекти, які забезпечують виробництво продукції, захищеної вітчизняними й зарубіжними патентами, а також в проекти, що розвивають виробництво такої вітчизняної продукції, яка за умов нижчого рівня цін у порівнянні з тією, що імпортується, здатна її замінити, а згодом і витіснити. Застосування такого підходу, з одного боку, погоджує інтереси власника інвестиційних ресурсів і регіональні інтереси, з іншого, – не зачіпає соціального аспекту регіональних проблем.

2. Інвестування в об'єкти, що здійснюють найбільший внесок у прибуткову частину бюджетів різних рівнів. При такому підході пріоритетні напрями інвестування визначаються на основі бюджетної ефективності інвестицій і передбачають орієнтацію на ті проекти, у яких показник ефективності буде найбільшим.

3. Інвестування в ті об'єкти, які сприятимуть створенню таких умов, що безпосередньо впливатимуть на формування конкурентних переваг економіки регіону як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. Такий підхід передбачає поетапне інвестування в розвиток різних галузей економіки. На першому етапі інвестиції скеровуються в галузі, які за короткий проміжок часу зможуть досягти зростання об'ємів збуту продукції на внутрішньому ринку, а також забезпечать певне зростання експорту, що дозволить здійснити закупівлю сучасної техніки. На наступному етапі інвестування здійснюється в галузі з добре розвиненою науково-технічною базою й значними фундаментальними дослідженнями. Це, у свою чергу, дозволить збільшити збут на внутрішньому й зовнішньому ринках і замінити імпортні технології в галузях з нижчим рівнем конкуренції на вітчизняні розробки. На третьому етапі передбачається максимальне практичне впровадження винаходів. Запропонований варіант вибору пріоритетних напрямів інвестування доцільний і логічний, проте детальний аналіз указує на

складність і деяку неузгодженість етапів між собою. Не цілком зрозуміло й те, як розвиватимуться галузі, що не ввійшли до цієї моделі.

4. Інвестування в галузі із "зростаючою віддачею". Його суть полягає в тому, що на етапі виходу з кризи переважатиме тенденція розвитку видів економічної діяльності зі зростаючою віддачею. Це означає зростання рентабельності виробництва в межах відновлення докризових показників виробництва.

Можна припустити, що на перший план вийдуть галузі, у яких потенційно можливе зниження витрат виробництва на одиницю продукції, а отже, підвищення економічної ефективності. Проте в разі несприятливого співвідношення попиту й пропозиції або впливу інших ринкових чинників ці галузі можуть занепадати, посилюючи кризову соціально-економічну ситуацію в регіоні.

Таким чином, усі перераховані підходи до визначення пріоритетних об'єктів інвестування мають реальну основу й наукове обґрунтування. Проте їх використання оцінює тільки один певний чинник, який визначає привабливість об'єкта інвестування, причому найчастіше він відповідає одній із зацікавлених сторін в інвестиційному процесі (регіону або власника інвестиційних ресурсів).

Отже, використання лише одного з наведених підходів до вибору пріоритетних об'єктів інвестування є недостатньо обґрунтованим.

Для дотримання балансу інтересів між регіоном, який прагне подолати соціально-економічні проблеми, та інвестором, мета якого – отримати максимальний прибуток і закріпитися на ринку, необхідно застосувати багатоаспектну модель вибору пріоритетних об'єктів інвестування.

В основу вказаної моделі, на наш погляд, варто закласти такі показники економічної ефективності інвестицій, які будуть відображати інтереси всіх учасників інвестиційного процесу в конкретному регіоні.

Оскільки існуючі методики визначення пріоритетних об'єктів розвитку промислового комплексу не відповідають повною мірою на питання про те, які методи управління доцільно застосовувати на регіональному рівні стосовно тієї чи іншої галузі промисловості, то, на основі опрацювання різних підходів, варто застосувати таку методику, яка базується на комплексному аналізі вибору пріоритетних об'єктів розвитку промислового потенціалу.

Запропонований комплексний аналіз передбачає визначення пріоритетних об'єктів розвитку промисловості. Таке визначення має чотири аспекти (чи складові): аналіз основних видів економічної діяльності в промисловості регіону, вивчення зовнішнього середовища промислового потенціалу регіону, вивчення внутрішнього середовища промислового потенціалу регіону, групування галузей промисловості за основними видами економічної діяльності, в основі якого лежить також критерій відносної фінансової стабільності. Ключовими критеріями порівняльного аналізу залежно від аспекту є такі: конкурентоспроможність галузі, фінансові ресурси галузей, привабливість регіону, стабільність середовища.

Завдяки здійсненню аналізу з визначення пріоритетних об'єктів розвитку промисловості всі види економічної діяльності можна групувати за інвестиційною привабливістю.

До першої групи потрапляють об'єкти першочергового інвестування; вони мають такі ознаки: належать до ключових (базових, найбільш традиційно розвинених у певному регіоні) галузей. Продукція їхнього виробництва має бути достатньо конкурентоспроможною, для цих галузей є достатньо стабільне зовнішнє і внутрішнє середовище. На момент оцінки таких об'єктів їх фінансове становище повинна бути відносно стабільним. Наприклад, для Прикарпаття інвестиційно привабливими є традиційно домінуючі підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості, виробництво неметалевої мінеральної продукції, обробка деревини й виготовлення виробів з дерева.

До другої групи відносимо галузі, які мають нижчий рівень інвестиційної привабливості, фінансові показники діяльності їх не відзначаються постійною стабільністю, невисоким показником нововведень, продукція вимагає підвищення якості та конкурентоспроможності. Цю групу на Прикарпатті складають металургійне виробництво та виробництво готових металів, целюлозно-паперове виробництво.

До третьої групи належать об'єкти, інвестиційна привабливість яких є невисокою та може зрости за умов зміни загального економічного становища в регіоні; це об'єкти т. зв. інвестиційної перспективи. Продукція цих підприємств перебуває в складному конкурентному становищі, зокрема, через пересиченість ринку, засоби потребують майже повної модернізації, а інвестиції повинні бути капітальними. Це – підприємства легкої промисловості, добування паливно-енергетичних та інших видів корисних копалин.

Галузі, які потрапляють у першу групу, є точками економічного зростання та економічним авангардом регіону. Продукція галузей конкурентоздатна, а підприємства мають високий фінансовий потенціал. Інвестиції дадуть вагомий поштовх для покращення рівня діяльності не лише галузей, а й економічного становища регіону загалом.

Галузі, які потрапляють у другу групу, мають добрий потенціал, сталу інвестиційну привабливість та економічну перспективу, але показники конкурентоспроможності галузі зростуть тільки згодом за умов правильної економічно-інвестиційної політики.

Галузі, які потрапляють у третю групу, мають недостатній фінансовий потенціал, низький рівень показників конкурентоспроможності, нестабільне зовнішнє та внутрішнє середовище.

Висновки. Для перелічених груп на рівні регіону необхідно виробити оптимальну інвестиційну та промислову політику. Галузям груп необхідно сприяти в налагодженні співпраці із владою, забезпечити прозорий і прогнозований характер діяльності контрольно-дозвільної системи, широкі зв'язки з науково-інженерним потенціалом регіону, використання транспортної структури та комунікацій. При необхідності залучати державну підтримку інвестицій, державні гарантії та сприяти найбільш ефективному використанню виробничого потенціалу.

Методика обґрунтування пріоритетів розвитку промисловості є основою для визначення й реалізації цільових структурних зрушень в економіці, спрямованих на підвищення ефективності й конкурентоспроможності промислового комплексу. Необхідність визначення й реалізації цільових структурних зрушень зумовлена наявністю численних структурних проблем промислового потенціалу.

Забезпечення стійкого розвитку промисловості вимагає вдосконалення структури промислового виробництва за допомогою стимулювання структурних зрушень, реалізації заходів, скерованих на підвищення конкурентоспроможності продукції та створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності. Управління структурними зрушеннями може розглядатися у вигляді трирівневої системи, у якій:

- на макрорівні розглядаються найважливіші питання інвестиційного механізму та його структури;
- на рівні регіону здійснюється визначення пріоритетів, а також розробляються заходи з їх реалізації з метою забезпечення позитивних структурних змін;
- на рівні підприємств, що входять у комплекс, розглядаються питання розробки стратегій розвитку, виходячи з пріоритетів регіону.

Насамкінець відзначимо, що результатом реалізації успішної структурної політики регіону повинні стати поступові зміни в структурі промисловості та підвищення інвестиційно-інноваційного рівня.

1. Jajuga K. Inwestycje: instrument finansowe, ryzyko finansowe, inżyneria finansowa / K. Jajuga, T. Jajuga. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
2. Towarnicka H. Strategia inwestycyjna przedsębiorstwa / H. Towarnicka. – Wrocław : Wydawnoctwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego, 2001. – 148 s.
3. Walica H. Inwestycje w strategii i taktyce przedsębiorst Katowice / H. Walica. – Katowice : Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamickiego, 2004. – 164 s.
4. Александров Г. А. Обновление основных производственных фондов : интенсификация, эффективность, стимулы / Г. А. Александров, А. С. Павлов. – М. : Экономика, 2004. – 192 с.
5. Богаров В. В. Инвестиционный менеджмент / В. В. Богаров. – С. Пб., 1995. – 100 с.
6. Програма розвитку промисловості області на 2004–2011 роки. Рішення обласної Ради від 14.09.2004. – № 449. – 12/2004 р. – 110 с.
7. Програма розвитку інвестиційної діяльності в Івано-Франківській області на період до 2011 року. Рішення обласної Ради від 29.12.2006 № 61. – 7/ 2006 р. – 103 с.
8. Промисловість Івано-Франківщини : стан та перспективи / Головне управління статистики в Івано-Франківській області ; [за ред. М. М. Колімбровського]. – Івано-Франківськ, 2008. – 13 с.
9. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2008 р./ Головне управління статистики в Івано-Франківській області ; [за ред. М. М. Колімбровського]. – Івано-Франківськ, 2008. – 504 с.
10. Шульган Ю. Б. Організаційно-економічне забезпечення інноваційного розвитку промислового виробництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.03 / Ю. Б. Шульган; Ін-т регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2007. – 16 с.

Рецензенти:

Романюк М.Д. – д.е.н., професор, зав. кафедри менеджменту та маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Кондур О.С. – к.м.н., доцент кафедри економіної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

УДК 339.923:061.1
ББК 65.29 (4 Укр)

Василик І.І.

ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ПЕРЕХОДУ УКРАЇНИ ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ У СВІТОВЕ ЕКОНОМІЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО

Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу,
Міністерство освіти і науки України,
76019, м. Івано-Франківськ,
вул. Карпатська, 15,
тел. : 0342242264, 42453,
факс: 0342242139

Анотація. Розглянуто основні проблеми формування українського інформаційного суспільства в контексті інтеграційних процесів в Європейське Співтовариство та роль держави в цьому процесі, а також шляхи подолання цих проблем. У ході дослідження виділено основні напрями формування інформаційного суспільства міжнародною спільнотою відповідно до специфіки цього процесу, а також запропоновано необхідні заходи щодо сприяння й заохочення розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Ключові слова: глобалізація, інформаційне суспільство, інформаційна стратегія, інформаційний простір, інформаційні технології, синергетичний ефект, інформаційна політика.

Annotation. The basic problems of forming of Ukrainian informative society are considered in the structure of users of integrations in the European concord and role of the state in this process, and also ways of overcoming these problems. In the process of research basic directions of forming of informative society are selected by an international association in accordance with the specific of this process, and also necessary measures are offered in relation to an assistance and encouragement of development of informative society in Ukraine.

Key words: globalization, informative society, informative strategy, informative space, technologies of informations, synergetic effect, informative policy.

Вступ. Невід'ємною складовою сучасного світу стала глобалізація, яка зумовила активне формування важливого стратегічного напряму, зорієнтованого на розвиток глобального інформаційного суспільства [1]. В умовах глобалізації потужні потоки інформації та новітні технології засобів зв'язку ущільнюють інформаційне середовище, потребують розробки глобальної інформаційної стратегії, яка може бути застосована як на національному, так і на міжнародному рівні. Для кожної країни головними характеристиками інформаційного суспільства постають: інформаційна економіка, індустрія інформаційних послуг, сучасні інтелектуальні інформаційні технології й технології зв'язку, значний потенціал науки, потреба фізичних та юридичних осіб в інформації (знаннях), високий рівень інформаційно-правової культури всіх суб'єктів інформаційних відносин, матеріально-технічне забезпечення різноманітних послуг.

Ось чому питання формування інформаційного суспільства є надзвичайно важливими й актуальними, що зумовлено, з одного боку, як вимогами часу, тобто розвитком сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, відповідним їх використанням у всіх сферах життя, так і, з іншого боку, зростанням кількості та якості інформації, засвоєння якої неможливе без відповідного впровадження зазначених інформаційних технологій. Так, якщо раніше проблема інформаційного суспільства становила цікавість лише для науковців, то в наш час – це питання державної ваги. Кожна країна, яка не хоче залишитися на узбіччі світового цивілізаційного розвитку, розробляє і впроваджує різноманітні державні програми, що сприяють формуванню інформаційного суспільства або окремих його складових.

У більшості розвинутих країн світу процес створення основ інформаційного суспільства реалізується, насамперед, за рахунок поєднання принципів вільного ринку й державного регулювання сфери інформаційних технологій. Стратегія його розвитку формується нині не лише на національному, а й на регіональному та глобальному рівнях [5].

Важливу роль у теоретичному осмисленні проблем формування інформаційного суспільства відіграють праці А.Добровольської, Н.Пахомової, В.І.Пожуєва, К.О.Данилишина, В.М.Парфенюка, О.Хоруженка, В.І.Хом'якова, Ю.Павленка, О.Грищенка та ін. Праці цих вітчизняних науковців дають змогу побачити ряд проблем на шляху формування в Україні інформаційного суспільства.

Однак варто зазначити, що в сучасних теоретико-методологічних і прикладних дослідженнях недостатньо розкриті проблеми формування українського інформаційного суспільства в контексті інтеграційних процесів в Європейське Співтовариство та роль держави в цьому процесі, а також шляхи подолання цих проблем, або вони мають фрагментарний характер. Оскільки Україна сьогодні значно відстає від рівня розвитку передових європейських країн у сфері інформаційних технологій, темпах розвитку інформаційного суспільства, що є закономірним результатом незначного міжнародного співробітництва й невиваженої державної політики в зазначеній сфері, слід чітко сформулювати проблеми та визначити основні шляхи їх вирішення. Незважаючи на деяке роз-

ширення в останні роки в Україні ринку інформаційних послуг і продуктів, інформаційне забезпечення потреб суспільства, починаючи від вищих органів управління й аж до окремих громадян – залишається на низькому рівні порівняно з європейськими країнами.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення та аналіз основних проблем формування інформаційного суспільства в Україні в контексті інтеграції в Європейський Союз і роль держави в цьому процесі, виявлення шляхів для їх вирішення. У ході аналізу потрібно виділити основні напрями формування інформаційного суспільства міжнародною спільнотою і Європейським Співтовариством відповідно до специфіки цього процесу, а також запропонувати необхідні заходи щодо сприяння й заохочення розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Методологічною базою для дослідження основних факторів щодо прискорення формування в Україні інформаційного суспільства, ураховуючи зарубіжний досвід, є теоретичні напрацювання та роботи відомих вітчизняних учених про сучасний стан національного інформаційного простору.

Результати. Політика Європейського Союзу щодо розвитку європейського інформаційного суспільства формувалася протягом багатьох років у декілька етапів і була спрямована на активізацію конкуренції в європейській промисловості, поліпшення якості життя європейців і підтримку стійкого розвитку. Аналіз інформаційної політики та міжнародної інформаційної стратегії Європейського Союзу є досить актуальним для України як держави, яка тримає курс на євроінтеграцію, оскільки це дозволяє визначити взаємодію інформаційно-політичної складової в загальній політиці ЄС. Основною метою цієї політики можна вважати прагнення держав-членів побудувати найбільш конкурентоздатну та динамічну економіку у світі, засновану на знаннях.

Першим інформаційним планом дії Європейського Союзу був "Шлях Європи до інформаційного суспільства", головна мета якого полягала в тому, щоб прискорити повну лібералізацію послуг телезв'язку та включати новий інформаційний вимір суспільства в усю політичну площину Співтовариства [2]. Основними вимогами ЄС до політики країн-кандидатів у процесі інтеграції стали наближення національного законодавства, узгодження параметрів політики інформаційного суспільства, а також уніфікація інфраструктури електронних комунікацій.

У цьому контексті важливого значення набуває дослідження стану й тенденцій розвитку інформаційного суспільства в Україні, його місця та ролі в європейському й світовому інформаційному просторі. Слід відмітити, що входження України в глобальний інформаційний простір відбувається досить пасивно. Цей процес супроводжується використанням лише окремих компонентів і технологічних рішень з арсеналу існуючих засобів інформаційного суспільства. Найбільш суттєвою загрозою інформаційного суспільства в Україні є поділ людей на тих, хто володіє інформацією, хто вміє поводитися з інформаційними й телекомунікаційними технологіями, і тих, хто не має цих знань. Сучасний стан національного інформаційного простору характеризує створення слабо взаємозв'язаних по горизонталі та вертикалі галузевих і регіональних підсистем, що відображає відсутність його єдності. Безсистемний розвиток інформаційних ресурсів унеможливлює їх становлення як визначального чинника соціально-економічного росту. Нерозвиненість інформаційної складової державного управління залишає на малоефективному рівні інформаційні зв'язки між державною владою та суспільством.

Експертами Європейського Союзу визначено, що в Україні присутні основні головні рушійні сили розвитку інформаційного суспільства: комп'ютеризація освіти, використання електронних засобів для особистої охорони й безпеки, можливість більш широкої участі сільського населення в економічному та соціальному житті, електронне листування, торгівля й банківські операції, резервування подорожей та ряд інших. Однак на шляху їх упровадження та розвитку виникло чимало проблем. Це є законо-

мірним результатом незначного міжнародного співробітництва й невиваженої державної політики в зазначеній сфері, головним чином, через її недостатню політичну підтримку, хронічну нестачу коштів для фінансування програм, відсутність стратегічного бачення перспектив розвитку галузі.

Чимало труднощів у процесі формування інформаційного суспільства пов'язано насамперед з недостатньою технічною базою, складним фінансовим забезпеченням цього процесу, неналежним законодавчим супроводом, а також відсутністю ґрунтовних наукових досліджень процесу формування інформаційного суспільства та його складових з урахуванням кращого зарубіжного досвіду, зокрема розгляду державницько-управлінського підходу до вирішення даної проблеми. Необхідність цього зумовлена тим, що зміни, які відбуваються в суспільстві внаслідок розвитку інформаційних технологій, суттєво впливають на зміст, функції та цілі управління державою. Це вимагає розвитку всієї системи державного управління, її перегляду з орієнтацією на здобутки найкращого зарубіжного досвіду використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, переходу до нових механізмів впливу на економічні, політичні та соціальні процеси.

Ще однією досить суттєвою проблемою в процесі формування інформаційного суспільства є те, що інформаційні послуги, ресурси, друковані й електронні засоби масової інформації, Інтернет і програмні продукти, які складають основу інформаційного потенціалу країни, розподілені по території України вкрай нерівномірно, причому більш-менш пристойно ними забезпечені лише великі міста й центральні області нашої держави [6]. Переважна більшість населення України з тих чи інших причин не має доступу до комп'ютерних інформаційних мереж і отримує інформацію в традиційному вигляді – через друковані видання, радіо, телебачення. Про повноту та якість такої інформації слід говорити окремо. Незадовільна поінформованість населення дає владі широкі можливості для маніпулювання думками, уподобаннями й настроями громадян у власних інтересах, які все ще дуже далекі від життєвих інтересів суспільства. Тому будь-які кроки на шляху розвитку інформаційного простору країни в інтересах всього народу, серед багатьох інших переваг, сприятимуть ще й оновленню та підвищенню рівня політичного й економічного менеджменту всіх рівнів, що дає ні з чим не зрівнянний синергетичний ефект для прискорення розвитку всього суспільства.

Головною ж перешкодою для швидкої побудови в Україні єдиного інформаційного суспільства в цьому контексті є те, що політичні сили, які контролюють різні гілки влади, ніяк не домовляться про модель майбутньої української держави, а отже, і про структуру того сучасного, доступного й повного інформаційного середовища, у яке поступово входить Україна. Більше того, навіть найпрогресивніші ініціативи нерідко ігноруються, гальмуються або істотно перекручуються на місцях з метою нейтралізації можливих наслідків розвитку інформаційного простору для представників влади.

Такий підхід до аналізу процесів, що відбуваються в інформаційному просторі України, дає чітку відповідь на запитання про економічні, політичні та соціальні наслідки його нерівномірного розвитку й недостатній рівень обміну інформацією між центром і регіонами. Нерівномірний розподіл інформаційних ресурсів і обмежений доступ до інформації, яка, як повітря, має бути присутньою скрізь і всюди, гальмує економічний і політичний розвиток суспільства й створює низку загроз для його безкризового розвитку. Будь-які перепони на шляху вільного поширення неупередженої об'єктивної інформації (особливо по вертикалі – від державного керівництва до населення й навпаки) сповільнюють розвиток усього суспільства, відкидають його на десятиліття в минуле, знижують його конкурентоспроможність у світовому інформаційному просторі. Тому важливо усвідомити, що для України формування інформаційного суспільства – це шлях не лише до європейської інтеграції, але й до економічного добробуту.

Висновки. Для прискорення побудови в Україні єдиного інформаційного суспільства слід зрозуміти, що чим більшими інформаційними можливостями володітиме країна, тим вірогіднішою стане можливість досягнення стратегічних переваг у майбутній системі міжнародних відносин. Роль держави в цьому процесі є дуже важливою та вкрай необхідною.

У першу чергу важливого значення набуває потреба створення власних органів, спроможних ефективно вливати інформацію у сферу міжнародних стосунків. Тому вже сьогодні на шляху потоку інформації необхідно поставити ефективний "фільтр" у вигляді аналітичних структур, які здатні були б своєчасно виявляти інформацію, використання якої може призвести до негативних наслідків [1]. Нагальною потребою є створення українських інформаційних структур, які б у взаємодії з урядовими і фінансовими групами розпочали процес просування та закріплення українських політико-економічних інтересів за межами власної країни, опираючись на достовірну інформацію, яка б не потребувала багаторівневих перевірок.

З метою кардинального поліпшення ситуації Україна має реалізувати сценарій випереджаючого розвитку інформаційного суспільства. Питання щодо його формування в порядку денному має стати пріоритетним. Одержати синергетичний ефект завдяки входженню в глобальний інформаційний простір неможливо без відповідної державної стратегії, системного проекту, який би охоплював усі рівні державного й муніципального управління та повноважний орган, що розробляє й упроваджує програму інформатизації країни.

Для прискорення процесу формування інформаційного суспільства, що потребує відповідної концентрації ресурсів, в основу державної політики повинно бути покладене державне регулювання процесів інформатизації на основі поєднання принципів централізації й децентралізації, саморозвитку, самофінансування та самоокупності, державної підтримки через систему пільг, кредитів, прямого бюджетного фінансування. Бюджетні кошти мають бути спрямовані насамперед на реалізацію таких загальнодержавних проектів, як створення національної інформаційно-телекомунікаційної системи; розвиток системи національних інформаційних ресурсів; інформатизацію стратегічних напрямів розвитку економіки держави, її безпеки й оборони, соціальної сфери. Державне регулювання повинно забезпечити системність, комплексність і узгодженість розвитку інформатизації країни з використанням при цьому традиційних і нетрадиційних форм і методів супроводження та контролю.

Пріоритетним напрямом вирішення існуючих проблем формування інформаційного суспільства є необхідність створення нормативно-правової бази інформатизації, включаючи систему захисту авторських прав і особистої інформації, розроблення національних стандартів у галузі інформатизації; формування телекомунікаційної інфраструктури, будівництво нових сучасних каналів, включаючи супутникові системи зв'язку; формування комп'ютерної мережі освіти, науки та культури як частини загальносвітової мережі Інтернет; здійснення заходів інформаційної безпеки. Важливе значення має інформатизація у сфері захисту навколишнього середовища та раціонального природокористування.

Формування й розвиток єдиного інформаційного простору в Україні дозволить забезпечити конституційні права громадян на інформацію, сталий розвиток інформаційного потенціалу, необхідного й достатнього для швидкого росту економіки країни, підвищення узгодженості рішень, які ухвалюються органами державної та місцевої влади. До цього переліку можна також внести підвищення рівня правової свідомості громадян, надання їм вільного доступу до правових і нормативних документів, які визначають їхні права, обов'язки й можливості. Не менш важливим наслідком процесу формування інформаційного суспільства стане можливість надання громадянам і

громадським організаціям інформаційної підтримки для контролю діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, підвищення ділової та суспільної активності громадян шляхом надання їм рівної з державними структурами можливості користуватися відкритою суспільно-політичною, соціально-економічною й науково-технічною інформацією, інформаційними фондами сфери освіти та культури.

Зважаючи на сучасні тенденції зростання ролі й обсягів інформації, саме рівень розвитку в Україні громадянського й інформаційного суспільства відображає готовність країни інтегруватися до світової спільноти.

1. Данилишин К. О. Американський чинник в процесі інформаційної глобалізації 2004 року [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку" / К. О. Данилишин. – Одеса, 2004. – 17 с. – Режим доступу до автореф. : http://www.lib.ua -ru.net/inode/17309.html. – Назва з екрана.
2. Європейський Союз : словник-довідник / [ред.-упоряд. М. Марченко]. – 2-ге вид., оновл. – К. : К.І.С., 2006. – 138 с.
3. Інформаційні системи в менеджменті / [А. Є. Батюк, З. П. Двуліт, К. М. Обельовська та ін.]. – Львів : Національний університет "Львівська політехніка" (Інформаційно-видавничий центр "ІНТЕЛЕКТ +" Інституту післядипломної освіти). – Інтелект-Захід, 2004. – 520 с. – ISBN 966-7597-43-1.
4. Новак В. О. Інформаційне забезпечення менеджменту : навчальний посібник / В. О. Новак, Л. Г. Макаренко, М. Г. Луцький. – К. : Кондор, 2006. – 462 с. – ISBN 966-351-071-4.
5. Парфенюк В. М. Політика інформаційного суспільства в умовах євроінтеграції (на прикладі Республіки Польща, Словацької Республіки, Угорської Республіки та Чеської Республіки) [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку" / В. М. Парфенюк ; Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України. – К., 2006. – 18 с. – Режим доступу до автореф. : http://disser.com.ua/content/252128.html. – Назва з екрана.
6. Пахомова Н. Інформаційний голод у просторі, перенасиченому інформацією [Електронний ресурс] / Н. Пахомова. – Режим доступу до матер. : http://dialogs.org.ua/project_ ua_full.php?m_ id=9986.

Рецензенти:

Данилюк М.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу;

Федишин М.Д. – доцент, заступник декана факультету економіки і підприємництва Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

УДК 332.24
ББК 65.049

Васильченко Г.В., Даляк Н.А.

ПРОФАЙЛ ГРОМАДИ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ

Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу,
Міністерство освіти і науки України,
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Карпатська, 15,
тел. 0342507623,
e-mail: reg@pupg.edu.ua

Анотація. Стаття розкриває суть, зміст, формат і методологію створення профайлу як аналітичного документа, що є основою реалістичної оцінки стану й перспективи розвитку території, розробки стратегії та монітрингу, формування технологічних карт управління розвитком.

Ключові слова: профайл громади, паспорт території, діагностика території, технологічна карта, бенчмаркінг.

Annotation. The article covers the main points, content, format and methodology of the elaboration of a profile as an analytical document which forms the ground for the realistic evaluation of the current status and challenges of the territory development, strategy and monitoring elaboration, technological chart formation for management development.

Key words: community profile, passport of territory, diagnosis of territory, mechnological chart, benchmarking.

Вступ. Цілеспрямований розвиток території починається з розробки стратегії. Запровадження практики стратегічного планування розвитку територій підтримано рекомендаціями Ради Європи та Європейської економічної комісії ООН і задекларовано в нормативно правовому полі України законами "Про стимулювання розвитку регіонів" і "Про планування та забудову територій", "Державною стратегією регіонального розвитку України на період до 2015 року", "Концепцією про вдосконалення системи прогнозних та програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України". Наказом Міністерства економіки та з питань євроінтеграції України ще в липні 2002 року були затверджені Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку, де вказано, що "стратегія розвитку є стратегічним планом розвитку регіону…, який повинен включати: вступ з коротким обґрунтуванням мети та підстав для розроблення документа; описово-аналітичну частину; стратегічні цілі та поетапні плани дій; механізми реалізації стратегічного плану" [1].

Методологічні підходи та теоретичні засади управління розвитком регіону й розробки стратегій розвитку територій викладені в роботах українських учених і практиків В.Нудельмана, М.Дацишина, С.Максименка, І.Санжаровського, В.Пархоменка, О.Карого, у роботах польських авторів Т.Гладченко, В.Євдокименка, Я.Варди, Я.Квятковського, американських авторів М.Окландера, Д.Брайсон, Е.Блейклі та ін.

Разом з тим є багато ще не систематизованих і не досліджених питань. Поставлені цілі та створені стратегії розвитку територій часто не дають очікуваного результату, не забезпечують розвитку й залишаються невиконаним завданням чи мрією й тим самим дискредитують стратегічне планування як інструмент управління розвитком території. У цьому вбачаємо, щонайменше, три групи причин. Перша – прийняття рішення про вибір напряму розвитку території та створення стратегії, часто вибудовуються на малообґрунтованій системі оцінки стану й аналізу наявного потенціалу в території, можливостей і перспектив розвитку; друга – визначені цілі розвитку та затверджені стратегії не враховують плани та бачення головних виконавців "гравців" процесу; третя – стратегії практично не інтегруються в регіональний чи муніципальний менеджмент, не використовуються як інструмент самих змін у системі управління, культури керування самими управлінцями та ресурсами для забезпечення виконання планів дій [2].

Постановка завдання. У статті ми зупинимося на першій групі проблем, яка пов'язана з необхідністю виконання детального дослідження ситуації в території, вивчення потенціалу громади, її можливостей та аналізу середовища, у якому планується здійснювати розвиток. Таке дослідження повинно ґрунтуватися на системі показників, що відповідають даним статистики, мають певні ланцюжки взаємозв'язку й за відповідними схемами та способами вибудовуються в аналітичний документ, що характеризує стан розвитку конкретної території. За чинними в Україні нормативно-правовими та законодавчими актами такий документ є аналітичною оцінкою соціально-економічного розвитку міста чи регіону й відповідає назві документа – паспорт території (села, міста чи регіону). Разом з тим такого типу документи в нас не мають єдиного формату. Різні

правові акти, постанови різних часів по-різному зобов'язують місцеву владу готувати звіти чи довідки про стан і перспективи розвитку території. У країнах ЄС, у США, Канаді такі дослідження, що стосуються оцінки потенціалу території та передують процесу управління розвитком міста чи регіону, на які опирається процес розробки локальних стратегій, як правило, називають профілем або профайлом громади або території [3]. Профіль (англ. profile) – дослівно тлумачиться як короткий біографічний нарис, графічне зображення результатів дослідження. Профіль є єдиним базовим документом, який використовується в місті чи регіоні. Тому профіль – це документ, який містить комплексну й об'єктивну інформацію щодо місцевої економіки, її потенціалу та конкурентних позицій, перспектив розвитку. Він складається з набору даних, таблиць, графіків, діаграм і текстових коментарів. Цей документ є важливим ключовим ресурсом для прийняття управлінських рішень щодо оцінки соціально-економічного стану в території, виявлення негативних тенденцій розвитку, вивчення та оцінки потенціалу, вибору пріоритетних напрямів змін, створення стратегії та залучення цільових інвестицій.

Якщо акцентувати увагу на розробці регіональних стратегій розвитку, то аналогом профілю є описово-аналітична частина відповідної Методики, затвердженої Міністерством економіки України ще у 2002 році [1]. Однак Методика мало приділяє уваги описово-аналітичній частині й не пропонує системи її підготовки, а тільки апелює до даних статистики. Те ж саме можна сказати про останні Постанови КМУ "Про моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ" і "Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів" [4, 5]. Затверджені постановами показники моніторингу, міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку міст і регіонів, а також подібні показники, які періодично пропонуються державною владою територіям для заповнення звітності, є різними й не формують єдиної системи аналізу, яка могла би працювати на єдину мету – забезпечення прийняття управлінських рішень на локальному рівні. Наявність великої кількості різноманітних документів, які зобов'язують регіони періодично збирати для звітності ті чи інші набори даних, забирає час місцевого менеджменту, вносить плутанину й нічого нового місту чи регіону не дає, відволікаючи увагу від системного управління.

Результати. Апробація в Україні міжнародної методики підготовки профайлів розвитку міст у контексті розробки Стратегій економічного розвитку громад проводилася проектом "EPM" USAID, завдяки якому більше ніж 80 міст створили власну стратегію економічного розвитку. (Аналіз стану розвитку міст Южне, Ізмаїл, Ромни, Конотоп, Суми, Миколаїв та ін. виконувався безпосередньо автором статті). Розробка профайлу в українських умовах вимагала змін і пристосування до існуючої системи збору, формування та збереження необхідної інформації. Практичний досвід роботи з даним документом і пошук найкращих шляхів виявлення об'єктивної картини стану та тенденцій у території, де розроблявся стратегічний план, привів до створення матриці адаптованого профілю громади (міста, регіону) (рис. 1).

Розроблений на основі матриці профіль території може мати універсальне застосування й бути успішно використаний як база соціально-економічної оцінки тенденцій розвитку, виявлення проблем у регіоні, розробки стратегії розвитку та прийняття будь-якого управлінського рішення, а також для моніторингу ситуацій і правильності рішень. Саме єдиний формат та універсальність документа, оптимально підібрана система показників і технологія аналізу, напрацьовані системи взаємозв'язків і впливів є найважливішими для виявлення проблем на різних територіях України та пошуку можливостей їх вирішення. Цим забезпечується повноцінна діагностика територій і виникає підстава розробити ефективні методи впливу на зростання економіки, створити свого роду "технологічні карти" алгоритму дій і вибудувати цілі ефективного стратегічного плану.

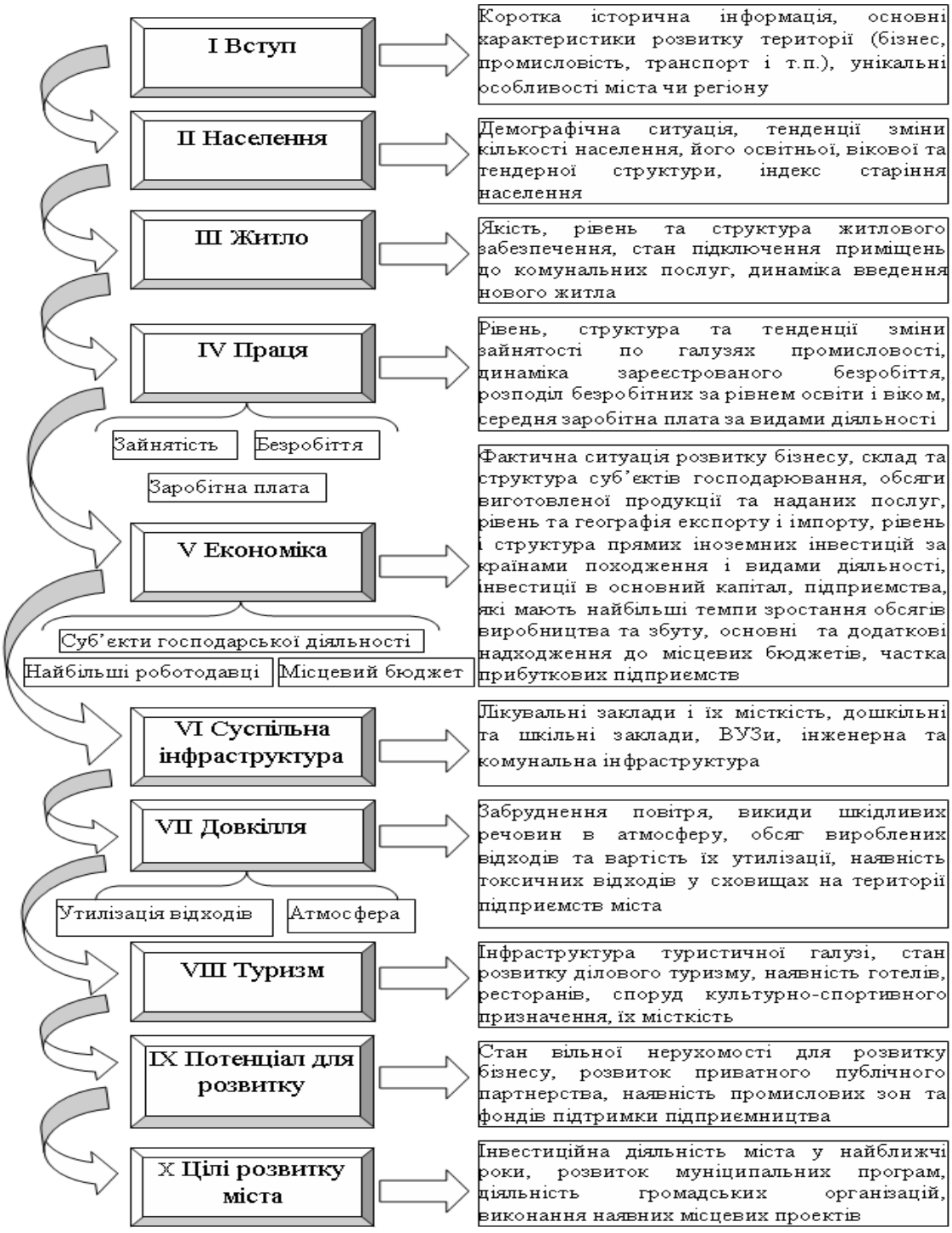

Рис. 1. Матриця наповнення профайлу території (міста, регіону)

Профіль громади (міста чи регіону) повинен містити роз'яснення співвідношень між різними характеристиками й економічними показниками. Наприклад, взаємозалежності між демографічними тенденціями й забезпеченістю житлом чи ринком праці, доходами населення та показниками міграції, між рівнем освіти населення, розвитком ринку праці та структурою економіки, потоками інвестицій і заробітною платою, малим бізнесом та інфраструктурою. Джерело інформації для такого документа – статистичне управління, а також державні служби зайнятості, відповідні відділи міськвиконкомів, місцеві підприємства, користувачі й власники об'єктів інфраструктури.

Переважаючими елементами аналізу зібраних у матриці профайлу даних має бути аналіз питомих показників, аналіз тенденцій у часі та бенчмаркінг. При вивченні характерних властивостей місцевої економіки її слід порівнювати із загальнодержавними та регіональними тенденціями, із ситуацією на подібних територіях, із містами-конкурентами. Статистика відтворює тільки цифри, які оживають і отримують зміст у порівнянні з питомими показниками в країні, області чи в містах-конкурентах.

Вступ до профайлу має включати історичні дані, що визначають економіку громади, розвиток бізнесу, галузеву спеціалізацію, промисловість, транспорт, освіту, охорону здоров'я, культуру, місце території в адміністративному поділі праці, основні характеристики розвитку, статус міста, географічні дані, розташування, загальний опис, унікальні особливості.

Розділ "Населення" є головним індикатором оцінки тенденцій у розвитку міста чи регіону. Тут слід аналізувати динаміку зміни кількості населення, сальдо природних і механічних змін, динаміку зміни структури населення за освітніми та віковими характеристиками, етнічним і гендерним складом, показники старіння населення. Тенденція має будуватися на динаміці даних за 10–15 років. Прогноз розвитку населення та порівняння міграційних закономірностей з подібними за розміром містами закладає основу можливих перспектив території або звертає увагу на подальші дослідження та пошук впливових інструментів, здатних змінити ситуацію на краще. Демографічні тенденції є головними характеристиками якості життя. Населення залишається працювати в місті, якщо йому тут затишно й комфортно, і покидає територію, якщо знаходить кращу альтернативу умов життя, побуту та працевлаштування. Наступні розділи пояснюють демографічні тенденції.

Розділ "Житло" є логічним продовженням попереднього аналізу й може дещо пояснити причину динаміки міграції населення. Він включає розвиток житлового забезпечення в місті, структуру житлового фонду, порівняння кількості найманих і власних помешкань, витрати на житло, відсоток помешкань, підключених до системи комунальних послуг, наявність ділянок для будівництва нового житла, динаміку введення нового житла та рівень забезпеченості житлом у місті, районі, області та Україні. Тут слід бути уважним: часто динаміка зростання забезпеченості населення додатковими квадратними метрами є результатом зменшення чисельності мешканців, а не результатом збільшення житлового фонду. Для того, щоб висновки були правильними, треба зіставляти темпи зміни чисельності з темпами зміни забезпеченості мешканців житлом.

Наступним розділом профайлу є "Праця". Цей розділ є дуже важливим для пояснення демографічної ситуації. Він включає показники зайнятості, безробіття (поточного й прогнозованого), рівня доходів і заробітних плат, структуру безробіття за різними параметрами, структуру робочої сили з розбивкою за професіями та галузями, наявність вільних робочих місць. Рівень зайнятості, як загалом і рівень заробітної плати та безробіття, безпосередньо залежить від наявності в місті великих підприємств й активності розвитку малого бізнесу. Однак тут існує проблема отримання об'єктивної статистичної інформації, особливо це стосується самозайнятих осіб, підприємців і найманих працівників не на постійній основі.

Аналізуючи динаміку зміни структури безробітних за віком, тривалістю безробіття та рівнем освіти, можна дати оцінку рівню інноваційності й технологічності наявних робочих місць території через визначення попиту на високо- чи низькоінтелектуальні професії.

Кульмінація всіх проблем міста розкривається в розділі "Економіка". Це є найбільш об'ємний і найбільш складний розділ. Він має містити три групи інформації: інформацію про суб'єктів господарювання, тобто так званих "будівельників" місцевої економіки; зміст та обсяги самої економіки; стан і можливості місцевого бюджету.

Аналіз суб'єктів господарювання ми пропонуємо виконувати в повному розрізі. Спочатку це мають бути всі питомі показники суб'єктів господарської діяльності, потім суб'єктів підприємницької діяльності (без фізичних осіб), далі малі підприємства й аж тоді підприємці – фізичні особи, які ведуть бізнес без створення юридичної особи. Такий підхід повністю розкриває економіку з точки зору збалансованості бізнесів різних за розміром та існуванням сприятливих умов для розвитку бізнесів різних категорій. Тут є певна обмеженість в інформації: статистика облікує тільки суб'єкти господарської діяльності та малі підприємства, цього недостатньо для розуміння економічних процесів. Для отримання повної інформації про структуру суб'єктів господарської діяльності міськвиконком повинен самостійно забезпечити роботу збору й обліку таких даних. Питання дещо ускладнюється, коли, оцінюючи економіку міста, виникає потреба в порівнюванні місцевих даних у контексті більшої території – району, області чи України або в порівнянні з іншими містами-конкурентами. Але такі дані існують, і певні зусилля, затрачені тими чи іншим містами на проведення такого аналізу, дають із часом свої позитивні результати. (Слід зауважити, що аналіз динаміки чисельності суб'єктів господарської та підприємницької діяльності, малих підприємств, підприємців, фізичних осіб потрібно виконувати в розрахунку на 1000 жителів, як це подається даними міжнародної спільноти).

Логічним кроком, що продовжує аналіз економіки міста, є оцінка внеску, який здійснюється різними групами СПД у розвиток території та громади. Аналіз території як відкритої економічної системи включає структуру споживання та збуту продукції за межі міста, області й країни; структуру та географію експорту й імпорту; загальні та питомі обсяги прямих іноземних інвестицій, їх походження й розміщення; інвестицій в основний капітал. Адже конкурентний розвиток територій і міст визначається розмірами грошових потоків від експорту продукції та розмірами й прибутковістю потоків, які є прямими іноземними інвестиціями. Такі потоки суттєво збільшують місцевий капітал, створюють нові робочі місця, сприяють розвитку дрібного бізнесу, який кооперується з великим, покращуючи діяльність постачальників і підрядників, установлюючи нові стандарти конкуренції, підвищують імідж і діловий рейтинг території [6]. Цінним додатковим матеріалом для аналізу є присутність характеристики найбільших роботодавців в адміністративно-територіальній одиниці (основний вид діяльності та чисельність працівників), що забезпечує можливість оцінки базових галузей на території, визначення частки підприємств певної галузі в загальному обсязі промислового виробництва території.

Розділ "Економіка" суттєво доповнюється даними про розмір і структуру доходів міського бюджету в розрахунку на одного мешканця. Обчислення підтверджують, що основним бюджетоутворюючим доходом є податок із доходів фізичних осіб, які використовуються на виконання делегованих державою повноважень за "формульним" методом. Кошти, які заробляє місто на використання самоврядних повноважень – будівництво доріг, інфраструктур, благоустрій території, потреби житлово-комунального господарства тощо, є незначними, вони формуються податками, які апріорі не можуть забезпечувати потоки грошей у місцевий бюджет.

Профайл повинен містити інформацію про наявну соціальну, інженерну та комунальну інфраструктуру, об'єкти водопостачання, електропостачання, теплопостачання, водовідведення, обробку стічних вод, мережі, телекомунікації, транспортні засоби, стан довкілля, якість повітря, води, переробку й видалення відходів тощо.

Доречною в профайлі є інформація про туристичну інфраструктуру. Адже кожна територія є відкритою економічною системою й, навіть не маючи на меті розвивати традиційний туризм, присутність готелів, ресторанів, місць відпочинку й атракції є обов'язковим атрибутом міста, яке залучає сторонніх відвідувачів і тим самим підтримує розвиток інших сфер.

Профайл повинен завершуватися розділами "Потенціал для розвитку" та "Цілі розвитку". У розділах описуються проекти, які планує реалізувати громада, невикористаний потенціал, вільні ніші, опис земельних ділянок, які можуть бути придатні для стратегічного інвестора, вільні об'єкти нерухомості, спосіб підтримки тих чи інших напрямів діяльності, пріоритети. Ці дані можна доповнити інформацією щодо асортименту та якості місцевих публічних послуг. Якість місцевих послуг впливає на імідж міста і його потенціал економічного розвитку, а також відображає сприйняття міста бізнесменами, потенційними інвесторами та зовнішнім світом.

Висновки. Розроблена матриця профілю була апробована в ряді міст для розробки профілю громади як бази створення стратегії розвитку. Такий документ є відправним аргументом для досягнення консенсусу щодо визначення критичних проблем і вибору головних цілей, що стоять перед громадою. Показники, зафіксовані в профайлі, легко піддаються моніторингу змін і можуть бути індикатором не тільки оцінки реалізації стратегії, але й індикатором розвитку.

Виписана матриця профайлу повинна бути універсальною для збору необхідних даних і виконання аналізу стану розвитку будь-якої адміністративно-територіальної одиниці. Це значно покращить можливості управління регіональним розвитком. Універсальність документа дасть змогу використовувати його в різних ситуаціях і для різних потреб, що зекономить час і зніме потік постанов і рішень від центральної влади з приводу підготовки регіонами або містами показників у тому чи іншому форматі.

Запропоновані методи аналізу в профайлі забезпечать динамізм у часі та порівнюваність показників з іншими територіями. Це спонукає території до запровадження елементів конкуренції і, сподіваємось, запустить нові можливості розвитку, побудовані на духу змагання.

Зміст профайлу – це "діагноз" стану території. На підставі комплексного аналізу профайлів територій виникає можливість розробки стандартних "технічних карт" або рекомендацій щодо прийняття стратегічних чи тактичних рішень управління.

Інформація, закладена в профайлі, буде цікавою для потенційних інвесторів і бізнесменів, жителів міста та прибульців. Профайл мав би виконувати функцію іміджу. Короткий витяг з профайлу може слугувати рекламним буклетом про територію й притягувати цільову аудиторію.

1. Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 224 від 29.07.2002.
2. Васильченко Г. В. Теоретичні аспекти ефективних стратегій місцевого розвитку / Г. В. Васильченко // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Чернівці : Книги-ХХІ, 2009. – Вип. ІІІ : Економічні науки. – С. 138–152.
3. Підготовка до стратегічного планування економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.led.net.ua.
4. Про моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ : Постанова Кабінету Міністрів України № 288 від 02.04.2009.
5. Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів : Постанова Кабінету Міністрів України № 476 від 20.05.2009.
6. Васильченко Г. В. Місцевий економічний розвиток та прямі іноземні інвестиції / Г.В.Васильченко // Галицький економічний вісник. – 2009. – № 1 (22). – С. 40–47.

Рецензенти:

Баланюк І.Ф. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника;

Васильченко С.М. – кандидат економічних наук, доцент, виконувач обов'язків завідувача кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

УДК 336
ББК 65.26я4

Внукова Н.М.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В УКРАЇНІ

Харківський національний економічний університет,
Міністерство освіти і науки України,
61001, м.Харків,
пр. Леніна, 9а,
тел.: 0577021836,
факс.: 0577020717,
e-mail: ufp2007@meta.ua

Анатоція: Проаналізовано вимоги до фінансового моніторингу в ЄС, визначено напрями формування національної системи фінансового моніторингу, зокрема в банківській системі.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, банківська система, Директива ЄС, легалізація доходів, Група "Егмонт".

Annotation: Requirements are analysed to the financial monitoring in EU, certainly directions of forming of the national system of the financial monitoring, in particular in the banking system.

Key words: financial monitoring, banking system, Directive of EU, legalization of profits, Group "Egmont".

Постановка проблеми. Розвиток системи запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму є важливою складовою стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та посилення її ролі в побудові єдиної світової мережі запобігання та протидії легалізації "брудних коштів".

Дослідженням проблеми фінансового моніторингу присвятили свої праці А.І.Римарук, Ю.М.Лисенков, В.В.Капустін [1], С.О.Синянський [2,3], В.В.Рисін [4], Л.Доля [5] та ін. Значна увага процесу інформування належить Державному комітетові фінансового моніторингу України.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій до вдосконалення системи фінансового моніторингу відповідно до вимог ЄС.

Для досягнення мети вирішуються такі завдання:

- уточнення поняття відмивання грошей у контексті Директиви 91/308/ЄЕС;
- визначення основних положень системи запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму в банківській системі;
- виявлення проблем боротьби з легалізацією доходів, одержаних протиправним шляхом;
- аналіз сильних і слабких сторін інтеграції України до ЄС;
- розроблення пропозицій до вдосконалення національної системи фінансового моніторингу відповідно до вимог ЄС.

Об'єктом дослідження є міжнародні та національні вимоги до формування системи фінансового моніторингу.

Предметом дослідження є вдосконалення системи фінансового моніторингу відповідно до вимог ЄС.

Результати. У процесі дослідження були використані такі основні джерела, як Директива 91/308/ЄС Ради ЄС щодо запобігання використанню фінансової системи для

цілей відмивання грошей [6], Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" [7], Концепція розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму на 2005–2010 роки [8], а також проведено аналіз інших інформаційних джерел з питань "відмивання" грошей [9–14].

У червні 1995 р. у Брюсселі (Бельгія) відбулася зустріч представників 24 країн і низки міжнародних органів, включаючи FATF, Інтерпол, Європол, Європейську комісію, Всесвітню митну організацію та ін., на якій було прийнято рішення про створення неформального об'єднання національних відомств, що виконують функції фінансової розвідки. Це об'єднання стало називатись Групою підрозділів фінансової розвідки "Егмонт" (за назвою палацу Егмонт-Аренберг, де проходило її перше засідання). Як і FATF, Група "Егмонт" об'єднує професіоналів-практиків в інтересах розвитку міжнародного співробітництва у сфері боротьби з відмиванням доходів [15].

Відповідно до Заяви про цілі, прийнятої 24 червня 1997 р. у Мадриді, основними завданнями Групи "Егмонт" є сприяння створенню нових підрозділів фінансової розвідки (ПФР) та розвиток співробітництва між ними, зокрема з інформаційного обміну.

У зв'язку із збільшенням чисельності членів Групи, у червні 2002 р. було прийняте рішення про створення правління для виконання координаційних функцій (за прикладом FATF). До складу Правління входять регіональні представники (по два представники від Європи та Америки й по одному – від Азії, Океанії та Африки), голови п'яти робочих груп, а також представники ПФР, які здійснюють функції постійної адміністративної підтримки й ведуть захищений веб-сайт Групи. Правління діє як консультативний і координаційний орган, однак має повноваження на прийняття рішень у надзвичайних ситуаціях.

Важливу роль у діяльності Групи "Егмонт" відіграють п'ять робочих груп з такою спеціалізацією: 1) з правових питань (оцінка потенційних кандидатів на вступ до Групи, розгляд усіх юридичних питань, включаючи співробітництво між ПФР); 2) із залучення нових членів (робота зі створення глобальної мережі ПФР шляхом виявлення кандидатів до вступу й надання сприяння відповідним країнам для забезпечення їх відповідності міжнародним стандартам); 3) з тренінгу (виявляє потреби й можливості для навчання персоналу, публікує збірники модельних справ відмивання доходів і фінансування тероризму, які використовуються в типологічних дослідженнях FATF); 4) з інформаційних типологій (вивчає нові програмні продукти, які можуть полегшити аналітичну роботу, а також такі аспекти, як збереження даних, синтез інформації, інформаційна безпека); 5) з оперативної взаємодії (розглядає можливості спільної роботи ПФР з конкретних справ і стратегічних проектів) [1].

Міжнародні організації "брудними" грошима спочатку вважали гроші лише від наркобізнесу, а згодом до них стали зараховувати всі гроші, отримані злочинним шляхом. У світовій практиці джерелами брудних грошей прийнято вважати шахрайство, шантаж, тероризм, наркобізнес, корупцію, торгівлю зброєю та людьми, незаконні банківські операції, ухилення від сплати податків та інші протиправні дії [9].

Важливою особливістю ситуації, що склалася в банківській системі України, є активне пристосування її до забезпечення потреб функціонування "тіньової" економіки та легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. І це при тому, що використання в діяльності банків злочинних капіталів може призвести до їх ризиків. Ефективність боротьби та протидії легалізації доходів, одержаних протиправним шляхом, безпосередньо залежить від розробки та впровадження державних заходів, які повинні бути комплексними. 10 грудня 2008 року було прийнято спільну постанову Кабінету Міністрів та НБУ "Про затвердження плану заходів на 2009 рік із запобігання та проти-

дії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму" [9, 16].

Протидія легалізації грошових коштів, отриманих злочинними засобами (відмивання грошей), набула великого значення в сучасних умовах. Правове регулювання протидії відмиванню грошей кримінального походження в ЄС провадиться як у рамках Єдиного Ринку Фінансових Послуг Директивою 91/308/ЄС (Директива про Протидію) [6], так і заходами міждержавного співробітництва у сфері юстиції та внутрішніх справ держав – членів ЄС, зокрема, на підставі Рамкового Рішення ЄС "Про відмивання грошей, ідентифікацію, виявлення, заморожування, вилучення та доходів від злочинної діяльності".

Здійснення спільних заходів на рівні Співтовариства було необхідним для запобігання прийняттю державами ЄС в односторонньому порядку нормативно-правових актів, несполучних з Єдиним Ринком Фінансових Послуг і для координування дій Співтовариства з діяльністю інших міжнародних організацій. Із часу прийняття Директиви про Протидію відбулися значні геополітичні зрушення, які вивели на перший план протидію використанню фінансової системи для фінансування *терористичної* діяльності та модернізацію методик легалізації грошових коштів, що знайшло відображення в змінах і доповненнях до Директиви про Протидію, внесених Директивою 2001/97ЄС.

Оскільки кошти кримінального походження легалізуються переважно у фінансовій системі, то заходи й стандарти, передбачені Директивою про Протидію, стосуються переважно кредитних і фінансових установ, заснованих у державах ЄС, і розповсюджуються на філії кредитних установ, організованих поза межами ЄС, зокрема в Україні.

Поняття "фінансової установи" для цілей Директиви про Протидію охоплює різні відмінні від кредитних установ підприємства, що здійснюють різні банківські операції, за винятком прийняття коштів на зворотній основі, включаючи пункти обміну валют і переказу грошей, а також страхові компанії, інвестиційні компанії та колективні інвестиційні фонди.

Поняття "відмивання грошей" у контексті Директиви 91/308/ЄС – це обмін або передача власності, якщо відомо, що така власність виникла в результаті кримінальної діяльності чи участі в подібній діяльності з метою приховування чи маскування незаконного походження власності або сприяння будь-якій особі, яка здійснює подібну діяльність, ухилитися від юридичних наслідків своїх дій.

Принципами законодавства ЄС з протидії відмиванню коштів незаконного походження, викладеними в Директиві про Протидію, є заборона відмивання доходів від злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин у всіх державах; сприяння забороні легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом узагалі.

Відмиванням грошей вважатимуться також дії, що спричинили появу майна, яке повинно бути легалізованим, вчинені в іншій державі ЄС чи третій країні. Водночас в ЄС відсутнє однозначне тлумачення поняття "криміналізації". У карному законодавстві держав ЄС існують різні способи криміналізації відмивання грошей злочинного походження. Аналіз свідчить про схильність ЄС до використання "віденського підходу", тобто криміналізації легалізації переважно доходів від злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин. Хоча на рівні законодавства більшості держав – членів ЄС помітна тенденція до криміналізації відмивання доходів від різних злочинів, що вказує на використання "страсбурзького підходу".

Відповідно до Директиви про Протидію члени ЄС [6] зобов'язані прийняти законодавство, яке передбачає впровадження таких заходів, як: а) ідентифікація клієнтів кредитними установами; б) дослідження підозрілих правочинів; в)упровадження в кредитних установах адекватних процедур внутрішнього контролю й повідомлення з метою попередження й запобігання операцій, пов'язаних із відмиванням коштів; г) ор-

ганізація кредитними установами навчальних програм для персоналу; д) повідомлення кредитними установами про підозрілі правочини; е) збереження документів кредитними установами, які могли б довести проведення ідентифікації клієнта та дослідження його підозрілих правочинів; ж) налагодження міжнародного співробітництва (статті 6, 18). Аналогічні вимоги існують в Україні.

Основним заходом запобігання використанню банківської системи ЄС з метою легалізації коштів, отриманих злочинними засобами, є співробітництво кредитних установ із компетентними органами, на які згідно з відповідним національним законодавством покладена функція боротьби з легалізацією злочинних коштів.

Істотною правовою проблемою налагодження такого співробітництва стало дотримання кредитними установами національного законодавства про банківську таємницю [9]. У зв'язку із цим статтею 9 Директиви про Протидію передбачено впровадження до національного законодавства держав ЄС норм, які звільняють співробітників банківських установ від відповідальності за розголошення інформації про клієнтів і підозрілі правочини компетентним органам, ця норма відповідає Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" [17]. Імплементація вимоги інформувати про підозрілі правочини вимагала внесення змін до національного законодавства про банківську таємницю деяких держав ЄС (Люксембургу, Австрії), адже сумлінне розголошення конфіденційної банківської інформації не повинно вважатися порушенням банківської таємниці.

Органи пруденційного нагляду держав ЄС упроваджують жорсткі вимоги щодо розміру капіталу кредитних установ, ідентифікації їх справжніх засновників і великих учасників, моніторингу поточних операцій, особливо грошових переказів, обміну валют й інвестицій у цінні папери.

За більш ніж 15-річну історію нагромаджений великий досвід проведення фінансового моніторингу, але в Україні, незважаючи на стрімке формування цієї системи, є значні резерви для вдосконалення. Ще в 1997 році Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, але її положення не вводилися до українського законодавства до часу внесення України до "чорного списку" FATF (Financial Action Task Force) [18].

Концептуальні принципи побудови національної системи: 1) відповідність конституційним нормам; 2) відповідність вимогам міжнародних організацій; 3) міжнародне співробітництво. Для визначення місця й ролі, а також рівня розвитку системи фінансового моніторингу в Україні на основі методики, розробленої в Українській академії зовнішньої торгівлі [2], був оцінений рівень відповідності національної системи фінансового моніторингу в Україні вимогам міжнародних рекомендацій, що наведено в табл.1.

Таблиця 1

Оцінка відповідності національної системи фінансового моніторингу міжнародним рекомендаціям

Підсистема фінансового моніторингу	База оцінювання за міжнародними рекомендаціями	Рівень відповідності, %
Правова підсистема	3 рекомендації	83
Фінансова підсистема	12 рекомендацій	68
Інституціональна підсистема	9 рекомендацій	78
Міжнародне співробітництво	6 рекомендацій	79
Уся система	40 рекомендацій	73

Як видно з табл. 1, саме фінансова система має найменший рівень відповідності, тому потребує свого розвитку. На прикладі одного з банків також було проведено аналіз відповідності системі первинного фінансового моніторингу вимогам Групи "Егмонт",

який довів наявність певних резервів для підвищення точності критеріїв сумнівності операцій [15].

Як приклад взаємодії з міжнародними організаціями можна розглянути Угоду [11], яку підписали 2005 року Україна з Литовською Республікою, 2006 року з КНР [12], а раніше більше, ніж з 20 країнами світу. Вступ 2004 року до Групи фінансових розвідок світу "Егмонт" – це іспит на міжнародний атестат зрілості після випробувань "чорним списком" ФАТФ [13]. 2006 року представник Держфінмоніторингу був обраний заступником керівника Операційної робочої групи Егмонтської групи [14]. За короткий проміжок часу українська система боротьби з відмиванням брудних грошей за дизайном і структурою стала однією з кращих у світі [19].

В Україні створено дворівневу систему фінансового моніторингу. Загалом за 2008 рік фінансова розвідка передала правоохоронцям 641 узагальнений матеріал з підозрілими операціями на суму 65,2 млрд грн. З початку 2009 року Держфінмоніторинг одержав майже 55 тисяч повідомлень, з них 52 тис. від банків [20].

Департамент боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, ДПА України відзначив, що за кордоном (переважно в Литві, Латвії, Киргизії та на Кіпрі) діють банки, які спеціалізуються на прийомі "брудних коштів". За 2008 рік з метою виведення за кордон валютних коштів було використано для сумнівних операцій майже 17,5 млрд дол. [21].

Пріоритетність співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС) і його окремими державами-членами пов'язана з тим, що ЄС буде визначати напрями економічного прогресу та політичну стабільність у регіоні в довгостроковій перспективі.

Висновок. Swot-аналіз сильних і слабких сторін співпраці України та ЄС показав, що найголовніше для створення умов для набуття Україною членства в ЄС є необхідність проведення відповідних реформ з поступовим досягненням відповідності копенгагенським критеріям, які незмінні для кожної з країн – кандидатів на вступ до ЄС і з урахуванням євроінтеграційних прагнень України обов'язкові для неї. Одним з питань є посилення правового та фінансового забезпечення боротьби з відмиванням коштів.

1. Отмывание грязных денег: международные и национальные системы противодействия / [Рымарук А. И., Лысенков Ю. М., Капустин В. В., Синянский С. А.]; под ред. проф. А. И. Рымарука. – К. : Юстиниан, 2003. – 544 с.
2. Синянський С. О. Удосконалення національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах посилення інтеграційних процесів : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня. канд. екон. наук / С. О.Синянський. – К.: УАЗТ, 2005. – 20 с.
3. Синянський С. О. Типологія відмивання злочинних доходів / С. О. Синянський // Зовнішня торгівля: право і економіка. – 2004. – № 3. – С. 120–124.
4. Рисін В. В. Класифікація ризиків банку, пов'язаних із відмиванням грошей / В. В. Рисін // Фінансові ринки та інститути : тези доп. міжнар.-практ. конф. (7–8 грудня 2007 р.): у 2 т. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2007. – Т. 2. – С. 307–309.
5. Доля Л. Проблеми боротьби з легалізацією доходів, одержаних протиправним шляхом / Л. Доля // Українське право. – 2002. – С. 187–195.
6. Директива 91/308/ЄЄС Ради Європейських Співтовариств щодо запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей від 4.12.2001 р.
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України від 24 грудня 2002 року № 345-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rada.gov.ua.
8. Про схвалення Концепції розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005–2010 рр. : розпорядження КМУ від 3 серпня 2005 р. № 315-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rada.gov.ua.
9. Типології легалізації злочинних коштів в Україні у 2004–2005 роках. – К. : Міжнародна агенція "БІЗОН", 2006. – 64 с.
10. Легалізація тіньових доходів – справа кримінальна // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 126. – С. 8.
11. З сумнівними операціями боротися стане легше // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 60. – С. 4.
12. Меморандум фінансових розвідок // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 119. – С. 3.

13. Гуржій С. Вступ до групи Егмонт – іспит на міжнародний атестат зрілості / С. Гуржій // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 126. – С. 5.
14. Засідання Егмонтської групи // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 113. – С. 3.
15. Внукова Н. М. Удосконалення системи фінансового моніторингу в банку за критеріями групи "Егмонт" / Н. М. Внукова, П. В. Проноза, Я. Г. Кисельова // Міжнародна банківська конкуренція : теорія і практика : зб. тез доповідей ІІІ міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 травня 2008 р.). – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2008. – С. 20–22.
16. Протидія відмиванню "брудних" коштів // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 236. – С. 4.
17. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rada.gov.ua.
18. Самсоненко Л. Департамент боротиметься з брудними коштами // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 41. – С. 5.
19. Іщенко Г. "Дизайни" світових фінрозвідок моделюються в Україні // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 230. – С. 5.
20. Черкаський І. Б. Махінатори під прицілом / І. Б. Черкаський // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 33. – С. 7.
21. Дацюк Л. 17,5 мільярда доларів для незаконних оборудок / Л. Дацюк // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 37. – С.4.

УДК 336.75
ББК 65.9(4Укр)-05

Жмурко Н.В.

ДОЛАРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Львівський національний університет
імені Івана Франка,
Міністерство освіти і науки України,
економічний факультет,
79008, м. Львів,
пр. Свободи, 18,
тел.: 0322394168, 2743068, 2729281, 2742365,
e-mail: edean@franko.lviv.ua

Анотація. У статті проаналізовано економічний зміст і суть такого явища, як доларизація, визначено причини виникнення неофіційної доларизації в економіці України, розглянуто масштаби та динаміку доларизації української економіки за останніх декілька років, наведено можливі напрями зменшення обігу та використання іноземної валюти в національній економіці в умовах фінансової нестабільності.

Ключові слова: валютний курс, доларизація, неофіційна доларизація, офіційна доларизація, напівофіційна доларизація.

Annotation. The article analyzes economic content and essence of such occurrence as dollarization, determines reasons of appearing unofficial dollarization in Ukraine economy, observes scale and dynamics of economy Ukraine dollarization during last years, makes directions of decrease circulation and using foreign currency of national economy in instability financial conditions.

Key words: exchange (currency) rate, dollarization, unofficial dollarization, official dollarization, semi-official dollarization.

Вступ. Обіг і використання іноземної валюти в умовах глобалізації є однією з найважливіших сфер функціонування економіки в будь-якій країні. Поява обмінних курсів національних валют пов'язана в першу чергу з розвитком міжнародної торгівлі, яка вже давно стала невід'ємною частиною економічної діяльності країн світового

співтовариства. Валютні курси впливають не тільки на міжнародну торгівлю, але й на національну економіку країни, тому що стан національної валюти тісно пов'язаний зі станом усіх секторів економіки, зміни в яких, особливо в кризових ситуаціях, знаходять свій відбиток у коливаннях обмінних курсів національних валют, а в умовах глобалізації, коли обмінні курси почали справляти могутній і багатосторонній вплив на стан економіки окремих держав і світового господарства в цілому, проблеми курсоутворення набувають особливого значення.

Зауважимо, що загальною рисою економік країн, що розвиваються, у тому числі й української економіки, є нестабільність їх національних валют, високий рівень інфляції та доларизація, яка є системною проблемою вітчизняної економіки. Проблемам доларизації економіки в Україні, як економічному явищу широкого використання іноземної валюти в країні, який відображає процес заміщення національної грошової одиниці внаслідок неналежного виконання нею функцій грошей, вітчизняними науковцями приділяється недостатньо уваги.

Проблему доларизації в українській економічній науці порушували такі вітчизняні вчені, як О.Береславська та Б.Лапчук (в аспекті впливу ревальвації гривні на рівень доларизації економіки та визначення шляхів її подолання) [1–4], В. Зимовець і Н.Шелудько (при аналізі причин виникнення доларизації кредитного ринку в Україні) [3], В.Міщенко й А.Сомик (при визначенні причин і наслідків доларизації економіки України) [5].

Досить широко питання щодо суперечностей доларизації економіки України в умовах фінансової глобалізації та динаміки валютних активів домашніх господарств, а також стосовно проблеми відтоку коштів з української економіки висвітлені в працях доктора економічних наук О.Родзієвського [6], учених А.Скрипника та Г.Варваренка [7], С.Шумської [8] та ряду інших.

Постановка завдання. Розглянути економічний зміст і причини виникнення такого економічного явища, як доларизація, проаналізувати масштаби та визначити рівень доларизації за останніх декілька років в Україні в умовах фінансової нестабільності, обґрунтувати можливі напрями зменшення обігу та використання іноземної валюти в національній економіці в умовах соціально-економічних трансформацій.

Результати. Доларизація – використання резидентами країни іноземної валюти паралельно або замість національної [4]. Сам термін "доларизація" спочатку означав використання лише долара США паралельно або замість національної валюти в певній країні. Так, створення третьої світової валютної системи в 1944 році в США (м. Бреттон-Вудс): Бреттон-Вудської валютої системи та домінування долара США у світовій економіці були тими об'єктивними причинами, що зумовили використання долара США паралельно або й замість національної грошової одиниці. Зазначимо, що хоча на даному етапі функціонування економік різних держав не лише американський долар, але й інші валюти можуть використовуватись як засіб платежу в інших країнах, термін "доларизація" є загальноприйнятим для означення такого економічного явища. В економічній літературі за статусом і масштабами використання розрізняють офіційну (повну), напівофіційну та неофіційну доларизацію.

При офіційній доларизації іноземна валюта має статус платіжного засобу на території певної країни й відіграє першочергову роль при здійсненні операцій. Країни при повній доларизації цілком відмовляються від національної грошової одиниці й використовують лише іноземну, в обігу можуть перебувати тільки символічні знаки у формі монет невеликого номіналу. У таких країнах, як Мікронезія (з 1944 року), Східний Тімор (з 2000 року), Еквадор (з 2000 року), Маршалові Острови (з 1944 року), Ліберія (з 1944 року), Сальвадор (з 2000 року), Панама (з 1904 року) існує офіційна доларизація, де статус платіжного засобу належить долару США.

Як зазначалося вище, не лише американський долар може використовуватися при використанні режиму офіційної доларизації, це може бути будь-яка валюта більш розвинутої країни. Наприклад, такі країни, як Косово (з 1999 року), Монако (з 1865 року), Андорра (з 1278 року), Ватикан (з 1929 року), Сан-Марино (з 1897 року) офіційно застосовують таку валюту, як євро; а австралійський долар успішно використовують: Науру (з 1914 року), Кірибаті (з 1943 року) та Тувалу (з 1892 року).

Так, для країни, яка застосовує такий режим валютного курсоутворення, можливим є використання кращої валюти, ніж національна; зменшення ймовірності виникнення валютних криз (хоч у разі виникнення валютної кризи в країні походження валюти вона неминуче поширеться на доларизовану країну); зниження рівня інфляції та збільшення довіри до фінансової системи держави. Також можна стверджувати, що такий режим приводить до зростання можливостей хеджування угод із третіми країнами в новій валюті та сприяє не лише більшій економічній і фінансовій інтеграції, а й більшій економічній відкритості та прозорості політики уряду, що для нашої держави було б бажаним явищем.

Слід ураховувати, що доларизація економіки в будь-якій країні має не лише переваги, але й суттєві недоліки не лише для країни, яка використовує дану валюту, але й для країни походження валюти. Щодо недоліків повної доларизації, як валютного режиму, то слід наголосити, що країна може наштовхнутися на політичний супротив при відмові від національної грошової одиниці. Також це означає для держави не тільки втрату сеньйоражу та відсутність власної монетарної й валютної політики, а й прив'язаність ділових циклів доларизованої країни до циклів країни походження валюти.

Звичайно, що для країни, яка є походженням валюти, важливим є те, що зростає престиж валют цієї країни та дохід у вигляді сеньйоражу. Хоча вона також наштовхується на певні ризики, такі як: ускладнення проведення монетарної політики (внаслідок перебування значної частини валюти в обігу за межами країни), що може призвести до її знецінення, а також імовірність політичного тиску з боку країн, що використовують дану грошову одиницю.

При напівофіційній доларизації іноземна грошова одиниця має статус платіжного засобу на території країни, але відіграє вторинну роль при здійсненні операцій. Успішно цей валютний режим застосовують такі країни, як Таджикистан, Гаїті, Багами, Бруней та інші. На нашу думку, ця форма доларизації економіки є кращою для країни, оскільки в цьому випадку доларизована країна має змогу проводити власну монетарну політику, що зменшує ризики, які можуть виникнути при повній доларизації економіки.

Неофіційна доларизація, яка існує в нашій державі, полягає в тому, що хоч іноземна валюта не має статусу платіжного засобу на території країни, проте становить досить значну питому вагу в грошовій масі, що перебуває в обігу країни. Національна грошова одиниця виконує роль офіційного платежу, наприклад, нею сплачують податки та збори, тоді як іноземна валюта (наприклад, долар) відіграє першочергову роль не лише при проведенні великих операцій, а й накопиченні заощаджень фізичними та юридичними особами.

Початок 90-х років XX ст. для більшості країн з перехідною економікою, у тому числі й для України, характеризувався зростанням рівня доларизації, причинами якої в той час були значна відкритість економіки, високі темпи інфляції та девальвація національних валют. Так, практика показує, що виникнення та розвиток неофіційної доларизації спричиняє нестабільна макроекономічна ситуація в країні, при якій в населення виникає недовіра до національної грошової одиниці.

До причин виникнення такої економічної проблеми, як неофіційна доларизація економіки нашої держави можна віднести [5]: значні обсяги надходження іноземного капіталу й експортної виручки, зумовлені інвестиційною привабливістю нашої країни

(з тої причини, що українська економіка перебуває на етапі розвитку, а тому має великий попит на капітал); зростаючу відкритість вітчизняної економіки, що зумовлена розширенням і розвитком міжнародної торгівлі, при якій суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності в процесі ціноутворення та розрахунках на світових ринках сировинної й стандартизованої продукції проводять розрахунки в доларах США та євро; значні інфляційні очікування суб'єктів економіки й високий рівень фактичної інфляції, які спричинені не лише нестабільною економічною, а й політичною ситуацією; нерозвиненість фінансового ринку, передусім ринку державних цінних паперів, а також його інструментів звужує можливості інвесторів щодо вкладення вільних коштів у національній валюті; недосконаліть законодавчо-нормативної та методичної бази створює передумови для нарощування резидентами активних і пасивних операцій саме в іноземній валюті.

Зазначимо, що неофіційна доларизація веде до того, що Національний банк України втрачає монетарні важелі управління і можливість повноцінно реалізувати грошово-кредитну політику держави. Як підкреслє О.Береславська [2], це означає, що до показника пропозиції грошей включається нова складова – обсяг іноземної валюти в обігу, яким не може управляти центральний банк. Також слід ураховувати, що економіка України втрачає прибуток у вигляді сеньйоражу, оскільки його отримує країна-донор іноземної валюти. Відмова від національної грошової одиниці не лише загострює процес знецінення грошей, а й знижує ефективність фіскальної політики країни. В економічній літературі виділяють два мотиви попиту суб'єктів економічних відносин на іноземну валюту: *заміна національної валюти* та *заміна активів*.

Заміна національної валюти виникає в тому випадку, коли в країні є високі темпи інфляції або гіперінфляції. Саме ця ситуація спонукає населення до пошуку більш альтернативного варіанта, ніж національна грошова одиниця. Практика свідчить, що після того, як на території країни є дозвіл на використання іноземної валюти у внутрішніх розрахунках, швидко відмовитися від неї стає неможливо, навіть незважаючи на те, що в країні можуть проводитися стабілізаційні макроекономічні заходи.

Заміна активів пов'язана з аспектами ризику та прибутком за внутрішніми й іноземними активами. Історично склалося так, що в країнах, які розвиваються, резиденти намагаються тримати заощадження в іноземній валюті, таким чином захищаючись від макроекономічних ризиків, які пов'язані не лише з нестабільністю цін, а й тривалою стагнацією економіки. У 90-х роках минулого століття населення поділяло грошові знаки на валюту з високим рівнем купівельної спроможності (у той час цією валютою був долар США) і на свої "дерев'яні рублі". Навіть незважаючи на те, що із часом фінансовий ринок лібералізується й інтегрується, індивідуум для досягнення певного рівня безпеки тримає частину своїх активів у твердій іноземній валюті.

Останніми роками в країнах, що розвиваються, і в Україні, зокрема, спостерігається *доларизація пасивів* у банківській системі. Так, якщо доларизація активів свідчить про високі темпи інфляції та гіперінфляції в країні, то доларизація пасивів відображає недовіру населення до монетарної політики, яка проводиться національним банком країни.

Для того, щоб кількісно визначити рівень доларизації в країні, використовують відповідні показники, наприклад, за методикою міжнародного валютного фонду рівень доларизації економіки визначають на основі відношення величини депозитів в іноземній валюті до грошової маси М2 [5]. За цим показником високодоларизованою вважається економіка країни, якщо значення цього показника перевищує 30%. За даними Бюлетеня НБУ, ми розрахували значення цього показника в Україні в період з 2002 по 2008 рр. і виявили тенденцію до його зростання. Так, якщо у 2002 році цей

показник був на рівні 18,9%, то, починаючи з 2003 року, почав зростати й уже на кінець 2008 року дорівнював 33,2%. Це означає, що вітчизняну економіку можна віднести до економіки з високим рівнем доларизації (див. графік 1).

Графік 1

Динаміка рівня доларизації в Україні у 2002–2008 роках (%)

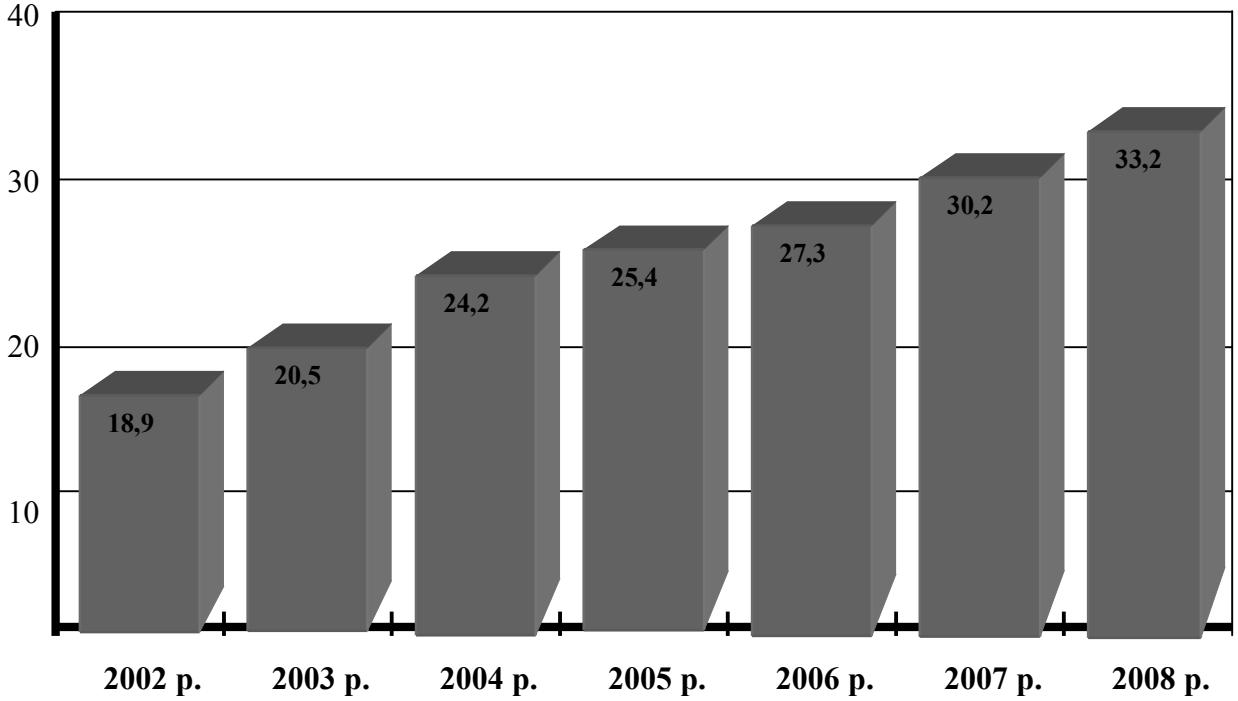

* Розраховано за даними інтернет-сайта НБУ: www.bank.gov.ua.

Зауважимо, що вітчизняні практики вважають, що рівень доларизації української економіки знаходиться на набагато вищому рівні: 30 вересня 2009 року фінансовий аналітик, начальник управління інвестиційно-банківських послуг "Укрсоцбанку" Ерік Найман у ході "круглого столу" на тему "Банки і банківський сектор" констатував той факт, що рівень доларизації української економіки збільшився до 65% [10]. Так, це максимальна доларизація за всю історію України, системне збільшення цього показника розпочалось із січня 2005 року. Ми розділяємо думку експерта про те, що можливість введення в нормативну базу норми про те, що виплата процентів за валютними депозитами й самого валютного депозиту в національній грошовій одиниці тільки посилить дестабілізацію в країні. Незважаючи на те, що у 2008 році НБУ відмовився від прив'язки гривні до долара США, це не зменшило психологічну залежність від цієї валюти, усі обрахунки громадяни нашої країни здійснюють у гривневому еквіваленті відповідно до долара США. Що стосується тіньової економіки, де зосереджена приблизно половина ВВП країни, то всі розрахунки здійснюються в цій валюті.

Пояснюється таке явище тим, що в Україні впродовж багатьох років незалежності існує висока довіра до долара США, і навіть протягом трьох років економічного зростання й курсової стабільності (2004–2005 рр.) населення продовжувало купувати іноземну валюту. Це є відбитком феномену гістерезису, або "ефекту храповика", який характеризує інерційність поведінки населення.

Як зазначають відомі економісти А.Скрипник і Г.Варваренко [7], це зміна, яка передбачає асиметричну інерційну заміну національної грошової одиниці іноземною валютою. Необоротність процесу доларизації зумовлена кінцевою ціною переходу від схильної до інфляції національної грошової одиниці до більш стабільної валюти, і коли цей процес завершено, зворотний перехід стає практично малоймовірним, навіть якщо країна вже досягла макроекономічної стабільності.

Про рівень доларизації економіки країни можна судити й за динамікою таких економічних показників, як щомісячне сальдо ввезення-вивезення іноземної валюти суб'єктами економіки, обсяги та сальдо операцій з купівлі-продажу валюти на безготівковому й готівковому ринках, а також за темпами зростання депозитів юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті (див. графік 2).

Графік 2

Динаміка депозитів юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті у 2002–2008 роках (млрд грн)

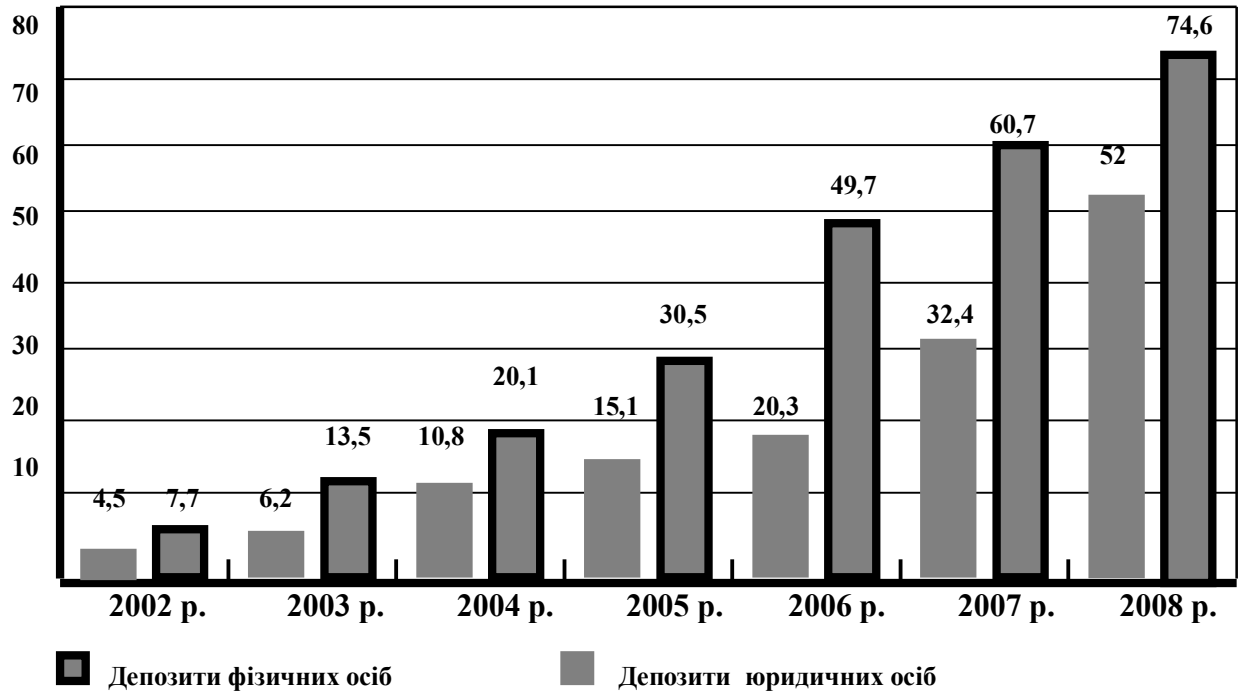

Джерело: офіційний сайт Національного банку України: www.bank.gov.ua.

Аналізуючи динаміку депозитів в іноземній валюті за 2002–2008 рр., зазначимо, що навіть знецінення долара у 2005 році не вплинуло на зниження рівня доларизації української економіки, а навпаки – стимулювало його зростання. Так, якщо на кінець 2003 року величина депозитів фізичних і юридичних осіб в іноземній валюті становила 12,2 млрд грн, то до кінця 2005 року, тобто всього лиш за два роки, зросла в 3,7 раза й становила 45,6 млрд грн. Девальвація гривні у 2008 році також не вплинула на попит іноземної валюти й на кінець року величина депозитів становила 126,6 млрд грн, тобто зросла порівняно з 2002 роком більше ніж у 10 разів, і ці зміни пояснюються саме тим "ефектом храповика", який ми розглянули вище.

Варто розглянути основні статистичні показники макроекономічної ситуації, яка склалась у національній економіці за останні роки. Так, тенденції економічного розвитку протягом 2008 року значно змінилися, після шести років динамічного зростання

темпи реального ВВП за 2008 рік досягли найнижчого за останні вісім років значення й становили 102,1%.

Валовий зовнішній борг, починаючи з 2004 року, зростав високими темпами. Якщо у 2004 році він становив 30591 млн дол. США, то до кінця 2008 року його значення зросло більше ніж у 3 рази й дорівнювало 103236 млн дол. США. У 2008 році відбулося прискорення інфляційних процесів, індекс споживчих цін становив 122,3% порівняно з 116,6% у 2007 році й був найвищим з 2000 року.

Протягом 2008 року на міжбанківському валютному ринку України відбувалися значні коливання попиту та пропозиції іноземної валюти. У І півріччі через переважання на валютному ринку пропозиції іноземної валюти над попитом і необхідністю зниження інфляційного тиску курсовій динаміці було надано більшої гнучкості, вона супроводжувалася формуванням розбіжностей між офіційним і ринковим курсами гривні. З метою усунення цих дисбалансів 22.05.2008 р. гривню було зміцнено на 3,96% (до 4,85 грн за долар США), при цьому практично до початку вересня відбувалося домінування валютної пропозиції, національна валюта відчувала сталий ревальваційний тиск на міжбанківському валютному ринку.

Починаючи з вересня 2008 року, обсяги пропозиції іноземної валюти скоротилися через зниження зовнішнього попиту й, відповідно, цін на продукцію експортно орієнтованих видів економічної діяльності. Через світову фінансову кризу для українських банків був обмежений доступ до зовнішніх джерел запозичень, це посилювало попит на іноземну валюту на внутрішньому ринку й, відповідно, чинило тиск на обмінний курс гривні до долара США. Найбільша різниця між купівлею та продажем валюти на міжбанківському валютному ринку України виникла в жовтні та листопаді 2008 року, що позначилося на знеціненні гривні до долара США на 18,50 і 17,04% відповідно, у грудні 2008 року спостерігалося поступове зменшення дефіциту іноземної валюти. Середньоденна пропозиція збільшилася порівняно з листопадом на 10,6%, а попит скоротився на 4,5%. Офіційний курс гривні до долара США за 2008 рік знизився на 52,5% до 7,7 грн за долар США. Протягом грудня 2008 року гривня знецінилася з 6,74 до 7,7 грн за долар США, або на 14,2 %.

У першому півріччі 2009 року зберігався підвищений попит на іноземну валюту на валютному ринку, що призвело до зниження офіційного курсу гривні до долара США. На 31.08.2009 р. він становив 798,9 грн за 100 доларів США й знизився протягом місяця на 29,1 к., або на 3,78%. Динаміка офіційного курсу гривні до євро відповідала динаміці курсу долара США до євро на світових валютних ринках. Офіційний курс гривні до євро на останній день місяця дорівнював 1147,54 грн за 100 євро й знизився за місяць на 6,08%, а з початку року – на 5,71%. З метою згладжування коливань на валютному ринку Національний банк України продовжував проводити інтервенції з продажу іноземної валюти, загальне сальдо за якими в серпні становило “мінус” 0,9 млрд дол. США.

Обсяг операцій на міжбанківському валютному ринку України (купівля та продаж у доларовому еквіваленті) у грудні 2008 року становив 18,7 млрд дол. США й підвищився на 12,9% порівняно з листопадом 2008 року. На готівковому валютному ринку обсяг операцій за 2008 рік збільшився на 7,2%, попит населення на валюту – на 9,3%, пропозиція – на 4,8%.

Через дефіцит готівкової валюти тривало знецінення гривні й у 2009 році: валютний курс гривні до долара США за операціями з продажу банками підвищився в грудні на 19,7% до 8,17 грн за долар США, а з продажу євро – на 30,2% до 11,47 грн за євро. Здійснення в серпні 2009 року платежів українських резидентів за зовнішніми борговими зобов’язаннями в значних обсягах призвело до зростання попиту на іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України. Це відобразилося на знеціненні

гривні до долара США, який в останній день місяця за операціями продажу становив 850,50 грн за 100 доларів США й знизився на 6,25%. На готівковому валютному ринку тривало перевищення попиту на валюту над її пропозицією, яке спостерігається із серпня 2008 року (виняток – травень 2009 року), що свідчило про подальше зростання девальваційних очікувань населення. У серпні 2009 року обсяг валюти, проданої банками населенню, на 0,8 млрд дол. США (у доларовому еквіваленті) перевищував обсяг валюти, купленої в населення (у липні – на 1,2 млрд дол. США) [9].

Зазначимо, що для зменшення рівня доларизації в Україні повинна бути покращена не лише банківська система, оскільки саме там органи монетарної влади можуть впливати на рівень доларизації безпосередньо через зміни норм пруденційного характеру, а й бюджетна та монетарна сфери. Так, що стосується останньої, то тут необхідно провести такі заходи, як зниження темпів інфляції в країні, збереження теперішньої політики режиму валютного курсоутворення, тобто регульованого валютного курсу та забезпечення стабільності валютного курсу гривні.

У бюджетній системі повинен бути посилений контроль за надходженням податків до Державного бюджету України, зменшений розмір зовнішнього боргу держави й, що найважливіше, ліквідований або зведений до мінімуму дефіцит державного бюджету.

Звичайно, що найбільший вплив державної політики має бути здійснений на реформування банківської системи, а саме – повинно бути покладене вето на здійснення розрахунків в іноземній валюті між резидентами та нерезидентами на національному ринку держави. Зазначимо, що з огляду на те, що населення тримає депозити не лише в національній, але й іноземній валюті, НБУ повинен розробити певний комплекс методологічних заходів для комерційних банків, щоб останні, у свою чергу, знизили відсоткові ставки за валютними депозитами. Останніми роками в Україні виникла тенденція до збільшення кредитів, наданих в іноземній валюті, саме тому надання комерційними банками таких споживчих кредитів (на придбання нерухомості, купівлю автомобілів, побутової техніки) має бути заборонено.

Висновки. У контексті вищесказаного слід зробити висновок про те, що в умовах фінансової нестабільності, коли наша держава, так як й інші країни, переживає фінансову кризу, потрібно спрямувати всі сили на врегулювання та стабілізацію економічної ситуації, яка має негативні тенденції у всіх сферах національного господарства.

Можна зробити теоретичне узагальнення про те, що в умовах глобалізації при таких високих темпах інфляції, зростаючому від'ємному сальдо платіжного балансу, зменшення ВВП у країні, збільшення безробіття та зовнішнього боргу досить складно зміцнити національну грошову одиницю й, у свою чергу, викликати довіру до неї з боку населення.

Необхідно зазначити, що політико-правові відносини, які останнім часом також характеризуються високою нестабільністю не дають змогу ефективного виходу із ситуації, яка склалася в Україні протягом 2008 року й продовжується у 2009 році. Так, саме компроміс між законодавчою та виконавчою гілками влади дозволить швидше провести реформи у сфері податково-бюджетної й економічної політики та забезпечить формування міцного внутрішнього ринку, і лише тоді можна буде ставити питання про успішність нової моделі валютно-курсової політики, орієнтованої на подолання доларизації вітчизняної економіки.

Україна має знизити залежність своєї економіки від долара США, це збереже українців від негативних наслідків валютних коливань. Нам необхідно розвинути внутрішній товарний ринок, ліквідувати негативне сальдо зовнішньої торгівлі, вживати жорстких заходів до комерційних банків за валютні спекуляції, стимулювати розвиток національного виробника.

1. Береславська О. Ревальвація гривні: вплив на інфляційні процеси в країні та рівень доларизації економіки / О. Береславська // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 2. – С. 20–24.
2. Береславська О. Доларизація в Україні та шляхи її подолання / О. Береславська // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 10. – С. 10–13.
3. Береславська О. Доларизація кредитного ринку в Україні: причини і наслідки / О. Береславська, В.Зимовець, Н.Шелудько // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 3. – С. 62–71.
4. Лапчук Б. Ю. Валютна політика : навчальний посібник / Б. Ю.Лапчук. – К. : Знання, 2008. – 212 с.
5. Міщенко В. Доларизація: причини та наслідки для економіки України / В. Міщенко, А. Сомик // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 5. – С. 28–31.
6. Родзієвський О. Суперечності доларизації економіки України в умовах фінансової глобалізації / О.Родзієвський // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 62–71.
7. Скрипник А. Доларизація економіки та динаміка валютних активів домашніх господарств / А. Скрипник, Г. Варваренко // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 2. – С. 8–15.
8. Шумська С. Доларизація та відтік коштів з української економіки / С. Шумська // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 62–71.
9. www.bank.gov.ua.
10. http://www.ukrbiznes.com/news/business/61566.html.

Рецензенти:
Крупка М.І. – доктор економічних наук,професор, завідувач кафедри фінансів,грошового обігу і кредиту, ЛНУ ім. І.Франка;
Михасюк І.Р. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства, ЛНУ ім. І.Франка.

УДК 336.5:61
ББК 65(4УКР) 261.3:5

Заюков І.В.

ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ МЕДИЦИНИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ ШЛЯХ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Вінницький національний технічний університет,
Міністерство освіти і науки України,
м. Вінниця,
вул. Хмельницьке шосе, 95,
тел.: 0432465151,
e-mail: www.vstu.vinnica.ua

Анотація. Проаналізовано структуру та рівень фінансування бюджетних витрат на медицину в системі Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України. Доведено, що перспективним шляхом вирішення проблеми бюджетного фінансування є впровадження медичного соціального страхування. Розроблені деякі рекомендації, які спрямовані на вдосконалення системи фінансування МОЗ.

Ключові слова: людський розвиток, охорона здоров'я, медичне страхування, Державний бюджет України, трудовий потенціал.

Annotation. The analyzed structure and level of the financing the budgetary costs on medicine in system Ministry public health of the Ukraine. It proved that perspective by decisions of the problem of the budgetary financing is an introducing the medical social insurance. The designed recommendation, what directed on improvement of the system of the financing the public health of the Ukraine.

Key words: the human development, the public health, the medical social insurance, state budget of Ukraine, the labor potential.

Вступ. Одна з найгостріших проблем людського розвитку України − сучасна демографічна криза, в основі якої лежить погіршення здоров'я населення і, насамперед, пра-

цездатної його частини. Ситуація ускладнюється ще й тим, що кількісні зміни чисельності населення не компенсуються його якісними характеристиками. Аналіз такого важливого показника людського розвитку, як середня очікувана тривалість життя, яка нині становить біля 68 років у нашій країні, а в країнах з високими доходами біля 80 років, яскраво свідчить про ситуацію у сфері охорони здоров'я (далі – ОЗ), а також про рівень та умови життя українських громадян. В основі зазначеної проблеми, на думку багатьох вітчизняних дослідників, лежить недостатність державного фінансування медичної галузі.

Проблемі фінансування медицини в контексті людського розвитку присвятили свої праці численні науковці, зокрема І.Курило, Н.Левчук, Е.Лібанова, Л.Лісогор, О.Макарова, В.Новиков, О.Новикова, В.Онікієнко, В.Стешенко та ін. Так, Н.М.Левчук вважає, що здоров'я населення є одним з найважливіших показників якості людського розвитку, виступає базовою складовою людського потенціалу й водночас важливим фактором у створенні суспільного добробуту [1, с.67]. Е.М.Лібанова наголошує на необхідності запровадження добровільного медичного страхування як важливого напряму зменшення навантаження на Державний бюджет України (далі – ДБУ) [2, с.14].

Пошук ефективних напрямів фінансування системи ОЗ здійснювали вітчизняні вчені, серед яких В.Базилевич, В.Мортиков, В.Москаленко, В.Плиса, В.Рудень, Т.Яворська та ін., які вважають, що важливим джерелом фінансування ОЗ має бути реалізація обов'язкового та добровільного медичного страхування. Т. Яворська, М. Бас акцентують свою увагу на необхідності розробки ефективного правового й економічного їх механізмів [3, с.309]. Незважаючи на високий рівень теоретичних і практичних розробок зазначених науковців, проблема фінансування системи ОЗ залишається актуальною.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження динаміки й структури бюджетного фінансування витрат на охорону здоров'я України в системі МОЗ України та розробка рекомендацій щодо їх диверсифікації.

Результати. Розвинені країни світу докладають значних фінансових, економічних і організаційних зусиль до збереження та зміцнення здоров'я своїх громадян. Такі країни, як Ісландія, Норвегія, Швеція, Франція, Австрія та ін. виділяють на ОЗ майже 8% від ВВП, а Україна лише біля 3,6–3,7%. Як свідчить досвід розвинених країн, зазначені витрати мають високу окупність, оскільки зростає очікувана тривалість життя громадян, а це приводить до соціально-економічного ефекту, наприклад, збільшується період працездатності громадян, зростає рівень їх економічної активності та матеріального добробуту.

Нині основним джерелом фінансування системи ОЗ України залишаються видатки з державного та місцевих бюджетів. Так, протягом останніх (2002–2008) років ці витрати збільшилися в декілька разів. Зазначене зростання мало б привести до покращення здоров'я населення та рівня людського розвитку громадян країни в цілому, але показники захворюваності населення щорічно погіршуються. Проаналізуємо заплановані видатки з ДБУ в системі МОЗ України у 2007–2009 роках (табл. 1).

Таким чином, проаналізувавши динаміку й структуру планованих витрат на ОЗ з ДБУ в системі МОЗ України, можна виділити такі тенденції. Заплановані видатки з ДБУ на МОЗ України у 2009 році порівняно з 2008 роком зменшилися на 14,22%, або на 676,56 млн грн, а це значить, що частина медичних програм не буде виконана, а населення не отримає в повному обсязі якісну медичну допомогу. Іншою небезпечною тенденцією є те, що у 2009 році не передбачені витрати на закупівлю обладнання для державних і комунальних медичних закладів у системі МОЗ України, тоді як знос основних фондів у цих закладах становить більше 60%. Проблема з основними фондами загострюється ще й тим, що нині відчувається дефіцит діагностичного обладнання для проведення комплексного й своєчасного обстеження всіх хворих, що додатково створює ряд інших небезпек, у тому числі надзвичайно високу смертність, особливо серед

працездатного населення. Хоча в ДБУ на 2009 рік були передбачені витрати на охорону здоров'я в системі Академії медичних наук України, наприклад, заплановано капітальні витрати на закупівлю сучасного обладнання для Інституту отоларингології ім. проф. О.С.Коломійченка – 2,8 млн грн, Інституту хірургії і трансплантології ім. О.О.Шалімова – 25 млн грн, але ці витрати нездатні істотно вплинути на зменшення рівня зносу основних медичних фондів.

Таблиця 1

Динаміка витрат на ОЗ з ДБУ в системі МОЗ України

Стаття видатків	Рік						Темп росту, %	
	2007		2008		2009		2008 – 2007 рр.	2009 – 2008 рр.
	млн грн	%	млн грн.	%	млн грн.	%		
МОЗ України, у тому числі:	3628,65	100	4757,07	100	4080,51	100	131,09	85,78
Керівництво й управління МОЗ	17,06	0,47	24,59	0,52	19,94	0,49	144,14	81,09
Фундаментальні дослідження, прикладні та науково-технічні розробки	30,1	0,83	46,57	0,98	49,71	1,22	154,71	106,75
Підготовка і підвищення кваліфікації медичних кадрів	397,05	10,94	545,67	11,47	611,80	15,00	137,43	112,20
Спеціалізована медична допомога, що надається загальнодержавними закладами МОЗ	305,54	8,42	444,92	9,35	464,95	11,39	145,62	104,50
Діагностика і лікування захворювань із впровадженням експериментальних досліджень у клініках закладів МОЗ	94,53	2,6	119,82	2,52	195,37	4,79	126,75	163,05
Спеціалізована консультативна допомога	18,20	0,50	27,81	0,58	23,43	0,57	152,80	84,25
Надання послуг у стоматологічних поліклініках	17,40	0,48	23,34	0,49	24,48	0,60	134,14	104,88
Державний санітарно-епідеміологічний нагляд і заходи боротьби з епідеміями	724,65	19,97	950,29	19,98	1016,12	24,9	131,14	106,93
Закупівля обладнання	231,00	6,37	270,00	5,68	-	-	116,88	-
Державний контроль за лікарськими засобами	5,08	0,14	26,78	0,56	51,13	1,25	527,17	190,93
Лікування громадян України за кордоном	5,73	0,16	8,00	0,17	7,87	0,2	139,62	98,38
Компенсація виробникам лікарських засобів додаткових витрат	40,00	1,10	94,00	1,98	53,20	1,31	235,00	56,60
Заходи боротьби з туберкульозом, профілактика та лікування СНІДу, лікування онкологічних хворих	477,63	13,16	573,9	12,06	539,65	13,23	120,16	94,03
Заходи з подолання епідемії туберкульозу та СНІДу	14,82	0,41	10,00	0,21	0,5	0,01	67,48	5,00
Інші видатки в системі МОЗ	1249,86	34,45	1591,38	33,45	1022,36	25,05	127,32	64,24

Примітка. Дані, наведені в табл. 1 за 2007 рік, узяті із Закону України "Про державний бюджет України на 2007 рік" (Відомості Верховної Ради (ВВР) України. – 2007. – 7–8. – Ст. 66); за 2008 рік у Законі України "Про державний бюджет України на 2008 рік" (ВВР України. – 2008. – № 5–6; № 7–8. – Ст. 78); за 2009 рік у Законі України "Про державний бюджет України на 2009 рік" (ВВР України. – 2009. – № 20; № 21–22. – Ст. 269).

На наш погляд, критичною ситуацією є зменшення витрат на заходи подолання епідемії туберкульозу та СНІДу у 2009 році порівняно з 2007 р. у 30 разів, тоді як ці соціально-небезпечні хвороби з кожним роком прогресують і все більше забирають життів економічно активних громадян нашої країни. Поряд з негативними й небезпечними тенденціями в структурі ДБУ є позитивні моменти, наприклад, у 2009 році порівняно з 2008 роком зросла питома вага запланованих витрат на ОЗ у загальній структурі витрат: фундаментальні дослідження та науково-технічні розробки на 0,24 в. п.; підготовка та підвищення кваліфікації медичних кадрів – 3,53 в. п.; спеціалізована медична допомога – 2,04 в. п.; діагностика та впровадження експериментальних досліджень – 2,27 в. п.

Окремо потрібно відмітити, що в ДБУ передбачена компенсація виробникам додаткових витрат, пов'язаних з підвищенням з 1.01.2004 року ставки акцизного збору на спирт етиловий, що використовується для виготовлення лікарських засобів. Зазначені заплановані витрати на 2009 рік зменшилися з аналогічними витратами у 2008 році у 2 рази. Зменшення витрат на відповідну компенсацію може призвести до підвищення цін на ліки, що в умовах фінансово-економічної кризи є дуже необачним кроком уряду України й може бути катастрофічним для більш як 30% населення країни, які не зможуть витрачати більше коштів на необхідні для життя ліки внаслідок їх автоматичного подорожчання.

Тому, на нашу думку, з метою вирішення зазначеної проблеми варто піти на встановлення нульової ставки акцизного збору на спирт етиловий для виробництва лікарських засобів, що вже зроблено й діє в таких країнах, як Росія, Молдова, країнах Європейського Союзу. Крім того, українські виробники ліків при ввезені закупленого за кордоном обладнання та допоміжних матеріалів для їх виробництва змушені сплачувати мито в розмірі до 7%, а також ПДВ за реєстрацію лікарських засобів, за проведення експертизи, за контроль якості тощо. Оскільки більшість речовин, які використовуються при виробництві ліків, завозяться з-за кордону, то необхідно або зменшувати податкове навантаження на вітчизняних виробників, або шукати механізми стимулювання їх розвитку через реалізацію державної інноваційно-інвестиційної політики на розвиток вітчизняного виробництва ліків, в іншому разі прибутки підприємств, які надають ритуальні послуги, будуть лише зростати. Адже якщо проаналізувати природні втрати населення, то за період 1995−2008 років вони склали 4,5 млн осіб (рис. 1 [4]).

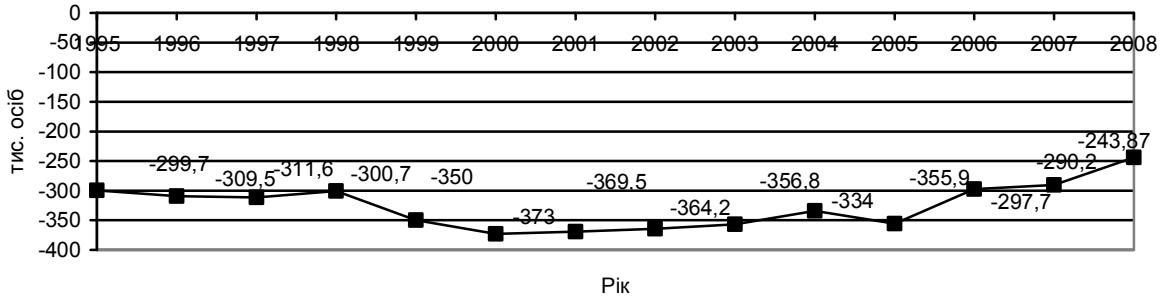

Рис. 1. Динаміка природного скорочення населення в 1995−2008 роках

Отже, безповоротно Україна втратила значну кількість громадян, а це, у першу чергу, пряма втрата трудового потенціалу країни, а також посилення негативних соціально-економічних тенденцій у подальшому розвитку економіки країни та збільшення навантаження на фонди соціального страхування, Пенсійний фонд України.

Виходом із цієї скрутної ситуації може бути реалізація такої соціальної інновації, як упровадження обов'язкового медичного страхування (ОМС), адже першочерговим завданням нині має стати забезпечення соціального захисту всього населення, особливо

економічно активної його частини, тому що саме трудові ресурси несуть на собі економічне навантаження, тобто утримання всього суспільства. Це навантаження щорічно зростає, що безпосередньо збільшить розмір податків на працюючих громадян і роботодавців. Тому потрібно змінювати вектор політики з бюджетного фінансування ОЗ до запровадження страхової медицини. Так, у Проекті Закону України, який подавався на розгляд до Верховної Ради України у 2006 році та знятий з розгляду у 2007 році, "Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування" (законопроект) зазначається, що платниками медичних страхових внесків можуть бути: роботодавці, органи місцевого самоврядування, фонди соціального страхування, інші платники страхових внесків.

Отже, наведений вище законопроект вилучив такого, на наш погляд, важливого платника страхових медичних внесків, як працівник, звичайно, щоб не порушувати конституційну норму (ст. 49 Конституції України), яка гарантує "безкоштовну" медичну допомогу в комунальних і державних закладах освіти. Однак поки не буде вирішена зазначена правова колізія, про участь працівників у системі страхових медичних внесків годі й говорити. Роботодавець буде зацікавлений у сплаті страхових медичних внесків (СМВ), якщо для цього будуть створені передумови, а не перешкоди. Органи місцевого самоврядування є також потенційними платниками СМВ з отриманих податків від доходів фізичних осіб, але, розглядаючи сучасний стан місцевих громад, можна відмітити, що головним джерелом наповнення місцевих бюджетів продовжує залишатися податок з доходів фізичних осіб, що сплачується із сум заробітної плати громадян, а за попередніми даними нині більшість місцевих бюджетів недоотримує заплановані суми надходжень від цього податку, тобто збільшуються дефіцити місцевих бюджетів, а отже, і ДБУ, що додатково погіршить фінансову стабільність бюджетного процесу. Так, згідно зі звітом Державного казначейства України від 12.03.2009 року ДБУ у 2008 році виконано з дефіцитом у сумі 12,5 млрд грн, або 1,3% від ВВП. Дефіцит бюджету в нас компенсується за рахунок запозичень, тобто збільшується величина державного боргу країни (зазначений загальний борг України на 01.01.2009 року становив 130,7 млрд грн [5]). Стає зрозуміло, що за рахунок цього податку формувати СМВ економічно недоцільно.

Якщо розглянути таких потенційних платників СМВ, як Пенсійний фонд України та фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, то згідно із законопроектом вони б мали сплачувати 100% від установленого розміру страхових внесків за застрахованих осіб, непрацюючих пенсіонерів, непрацюючих інвалідів та інших осіб, які утримуються або отримують допомогу за рахунок відповідних фондів. Але ці фонди не здатні сьогодні знайти додаткові джерела фінансування на сплату СМВ, окрім як збільшити податки з роботодавців, а це в сучасних умовах призведе до свідомого банкрутства багатьох підприємств.

Безумовно, резерви додаткового надходження фінансових ресурсів на медичне страхування є, у тому числі, і з боку роботодавця, і збоку держави. По-перше, це підвищення пенсійного віку виходу працівників на пенсію. По-друге, посилення контролю держави над підприємствами, які видають заробітну плату в "конвертах", тобто, подальше посилення боротьби з "тіньовою" економікою. По-третє, оптимізація системи адміністрування податків, у тому числі запровадження єдиного страхового соціального внеску.

Досвід Молдови свідчить, що медичне страхування є обов'язковим для всіх категорій громадян. Страхувальниками є роботодавці, які платять за своїх працівників. За деякі категорії громадян (діти, пенсіонери, інваліди, офіційно зареєстровані на ринку праці безробітні) платить держава. Внески визначаються від платоспроможності, а не від індивідуальних ризиків, пов'язаних з віком, статтю, наявними захворюваннями тощо. Розмір внеску на медичне страхування на першому етапі становив 2% від доходів

громадян, потім він зріс до 3%, а сьогодні становить біля 7% [6]. Важливо відмітити таку особливість: компенсація за ліки страховими медичними компаніями здійснюється в межах їх вартості на вітчизняному фармакологічному ринку й у межах вартості основних компонент, які виробляються вітчизняними виробниками. Різниця між вартістю імпортних ліків і вартістю аналогічних ліків вітчизняного виробництва не компенсується, що потрібно врахувати й при впровадженні ОМС в Україні.

Таким чином, проблема фінансування ОЗ залишається відкритою, а від цього потерпає все населення, у тому числі працездатна й економічно активна частина, яка також в окремих випадках не може отримати якісної медичної допомоги. Реалізація в Україні ОМС потребує вирішення правових, організаційних, соціально-економічних і фінансових моментів. На нашу думку, уже сьогодні для покращення рівня фінансування закладів охорони здоров'я можна скористатися досвідом лікарні сучасної онкологічної допомоги (ЛІСОД). Фахівці лікарні розробили програму соціального онкологічного страхування. Людина, яка бажає взяти участь у програмі, укладає договір медичного страхування. Розмір внеску у 2008 році становив у середньому 100 грн на місяць. Страховим покриттям є лікування в цій лікарні, а розмір покриття розрахований так, що в разі потреби страховка забезпечить навіть складне лікування, що дуже актуально, оскільки нині в Україні налічується біля 1 млн громадян, які мають онкологічні захворювання, а вартість лікування в окремих випадках доходить до 150 тис. дол. і більше. Тому нині при лікарнях можна створювати лікарняні каси, спілки, фонди з метою залучення своїх пацієнтів до участі в добровільних медичних внесках, що не суперечить Конституції України та може позитивно вплинути на підвищення якості надання медичних послуг і буде вагомою передумовою запровадження страхової медицини й фактором підвищення рівня людського розвитку в нашій державі.

Висновки. По-перше, у ході проведеного дослідження було з'ясовано, що сьогодні існує проблема державного фінансування галузі ОЗ, а дефіцит фінансових ресурсів призводить до зменшення основних показників людського розвитку: зниження показника тривалості життя; зростання смертності населення, у тому числі працездатної його частини; зменшення рівня економічної активності тощо. По-друге, у роботі додатково наголошується на необхідності запровадження системи обов'язкового медичного страхування. По-третє, запропоновані деякі рекомендації щодо покращення рівня фінансування галузі охорони здоров'я, що можуть розглядатись як вагомий резерв людського розвитку.

1. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір / [за ред. Е. М. Лібанової]. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. – 316 с.
2. Лібанова Е. М. Соціальні проблеми і соціальні важелі конкурентоспроможності української економіки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 5–19.
3. Яворська Т. В. Проблеми розвитку медичного страхування в Україні / Т. В. Яворська, М. А. Бас // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : науковий збірник / за ред. І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2009. – Вип. V. – Т. 2. – 368 с.
4. Населення України. – Режим доступу : http // www.ukrstat.gov.ua.
5. Виконання Державного бюджету України в 2008 році / Міністерство фінансів України. – Режим доступу : http // www.minfin.kmu.gov.ua.
6. Обов'язкове медичне страхування: досвід Молдови. – Режим доступу : http // www.health-new.intermedia.org.ua/articles/9389/2008.

Рецензенти:
Мороз О.В. − доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту і моделювання в економіці Вінницького національного технічного університету (ВНТУ);
Зянько В.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту ВНТУ.

УДК 336.57
ББК 65.27

Кропельницька С.О., Цюпа О.П.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ЖИТЛА В УКРАЇНІ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти й науки України,
76000 м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596176,
факс: 0342231574,
e-mail: kfin@pu.if.ua

Анотація. У статті досліджено комплекс питань теоретичного й практичного характеру, які пов'язані з особливостями розвитку соціального житла в Україні. Розглянуто правові та фінансові аспекти формування й використання фондів соціального призначення. Окреслено основні пріоритети в житловій політиці України.

Ключові слова: соціальне житло, фонд соціального призначення, методи фінансування розвитку соціального житла, житлова політика.

Annotation. In the article probed complex of questions of theoretical and practical character, which are related to the features of development of social habitation in Ukraine. The legal and financial aspects of forming and use of funds of the social setting are considered. Outlined basic priorities in the housing policy of Ukraine.

Key words: social habitation, fund of the social setting, methods of financing of development of social habitation, housing policy.

Вступ. За роки незалежності України поряд з високими темпами зростання будівництва в цілому спостерігається постійне зниження темпів спорудження та розвитку соціального житла. Зважаючи на існуючий попит, питання необхідності забезпечення соціальним житлом знайшло відображення в низці національних і регіональних програм соціально-економічного розвитку України. Проте через недосконаліть вітчизняного законодавства у сфері забезпечення житлом різних категорій населення, відсутність дієвих механізмів державного планування розвитку соціального житла та, зважаючи на низький рівень інвестиційної привабливості соціальної сфери, ці програми не виконуються. Не покращили становище й прийняті в Україні нормативно-правові акти, що стосуються молодіжного житлового будівництва та будівництва житла для пільгових категорій населення тощо. Причинами такого стану є відсутність системного підходу до вирішення цієї проблеми, чіткого розуміння сутності соціального житла, його належного законодавчого забезпечення. Звідси невирішеність завдань щодо фінансування розвитку соціального житла, методичних підходів до макроекономічного планування, регулювання та ін. Усе це зумовлює актуальність обраної теми дослідження, її спрямованість на вирішення конкретних науково-прикладних завдань.

У дослідження проблем розвитку житлового будівництва й соціального житла значний доробок внесли такі вітчизняні й зарубіжні вчені: А.Асаул, В.Бідак, А.Гойко, Б.Данилишин, О.Євтух, В.Лагутін, О.М'якишевська, В.Павлов. Основні наукові розроблення у сфері забезпечення громадян житлом припадають на радянський період, коли предметом дослідження було надання жилого приміщення в державному та громадському житловому фонді. Сьогодні ж основна увага звернена на правове регулювання відносин власності, зокрема, у житловій сфері. Зазначена проблематика досліджувалася

вченими С.Братусем, Ю.Басіним, І.Бірюковим, О.Дзерою, П.Дятловим, В.Золотарем, О.Красавчиковим, Г.Коваленко, В.Литовкіним, В.Масловим, П.Седугіним, Ю.Толстим, Т.Федосєєвою.

Проте, незважаючи на велику кількість публікацій і значні досягнення в теорії та практиці розвитку соціального житла, є частина питань, які залишаються дискусійними. До них слід віднести трактування поняття "соціальне житло", його місце та роль у системі забезпечення таким житлом різних категорій населення, які його потребують, і дослідження особливостей розвитку соціального житла в Україні. Окрім цього, вимагають подальшого вдосконалення механізм фінансування, система контролю за його функціонуванням тощо.

Постановка завдання. Проблема забезпечення житлом залишається однією з найбільш гострих. Майже третина громадян України проживає в не придатних для цього приміщеннях, гуртожитках, ветхих і застарілих будівлях. За даними останнього річного обстеження, понад 76 відсотків населення отримує доходи менші від прожиткового мінімуму. Реальні можливості поліпшити житлові умови безоплатно або за доступну плату мають у середньому лише 1,5–2 відсотки сімей, які перебувають на квартирному обліку й користуються правом позачергового та першочергового отримання житла [1].

Необхідність вирішення окреслених проблем з урахуванням специфіки вітчизняної економіки та напрямів її реформування визначило тему цього наукового дослідження.

Результати. Значна частина житлового фонду України перебуває в приватному володінні, є певна частка житлового фонду, який належить до державної власності й фонду місцевих рад. Якщо відверто говорити про його стан, то він дуже складний. Відбувається стрімке старіння житла й це викликано об'єктивними причинами – різко сповільнилися темпи будівництва нового житла, у багато разів зменшилися капітальні витрати з держбюджету на ремонт і реконструкцію житла. Обсяги реконструкції й капітального ремонту складають лише 30% від потреби. Якщо приватні будинки утримуються власниками в більш-менш задовільному стані, то багатоквартирні будинки утримуються за рахунок квартирної плати їх мешканців, яка є єдиним джерелом фінансування й не забезпечує потреб у коштах, необхідних для ремонту або реконструкції цих будинків, заміни інженерного обладнання тощо. Справа в тому, що тарифна політика, яка проводилася ще з радянських часів, не передбачала включення в квартирну плату капітальних витрат, які закладалися у видатки державного бюджету. Ураховуючи сьогоднішню ситуацію в економіці держави, проблеми з формуванням і наповненням бюджету, його постійним дефіцитом, звичайно, забезпечити за бюджетний рахунок мільярдні витрати не видається можливим. Сьогодні ця сфера економічної діяльності ще не є привабливою і для приватних інвесторів. Навіть у нове будівництво вони поки що вкладають кошти дуже обережно. У реаліях, які сьогодні складаються у відносинах між власниками та наймачами чи користувачами житла, норми старого Житлового кодексу (1984 року) не можуть застосовуватися. А новий, як відомо, Верховна Рада вже котрий рік не може ухвалити. Україні потрібний ефективно функціонуючий ринок житла. Це має бути вільний ринок – вільний продаж, вільне розпоряджання житлом, яке належить громадянам на правах власності, щоб не було жодних перепон щодо прав розпоряджання своєю власністю. У новому Житловому кодексі будуть певні норми, які стосуватимуться взаємовідносин на ринку нерухомості. Але існує й проблема будівництва державного житла, яке чекають ті, хто багато років стоїть на квартирному обліку. Таке житло також має існувати.

Сьогодні житлово-комунальна сфера стала однією зі складових соціального захисту нашого населення. 26 категорій пільговиків сплачують від 25% до 75% вартості

житлово-комунальних послуг, а є такі категорії, які взагалі звільнені від сплати. І якраз за ці категорії сьогодні ніхто не повертає кошти підприємствам житлово-комунального господарства, які виробили послуги, надали їх, а реальних джерел фінансування цих пільг немає. Якщо в державі здійснити перехід до адресної грошової допомоги, як це передбачено стратегією реформування галузі, то це вирішить значну частину проблем. За умови, що буде визначене реальне джерело фінансування такої адресної допомоги, щоб людина отримувала її вчасно й розраховувалась.

Стосовно забезпечення права на житло зобов'язання такого роду передбачені як ст. 30, так і ст. 31 Європейської соціальної хартії [2]. Для забезпечення ефективного здійснення права на житло Сторони зобов'язуються вживати заходів, спрямованих на:

1) сприяння доступові до житла належного рівня;

2) запобігання бездомності та її скорочення з метою поступової ліквідації;

3) установлення на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб.

Проблема забезпечення житлом соціально незахищених громадян має важливе значення і є одним з напрямів державної політики України. Згідно зі Стратегією подолання бідності, затвердженою Указом Президента України від 15 серпня 2001 р. № 637/2001, передбачено, зокрема, поліпшення житлових умов соціально вразливих верств населення. Одним з етапів Стратегії стало формування органами місцевого самоврядування разом з місцевими органами виконавчої влади житлового фонду соціального призначення [3].

На сьогодні в Україні вже частково окреслено правове поле, яке регулює процес становлення та розвитку соціального житла. Це, зокрема, Закон України "Про житловий фонд соціального призначення", Концепція Державної програми "Соціальне житло", проекти Законів "Про соціальне житло", "Про державне соціальне житло та кредитування" та Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку розрахунку плати за соціальне житло" від 7 лютого 2007 р. № 155 [4 – 8].

Головними аспектами регулювання є визначення поняття "соціальне житло" та категорій громадян, які претендують на його отримання. Зосередимо увагу на трактуванні терміна "соціальне житло".

Так, згідно із Законом України "Про житловий фонд соціального призначення", який набув чинності 1 січня 2007 року, під соціальним житлом розуміється житло всіх форм власності (крім соціальних гуртожитків) із житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк. Житловий фонд соціального призначення є сукупністю соціального житла, що надається громадянам України, які відповідно до закону потребують соціального захисту. Фонд соціального житла створюватиметься міськвиконкомами чи органами місцевого самоврядування за рахунок різних джерел – це й нове будівництво, і реконструкція існуючих гуртожитків або житлових будинків, переведення житла з фонду загального користування у фонд соціального житла. Тобто можуть бути випадки, коли в багатоквартирних будинках частину квартир викуповуватиме місцева влада й надаватиме їм статус соціального житла [10].

Соціальне житло в проекті Закону України "Про державне соціальне житло та кредитування" (далі – законопроект) – це житло, що будується (придбається) та безоплатно надається в користування громадянам України, які потребують соціального захисту, державою та органами місцевого самоврядування і яке відповідає архітектурно-типологічним нормам і санітарно-гігієнічним вимогам, визначеним державними будівельними нормами щодо такого житла.

В обох визначеннях окреслено категорію громадян, що мають право отримати таке житло. Це, зокрема, ті, що потребують соціального захисту.

Водночас тільки друге визначення містить характеристику суб'єктів правовідносин формування й використання соціального житла, які надають останнє відповідним

категоріям громадян. Це – держава й органи місцевого самоврядування. Хоча в самому Законі України "Про житловий фонд соціального призначення" (ст. 4–5) (далі – Закон) подана широка характеристика вищезгаданих суб'єктів.

Крім того, автори не погоджуються із закріпленням права органів місцевого самоврядування (ст. 9 Закону) встановлювати строки дії договорів соціального найму житла. Більш слушним є встановлення мінімального строку дії цього договору в Законі з правом продовжити його в разі збереження становища, що стало підставою отримання житла в ньому, або припинити у випадку, якщо рівень доходу громадянина-наймача дозволяє йому придбати житло самостійно чи за допомогою пільгових програм у власність, або житлова проблема такого наймача вирішена іншим шляхом (отримання житла в спадок, дарування тощо). Використання житла у фонді соціального призначення повинно бути цільовим. А в разі наявності можливості вирішити житлову проблему навряд чи кожен наймач звільнить займане жиле приміщення, не будучи зобов'язаний це зробити, а отже, матиме місце використання житла не за призначенням. Тому договір найму соціального житла повинен бути строковим із чітким визначенням підстав його припинення. Установлення мінімального строку дії договору є додатковою гарантією захисту прав наймачів за ним.

Отже, категорія "соціальне житло" є досить складною для розуміння та регулювання, оскільки має багато різних тлумачень. Соціальне житло – це житло, будівництво якого ведеться за кошти міста чи держави. Соціальне житло є власністю міста й надається безкоштовно найбіднішим верствам населення. Воно не може приватизовуватися, продаватися, здаватися в суборенду, передаватися в спадок.

Соціальне житло – це максимально економічне житло. Його не слід плутати з доступним житлом. Доступне житло – це житло, яке будується на державні субвенції, пільгові іпотечні кредити та надається споживачам за умови сплати ними першого внеску й виплати після вселення кредиту під невеликі відсотки на тривалий термін. Тобто доступне житло будується за кошти мешканців, і після повної сплати його вартості стає власністю цієї сім'ї.

Кілька років тому міністр будівництва Павло Качур дав точну й чітку характеристику соціальному житлу. За його словами, воно має бути настільки економічним, настільки простим і дешевим, щоб у сімей, які досить нормально заробляють, не з'явилося потреби й бажання в ньому проживати. За всіма параметрами соціальне житло має бути на межі гігієнічно-санітарного мінімуму.

За іншими думками із цього приводу, працюючі громадяни повинні мати можливість придбати житло в кредит. На думку п. Рибака, "радянська схема отримання житла полярно змінилася: якщо раніше молодий фахівець ставав на чергу і одержував квартиру через 20 років, то зараз людина повинна придбати житло в молодості й розраховуватися за нього наступні 20 років" [11].

Отже, соціальним житлом є житло, що перебуває в спеціальному житловому фонді соціального призначення та безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту. Таким житлом може бути квартира в багатоквартирному жилому будинку чи одноквартирний жилий будинок. Надається соціальне житло на підставі договору найму на певний строк. Соціальне житло не підлягає ні приватизації, ні продажу, ні відчуженню в будь-який інший спосіб. Його неможливо також передати в заставу. Отже, громадяни, яким надано соціальне житло, мають право лише на тимчасове користування ним згідно з договором найму, що укладається між наймачем соціального житла й відповідним органом місцевого самоврядування [12].

За користування соціальним житлом справляється плата, яка складається з плати за:

1) найм житла;

2) утримання жилих будинків і прибудинкових територій;

3) комунальні послуги [16].

У 2007 році Кабмін прийняв рішення, що норма площі на одного мешканця для соціального житла має бути не більше 14 кв. м загальної площі квартири. Міністерство регіонального розвитку та будівництва теж запропонувало встановити норму для соціального житла – 14 кв. м на особу [13]. Проте розрахунки фахівців показали, що коли взяти норму, яку запропонував Кабінет Міністрів, то квартира на одного мешканця має бути площею 14 кв. м. Це просто неймовірно погані умови проживання. І навіть для сім'ї з двох людей умови за такою нормою не будуть добрими. Ми вважаємо, що цю норму не можна механічно застосовувати. І не безпідставно.

Приміром, у "Концепції формування фонду соціального житла Львова" запропоновано, на основі розрахунків їхніх фахівців, іншу формулу розрахунку площі квартир для соціального житла: 10,5 кв. м на одного члена сім'ї та 13 кв. м на всю сім'ю. У межах тих ресурсів, що можна виділити на соціальне житло, ця формула дозволяє оптимізувати житлові умови всіх категорій сімей. Однокімнатні квартири будуть площею 23–24 кв. м, двокімнатні – 33–35 кв. м, трикімнатні – 44–46 кв. м, чотирикімнатні – 55 кв. м, п'ятикімнатні – 65 кв. м, шестикімнатні – 76 кв. м. У цілому за даними "Київміськбуду", потреба в соціальному житлі найближчими роками в Україні складе, як мінімум, 20 млн кв. м [13].

Економічність соціального житла, як основна його характеристика, досягається кількома способами одночасно. У Концепції пропонується ряд архітектурно-проектних, містобудівних, будівельних засобів.

Перш за все це стосується того, що земельні ділянки під забудову соціального житла місто має виділяти безкоштовно.

Планування забудови має бути дуже компактним – слід передбачати малі відстані між будинками, можлива відмова від низки господарських майданчиків або мінімальні розриви між будинками й цими майданчиками.

Є й виключно будівельні засоби зменшення вартості житла. Сьогодні великопанельне житло не користується популярністю в населення, але воно є суттєво дешевшим у порівнянні з тими будівельними системами, які застосовуються в комерційному будівництві. Думаємо, варто розглянути можливість реанімації великопанельного будівництва.

У тій самій Австрії, яку дехто з фахівців вважає еталоном будівництва в Європі, продовжують будувати панельні будинки. Вони виконують усі стіни, і зовнішні і внутрішні, з важкого бетону товщиною 16–18 сантиметрів. Будують коробку, знадвору обклеюють її пінопластом, фарбують. Із самого зовнішнього вигляду ви ніколи не скажете, що це панельний будинок. У той самий час це максимально дешево. Зокрема, експерти прийшли до висновку, що такі будинки мають бути не вищі чотирьох-п'яти поверхів. Дослідження показали, що кількість антисоціальних явищ – актів вандалізму, бандитизму – росте зі збільшенням поверховості. П'ятиповерхова забудова мала найнижчий рівень таких явищ, 5–9-поверхова – вищий, 9–14 – найвищий. Це засвідчили як опитування людей, так і статистика дільничних інспекторів. Те ж саме говорять і за кордоном. Для квартир соціального житла слід проектувати невеличкі спальні, для того щоб кожен член сім'ї, крім подружніх пар і дітей одної статі з невеликою віковою різницею, мав хай невеличку, але свою кімнатку. У Радянському Союзі протягом 30 років діяли норми й будувалися квартири, у яких найменша кімната на одну особу була 8 кв. м, на дві особи – 12 кв. м. Цього було абсолютно достатньо, і з цього повинні виходити нині. Зате кухня, на думку львівських фахівців, не має бути меншою ніж 15 кв. м. Тоді вона стає загальним вогнищем, що притягує всіх членів сім'ї. Сьогодні люди часто ламають у квартирах перегородки між кухнею й вітальнею, роблять спільний простір. Цей принцип і треба використати.

Якщо йти по лінії максимальної економії, тобто застосовувати всі запропоновані у вищезгаданій Концепції засоби, то 1 кв. м такого житла на сьогодні може коштувати на рівні 500 у. о., але ця цифра умовна, бо дуже багато буде залежати від ділянки. Наприклад, ділянка, яка пропонується для будівництва соціального житла нині – це торфовисько. Значить потрібно облаштовувати фундаменти, які можуть значно збільшити вартість житла. Тому, на наш погляд, головна економія буде не у вартості 1 кв. м, а в малометражних квартирах. Тобто вартість однокімнатної квартири буде, наприклад, в 1,5 раза меншою, ніж у традиційному житлі.

З іншого боку, сьогодні склалася така ситуація, що приватні забудовники віддають місту в якості 15% внеску на розвиток соціальної інфраструктури ті квартири, які їм найважче реалізувати. Наприклад, великі п'ятикімнатні квартири на верхніх поверхах. Інвестори віддають необхідний метраж, і таким чином виконують своє зобов'язання. Але ці квартири надзвичайно важко використати для соціального заселення.

Якщо б наперед проектувати маленькі квартири під соціальне житло, то багатьох проблем можна було б уникнути. Міста не мали б перевитрат площі під час заселення. На нашу думку, інвестор не мав би жодних проблем із реалізацією малих одно- і двокімнатних квартир, якщо збудувати цілий такий будинок. Частина б пішла на соціальне житло, а решту охоче б розкупили. На такі квартири є попит, зважаючи на рівень статків людей.

Законодавство каже, що перебування на квартирній черзі не є достатньою умовою, щоб сім'я могла претендувати на таке житло. Крім цієї умови, має бути врахований також дохід сім'ї. Він повинен бути меншим від суми прожиткового мінімуму та середньої вартості оренди квартир для конкретного регіону. Тим часом, в основному, на черзі перебувають ті люди, які не задоволені житловими умовами, тобто житлова площа на особу менша 5 кв. м.

Тому потрібне створення прозорих реєстрів і їх сепарація на окремі черги на соціальне житло, доступне житло, молодіжне, для військових тощо. Черга ж на соціальне житло має формуватися із врахуванням не тільки існуючих житлових умов сімей-черговиків, але й рівня їх матеріальних статків.

Крім цього, потрібно прийняти регіональні програми будівництва соціального житла, тому що Закон України "Про житловий фонд соціального призначення" і відповідні постанови не дають достатньо конкретики. Також це можливо через запровадження експерименту, пілотного проекту щодо формування фондів соціального призначення в кожному регіоні [14].

Проблемами соціального житла має займатися спеціальний орган при міській раді. Він має бути некомерційним, на бюджетному фінансуванні. Соціальне житлове будівництво має бути неприбутковим. Якщо тільки в цю справу вмішується прибуток, його вартість зростає. Це є ще одна вагома проблема й особливість розвитку соціального житла в Україні.

У сучасних умовах для забезпечення ефективності та результативності розвитку соціального житла необхідно також конкретизувати існуючі й обґрунтувати альтернативні методи його фінансування. При цьому нині базовими методами фінансування розвитку соціального житла переважно є: бюджетне фінансування, кредитування, самофінансування, інвестування. Найбільш поширеним методом фінансування є іпотечне кредитування, оскільки це найкращий варіант як для кредитора, так і для позичальника та власника нерухомості. Власник нерухомості отримує вигоду в результаті її продажу, кредитор – відсотки за наданий кредит, а позичальник – житло.

Своєю чергою, ефективність іпотечного кредитування в Україні визначається групою чинників, які істотно впливають на нього.

Фінансування житлового будівництва та соціального житла здійснюється за рахунок власних і залучених коштів, використовуючи традиційні та спеціальні (проектні) методи й механізми. Результати досліджень багатьох науковців дають підстави стверджувати, що найбільш продуктивними способами фінансування є створення корпоративних утворень у формі холдингів, фінансово-промислових груп, пайова участь у будівництві, іпотечне кредитування тощо. Тому методи фінансування будівництва соціального житла групують за ознаками винятковості, універсальності й інтеграційності.

Найбільший вплив на розвиток будівництва соціального житла мають такі фактори: відсоткові ставки за кредити; інвестиції; інфляція; податки; іпотечні кредити; доходи населення; попит на соціальне житло; науково-технічний прогрес; бюджетна політика; політичні обставини; законодавчі акти; міграційні процеси; рівень кваліфікації працівників, задіяних у розвитку соціального житла; доступність та вартість земельних ділянок; ціна будівельних матеріалів; конкуренція.

Експертний висновок щодо вирішення проблем фінансування будівництва соціального житла свідчить, що серед наведених вище факторів найбільший вплив на розвиток будівництва соціального житла мають п’ять факторів, а саме:

1) іпотечні кредити (11,5%);
2) попит на соціальне житло (10,6%);
3) доходи населення (10,4%);
4) обсяги інвестицій (10,2%);
5) відсоткові ставки за кредити (9,08%).

Варто зауважити, що з п’яти факторів, які найбільше впливають на обсяги будівництва соціального житла, чотири стосуються його фінансування (1, 3, 4, 5) [15].

Для розрахунку орієнтовної потреби в загальній площі житла для забезпечення незахищених категорій громадян слід застосовувати показники кількості сімей, які перебувають на квартирному обліку й користуються правом позачергового та першочергового одержання житла з урахуванням того, що близько 10 відсотків сімей спроможні виконувати зобов’язання за іпотечними житловими кредитами, наданими на умовах державного пільгового кредитування, та усередненої загальної площі квартири на сім’ю 54 кв. метри.

Загальна площа житла, що необхідне для забезпечення зазначених категорій громадян, становить близько 23839 тис. кв. метрів.

Обсяг фінансування розвитку соціального житла за рахунок коштів місцевих бюджетів повинен визначатися на підставі регіональних програм забезпечення таким житлом незахищених категорій громадян, що затверджуються органами місцевого самоврядування з урахуванням потреби в такому житлі та конкретних обсягів фінансування.

Орієнтовний обсяг фінансування за попередніми підрахунками, виходячи із середньої вартості будівництва житла, – 4,9 млрд. гривень щороку [1].

Спрямовані на будівництво соціального житла кошти доцільно консолідувати в єдиного замовника. Законодавче закріплення принципу квотування та резервування земельних ділянок для будівництва соціального житла надасть можливість його будувати за ціновими нормативами, установленими уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері містобудування й архітектури.

Дослідження показують, що досягнення позитивних результатів у сфері будівництва соціального житла найбільшою мірою залежить від стану його фінансування. Разом з тим на розвиток соціального житла та його фінансове забезпечення впливає цілий спектр чинників – економічних, соціальних, технічних, організаційних, інформаційних тощо. Кожен із наведених чинників діє в межах сфери соціального житла. При цьому, ступінь впливу кожного окремого чинника та можливості його регулювання залежать від середовища виникнення.

Висновки. Підбиваючи підсумки вищесказаного, окреслимо пріоритети в житловій політиці України. Насамперед, це введення нового Житлового кодексу, який дозволить вирішити багато наболілих питань і створити нормальне законодавче поле для збільшення привабливості житлово-комунальної сфери для інвестування та забезпечення ефективності використання наявного житлового фонду. Сьогодні нове будівництво ведеться в обсягах значно менших від потреби в житлі. Скажімо, порівняно з 1991 роком, житла вводиться в п'ять разів менше. Причому будують сьогодні житло в основному люди, які мають кошти, а найбільше потребують житла саме найменш забезпечені верстви населення – інваліди, ветерани, багатодітні родини. Основна причина – доходи громадян не дозволяють їм вирішувати свої житлові проблеми. Якби рівень їхніх доходів був вищим, то всі програми з будівництва житла, які сьогодні уряд намітив, знайшли б своє втілення й дали поштовх для розвитку економіки взагалі. Оскільки житлове будівництво якраз і є тим локомотивом, який міг би достатньо потужно вплинути на покращення загальноекономічної ситуації в країні. Щодо громадян, які бажають придбати чи побудувати житло за власні кошти, є декілька державних програм. Зокрема, існують декілька пільгових державних програм – молодіжна, "Власний дім" та інші, які дають змогу брати кредити для будівництва під невеликий відсоток. Є кілька комерційних програм житлового будівництва, зокрема, програма ХК "Київміськбуд" спільно з банком "Аркада", яка успішно виконується майже 7 років і має певні позитивні результати. Необхідно створити умови для того, щоб Державна програма реконструкції будинків перших масових серій забудови зрушила з місця. 74% усього житлового фонду сьогодні приватизовано, а законодавчо-нормативної бази, яка б чітко регламентувала, хто й за яких умов відповідає за поточний або капітальний ремонт цього житла, не вистачає. Тож найреальнішим шляхом відновлення цього житла може стати прихід приватного інвестора, який зможе подарувати цим будинкам друге життя, а наші громадяни таким чином поліпшать свої побутові умови.

Урахування всіх запропонованих у статті аспектів дасть змогу вдосконалити систему державного захисту незахищених категорій громадян і забезпечити соціальним житлом осіб, які перебували на квартирному обліку, що сприятиме поліпшенню рівня соціальної захищеності таких осіб шляхом створення умов для їх проживання відповідно до соціальних стандартів, підвищенню активності цієї частини населення в суспільному житті.

1. Про схвалення Концепції Державної програми "Соціальне житло" / Розпорядження КМУ від 3 вересня 2005 р. № 384-р [Електронний ресурс] //www.kmu.gov.ua.
2. Право соціального захисту. Становлення і розвиток в Україні : 4.4.10. Право на захист від убогості та соціального відчуження (ст. 30) [Електронний ресурс] // http://library4u.org.ua/book/173/5583.html.
3. Федосєєва Т. Процес формування та діяльності житлового фонду соціального призначення: окремі питання правового регулювання / Т. Федосєєва // Право України. – 2006. – № 2 [Електронний ресурс] // referaty.lviv.ua.
4. Закон України "Про житловий фонд соціального призначення' (реєстр. № 3386-2) [Електронний ресурс] // http //www. rada.gov.ua.
5. Проект Закону України "Про соціальне житло" (реєстр. № 3386) [Електронний ресурс] // http:// www.rada.gov.ua.
6. Проект Закону України "Про державне соціальне житло та кредитування" (реєстр. № 3386-1) [Електронний ресурс] // http //www.rada.gov.ua.
7. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону "Про державне соціальне житло та кредитування" (реєстр. № 3386-1) [Електронний ресурс] // http://www rada.gov.ua.
8. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України "Про соціальне житло" (реєстр. № 3386) [Електронний ресурс] // http//www.rada.gov.ua.
9. Україна ризикує перетворитися на країну "недобудов" [Електронний ресурс] //www.ukranews.com.
10. Будмайстер / Житлова політика: українські перспективи [Електронний ресурс] // stroymart.com.ua.
11. Рибак обіцяє соціальне житло з наступного року / 28 вересня 2007, 17:54/ [Електронний ресурс] // http://www.4post.com.ua/economics/25889.html.

12. Соціальне житло [Електронний ресурс] // http://pravo.prostir.ua.
13. Україна: Соціальне житло. Телеканал новин "24". – 20/08/2007 [Електронний ресурс] // www.24tv.com.ua.
14. Ігор Гнесь. 1 кв. м соціального житла коштуватиме десь 500 у. о. [Електронний ресурс] // zaxid.net.
15. Макроекономічне планування розвитку соціального житла в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03 [Електронний ресурс] / О. О. Пшик-Ковальська; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. – К., 2009. – С.8–9.
16. www.kmu.gov.ua.
17. gska2.rada.gov.ua.
18. Офіційний вісник України // www.ovu.com.ua.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, зав. кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника;

Луцик А.І. – кандидат економічних наук, доцент Тернопільського національного економічного університету.

ББК 65.26
УДК 336.76:352

Кульчицька Н.Є.

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕСТЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ МІСЦЕВИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНІ

Чортківський інститут
підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного
економічного університету,
Міністерство освіти і науки України,
48500, м. Чортків,
вул. С.Бандери, 46,
тел.: 20849, факс: 20849
e-mail: mazomo@rambler.ru

Анотація. У статті розкрито теоретико-практичні аспекти формування механізму функціонування стратегії регіонального розвитку в контексті місцевих запозичень.

Ключові слова: місцеві запозичення, облігації місцевої позики, органи місцевого самоврядування, місцеві гарантії, андерайтинг, місцевий борг.

Annotation. In the article the practical aspects of forming of mechanism of functioning of strategy of regional development are exposed in the context of the local borrowings.

Key words: local borrowings, bonds of local loan, organs of local self-government, local guarantees, anderrayting, local debt.

Вступ. Ринок місцевих запозичень у багатьох країнах з розвинутою ринковою економікою давно перетворився на вельми істотний сектор національного ринку капіталів, причому боргові зобов'язання деяких муніципалітетів також котируються на міжнародному фондовому ринку. Проекти, які реалізуються за рахунок залучених у такий спосіб коштів, позитивно впливають на місцеві громади, створюючи нові робочі місця, розвиваючи інфраструктуру, без якої неможливий розвиток конкурентно підприємницького середовища та підвищення соціальних стандартів.

Окремими аспектами розвитку місцевих запозичень займаються вчені: С.Буковинський, І.Бурковський, М.Бурмака, С.Верфолемєєв, П.Гайдуцький, В.Геєць, О.Ки-

риленко,Т.Ковальчук, В.Кравченко, І.Луніна, І.Чугунок. Свій внесок у розробку цих питань вніс О.Василик. Цікавими є розробки групи вчених Російської Федерації, зокрема, Н.Алексєєва. В.Барінова, К.Безсмертної, Т.Бондара, І.Костикова, А.Марченко, Є.Намсереєвої, С.Філя, Є.Чеканової, А.Шадріна. Значні проблеми досліджувалися вченими США, Франції, Великобританії, Німеччини та інших країн, зокрема, С.Фредеріком, Франком С.Фатоці, Роджером Лерой Мінгером, Ван Хаузом, Лоренсом Дж.Гітманом, Майклом Д.Джеком, Чарльзом Дж.Вулфелом, Кідуеллом, Річердом Л.Петерсеном, Резенбергом, Ж.Матуком, Р.Страйком, Б.Баталером, Дж.Фрідманом, С.Хадсоном-Вільсоном, Т.Стейметсом, Ф.Уіттом, І.Бернардом, Ж-К.Коллі.

Постановка завдання. У статті проаналізовано певні напрями розвитку ринку муніципальних запозичень і накреслено основні підвалини щодо побудови ефективного механізму із залучення ресурсів органами місцевого самоврядування.

Результати. З початку 90-х років спроможність муніципалітетів надавати ефективні та якісні послуги, а також здійснювати інвестиції в основні виробничі фонди знижувалася швидкими темпами. Відсутність інвестицій у нагально необхідні інфраструктури та муніципальні послуги обмежувала економічне зростання й призводила до зниження життєвого рівня та погіршення соціальних умов населення. Важливо було надати підтримку на місцевому рівні для відновлення інфраструктури й послуг.

Тому негайно потрібно реалізувати механізм ефективного розвитку територій у контексті місцевих позик, що надасть органам місцевого самоврядування можливість упроваджувати суспільно необхідні проекти, які вимагають значного фінансування, доступ до якого сьогодні обмежений для багатьох міст. Такі інвестиції сприятимуть удосконаленню місцевої інфраструктури, поліпшенню якості й розширенню асортименту послуг, що надаються населенню, і, зрештою, економічному зростанню на місцевому рівні. До того ж передбачена проектом система фінансування дозволить органам місцевого самоврядування відповідної територіальної громади швидко й ефективно визначати пріоритетні інвестиційні проекти та джерела й умови їх фінансування. Проект підтримуватиме відповідальне та раціональне витрачання кредитних коштів, отриманих під реалізацію кожного муніципального проекту, спрямованого на поліпшення добробуту всієї громади. Підвищення ефективності управління міжбюджетними відносинами також піде на користь усій державі, оскільки економічне зростання й макроекономічна стабільність визначаються якістю фіскального управління. Ще одна важлива мета проекту – продемонструвати фінансовим установам життєздатність комерційного кредитування органів місцевого самоврядування й сприяти розвиткові ринку місцевих запозичень.

Розвиток ринку муніципальних запозичень потребує певних умов, серед яких слід назвати:

- макроекономічні (ринок муніципальних запозичень є складовою частиною національного ринку капіталів, його стан і розвиток багато в чому визначаються макроекономічною, фіскальною та грошово-кредитною політикою. Очевидно, що муніципальні облігації, які є, як правило, інструментами з фіксованою доходністю, можуть бути привабливими для потенційних покупців лише за умови низьких рівнів інфляції);
- інституційні та регулятивні (розвиток ринку муніципальних запозичень потребує певної інституційно-правової системи, тобто місцева влада повинна мати певний інституційний потенціал організації та обслуговування місцевих позик);
- кредитні (кредитний рейтинг є фактично показником рівня довіри до місцевих органів влади; його отримання від відповідної агенції може стати істотним чинником здійснення місцевого запозичення);

- гарантійні (гарантії надаються інвесторам з боку місцевих органів влади й мають бути інструментом підвищення привабливості такої форми вкладання коштів для інвестора та зменшення вартості запозичень);
- фінансові (можливість використання місцевими органами влади різних фінансових інструментів і створення відповідних фінансових інститутів, у тому числі муніципальних фондів розвитку, муніципальних банків).

Вищенаведені умови сприятимуть прискоренню соціально-економічного розвитку певного регіону, його реструктуризації, реформуванню відносин власності, підвищенню самостійності в керуванні місцевим виробництвом та обмеженню монополізму на місцевих ринках.

Досвід розвинених країн свідчить, що місцеві органи влади не можуть нормально функціонувати, не випускаючи муніципальні облігаційні позики. Місцеві облігації є одним із головних інструментів, який дає можливість забезпечити грошовими коштами спорудження та утримання ряду об'єктів, функціонування яких має важливе значення для даної місцевості, наприклад, шкіл, парків, університетів, лікарень, місцевих електростанцій тощо, а також для фінансування різного роду місцевих проектів будівництва мостів, підприємств з переробки відходів, очисних споруд, насосних станцій, системи водозабезпечення та інших.

Можливість одержати значні додаткові фінансові ресурси для розвитку інфраструктури міст через випуск облігацій зумовлює високі темпи розвитку ринку місцевих цінних паперів, що приводить до поліпшення інвестиційного клімату регіонів для внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Крім того, до позитивних рис облігаційного місцевого запозичення можна віднести:

- зниження вартості облігацій місцевих позик;
- відсутність негативних перерозподільних ефектів;
- фінансування виробничих проектів;
- сприяння міжрегіональному руху капіталів;
- сприяння трансформації заощаджень населення в інвестиції.

Однак при наявності недосконалого законодавства та відсутності чіткої системи відповідальності органів місцевого самоврядування за формування та використання доходної частини місцевих бюджетів збільшення розмірів місцевого боргу може призвести до ряду негативних економічних наслідків, а саме:

- втягування місцевих бюджетів у стан перманентної заборгованості внаслідок неефективного використання залучених ресурсів і високої вартості запозичень;
- зростання соціальної напруги в регіонах через недостатнє фінансування базових соціальних потреб місцевих мешканців;
- ризик перекладання відповідальності за зобов'язаннями місцевих бюджетів на державний бюджет;
- погіршення інвестиційного клімату в країні та скорочення темпів приватного інвестування;
- у випадку невиконання зобов'язань за зовнішніми місцевими запозиченнями виникає загроза зниження міжнародної довіри до України та погіршення її кредитного рейтингу.

На даному етапі розвитку нашої держави існує низка чинників, що перешкоджають успішному функціонуванню вітчизняної системи місцевих запозичень. До них належать:

1) недостатньо розвинуті ринок місцевих запозичень і фінансовий ринок у цілому;
2) недосконала нормативно-правова база системи місцевих запозичень;
3) недостатність засобів для здійснення державою контролю за станом місцевого боргу та неповна прозорість операцій із місцевими запозиченнями й гарантіями не

дають змоги потенційним кредиторам ознайомитися з фінансовим станом відповідного органу місцевої влади;

4) касовий метод бюджетного обліку, що діє в Україні, не дає можливості отримувати повну й об'єктивну інформацію про фінансово-економічний стан позичальників;
5) дещо негативний вплив місцевих облігацій на загальну фінансову ситуацію в регіоні та в країні в цілому;
6) недовіра українського населення до будь-яких цінних паперів, що випускають органи влади. Найбільш популярним об'єктом приватних інвестицій досі залишається вільноконвертована валюта, лише невелика частина заощаджень населення надходить на фінансовий ринок.

За умов комплексного вирішення всіх вищезгаданих проблем з'явиться можливість істотного поліпшення ситуації з місцевими запозиченнями в Україні.

Розвиток інституту місцевих позик у нашій державі неможливий без ефективного формування системи місцевих фінансів, здатного перетворити територіальні громади з дотаційних на суб'єкти, які самостійно, за рахунок власних доходів спроможні розв'язувати будь-які соціально-економічні проблеми. Для цього необхідно збільшити частку власних надходжень у структурі місцевих бюджетів, розширити перелік місцевих податків і зборів, передати органам самоврядування ті інструменти, які фактично є місцевими (плата за землю, податок з власників транспортних засобів), а також ті фіскальні інструменти, які традиційно зараховуються в місцеві бюджети (податок з доходів фізичних осіб).

Окрім удосконалення системи місцевих фінансів, розвиток місцевих запозичень в Україні потребує вдосконалення фінансового ринку. Найбільш важливе завдання формування ринку облігацій місцевих позик нині полягає в створенні ліквідного ринкового інструменту, що має привабливі ринкові характеристики і в той самий час є ефективним інструментом залучення фінансових ресурсів у бюджет територіальної одиниці.

Для успішного функціонування ринку місцевих позик необхідна наявність добре розвинутої ринкової інфраструктури, насамперед незалежних рейтингових агентств і консалтингових фірм.

Важливою проблемою є подальше формування й розвиток оціночно-інформаційної системи ринку облігаційних позик, визнаною формою якої є рейтингова оцінка місцевих цінних паперів.

Залучення приватних коштів має будуватися на принципах економічної ефективності, а не соціальної доцільності. Зокрема, чинне бюджетне законодавство закріплює право на здійснення запозичень місцевими органами влади. Водночас Бюджетний кодекс України містить ряд обмежень на здійснення таких запозичень. Так, згідно зі ст. 16 БКУ виключно Верховна Рада Автономної Республіки Крим і міські ради мають право здійснювати внутрішні запозичення.

Бюджетне законодавство також чітко встановлює принцип персональної відповідальності за зобов'язаннями до місцевих бюджетів і закріплює, що держава не несе відповідальності за зобов'язаннями за запозиченнями до місцевих бюджетів.

Порядок здійснення запозичень до місцевих бюджетів установлює Кабінет Міністрів України відповідно до умов, визначених Бюджетним кодексом. У межах поставлених Бюджетним кодексом завдань Кабінет Міністрів України регламентував порядок здійснення запозичень до місцевих бюджетів, і муніципалітети офіційно дістали можливість проводити місцеві позики. Уряд України 24 лютого 2003 р. затвердив постанову "Про затвердження Порядку здійснення запозичень до місцевих бюджетів" № 207.

Завдяки цій постанові органи місцевої влади можуть "цивілізовано вирішувати багато проблем і не вимагати гроші у підприємців". Більше того, у них з'явилася мож-

ливість стати більш незалежними від центральної влади. Центральний бюджет безпосередньо пов'язаний майже із 700 місцевими бюджетами. Кожний з них тепер може виходити на ринок капіталу самостійно. Водночас, як уже зазначалося, Бюджетний кодекс установлює обмеження щодо здійснення зовнішніх і внутрішніх запозичень.

Позитивним кроком дозволу здійснювати місцеві запозичення є також створення додаткових сприятливих умов для розвитку підприємництва. Зокрема, для підприємницьких структур створюється можливість заробити, оскільки для проведення запозичень (залежно від виду) необхідні: лід-менеджер-банк, який організує видачу кредиту або проводить підготовчу роботу з метою випуску облігацій місцевої позики; юридичний радник, який зробить безпечним становище позичальника від виникнення юридичних неузгодженостей і помилок при підготовці запозичень; рейтингова агенція, яка надасть позичальникові свій висновок про його кредитоспроможність, що може істотно вплинути на кінцеву вартість запозичення; кредитори.

Згідно з постановою Кабміну від 24 лютого 2003 р. № 207 "Про затвердження Порядку здійснення запозичень до місцевих бюджетів" запроваджено ще два обмеження. Для здійснення запозичень потрібен висновок Міністерства фінансів щодо відповідності такого запозичення вимогам бюджетного законодавства. Для узгодження порядку місцевого запозичення, згідно із цією постановою, міська рада повинна направити до Мінфіну такі документи: проект рішення про здійснення запозичення; обґрунтування відповідності запозичення вимогам, установленим бюджетним законодавством щодо здатності виконати свої боргові зобов'язання; копії звіту про виконання відповідного місцевого бюджету за рік, що передує рокові, у якому ухвалено рішення про здійснення запозичення; інформацію про поточний стан виконання зобов'язань стосовно погашення місцевого боргу, а також про стан розрахунків за місцевим боргом за попередні 5 років; обґрунтування доходів бюджету розвитку спеціального фонду місцевого бюджету, які будуть спрямовані на погашення основної суми боргу протягом усього періоду його погашення; висновок рейтингового агентства щодо здатності міської ради вчасно й у повному обсязі здійснювати розрахунки за борговими зобов'язаннями.

Якщо здійснюється зовнішнє запозичення, необхідна довідка Держкомстату про чисельність населення міста, а також орган місцевого самоврядування повинен мати кредитний рейтинг рейтингової агенції. Такою вважається юридична особа (резидент або нерезидент), яка спеціалізується на наданні послуг визначення кредитного рейтингу й інформаційно-аналітичних послуг, пов'язаних із забезпеченням діяльності з визначення кредитних рейтингів. Агенція повинна мати розроблену шкалу, яка забезпечує однозначне тлумачення рейтингу; методологію визначення кредитного рейтингу, інформаційну інфраструктуру, достатню для ефективного збирання, обробки й аналізу даних; способи поширення інформації, достатні для належного оприлюднення певного кредитного рейтингу; проводити моніторинг подій, які можуть змінити кредитний рейтинг будь-якого об'єкта. Відповідність юридичної особи цим ознакам має бути підтверджена експертним висновком Світового банку, Міжнародного валютного фонду або Європейського банку реконструкції та розвитку. У проекті рішення про випуск позики емітент повинен зазначити всі її параметри й мету залучення коштів.

Успішність залучення додаткових фінансових ресурсів через облігаційні позики серед інших причин залежить від стану розвитку ринку муніципальних запозичень. Згідно із чинним законодавством роль органів місцевої влади в механізмі розміщення місцевих облігацій полягає у виконанні таких функцій:

- міська рада повинна прийняти рішення про випуск муніципальних цінних паперів;
- емітент визначає розмір позики та вид цінних паперів, строки випуску й погашення;

- за емітентом закріплюється відповідальність за облігаційну позику; емітент зобов'язаний провести реєстрацію емітованих цінних паперів у Державній комісії із цінних паперів і фондового ринку (ДКЦПФР);
- емітент укладає угоди: з комерційним банком на депозитарне обслуговування, з компанією-реєстратором щодо реєстрації укладених угод;
- емітент може (повинен) подати документи на фондову біржу для включення своїх цінних паперів у біржовий рейтинг та укласти угоду з фондовою біржею на реалізацію своїх паперів через посередників біржі для їх реалізації через торговий зал біржі й визначення реального курсу.

Сучасний розвиток муніципальних запозичень стримується недостатньо розвинутим фондовим ринком, слабкою інфраструктурою та відсутністю достатньої кількості фахівців. Для уникнення проблем розміщення місцевого запозичення органи місцевого самоврядування повинні ґрунтовно вивчати не тільки мету позики, перспективні напрями витрачання залучених ресурсів, але здійснювати дослідження груп потенційних інвесторів та особливості їх мотивації. Високий ризик роботи емітентів муніципальних позик на фондовому ринку може бути зменшений стратегією розміщення та управління запозиченнями, що будується на засадах системності.

Однією з важливих умов соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць є їх надійне та стабільне фінансове забезпечення. Проте останніми роками особливо актуальною стала проблема нестачі фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування та нестабільність їхніх доходних джерел. За таких умов вагомим чинником стабілізації економічної ситуації в регіонах має стати ефективне залучення додаткових грошових коштів шляхом випуску та розміщення боргових зобов'язань.

Процес визначення джерел формування фінансових ресурсів кожного регіону є чи не найскладнішим об'єктом управління з позиції як загальнодержавної, так і регіональної політики. Зважаючи на ситуацію, яка склалася сьогодні, місцевим органам влади значно бракує фінансових ресурсів для виконання покладених на них функцій. Потреба в додаткових джерелах фінансових ресурсів примушує органи місцевого самоврядування використовувати зовнішні джерела фінансування, випускати позики, брати кредити та шукати нові джерела, нетрадиційні форми залучення фінансових ресурсів. Проте якщо розглянути з іншого боку наявність дефіциту фінансових ресурсів, то слід відзначити, що саме по собі це явище не є негативним чинником. Його можна розглядати з позиції спроможності джерел покриття дефіциту. Так, наприклад, якщо припустити, що певна адміністративно-територіальна одиниця може профінансувати дефіцит фінансових ресурсів за рахунок ресурсозабезпечених позик, які не вимагають застосування систематичного рефінансування, то дефіцит у такому випадку буде не лише допустимим, але й необхідним засобом, за допомогою якого відбуватиметься стимулювання регіонального розвитку. При цьому треба відмітити, що найефективнішим засобом управління збалансованості бюджету адміністративної одиниці можуть стати місцеві позики, при яких погашення здійснюватиметься за рахунок доходів, одержаних від проведення конкретного заходу, що і є об'єктом капітального фінансування.

Динаміка зовнішніх позик у цілому характеризується стабільністю. Здійснення зовнішніх запозичень в Україні зумовлене великими потребами міст у фінансових ресурсах. У сфері зовнішніх запозичень одним з основних джерел, за рахунок яких може відбуватися формування фінансових ресурсів на місцевому рівні, є місцеві позики.

Місцеві позики є нетрадиційним джерелом залучення фінансових ресурсів у місцевий бюджет для зміцнення фінансової самостійності місцевого самоврядування та прогресивним механізмом інвестиційної й грошово-кредитної політики в руках держави. Використовуючи такий механізм, державні органи можуть впливати на регіо-

нальну політику шляхом мобілізації заощаджень і накопичень суб'єктів господарювання, головна мета яких реалізація соціально-інвестиційних програм на місцевому рівні.

Згідно зі світовою практикою до муніципальних позик слід віднести боргові цінні папери, термін обігу яких більше одного року. Результатом розвитку муніципальних позик у зарубіжних країнах є посилення ролі місцевих органів влади у сфері позикових відносин не як безпосередніх учасників, а як гарантів реалізації регіональних проектів. Муніципальні позики є формою внутрішнього державного кредиту. Вони можуть виступати в трьох основних формах: банківський кредит; вексельна позика; облігаційна позика.

Дохід з облігаційних позик регіональних і місцевих органів влади в країнах з розвиненою ринковою економікою може виплачуватися в різноманітних формах: грошовій, натуральній чи у вигляді розіграшу призів.

У країнах Європейського Союзу позикова діяльність органів місцевого самоврядування здійснюється між контролем органів державної влади, але з різним ступенем підконтрольності. В основному це відображається в праві випуску муніципальних облігацій.

Нині в Україні місцеві позики широко не використовуються органами місцевого самоврядування, однак у майбутньому можуть стати важливим джерелом, за рахунок якого відбувається поповнення фінансовими ресурсами дохідної частини місцевих бюджетів.

Розвиток ринку місцевих облігацій знаходиться на етапі відродження, адже негативний досвід випуску попередніх років і ще недостатньо сформована нормативно-правова база практично призвели до того, що за минулі роки в Україні не зареєстровано жодного випуску місцевих облігацій.

До основних причин, що негативно вплинули на розвиток муніципальних облігаційних позик, можна також віднести:

- невідпрацьованість схем облігаційних позик у зв'язку з відсутністю досвіду, чіткості в інвестиційних планах емітентів і через неправильну оцінку поточної ситуації в регіоні;
- непередбачуваність (нестабільність) економічної та політичної ситуації в країні (загальний фактор системного ризику для емітента й інвесторів), основних макроекономічних показників і фінансових індикаторів;
- нерозвиненість інфраструктури й регіональних фондових ринків і, як наслідок, великі трансакційні витрати;
- відсутність механізму захисту прав кредиторів з контролю за цільовим використанням позикових коштів, управління коштами резервних фондів позик, що веде до їх неефективного та/або неправомірного використання;
- відсутність розвиненої системи моніторингу реалізації інвестиційних проектів та оцінки величини кредитних ризиків за ними;
- низьку ліквідність системи гарантій, що надаються органами місцевого самоврядування за своїми позиками, відсутність інституту андерайтингу;
- невиконання судових рішень з виплати боргів емітентів інвесторам;
- незначний інвестиційний потенціал основної маси населення, відсутність довіри населення до інструментів ринку цінних паперів і нестачу оборотного капіталу в юридичних осіб;
- низьку ліквідність облігацій органів місцевого самоврядування;
- обмеженість розміщення облігаційної позики територією регіону, складність із виходом на зовнішні фінансові ринки та із залученням коштів інвесторів-нерезидентів;

- низький рівень організації рекламної кампанії, невиправдано висока вартість реклами;
- відсутність в емітента практичного досвіду випуску цінних паперів (наприклад, невміння правильно виділити сегменти ринку, де буде розміщуватися випуск облігацій, і категорії інвесторів, для яких призначений випуск, невідпрацьовану систему андерайтингу);
- відсутність методичних матеріалів з організації емісії облігацій;
- відсутність нормативних актів питань регулювання випуску паперів органами місцевого самоврядування, стандартів підготовки та реєстрації проспектів емісії, стандартів розкриття інформації про цільове використання залучених коштів;
- недосконаліть проспектів емісії облігацій і, як наслідок цього, необґрунтованість бізнес-планів, відповідність часу, на який емітовано облігації, і строку окупності проектів, непродуманість механізму використання коштів, залучених у результаті розміщення облігаційних позик.

Проте вирішивши ці проблеми й підвищивши зацікавленість місцевої влади та громадськості до питання випуску облігацій, можливо використати потенціал регіону для фінансування надзвичайно важливих проектів. Регіони з високою й середньою інвестиційною привабливістю можуть і повинні самі себе “витягти” з інвестиційного провалу.

У цих регіонах є об’єктивні умови для залучення капіталу з гарними перспективами його ефективного застосування. Для реалізації цих можливостей необхідне найшвидше та всебічне законодавче забезпечення функціонування фінансового облігаційного ринку поряд, звичайно, з такими загальноукраїнськими умовами, як підтримка низького рівня інфляції й забезпечення політичної стабільності в країні. Потрібна активна державна політика з податкового та іншого стимулювання інвестиційної діяльності, у тому числі й особливо з боку регіональних органів державної влади, можливості якої в цьому відношенні недооцінюються й використовуються недостатньо.

Для підвищення ефективності подальшого використання таких позик велике значення мають:

1) наявність комплексної стратегії розвитку регіону на тривалий період і визначення надійних засобів гарантії за зобов’язаннями;
2) забезпечення прозорості й ефективності управління боргом;
3) отримання кредитного рейтингу;
4) наявність перспективних інвестиційних проектів.

При цьому механізм місцевих запозичень повинен бути скорегований у світлі таких заходів:

- запровадження дострокового викупу та погашення облігацій на вторинному ринку;
- розробка ефективних механізмів управління грошовими потоками інвесторів залежно від ситуації, що склалася на фінансових ринках;
- поступова зміна структури облігаційних позик на користь довгострокових облігацій, що має знизити навантаження на поточні бюджетні витрати; для того щоб облігації муніципальної позики стали справжніми каталізаторами інвестиційної активності та фактором промислового піднесення регіонів, а не тільки виконували роль джерела фінансування поточних невиробничих витрат місцевих бюджетів, необхідно законодавчо встановити такі умови, при яких би збільшувалися обсяги довгострокових облігаційних позик;
- зниження прибутковості за облігаціями до рівня невеликого перевищення темпів інфляції, що повинно компенсуватися надійністю місцевих облігацій, які є одним з видів державних цінних паперів;

- забезпечення інформаційної відкритості ринку муніципальних цінних паперів;
- створення регіональних комерційних банків і їхнє залучення в місцеві інвестиційні проекти до здійснення андерайтингу за облігаціями місцевих позик, крім того, доцільним було б створення спеціалізованого банку економічного розвитку регіону, діяльність якого мала б спрямування на підтримку регіональних інвестиційних проектів і сприяння випуску муніципальних облігацій.

Висновки. Отже, комплексна реалізація системи розглянутих заходів може сприяти формуванню належних умов щодо ефективного залучення грошових ресурсів до місцевого сектора й використанню місцевими органами облігацій як повноцінного інструмента економічного регулювання сприяння розвитку регіону.

Дуже важливо, щоб емітент здійснював випуск облігацій у рамках відповідного правового поля й інвестори мали надійні гарантії погашення, а держава законодавчо регулювала випуск облігацій і даний сегмент фондового ринку успішно розвивався, адже "ці фінансові інструменти роблять ринок цивілізованішим".

1. Кравченко В. І. Фінанси місцевих органів влади : монографія / В. І. Кравченко; Нац. ін.-т стратегічних досліджень. – К. : 1996. – 106 с.
2. Кравченко В. І. Фінанси місцевих органів влади України: основні поняття і терміни / В. І. Кравченко // Зб. наук. праць НДФІ при Міністерстві фінансів України. – К., 1996. – Вип. 2. – 60 с.
3. Кравченко В. І. Фінанси місцевих органів влади України: основи теорії та практики / В. І. Кравченко; НДФІ при Міністерстві фінансів України. – К., 1997. – 276 с.
4. Місцеві бюджети, податки і збори : закон, практика, проблеми. – К. : Парламентське вид-во, 2000. – 232 с.
5. Муниципальное право : учебное пособие / [под. ред. А. Н. Коваленко]. – М. : Новый юрист, 1997. – 432 с.
6. Муниципальный менеджмент : учебное пособие / [под ред. Т. Т. Морозовой]. – М. : ЮНИТИ, 1997. – 263 с.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, зав. кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Бидик А.Г. – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічних наук Чортківського інституту підприємництва і бізнесу Тернопільського національного університету.

УДК 364.48
ББК 65.9(2)

Лісовий А.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНЕ РЕФОРМУВАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Національний університет
Державної податкової служби України,
Державна податкова адміністрація України,
08201, м. Ірпінь,
вул. К. Маркса, 31,
тел. 0459757571

Анотація. У статті визначено основні проблеми, напрями, рівні й етапи реформування територіальної організації влади в Україні, обґрунтовано впровадження дворівневої системи адміністративно-територіального поділу, розроблено пропозиції щодо першого етапу реформи – розукрупнення областей на нові адміністративно-територіальні утворення – округи.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, громада, район, область, регіон.

Annotation. Basic problems, directions, levels and stages of reformation of territorial organization of power in Ukraine are definite in the article, introduction of the two-tier system of administrative territorial division is grounded, suggestions in relation to the first stage of reform are developed – breaking up into smaller units of regions on new administrative territorial educations is districts.

Key words: administrative territorial reform, community, district, region.

Вступ. Адміністративно-територіальний устрій держави є основою забезпечення її територіальної цілісності, ефективного використання ресурсного потенціалу для збалансованого та динамічного соціально-економічного розвитку як держави в цілому, так і кожної її території зокрема. Реформа адміністративно-територіального устрою нашої держави має створити систему управління місцевим і регіональним розвитком, яка б гарантувала ефективне використання наявного економічного потенціалу для підвищення рівня життя громадян і забезпечення динамічного розвитку адміністративно-територіальних утворень і країни в цілому.

Після прийняття Конституції України Верховна Рада, Президент і Кабінет Міністрів здійснили ряд заходів, спрямованих на реформування адміністративно-територіального устрою та фінансового забезпечення територіальної організації влади. У 1997–2009 рр. ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" та близько десятка інших законів з питань місцевого й регіонального розвитку, Бюджетний і Земельний кодекси України. Указами Президента України затверджені Концепція адміністративної реформи, Концепція державної регіональної політики та Програма державної підтримки розвитку місцевого самоврядування України.

Але здійснені заходи не забезпечили належного рівня місцевого управління та суттєвого підвищення рівня життя громадян України, особливо сільського населення. У цілому сучасний стан місцевого розвитку характеризується низьким рівнем фінансового, матеріального, кадрового та інших видів ресурсного забезпечення, що необхідні для виконання завдань і повноважень місцевого самоврядування; кризою соціальної інфраструктури (занепад житлово-комунального господарства, охорони здоров'я, освіти, культури); поглибленням диспропорцій у соціально-економічному стані територіальних громад; невирішеністю актуальних питань реформування системи адміністративно-територіального устрою України.

Вітчизняні вчені мають вагомий науковий доробок у питаннях реформування адміністративно-територіального устрою. Розробка методологічних і методичних засад адміністративно-територіальної реформи знайшла відображення в працях І.Коліушка, О.Невелєва, В.Негоди, В.Нудельмана, С.Пирожкова, М.Пухтинського, В.Яцуби [1–7]. Але, незважаючи на їх вагомий внесок, в адміністративно-територіальному устрої нашої держави неврегульованими залишаються такі проблеми:

1. Значні диспропорції адміністративно-територіальних одиниць за площею та населенням (найбільша за площею Одеська область (33,2 тис. км^2) переважає найменшу – Чернівецьку (8,1 тис. км^2) більш ніж у чотири рази; а найбільша за населенням Донецька область (4,7 млн) переважає найменшу – Чернівецьку (0,9 млн) більш ніж у п'ять разів; аналогічна ситуація на рівні адміністративних районів: найбільший район Харківський – 183,3 тис. населення, а найменший – Коломацький (Харківської області) – 8,2 тис.)[1].
2. Віддаленість органів влади від споживачів їх послуг:

[1] За внутрішніми даними Держкомстату станом на 01.01.2008 р.

- значна кількість населених пунктів суттєво віддалена від органів влади своїх адміністративно-територіальних одиниць (122 районних центри (з 490) віддалені від обласних центрів на відстань понад 100 км; 2,3 тис. сіл розташовані на відстані більше 10 км від найближчих органів влади – сільських рад; понад 5 тис. сіл не мають жодного управлінського підрозділу);
- деякі території просторово не сполучаються з адміністративними центрами своїх адміністративно-територіальних одиниць (переважна частина Черкаської області розташована на правому березі Дніпра, але три її райони – на лівобережжі; м. Славутич просторово розташоване в Чернігівській області, але адміністративно знаходиться в Київській і т. д.;
- часто органи влади знаходяться за межами своїх адміністративно-територіальних одиниць (усі міста обласного значення залишаються районними центрами, тому районні органи влади знаходяться поза межами своїх районів – на території міст, рівних цим районам за статусом (тобто в сусідній адміністративно-територіальній одиниці). Там знаходяться й центральні об'єкти соціально-побутової інфраструктури районів (центральні районні лікарні, бібліотеки, будинки культури тощо). Користувачами послуг цих установ переважно є мешканці міст обласного значення, а утримуються вони з районних бюджетів) [8].

3. Перебування значної кількості населених пунктів в адміністра-тивних межах інших населених пунктів (м. Інкерман, смт Кача та ще 29 сільських поселень входять до складу Севастополя; селища Ворзель, Гостомель, Коцюбинське входять до складу міста Ірпінь Київської області; в Україні до складу міст обласного значення входять понад 500 інших населених пунктів, а до складу міст районного значення – майже 1,4 тис. сіл і селищ).
4. Розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на місцях, що постійно призводить до виникнення конфліктних ситуацій.

Постановка завдання. Тому метою статті є розробка основних засад адміністративно-територіальної реформи, визначення напрямів, рівнів та етапів реформування адміністративно-територіального устрою України, упровадження заходів, які хоча б частково вирішували вказані вище проблеми.

Результати. Наявна система адміністративно-територіального устрою є бар'єром для подальшої бюджетної децентралізації та розвитку місцевого самоврядування. Досвід європейських держав свідчить, що реформування систем адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування не може бути роз'єднано в часі. Адміністративно-територіальна реформа найтісніше пов'язана з процесом децентралізації, яка є змістом реформи місцевого самоврядування для Європи. Децентралізація державного управління – це розширення повноважень місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування за рахунок повноважень центральних органів виконавчої влади з метою підвищення ефективності управління та найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів.

Найкращим прикладом для України є досвід її найближчих сусідів. Так, польська реформа самоврядування, що здійснена ще на початку 1990-х років, є неоціненною ілюстрацією майбутньої поведінки нашої держави. Ось що пише про наслідки тієї реформи відомий польський публіцист С.Братковський: "Місцеве самоврядування, надаючи самостійність ґмінам, вивільнило динамізм та енергію, на які ніхто не сподівався. Малі містечка, тепер чисті й освітлені, змінювали свій вигляд з місяця в місяць; вже за рік Польща стала іншою країною" [7].

Віктор Ніжнянський – перша фігура в розробці, просуванні та впровадженні адміністративно-територіальної реформи в Словаччині каже: "Сільські старости внаслідок

реформи мають на 20% більше фінансових ресурсів порівняно з часами до реформи. Це по-перше. По-друге – вони мають більше власних ресурсів. Отже, вони незалежні. Мають вже 50% власних доходів і не залежать від дотацій з державного бюджету. До реформи власні доходи становили 6%" [9].

Рівень бюджетного забезпечення місцевого самоврядування (в євро на душу населення на рік) становить у Швеції – 2500, у Чехії та Польщі – близько 1600, в Україні – трохи понад 100. Причому, коли в столичному Києві ця цифра сягає майже 400 євро, то в обласному центрі Хмельницькому – 20, а в районному Старокостянтинові – 8. При цьому левову частку витрат місцевих бюджетів становлять освіта (35%), охорона здоров'я (25%), соціальний захист (24%) – тобто те, що за своєю природою є функцією державної влади. Якщо вага соціально спрямованих видатків місцевих бюджетів перевищує 85%, то Державного бюджету України – складає лишень близько третини. Отже, держава свідомо перекладає тягар найскладніших проблем на місцеве самоврядування, зовсім не дбаючи про те, чи зможе воно з ним упоратися [7].

Згідно зі статтею 2 проекту Закону України "Про територіальний устрій України" мета адміністративно-територіальної реформи полягає в максимальному наближенні влади до споживачів управлінських послуг, необхідності оптимізації системи державного управління, потребі вирівнювання соціально-економічного розвитку та розвитку інфраструктури територій. Тому одним із фундаментальних положень державної політики у сфері адміністративно-територіального устрою є "децентралізація у здійсненні місцевого самоврядування та виконавчої влади" [10].

Але, на нашу думку, практична реалізація положень цього законопроекту призведе до ще більшої централізації влади. Оскільки мінімальний розмір громади передбачається 5000 людей, то об'єднуватися в громади будуть не 2–3 села, а, як правило, близько десяти населених пунктів, тому що середній розмір українського села – 515 мешканців (на 28,5 тис. сільських поселень – 14,7 млн сільських жителів). Отже, така громада по суті стає міні-районом і про досяжність споживачів до основних послуг у межах 2–3 км не може бути навіть мови. Таким чином:

- реально місцева влада стане менш доступною для членів громади, бо вирішення будь-якого побутового питання вимагатиме поїздки до центру громади;
- жителі більшості сіл позбавляться права на створення власної системи місцевого самоврядування;
- мешканці різних сіл змушені будуть постійно узгоджувати свої інтереси, що може перетворюватися на джерело постійної напруги;
- управління такою громадою стане менш оперативним і більш затратним.

Створення таких громад оправдано, якщо більшість послуг, які тепер надають сільські ради, надаватимуть сільські старости (голови), які одночасно будуть депутатами ради громади. Для їх діяльності не потрібно спеціального приміщення, лише невелике матеріальне утримання. Ще однією необхідною умовою формування громад є перехід районних послуг на рівень громади. У такому випадку пропонуємо ліквідувати не тільки районні державні адміністрації, а також і районні ради, тобто фактично ліквідувати районний рівень управління взагалі.

Рекомендуємо формувати дворівневу схему адміністративно-територіального устрою, утворивши близько 50–60 земель чи округ (мініобластей) і 3000–3500 громад (міні-районів). Тобто більшість областей необхідно буде поділити на менші адміністративні утворення. Це дасть змогу позбутися диспропорцій між сучасними областями щодо території та кількості населення. Поділ областей на нові адміністративно-територіальні утворення – землі (округи) вирішує також проблему ексцентричного розміщення обласних центрів. З 24 областей у 18 центри розміщені ексцентрично. Оскільки

ми повинні забезпечити транспортну досяжність до обласного центру не більше 1,5 години, то саме поділ областей на землі (округи) дозволить вирішити цю проблему.

Згідно з нашими пропозиціями в Україні відбудеться реальна децентралізація влади та наближення її до людей. Відбудеться розукрупнення сучасних областей і районів: землі чи округи, що виникнуть на місці областей, будуть, за сучасними мірками, міні-областями, а громади стануть міні-районами. Замість сільської ради, до якої часто треба було йти в сусіднє село 5–10 км, у кожному селі працюватиме сільський староста чи голова, через якого можна буде вирішити більшість нагальних потреб сільських мешканців. Він має не стільки керувати селом (це буде прерогативою ради громади – колективного органу, де сільський староста буде представляти інтереси села як депутат), скільки служити людям ланкою сполучення з владою громади та державними органами, розміщеними в центрі громади (передати заяву дільничному міліціонеру чи раді громади, узяти довідку в інспектора податкової служби чи працівника пенсійного фонду і т. д.)

Районна ланка управління, на нашу думку, не потрібна зовсім, оскільки в нових умовах громади будуть незалежними й непідпорядкованими вищим радам, їх повноваження й обов'язки будуть чітко розмежовані, а досяжність до окружних (обласних) контролюючих органів у межах 1–1,5 години виключає необхідність існування подібних районних органів. Адже з теорії управління відомо, що чим менше ланок передавання управлінських рішень зверху вниз і зворотної інформації знизу вверх тим краще. Закид про те, що теорія управління рекомендує оптимальну норму – десять об'єктів на одного суб'єкта управління, а в новій області (окрузі) їх буде понад 50, ми відкидаємо тому, що, по-перше, громади будуть непідпорядковані ні обласним радам, ні обласним державним адміністраціям (тобто власне процес управління як такий відсутній), а по-друге, звітність перед обласними органами влади щодо податків, статистики, виконання законодавства та інших напрямків значно полегшується з розвитком засобів зв'язку, мережі Інтернет і сучасної оргтехніки.

Зважаючи на те, що більшість населення (особливо сільське) є консервативним і з пересторогою ставиться до будь-яких реформ, то пропагувати адміністративно-територіальну реформу необхідно не як об'єднання сіл у громади й укрупнення районів, що спостерігалось у 2005 р., а саме як процес розукрупнення: поділ областей на землі (округи), а районів – на громади. Зрештою, нові назви адміністративно-територіальних одиниць "земля", "округа", "громада" є не принциповими, можна залишити традиційні "область" і "район", але вони будуть значно менші за площею та населенням ніж раніше. Таке пропагування реформи буде дієвішим, адже кожен мешканець села зацікавлений у тому, щоб його село (чи сусіднє) стало адміністративним центром нового району, а новий обласний центр став також значно ближчим (не більше 50–70 км). Крім того, у такому пропагуванні акцент має робитися також на те, що паралельно проведена бюджетна реформа дасть новим адміністративно-територіальним утворенням значно більше грошових коштів на розвиток соціальної сфери.

Для забезпечення перенесення з районного рівня управління на рівень громади діяльності територіальних органів міліції, пожежної служби, охорони здоров'я, освіти, пенсійного фонду, податкової інспекції, інших органів, а також забезпечення розвитку управлінської та соціальної інфраструктури необхідні надзвичайно великі кошти. Якщо витрати лише на перший етап адміністративно-територіальної реформи в Польщі оцінюються у 20 млрд дол. США, то, порівнюючи площу, чисельність населення та стан соціальної інфраструктури, Україні необхідно близько 30–40 млрд доларів. Зіставляючи цю суму з обсягами річного бюджету, приходимо до висновку, що адміністративно-територіальна реформа в Україні не може бути одномоментною, як мінімум на неї необхідно 4–8 років.

Тому пропонуємо проводити адміністративно-територіальну реформу у два етапи: під місцеві вибори 2014 і 2018 років.

Більшість учених [1–7], що займаються цією проблемою, пропонують на першому етапі реформ створити громади, поступово протягом кількох років наповнювати їх об'єктами соціальної інфраструктури, підготувати приміщення, кадри й тільки потім приступити до реформування районів та областей.

Ми рекомендуємо почати саме з розукрупнення областей.

По-перше, якщо почати реформу із створення громад, то виникне проблема кадрів. Причому проблема подвійна: спочатку – де взяти кваліфіковані кадри в сільській громаді чисельністю 5000 жителів, а потім – куди працевлаштувати звільнених при ліквідації районних адміністрацій і рад спеціалістів. Адже ці процеси протікатимуть не одночасно, а з інтервалом у п'ять років. Ми ж рекомендуємо ділити область чи район на менші адміністративно-територіальні утворення, відповідно більшість спеціалістів та управлінців нових областей і районів (громад) будуть не звільнені з попереднього місця роботи, а переведені із збереженням стажу на подібну, а в більшості випадків, вищу посаду (наприклад заступник начальника управління статистики очолить відповідне управління в новій області). Це люди, які мають професійний досвід і знають проблеми та специфіку саме цієї області чи громади завдяки своїм попереднім службовим обов'язкам. Більшість кваліфікованих кадрів з обласних державних адміністрацій перейдуть працювати у виконкоми обласних рад, а за держадміністраціями залишаться в основному контролюючі функції.

По-друге, якщо почати реформування знизу, то хто має організовувати створення громад та управляти цим процесом? Досвід 2005 р. показав, що ініціативна група на чолі з віце-прем'єром, навіть при великому бажанні, не зможе цього здійснити. Районні керівники не тільки не зацікавлені в мобільності створення та ефективності діяльності громад, а навіть, навпаки, активно протидіють цим процесам, адже після початку стійкої діяльності мережі громад вони будуть звільнені. При такому стимулюванні іншої поведінки від них очікувати не варто. Якщо ж, згідно з нашими пропозиціями, почати реформування зверху, то вибрані народом і призначені Президентом керівники нових областей будуть зацікавлені в проведенні реформи, власне для якої й завдяки якій вони й отримали свої посади. Аналогічні стимули діятимуть і на другому етапі адміністративно-територіальної реформи при створенні громад (міні-районів).

По-третє, розукрупнення областей не вимагатиме значних коштів. Збільшення управлінських штатів, установлення нових меж областей, витрати органів державної статистики та інші подібні витрати на першому етапі реформи ми оцінюємо в 5–10 млрд грн, тобто цілком посильна сума навіть для річного бюджету держави. До наступних місцевих виборів (і, відповідно, другого етапу реформи) ще залишиться понад чотири роки, протягом яких держава в особі виконавчих комітетів обласних (окружних) рад під наглядом обласних державних адміністрацій поступово наповнюватиме центри майбутніх нових громад об'єктами соціальної інфраструктури, готуватиме приміщення, кадри й лише потім можна буде приступити до ліквідації районів. При цьому більшість районних органів управління та контролю передбачається перевести на рівень громад (міні-районів).

Проаналізувавши територію та населення 490 адміністративних районів і 179 міст обласного значення, а також ураховуючи природні обмеження (гори, річки, водосховища, лимани) та шляхи сполучення, нами пропонується створити 52 округи (міні-області) та 8 міст-регіонів (табл. 1).

Таблиця 1

Адміністративно-територіальний поділ України на області (округи) та міста-регіони (проект)

АРК та області за діючим адміністративно-територіальним устроєм	Області (округи) та міста-регіони за пропонованим адміністративно-територіальним поділом	Населення, тис. чол.		Територія, тис. км^2
		всього	сільське	
Автономна Республіка Крим	Євпаторійська	506,6	246,2	9,8
	Сімферопольська	892,5	258,0	6,8
	Феодосійська	578,0	228,1	9,6
Вінницька	Вінницька	875,0	316,9	9,7
	Тульчинська	655,5	461,1	13,9
Волинська	Ковельська	531,5	288,8	12,7
	Луцька	600,6	293,2	9,6
Дніпропетровська	м. Дніпропетровськ	1122,3	41,3	1,8
	Дніпродзержинська	828,2	175,6	11,1
	Криворізька	946,2	163,8	9,9
	Павлоградська	611,3	237,4	13,4
Донецька	м. Донецьк	1414,4	3,3	1,0
	Єнакіївська	1280,9	127,8	7,7
	Краматорська	998,8	123,8	8,0
	Маріупольська	886,5	185,1	9,8
Житомирська	Житомирська	813,0	317,4	12,7
	Коростенська	504,1	248,7	17,1
Закарпатська	Закарпатська	981,6	601,6	9,1
Запорізька	м. Запоріжжя	848,9	-	1,7
	Мелітопольська	507,6	…	11,2
	Токмацька	529,0	…	15,5
Івано-Франківська	Івано-Франківська	890,4	452,5	8,4
	Коломийська	918,8	637,5	11,7
Київська	Березанська	605,6	308,3	11,0
	Білоцерківська	632,5	239,8	9,4
	Бородянська	648,4	265,8	12,0
Кіровоградська	Кіровоградська	635,1	162,7	14,4
Луганська	Луганська	1149,6	76,5	6,1
	Сєвєродонецька	590,9	159,4	13,6
	Стахановська	641,4	86,4	7,0
Львівська	м. Львів	873,4	96,0	1,1
	Дрогобицька	952,9	509,0	10,2
	Червоноградська	742,1	414,6	10,5
Миколаївська	Миколаївська	807,8	191,7	11,1
Полтавська	Кременчуцька	676,2	182,5	10,6
	Миргородська	527,1	224,5	14,5
	Полтавська	563,9	188,7	7,7

Продовж. табл. 1

Одеська	м. Одеса	1006,5	-	0,2
	Ізмаїльська	586,2	338,5	13,2
	Котовська	549,5	285,1	15,9
	Южненська	567,7	326,1	13,6
Рівненська	Рівненська	743,4	290,3	7,9
	Сарненська	499,6	331,4	13,4
Сумська	Конотопська	597,4	227,4	15,4
	Сумська	674,0	218,2	11,6
Тернопільська	Тернопільська	785,7	394,0	8,8
Харківська	м. Харків	1740,3	89,0	2,6
	Первомайська	546,8	253,7	14,8
	Чугуївська	525,0	234,2	14,0
Херсонська	Каховська	517,1	240,7	18,1
	Херсонська	627,0	212,8	11,2
Хмельницька	Кам'янець-Подільська	604,9	375,4	9,4
	Хмельницька	831,2	345,0	12,2
Черкаська	Уманська	572,1	309,5	11,5
	Черкаська	724,8	252,5	8,7
Чернівецька	Чернівецька	927,9	549,5	8,4
Чернігівська	Ніжинська	508,2	238,1	15,1
	Чернігівська	608,1	175,5	13,7
м. Київ	м. Київ	2676,8	-	0,8
м. Севастополь	м. Севастополь	379,2	-	0,9

Джерело: розраховано за даними обласних і республіканського (АР Крим) статистичних збірників за 2007 р.

Щоб позбутися високої диференціації областей за територією та чисельністю населення, пропонуємо створювати області з населенням від 500 тис. до 1 млн осіб і територією 9–12 тис. км^2. Міста-регіони виділяти при наявності в них понад 750 тис. населення.

Карта запропонованого адміністративно-територіального поділу України наведена на рис. 1.

При делімітації кордонів нових областей (округ) ми намагалися максимально використати межі областей за нині діючим адміністративно-територіальним поділом, а також стовідсотково використали теперішні кордони адміністративних районів, оскільки користувалися інформацією обласних і республіканського (АР Крим) статистичних збірників щодо території та населення адміністративних районів і міст обласного значення.

З рис. 1 можна побачити, що ми пропонуємо поділити на менші адміністративно-територіальні утворення не лише області, а й Автономну Республіку Крим. Причому принциповою зміною є не тільки поділ республіки на три округи, а ліквідація статусу автономії в унітарній державі. Дестабілізують ситуацію на півострові постійні територіальні претензії окремих російських політиків, із часом можливі прояви сепаратистських настроїв у кримських татар, частка яких серед населення Криму постійно зростає. Тому, позбавивши Крим статусу автономії, можна буде вирішити низку політичних, правових, майнових та управлінських проблем, які накопичувалися десятиліттями. Ад-

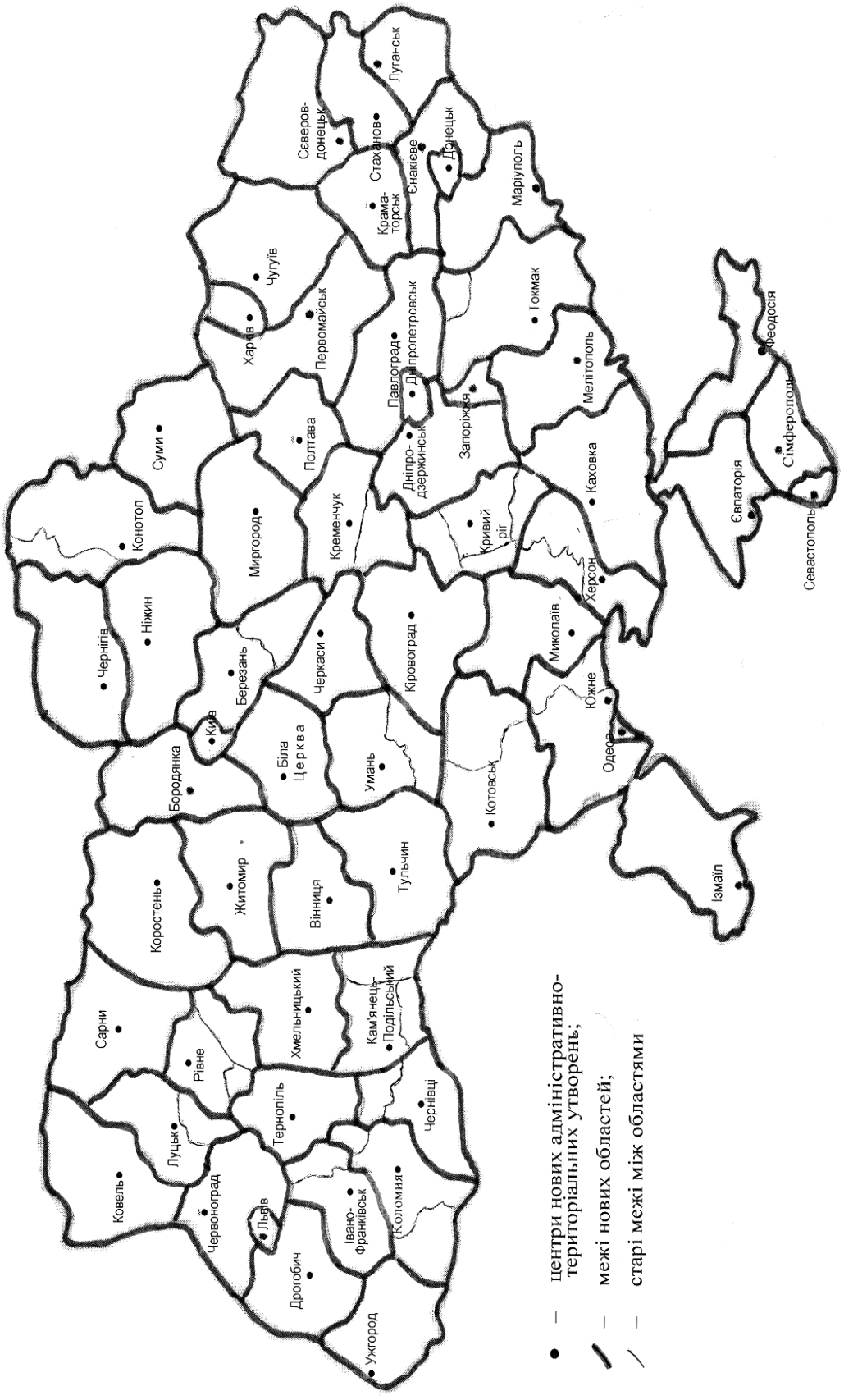

Рис. 1. Адміністративно-територіальний устрій України (перший етап реформування)

міністративно-територіальна реформа є найкращим приводом і стимулом для ліквідації статусу кримської автономії. Звичайно, це має супроводжуватися активною роз'яснювальною роботою серед населення, у якій особливі акценти необхідно робити на наближенні мережі послуг до споживачів (через зменшення відстані до нових обласних центрів) і суттєвому поліпшенні бюджетного фінансування соціальних програм завдяки паралельному проведенню бюджетної реформи.

Висновки.

1. Актуальність проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні є питанням риторичним, що не викликає заперечень, але ставить проблему визначення шляхів, рівнів та етапів здійснення цього реформування.
2. Дворівнева схема адміністративно-територіального устрою дозволяє оптимізувати систему управління територіальними утвореннями різного рівня, а також суттєво спростити бюджетний процес, зробивши його прозорішим (відносини напряму "держава – громада").
3. Двоетапність і тривалість проведення реформи дадуть змогу заспокоїти населення й особливо районне керівництво, яке нині є найбільшою опозицією до будь-яких змін, що призведуть до ліквідації їх посад.
4. Для реальної децентралізації влади та наближення її до людей необхідний процес не об'єднання (сіл у громади, громад у райони і т. д.), а саме розукрупнення, розділення сучасних областей і районів на менші адміністративно-територіальні утворення – округи та громади.
5. Хибною є думка про те, що адміністративно-територіальну реформу можна здійснювати лише за умови підтримки населенням, за ініціативою громад тощо. Навпаки, реальним є тільки централізоване (часто примусове) реформування. Звичайно, при цьому мають проводитись активна інформаційно-роз'яснювальна робота та бюджетне стимулювання.
6. Починати адміністративно-територіальну реформу необхідно "зверху". Це дасть можливість ефективно організувати й управляти процесом реформування. Тому першим етапом реформи має бути розділення областей на нові менші за територією та населенням адміністративно-територіальні утворення.
7. Розукрупнення областей дає можливість позбутися значних диспропорцій між сучасними областями щодо території та кількості населення, а також вирішує проблему ексцентричного розміщення обласних центрів і забезпечує транспортну досяжність до обласного центру не більше 1,5 години.

Ми не вважаємо цю роботу закінченою. Навпаки, у цьому напрямі є широке поле для продовження наукових досліджень. Тому запрошуємо вчених і політиків до наукової дискусії щодо перспектив реформування адміністративно-територіального устрою України та найшвидшого впровадження цієї реформи в життя.

1. Адміністративно-територіальний устрій України: проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення / [за заг. ред. В. Г. Яцуби.] – К., 2003.
2. Коліушко І. Адмінтерреформа [Електронний ресурс] / І. Коліушко, В. Тимощук // Партнери. – 2005. – № 11. – Доступний з : http://www.cpp.org.ua/partners.
3. Невелєв О. Впорядкування адміністративно-територіального устрою та вдосконалення системи управління для зміцнення місцевого самоврядування в Україні: пропоз. для обговорення / О. М. Невелєв. – К. : НДІСЕП, 2003. – 27 с.
4. Негода В. Концепція (концептуальні засади) реформи адміністративно-територіального устрою України [Електронний ресурс] / В. Негода. – К. : Українська асоціація місцевих та регіональних влад, 2005. – Доступний з : www.alau.org.ua.
5. Нудельман В. Удосконалення адміністративно-територіального устрою України / В. Нудельман // Інноваційні механізми місцевого та регіонального розвитку : за матеріалами VIII Всеукр. муніцип. слухань ["Ресурси місцевого і регіонального розвитку : національний та міжнародний аспекти"], (Судак, АРК, 29 лип. – 2 серп. 2002 р.) / наук. ред. М. Пухтинський; В. І. Борденюк, В. М. Князєв,

В. І. Луговий, та ін.; Фонд сприяння місц. самоврядуванню України. – К. : Атака-Н, 2003. – С. 280–286.
6. Пирожков С. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: актуальні питання методології та практики / С. Пирожков, А. Павлюк // Економіка України. – 2005. – № 7. – С. 4–13.
7. Пухтинський М. Місцеве самоврядування: сучасні проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / М. Пухтинський, О. Власенко // Аспекти самоврядування. – 2005. – № 6. – Доступний з : http://www.cpp.org.ua/aspekts.
8. Реформа як мистецтво можливого [Електронний ресурс]. – Круглий стіл "Модель реформування територіального устрою й місцевого самоврядування: реалістичні оцінки та прогнози" // Аспекти самоврядування. – 2005. – № 4.– Доступний з : http://www.cpp.org.ua/aspekts.
9. Ніжнянський В. Понад шістдесят відсотків підтримують реформу: як це стало можливим у Словаччині [Електронний ресурс] / В. Ніжнянський // Партнери. – 2006. – № 11. – Доступний з : http://www.cpp.org.ua/partners.
10. Проект Закону України "Про територіальний устрій України" [Електронний ресурс].– Сайт Кабінету Міністрів "Урядовий портал". – Доступний з : http://www.kmu.gov. ua/control/uk/publish.

Рецензенти:
Губенко В. І. – доктор економічних наук, професор, зав. кафедри менеджменту ЗЕД Білоцерківського НАУ;
Юхименко П.І. – доктор економічних наук, професор Білоцерківського НАУ.

УДК: 336.27:339.726.5
ББК 65.9(Укр)-05

Мельник О.П.

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЇЇ ЕКОНОМІЧНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Білоцерківський національний аграрний університет,
Міністерство освіти і науки України,
09117, м. Біла Церква,
площа Соборна, 8/1,
тел.: 80456353014

Анатоція: У статті виявлено загальні й особливі чинники розвитку державного боргу в Україні. Обґрунтовано необхідність здійснення зваженої політики державних запозичень при нагромадженні значного валового зовнішнього боргу України та її умовних зобов'язань, рекомендації щодо впорядкування системи надання державних гарантій, управління динамікою умовних зобов'язань держави в цілому, а також зменшення ступеня їх ризикованості, що сприятиме забезпеченню стабільності державних фінансів України в довготривалій перспективі.

Ключові слова: державний борг, управління, внутрішній борг, зовнішня заборгованість, умовні зобов'язання.

Annotation. The general and especial reasons of development of a public debt of Ukraine are established. Necessity of realisation of the weighed policy of the state loans is confirmed at accumulation of a considerable total external debt of Ukraine and conditional obligations of the state. Recommendations on regulation of system of giving of the state guarantees, managements of development of conditional obligations of the state as a whole, and also reduction of degree of their riskiness that will help maintenance of stability of public finances of Ukraine with long-term prospect are made.

Key words: a public debt, management, an internal debt, external debts, conditional obligations.

Вступ. Проблема державного боргу вважається досить дослідженою в західній літературі. Значну увагу дослідженню державного боргу та наслідків його існування приділяли Р.Барро, Дж.Бьюкенен, А.Лернер, Ф.Модільяні. Різні аспекти аналізу державного боргу розкриті в роботах сучасних українських і російських економістів В.Андрущенка, В.Федосова, Т.Вахненко, Є.Гайдара, О.Заруби, В.Лисицького, А.Вавилова, В.Базилевича, Б.Болдирева.

Водночас у теоретичних та емпіричних дослідженнях проблеми відсутній аналіз закономірностей розвитку державного боргу в контексті його взаємозв'язку з макроекономічним середовищем, доступності тих чи інших джерел запозичень; недостатньо глибоко вивчені вплив державних запозичень на розвиток вітчизняної економіки та напрями вдосконалення боргової політики.

Борг країни є важливим інструментом фінансового розвитку. Залучення коштів за умов боргу є основою збільшення ресурсів для проведення бюджетних видатків, фінансування державних цільових фондів, забезпечення підприємницької діяльності як державними, так і недержавними суб'єктами господарювання, розширення споживчого попиту домогосподарств.

У країнах з перехідною економікою боргове фінансування використовується з метою збільшення обсягу інвестицій, проведення структурної перебудови економіки, упровадження інновацій, стимулювання експортних операцій.

Водночас слід звернути увагу на можливі негативні наслідки нарощування державного боргу. У випадках, коли обсяги боргових зобов'язань досягають критичних меж, а їх структура є нераціональною, здійснюється негативний вплив на економічний і соціальний розвиток. Це проявляється, зокрема, у тиску на грошовий ринок, унаслідок чого прискорюються темпи зростання інфляції. Результатом таких процесів може стати й послаблення курсу національної валюти. До можливих негативних наслідків слід віднести й збільшення виплат з погашення та обслуговування боргу, а також скорочення золотовалютних резервів країни, що спрямовуються на забезпечення ліквідності національної валюти.

У найближчі роки Україна постане перед необхідністю провести важливі структурні реформи, до яких належать: упровадження другого рівня пенсійної системи; модернізація інститутів суспільного сектора; покращення інвестиційного клімату; збільшення обсягу інвестицій в інфраструктуру та людський капітал. За оцінками Світового банку потреба в залученні додаткових капітальних інвестицій в інфраструктуру протягом наступних десяти років становитиме біля 100 млрд дол. США. Одним із способів залучення ресурсів для забезпечення інвестицій є збільшення обсягів боргу.

Постановка завдання. Державний борг є важливою складовою загальної заборгованості країни. Він здійснює вирішальний вплив на її економічний і соціальний розвиток. Тому питання державного боргу є ключовими в проведенні боргової політики.

Державний борг – це сукупність зобов'язань держави за платежами, які належить виконати на підставі одержаних або гарантованих активів. Обсяг і структура державного боргу відіграють важливу роль у макроекономічному розвитку країни, вирішенні соціальних проблем і динаміці міжнародних відносин. Зокрема, державний борг здійснює прямий і непрямий вплив на бюджетну політику, грошово-кредитний механізм, податкову систему, рівень інфляції, обсяги й напрями використання внутрішніх і зовнішніх заощаджень, залучення іноземних інвестицій та ін.

З метою досягнення позитивного впливу державного боргу на розвиток економіки доцільно проводити зважене управління його обсягами, структурою та динамікою. Потрібно враховувати, що державний борг завжди має раціональні межі, перевищуючи які, він із стабілізуючого перетворюється на фактор, який починає гальмувати розвиток фінансової системи. Управління державним боргом без урахування об'єктивних вимог

та інтересів суб'єктів фінансових відносин нерідко призводить до негативних наслідків. Результатом може стати зниження рівня боргової безпеки держави, погіршення її фінансової стійкості, блокування зарубіжними інвесторами.

Результати. Згідно з прийнятими у світі стандартами обліку боргових операцій, державний борг являє собою суму фінансових зобов'язань сектора загального державного управління, що мають форму договірних перед внутрішніми й зовнішніми кредиторами щодо відшкодування залучених коштів і виплати процентів (або без них). Державний борг охоплює борги сектора загального державного управління, при цьому не враховуються борги державних підприємств і борги, пов'язані з виконанням функцій грошово-кредитного регулювання (грошова емісія, позики МВФ на поповнення валютних резервів тощо). Гарантії сплати боргів підприємств та інші умовні зобов'язання не враховуються в складі державного боргу до того моменту, доки державні органи не вимушені розпочати виплати з метою погашення таких боргів. Поточна заборгованість держави не вважається державним боргом до часу її офіційного визнання. Дані про борг охоплюють сектор державного управління в цілому – центральний уряд і місцеві органи управління.

При визначенні державного боргу України за прийнятими у світі стандартами величина державного боргу, що подається у звітності Міністерства фінансів України, має бути зменшена на суму гарантованого боргу та збільшена на суму офіційно визнаних боргів місцевого самоврядування.

Ґрунтуючись на тому, що держава має борг перед внутрішніми чи зовнішніми кредиторами, державний борг поділяється на внутрішній і зовнішній. Вважається, що наявність внутрішнього боргу є більш сприятливим фактором для фінансового розвитку країни, ніж нарощування зовнішніх, запозичень. Це пов'язано з тим, що державним органам управління простіше здійснювати управління внутрішнім боргом, проводити його реструктуризацію. Крім того, виплати держави за внутрішніми зобов'язаннями є вкладами в національну економіку й не спричинюють відтік капіталу за кордон. Разом з тим іноземні запозичення дають змогу державним органам управління залучати додаткові фінансові ресурси з метою фінансування програм, які неможливо забезпечити за рахунок внутрішніх джерел.

Згідно із Законом України "Про державний внутрішній борг України", державним внутрішнім боргом є строкові боргові зобов'язання уряду України в грошовій формі. Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває в загальнодержавній власності [1].

До складу державного внутрішнього боргу України входять позики уряду України й позики, здійснені при безумовній гарантії уряду для забезпечення фінансування загальнодержавних програм. Державний борг складається із заборгованості минулих років і заборгованості, що виникає за борговими зобов'язаннями уряду України. До боргових зобов'язань уряду України належать випущені ним цінні папери, інші зобов'язання в грошовій формі, гарантовані урядом України, а також одержані ним кредити [2].

Ураховуючи, що із часу набуття Україною суверенітету державний бюджет затверджувався й виконувався постійно з дефіцитом (за винятком 2000 року), з 1991 року відбувалося зростання державного боргу. Відсутність необхідного обсягу бюджетних ресурсів для фінансування державних програм, розвиненого національного фондового ринку та можливостей щодо залучення ресурсів із світового ринку визначили специфіку формування й структуру внутрішнього державного боргу. Основну частку в структурі державного внутрішнього боргу посідає прямий внутрішній борг (більше 90%) [3].

Залучення коштів на внутрішньому грошовому ринку є одним із суттєвих джерел фінансування державного бюджету. Використання позичкового методу фінансування видатків в оптимальних розмірах сприяє зменшенню податкового тягаря. Зростання

запозичень фінансових ресурсів на внутрішньому ринку зумовили утворення значного внутрішнього державного боргу України. Причиною стрімкого зростання заборгованості в Україні були, перш за все, дефіцит державного бюджету та нераціональна структура економічної системи в цілому, що потребувала перебудови та налагодження господарських зв'язків на ринкових засадах.

Зовнішній державний борг є одним із важливих інструментів економічної та фіскальної політики держави. Зовнішні державні позики пом'якшують вплив змін бюджетно-податкової політики на рівень споживчих витрат, заощадження та інвестиції, але водночас держава, що залучає іноземний компенсаційний капітал, стає боржником інших країн.

Державний зовнішній борг складається з позик на фінансування державного бюджету та погашення зовнішнього державного боргу; позик на підтримку національної валюти; позик на фінансування інвестиційних та інституційних проектів; гарантій іноземним контрагентам щодо виконання контрактних зобов'язань у зв'язку з некомерційними ризиками; державних гарантій, що надаються Кабінетом Міністрів України для кредитування проектів, фінансування яких передбачено бюджетом України [4].

За розрахунками експертів МВФ, максимально допустимим розміром зовнішнього боргу для країн з низьким і середнім рівнями доходів є 49,7% ВВП; при перевищенні цього показника ймовірність розгортання фінансових криз зростає до 66,8%.

При високих обсягах зовнішньої заборгованості резидентів України посилювалася вразливість національної фінансової системи до зовнішніх шоків (погіршення умов торгівлі для національної економіки; девальвації національної валюти; зростання процентних ставок щодо іноземних позик; зменшення доступності зовнішнього фінансування), що підвищувало ймовірність поширення кризових явищ.

Нестабільність фінансового стану й імовірність істотного зростання боргових виплат з державного бюджету України визначаються також існуванням вагомих умовних зобов'язань держави.

У західній літературі розрізняють очевидні та неочевидні умовні зобов'язання уряду. Перші з них зафіксовано в нормативно-правових актах або договорах, однією із сторін яких виступає уряд. Основними видами таких зобов'язань є державні гарантії щодо позик місцевих органів влади, державних і приватних підприємств, державних банків тощо, а також схеми державного страхування (депозитів фізичних осіб, майна від стихійних лих).

Неочевидні умовні зобов'язання не мають нормативно-правового характеру, пов'язані з очікуваннями громадськості або певних груп впливу та з роллю держави в суспільстві. Події, що вимагають від уряду певних дій і виконання його неочевидних умовних зобов'язань – дефолти місцевих органів влади, державних підприємств і приватних компаній з негарантованих кредитів; криза банківської системи; неплатоспроможність фондів соціального страхування; дефолт центрального банку щодо його зобов'язань; відплив іноземного капіталу з внутрішнього фінансового ринку; стихійні лиха, екологічні катастрофи, воєнні дії та інші.

Існування численних і високовартісних умовних зобов'язань значно впливає на фінансову спроможність держави. Унаслідок дії різноманітних факторів – соціальних, економічних, правових – умовні зобов'язання держави можуть набирати форму прямого державного боргу, а в разі їх надмірного обсягу – підводити державу до дефолту.

Досвід країн Азії та Латинської Америки 90-х років XX сторіччя показує, що умовні зобов'язання є досить ризиковими й можуть покладати значні фінансові витрати на державний бюджет. В Україні ж умовні зобов'язання держави, крім наданих урядом гарантій і зовнішніх боргів державних підприємств, не обліковуються й у відповідних звітах не відображаються; оцінка потенціального впливу умовних зобов'язань на стан державних фінансів не проводиться.

Найвагомішими умовними зобов'язаннями уряду України є зовнішні борги державних підприємств і зобов'язання щодо відшкодування вартості заощаджень громадян, зафіксовані в Законі України "Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України".

Зовнішня заборгованість державних підприємств, не гарантована урядом, не передбачає його договірних зобов'язань щодо її погашення та обслуговування. Однак практичний досвід показує, що в окремих випадках заради рятування підприємств, стратегічних для економіки й важливих для соціальної сфери держави, уряд може приймати рішення про перенесення їх фінансових зобов'язань на державний бюджет.

В Україні відсутність єдиної методології обліку умовних зобов'язань держави та єдиної інтегрованої бази даних, яка б забезпечувала достовірний облік щодо всіх видів фактичних і потенціальних боргових зобов'язань уряду, а також контроль за станом державного боргу в цілому, істотною мірою перешкоджає проведенню ефективної бюджетної політики та не створює надійних підстав для уникнення боргових ускладнень.

Високий рівень зовнішнього боргу виступає джерелом фінансової нестабільності та негативно позначається на темпах зростання національного виробництва. Високе зовнішньоборгове навантаження:

- пригнічує інвестиційну діяльність у країні, оскільки приватні інвестори очікують надмірний рівень податкових вилучень, а нестабільність макроекономічного середовища унеможливлює проведення достовірних розрахунків вигід-утрат від здійснення інвестицій;
- не надає стимулів для неплатоспроможного уряду проводити раціональну економічну політику, оскільки позитивні результати реформ посилюють тиск з боку кредиторів щодо виплати накопичених боргів.

За наявності проблеми боргового нависання посилення макроекономічної непевності є однією з причин підвищення загального рівня цін в економіці: економічні суб'єкти для компенсації можливих ризиків і потенційних утрат змушені вдаватися до підвищення цін на власну продукцію. Крім того, зниження рівня національного виробництва в умовах пригнічення інвестиційної діяльності провокує поширення інфляції, викликаної невідповідністю обсягів попиту й пропозиції на товарних ринках.

Висновки. При досягненні боргом деякої критичної величини в інвесторів виникають побоювання щодо спроможності позичальників у повному обсязі обслуговувати накопичені боргові зобов'язання. Відплив іноземних капіталів з національного ринку закономірно супроводжується підвищенням попиту на іноземну валюту. Якщо при цьому обсяг міжнародних валютних резервів не дозволяє задовольнити такий попит, боргова криза трансформується у валютну й настає всеохоплююча фінансова криза.

Якщо 2007 рік Україна завершила з державним боргом у розмірі 71,3 млрд грн, то вже 2008 рік – з боргом у 130,7 млрд грн, притому, що державний бюджет дозволяв його наростити лише до рівня 89,1 млрд грн. Але розвиток ситуації у 2009 році викликає ще більше занепокоєння. Станом на 31.08.2009 обсяг державного боргу вже склав 205,4 млрд грн (зовнішній – 123 млрд грн, внутрішній – 82,4 млрд грн.

Управління державним боргом відіграє важливу роль у забезпеченні раціональних обсягів залучення й використання коштів на умовах позик. Особливе значення в процесі проведення таких операцій належить погашенню й обслуговуванню ресурсів, мобілізованих таким чином. У світовій практиці використовують декілька способів погашення державного боргу: проведення передбачених умовами позик; здійснення рефінансування позик; викуп боргу або обмін боргових зобов'язань на інші активи, які перебувають у державній власності; списання боргу повністю або частково, що здійснюється за ініціативою боржника та за рішенням кредиторів; анулювання (повна відмова від виплати) боргу.

Управління державним боргом зводиться до заходів органів державної влади із залучення й використання фінансових ресурсів за умов позик. Такі операції пов'язані з фінансуванням дефіциту державного бюджету та від'ємного сальдо платіжного балансу, забезпеченням реалізації державних, економічних і соціальних програм, зі сприянням розвитку підприємницької діяльності, збільшенню обсягів кредитування економіки та ін. У проведенні управління державним боргом використовуються різні способи. До них належать: продаж вимог простроченого боргу, проведення дострокового викупу боргу, здійснення трансформації внутрішнього боргу в зовнішній, формування розвитку ринку державних цінних паперів, проведення заміщення боргів.

Значний вклад у зміцнення стабільності державних фінансів у довгостроковій перспективі та в дотримання принципу справедливості при проведенні фіскальної політики повинні зробити аналіз ризиків й оцінка потенціальних наслідків для бюджету гарантій, наданих урядом. Зовнішні позики державним підприємствам або установам під гарантії уряду із самого початку надаються на умовах повернення за рахунок бюджетних коштів. Це стосується інституційних проектів МБРР і кредитів зарубіжних банків Державній службі автомобільних доріг України. Щодо державних гарантій стосовно кредитів на фінансування інвестиційних (самоокупних) проектів, то такі проекти в багатьох випадках виявляються неефективними, що покладає на державу тягар додаткових фінансових зобов'язань. Тим часом державні гарантії належать до арсеналу методів інвестиційної політики держави, тому ігнорувати цей інструмент за наявності структурних диспропорцій в економіці, низького рівня інноваційної діяльності та критичного стану об'єктів матеріально-технічної інфраструктури економічно недоцільно.

Для забезпечення повернення кредитних ресурсів позичальниками та підвищення їх заінтересованості в прибутковій діяльності надзвичайно важливе значення має розподіл кредитних ризиків між урядом, кредитором і позичальником. В Україні при наданні державних гарантій у більшості випадків усі ризики одноосібно бере на себе уряд, що є одним з факторів нерентабельності проектів, які реалізуються з використанням інструменту державних гарантій, і значного тиску гарантованих зобов'язань на державний бюджет. Тому гарантії уряду України повинні покривати лише частину зобов'язань боржника; доцільним є встановлення верхньої межі відповідальності уряду при настанні гарантійного випадку – 50–70% залучених коштів.

Повертаючись до проблем загального рівня боргового навантаження, слід зазначити: для гарантування стабільної ситуації у валютно-фінансовій сфері та забезпечення платоспроможності держави в середньостроковій перспективі державний борг України не повинен перевищувати 35% ВВП. Пріоритетами фінансової політики держави в середньостроковій перспективі повинні виступати здійснення зваженої боргової політики й утримання стабільного співвідношення державного боргу та ВВП, зведення бюджету з помірним дефіцитом і контролювання умовних зобов'язань держави.

З метою забезпечення стабільності державних фінансів України в середньостроковій перспективі та запобігання різкому зростанню боргових зобов'язань уряду в період економічного спаду необхідно запровадити моніторинг і оперативний облік усіх видів фінансових зобов'язань держави, які потенціально можуть впливати на розмір державного боргу України, а також систему заходів, спрямованих на зменшення обсягу позикового фінансування ризикових і потенційно небезпечних форм.

Для забезпечення повного врахування фінансових ризиків, пов'язаних з нагромадженням умовних зобов'язань, уряду доцільно на регулярній основі готувати "Звіт про умовні зобов'язання, податкові витрати та інші фіскальні ризики". Прикладом для наслідування щодо цього може слугувати відповідна звітність в Австралії, Канаді, Новій Зеландії та США. Такі звіти повинні включати перелік джерел фіскальних ризиків, оцінку їх чутливості до різних подій і впливу на фінансову позицію уряду.

Реалізація зазначених заходів створить фундамент для проведення ефективної бюджетної політики й обмеження умовних зобов'язань держави, які потенціально можуть впливати на розмір державного боргу та стабільність державних фінансів України середньостроковій перспективі. Утримання помірного розміру позикових коштів для потреб держави, у свою чергу, сприятимуть зміцненню фінансової системи України й посиленню стимулюючого впливу держави на соціально-економічний розвиток країни.

1. Закон України "Про державний внутрішній борг" від 16.09.1992 № 2604-XII (із змінами та доповненнями).
2. Василик О. Д. Державні фінанси України / О.Д. Василик, К. В. Павлюк.– К. : НІОС, 2002. – 608 с.
3. Опарін В. М. Фінансова система України./В.М .Опарін. – К. : КНЕУ, 2005. – 240 с.
4. Базилевич В. Д. Державні фінанси / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К. : Атіка, 2002.

Рецензенти:
Губенко В.І.– доктор економічних наук, професор, зав. кафедри менеджменту Білоцерківського національного аграрного університету;
Шемігон О.І. – доктор економіки, доцент Білоцерківського національного аграрного університету.

УДК 332.872
ББК 65.84

Мельничук І.В.

ОБҐРУНТУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ В ЖИТЛОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ РЕГІОНУ

Івано-Франківський технічний
університет нафти і газу,
Міністерство освіти і науки України,
76019, м. Івано-Франківськ,
вул. Карпатська, 15,
тел.: 0342242264, 42453,
факс: 0342242139,
e-mail: public@nung.edu.ua

Анотація. У статті викладено матеріал про необхідність ефективного використання енергетичних ресурсів, наведено порівняльні статистичні дані витрат енергоресурсів в Україні та світі. Порушені організаційні й економічні питання, які повинні бути вирішені для підвищення рівня енергозбереження. На основі порушених проблем доведено, що впровадження енергозбереження можливе через розвиток приватного бізнесу у сфері управління житловим фондом і створення ОСББ, окреслено основні напрями діяльності з питань енергозбереження в житловій сфері, наведені енергозберігаючі заходи в міжнародній практиці. Висвітлено основні напрями, що дозволять удосконалити організаційно-економічний механізм енергозбереження в житловому господарстві регіону.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, організаційно-економічні засади, енергозберігаючі заходи, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

Annotation. The article describes material about the need for effective use of energy resources, there are the comparative statistics of energy costs in Ukraine and abroad. Affected organizational and economic issues must be resolved to improve energy efficiency. On the basis of issues raised was shown that energy conservation is possible through the development

of private business in the field of housing and the creation of condominiums, outlined the main activities on energy saving in residential sector, energy-saving measures in international practice were described. In conclusion highlights the main areas that will improve the organizational and economic mechanism of energy saving in residential sector in the region.

Key words: housing, utilities, organizational and economic principles, energy saving measures, condominiums.

Вступ. В умовах трансформації економічних відносин і в процесі реалізації Загальнодержавної програми реформування житлово-комунального господарства (ЖКГ) на 2008–2012 роки ефективне використання енергетичних ресурсів стає вирішальним фактором регіонального розвитку, оскільки зниження витрат на виробництво житлово-комунальних послуг сприяє підвищенню рівня рентабельності галузі, зменшує кількість збиткових підприємств, що значною мірою впливає на покращення житлових умов та якості життя населення України. У зв'язку із цим набувають актуальності дослідження теоретичних, методичних і практичних завдань з удосконалення діючого організаційно-економічного механізму управління енергозбереженням у житловому господарстві регіону.

Постановка завдання. Предметом дослідження є процеси забезпечення енергозбереження в житловому господарстві.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сучасних підходів до вдосконалення організаційно-економічних засад забезпечення енергозбереження житлового господарства, що забезпечить зростання економічних результатів діяльності галузі та підвищення якості життя населення регіону.

Результати. Проблема енергозбереження набуває сьогодні, як ніколи, особливого значення в усьому світі й Україні зокрема, у тому числі й у зв'язку з різким підвищенням ціни на природний газ. Сьогодні витрати енергоресурсів на одного мешканця житлового фонду в країні у 2–3 рази вищі, ніж у країнах Європейського співтовариства. Україна посідає перше місце за енергоємністю ВВП на кілограм умовного палива, а саме – 0,89 кг у. п./долар США. Середня витрата кілограма умовного палива на 1 долар США в цілому по світовому співтовариству – 0,34, у Франції і Німеччині – 0,26, в Угорщині – 0,30, у Білорусі – 0,50.

Що стосується споживання теплової енергії в житловому секторі економіки, то найбільша питома вага припадає на будинки, а це – 87%. При цьому втрати теплової енергії впродовж року складають понад 13 млн Гкал. Найбільші втрати теплової енергії в житловому фонді – близько 30%, у зовнішніх мережах – до 25%. Це при тому, що вартість паливно-енергетичних ресурсів складає до 75% тарифу на теплопостачання, 50% – на водопостачання, 30% – на каналізацію, 20% – утримання будинків і прибудинкових територій.

Становище ускладнюється й існуванням гострої необхідності в негайній корінній реконструкції та модернізації основних фондів житлово-комунального господарства. Адже рівень зносу об'єктів житлово-комунального господарства становить понад 60%. У країні лише великопанельного житла, яке не відповідає сучасним вимогам і нормативам з енергозбереження та охорони навколишнього середовища, є понад 72 млн $м^2$ загальної житлової площі. Проведення теплової санації цього житла, підвищення рівня й умов проживання в ньому – це значне економічне завдання, яке потребує розроблення державної концепції.

Питома вага енергоресурсів у витратах на утримання й експлуатацію житла сягає 60–80%. На опалення житлового фонду щорічно витрачається понад 70 млн т у. п., тобто на одного мешканця припадає 1,4 т у. п., що вдвічі більше, ніж у країнах ЄС [7].

Упровадження заходів, що дозволяють зменшити втрати енергоресурсів у житлових будинках одночасно із забезпеченням комфортних умов проживання, можливе за

умови існування зацікавлених осіб (фізичних або юридичних) для проведення запланованих заходів з енергозбереження, стабільних економічних і політичних умов, створення відповідної законодавчої й нормативної бази.

Впровадження заходів з енергозбереження може привести до позитивних наслідків лише за умови, що управління житловим фондом і його утримання здійснюються ефективно й на високому професійному рівні. У свою чергу, забезпечення професійного управління стає можливим лише за умови подальшого впровадження ринкових механізмів. Треба відзначити, що досі існує монополія у сфері надання житлово-комунальних послуг, і мешканці будинку не можуть вибирати найкращого виробника послуг.

Таким чином, очевидною є необхідність розвитку приватного бізнесу у сфері управління житловим фондом, що, у свою чергу, приведе до розвитку конкурентного середовища й формування відповідного рівня надання послуг. Це зробить галузь привабливою для залучення небюджетних інвестицій.

В Україні завершується процес приватизації державного житлового фонду згідно із Законом України [3]. За цей час (з 1993 р.) приватизовано біля 6 млн квартир загальною площею до 300 млн кв. м, що становить 81,5% державного житлового фонду на початок приватизації. Це свідчить про те, що громадяни повною мірою скористалися наданим їм правом отримати безоплатно у власність житло й розпорядитися ним на свій розсуд. У той самий час усі ці будинки залишаються у власності міської ради, балансоутримувачем яких є житлово-експлуатаційні організації. Згідно із Законом України "Про житлово-комунальні послуги" визначено, що балансоутримувач будинку власник або юридична особа, яка за договором із власником утримує на балансі відповідне майно, а також веде бухгалтерську, статистичну звітність, здійснює розрахунки коштів, необхідних для своєчасного проведення капітального й поточного ремонтів та утримання, а також забезпечує управління цим майном і несе відповідальність за його експлуатацію згідно із Законом. Проте фінансово-економічний стан ЖЕО є вкрай складним, кредиторська заборгованість перевищує дебіторську. Наприклад, у м. Івано-Франківськ кредиторська заборгованість дев'яти ЖЕО складає на 1.07.2009 р. 30,9 млн грн, а дебіторська – 13,9 млн грн [8]. Крім цього, не виконується Постанова Кабінету Міністрів України [4], яка передбачає, що розмір тарифів визначається для кожного будинку окремо, але такого будинкового обліку заборгованості по статтях витрат у ЖЕО не ведеться, а витрати на утримання управлінського персоналу в порівнянні з 2000 роком зросли майже у 8 разів і досягають 20% від загальних витрат. У капітальному ремонті житлового фонду житлово-експлуатаційні організації тим більше участі не беруть, аудит енергоефективності кожного будинку відсутній і всі проблеми віддані на відкуп мешканців будинку [4]. Тому передумовою створення ефективної системи управління житловим фондом комунальної власності є розмежування функцій управління й виконавця робіт у системі житлового господарства.

Така загальна й безстрокова приватизація викликала низку проблем щодо подальшої експлуатації та утримання житлового фонду. Насамперед – це проблема спільної власності на житловий будинок, і власники приватизованих квартир не займаються утриманням і подальшою експлуатацією, що призводить до передчасного зношування й погіршення енергоефективності житлових будинків.

Тому до основних напрямів діяльності з питань енергозбереження в житловій сфері належать такі [1]:

- запровадження обов'язкового обліку та створення державної системи моніторингу показників енергетичного балансу;
- заміни ламп розжарювання енергоефективними приладами освітлення;
- заміна та модернізація застарілого обладнання в житлово-комунальному господарстві, насамперед у системах теплопостачання, енергопостачання, водопостачання й водовідведення;

- збільшення використання альтернативних і відновлювальних джерел енергії.

Це потребує відповідного механізму здійснення:

- удосконалення управління житловим фондом;
- фінансове забезпечення реалізації енергозберігаючих заходів.

Трансформація управління житловим фондом в умовах ринкових відносин передбачає насамперед "ефективного" власника, відповідального господаря житла та розвиток конкурентного середовища у сфері надання послуг. Формуючи інститут "ефективного" власника, ми маємо на увазі насамперед "колективного" власника, який представляє збалансовані інтереси всіх власників житлових приміщень будинку та використовує ефективні механізми й доступні заходи щодо управління спільним майном.

Зважаючи на необхідність збереження приватизованого житла у 2001 році, прийнято Закон України "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку" [5]. Основна мета об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) – забезпечення й захист прав його членів та утримання ними обов'язків, належного утримання та використання неподільного й загального майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати платежів.

Об'єднання може самостійно здійснювати управління та утримання будинку, наймати управляючого чи укладати угоди про це з організацією будь-якої форми власності. Об'єднання самостійно визначає всі необхідні витрати з поточної експлуатації й ремонту загального майна, витрати на капітальний ремонт, реконструкцію, установлює розміри платежів, зборів і внесків кожного власника.

Проте, незважаючи на ці очевидні переваги, частка житлового фонду, що утримується об'єднаннями, на жаль, незначна й складає в середньому 7%, в Івано-Франківській області їх усього біля 304 при наявності багатоквартирних будинків комунальної власності 4965. Однією з причин цього є недосконалість чинного законодавства з питань створення та функціонування ОСББ. Наприклад, у Німеччині, на відміну від українського законодавства, німецьке встановлює, що членство в товаристві набувається разом з правом власності на квартири, тобто жоден власник не може відмовлятися від вступу до товариства й повинен внести свою частку в затверджений фонд інвестування та в резервний фонд, які витрачаються на потреби утримання житла. Рішення щодо утримання, ремонту й модернізації є частиною планового управління й повинні прийматися на загальних зборах. Такі рішення є обов'язковими для виконання всіма власниками житла, а їх невиконання тягне за собою судову відповідальність. Одним із надзвичайних заходів є виселення за рішенням суду з житла з подальшим продажем його та стягнення боргу з неплатника.

Другою причиною, що гальмує процес створення ОСББ, є невирішеність питання щодо участі комунального власника будинку в передбаченому законодавством фінансуванні капітальних ремонтів на етапі передачі житлового фонду на баланс об'єднань. А реалізація енергозберігаючих заходів завжди пов'язана з проведенням капітального ремонту житлового фонду. Тому за рахунок коштів, передбачених протягом 2007–2009 років у державному бюджеті "Загальнодержавної програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004–2010 роки" [2], передбачено фінансування заходів з енергозбереження тільки тих житлових будинків, де створені або створюються ОСББ.

Водночас одним із шляхів вирішення питання впровадження заходів з енергозбереження, передбачених капітальним ремонтом будинку, де створено ОСББ, повинно стати кредитування цих заходів. Прикладом такої діяльності є запровадження проекту в містах Ніжині й Бердичеві за програмою соціальних перетворень у Центральній і Східній Європі (MATRA). Метою проекту є надання без іпотечних кредитів об'єднанням співвласників багатоквартирних будинків у зазначених містах під малі відсотки

(7%) для проведення їх капітальних ремонтів із упровадженням енергозберігаючих заходів [7].

Удосконаленню фінансової та інвестиційної політики енергозбереження в житловому фонді сприятимуть державна підтримка підприємців, організацій та підприємств усіх форм власності, які інвестують кошти в енергозберігаючі заходи в житловому фонді, захист інвестицій і зменшення ризиків.

У той самий час у міжнародній практиці проведення енергозберігаючих заходів є:

- фінансування за рахунок власних коштів;
- залучення кредитних коштів;
- продаж з подальшою орендою;
- фінансування енергозберігаючою установою згідно з угодою;
- державна або муніципальна підтримка.

Позитивним досвідом залучення коштів населення, бюджету та співфінансування ООН може бути запровадження в м. Івано-Франківськ Програми ПРоООН, метою якої є покращення побуту мешканців, які беруть участь у цій програмі, а саме – товариства співвласників житла (ОСББ) або будинкові комітети вносять 10% власних коштів у співфінансування у виконання робіт з енергозбереження в будинку, інші 90% фінансує ООН і міський бюджет. За період дії цієї програми 2005–2009 рр. громадою міста реалізовано проектів щодо енергозбереження в житловому фонді на суму 10,4 млн грн, у тому числі, на реконструкції підвальних розгалужень і встановлення приладів обліку тепла 5,5 млн грн, реконструкції шатрових дахів 4,9 млн грн. Це дало можливість у 56 будинках до 15% зекономити теплової енергії та зменшити оплату мешканців за тепло [8]. Проте муніципальна фінансова підтримка надається тільки в межах наданих бюджетних ресурсів, вона діє тимчасово й має цільове призначення.

Висновки. Отже, нині можна виділити такі напрями розвитку ефективного житлового господарства, які сформувалися на основі апробації різних шляхів реформування підгалузі.

Перше – це залучення населення до участі в управлінні та інвестуванні через ОСББ.

Друге – створення прозорих схем взаємовідносин місцева влада–населення, персоніфікація кожного будинку, зміни в підходах до формування тарифів і пошук шляхів залучення небюджетних коштів, залучення приватних управляючих ОСББ.

Третє – на регіональному рівні необхідно стимулювати створення ОСББ, передачу їм земельних ділянок, нежитлових приміщень, коштів місцевих бюджетів, дотацій, субсидій, компенсацію пільг, що дозволить ОСББ залучати кошти населення для фінансування енергозберігаючих заходів із подальшою компенсацією зазначених витрат за рахунок економії енергоресурсів і зменшення вартості послуг.

І останнє – упровадження цих заходів удосконалить організаційно-економічний механізм на державному й регіональному рівнях за такими напрямами: формування сталої фінансової політики у сфері управління житлом; формування інституту ефективного власника в житловій сфері; передача функцій ЖЕО в бізнесові структури.

Це дасть змогу чітко визначити суб'єкта, який буде нести відповідальність за впровадження енергозбереження в житловому фонді й дозволить створити систему фінансування та ефективні механізми стимулювання впровадження енергозберігаючих заходів населенням.

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про затвердження плану заходів щодо реалізації у 2009 році пріоритетних напрямів діяльності у сфері енергоефективності та енергозбереження" від 08.04.2009 р. № 384-р. – Режим доступу: http:// www.kmu.gov.ua/control/ npd/list.
2. Закон України "Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004–2010 роки" від 24.06.2004 р. № 1869-IV // ВВР України. – 2004. – № 30. – 1985 с.

3. Закон України “Про приватизацію державного житлового фонду” від 19.06.1992 р. № 2482-XII // ВВР України. – 1992. – № 36. – 524 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів “Про затвердження Порядку формування тарифів на послуги з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій і типового договору про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій” від 12.07.2007 р. № 560 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 28.
5. Закон України “Про об’єднання співвласників багатоквартирного будинку” від 29.11.2001 р. № 2866-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51.
6. Закон України “Про житлово-комунальні послуги” від 24.06.2004 р. № 1875-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 30.
7. Енергозбереження у житловому фонді : проблеми, практика, перспективи : довідник “НДІпроект-реконструкція”, Deutsche Energie-Agentur GmbH(dena), Instituts Wohnen und Umwelt GmbH(IWU) – 2006. – 144 с.
8. Досвід Івано-Франківської міської ради з реалізації Програми розвитку ООН / Муніципальної програми врядування та сталого розвитку // Інформаційний бюлетень. – Івано-Франківськ, 2008. – 30 с.

Рецензенти:
Данилюк М.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства ІФНТУНГ;
Кузьмин В.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства ІФНТУНГ.

УДК 336.51
ББК 65.26

Мигович Т.М.

РОЛЬ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТІВ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти й науки України,
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596176,
факс: 0342231574,
e-mail: kfin@pu.if.ua

Анотація. Розглянуто концептуальні підходи до визначення суті видатків бюджетів і витрат бюджетів. Проаналізовано структуру видатків Івано-Франківської області за 2006–2008 роки. Сформульовано окремі напрями удосконалення видаткової політики.

Ключові слова: бюджет, видатки бюджету, витрати бюджету, соціально-економічний розвиток.

Annotation. Theoretical approaches to definition of budget expenditures and charges of budget are studied. The structure of budget expenditures in Ivano-Frankivsk region for 2006–2008 years is analyzed as well. Certain lines are formulated for improvement of budget expenditures politics.

Key words: budget, budget expenditures, charges of budget, social and economic development.

Вступ. Незважаючи на те, що Україна визнана державою з ринковою економікою, перехід української економіки від командно-адміністративних методів управління до

ринкових триває. До недавнього часу цей процес ускладнювався затяжною вітчизняною кризою, як економічною, так і політичною. Нині внаслідок світової економічної кризи проблеми перебудови механізмів господарювання поглибились. Переосмислення ролі держави в управлінні народним господарством розкололо українське суспільство. Думка частини науковців схиляється до посилення державою ручного керування, інші вважають, що "невидима рука ринку" повинна керувати економікою.

Не вирішеним залишається й питання пріоритетності фінансування економічного чи соціального розвитку держави. Адже пожвавлення економіки призводить до збільшення обсягів виробництва і, як результат, збільшення податкових надходжень, що, у свою чергу, спричиняє підвищення розмірів соціальних виплат. Проте під час кризи доходи громадян суттєво зменшуються, особливо це стосується малозабезпечених верств населення, їх першочергові потреби не можуть бути самотужки задоволені. Унаслідок, на перше місце виходить потреба в збільшенні фінансування соціальних видатків, посилюється соціальна функція держави, тобто функція забезпечення потреб громадян у суспільних благах і фінансової підтримки найбільш уразливих верств населення.

Питання вдосконалення державної політики у сфері фінансування економічного розвитку та соціальних потреб через механізм формування відповідних видатків розглядаються в дослідженнях таких учених, як О.Д.Василик, Л.Л.Нікітіна, К.В.Павлюк, В.М.Федосов та інші.

Постановка завдання. Видатки є інструментом досягнення справедливості в процесі надання певних благ з метою забезпечення граничного рівня добробуту кожного громадянина. Украй необхідним є усунення недоліків існуючої системи розподілу видатків бюджету. Слід підкреслити, що видатки бюджету повинні обчислюватись із врахуванням обсягів доходів, а структура видатків – відповідати стратегії соціально-економічного розвитку країни.

Тому аналіз суті бюджетних видатків, їх структури та питомої ваги окремих видатків у сукупному обсязі видаткової частини бюджетів потребує детального дослідження.

Результати. Відповідно до Бюджетного кодексу видатки бюджету являють собою кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум. Видатки спрямовуються на виконання завдань і функцій державної влади й органів місцевого самоврядування.

За визначеннями М.М.Артуса та Н.М.Хижої, видатки бюджетів різних рівнів відображують економічні відносини, що виникають у зв'язку з розподілом фінансових ресурсів держави та їх використанням за галузевим, територіальним і цільовим призначенням [1, с.77].

На думку Ю.В.Пасічника, видатки являють собою витрати, що виражають економічні відносини, на основі яких здійснюється використання централізованих коштів за напрямами, визначеними законом [4, с.478].

Учені Л.В.Фещенко, П.В.Проноза, Н.В.Кузьминчук стверджують, що загальносуспільні видатки – це цілеспрямоване використання фінансових ресурсів з метою задоволення потреб у суспільних благах і реалізації перерозподільних заходів [6, с.140].

На нашу думку, видатки бюджетів різних рівнів відображають економічні відносини, що виникають у зв'язку з використанням фінансових ресурсів держави за галузевим, територіальним і цільовим призначенням.

У науковій літературі іноді ототожнюються поняття видатки й витрати. Вважаємо, ці категорії слід розмежовувати.

Учені С.В. Ковальчук, І.В. Форкун зазначають, що державні витрати – це частина фінансових відносин, що зумовлена використанням централізованих і децентралізованих доходів держави [3, с.147].

За визначенням М.І.Карліна, витрати бюджету включають видатки бюджету та кошти, які спрямовані на погашення основної суми боргу, що виникає в процесі фінансування бюджету [2, с.43].

На нашу думку, витрати являють собою обсяг коштів, що спрямовуються на надання певних послуг. Тобто витрати виступають інструментом здійснення видатків, засобом проведення обміну фінансових ресурсів на конкретну потребу.

Видатки та витрати бюджету повинні відповідати стратегії соціально-економічного розвитку країни в цілому й адміністративно-територіальних одиниць зокрема, а також забезпечувати реалізацію відповідної політики держави. Сучасний стан формування видатків бюджетів різних рівнів свідчить про соціальну спрямованість державної політики. Варто зазначити, що видатки на соціальний розвиток повинні забезпечувати вирішення питань економічного розвитку в майбутньому. Наприклад, реалізація довгострокових програм зайнятості сприяє боротьбі з безробіттям серед молоді і, як результат, покращується соціальне становище останніх. Також доведено, що інвестиції в людський капітал є високоефективними вкладеннями в розвиток соціуму й економіки в цілому.

Проте нині в Україні видатки соціального напряму спрямовані виключно на фінансування споживацьких потреб, зокрема, на збільшення розмірів соціальних виплат і поетапне збільшення розміру мінімальної заробітної плати. У процесі формування видаткової частини бюджетів на наступний рік основні зусилля держави спрямовуються переважно на вирішення поточних проблем без достатньої оцінки впливу таких рішень на майбутній економічний розвиток. Про відсутність стратегічної політики соціально-економічного розвитку свідчить постійна зміна структури й обсягів видатків бюджетів.

Проаналізуємо наявну ситуацію в Івано-Франківській області, ураховуючи показники зведеного бюджету Івано-Франківської області за 2006–2008 рр. (табл. 1).

За даний період спостерігається значне зростання більшості видатків у номінальному вираженні. Загальний обсяг видатків за ці роки зріс з 1,66 млрд грн до 3,98 млрд грн, тобто на 140%. Проте аналіз структури видатків свідчить, що частка видатків на фінансування будь-якої конкретної галузі в загальному обсязі видатків не тільки не збільшилась, а й подекуди суттєво зменшилась.

Наприклад, видатки на такі інноваційно-стратегічні напрями, як транспорт, зв'язок, телекомунікації та дорожнє господарство зменшились у відсотковому еквіваленті з 0,82% від загального обсягу видатків у 2006 році до 0,5% у 2008 році, хоча в номінальному виразі за цей період зросли на 6,3 млн грн.

Видатки на житлово-комунальне господарство зменшилися з 2,35% від загального обсягу видатків у 2006 році до 1,4% у 2008 році, хоча в номінальному виразі зросли на 16,5 млн грн.

Видатки на сільське, лісове, рибне господарство та мисливство зменшилися з 0,07% у 2006 році до 0,05% у 2008 році, хоча в номінальному виразі за цей період зросли приблизно на 800 тис. грн.

Видатки на таку важливу галузь як будівництво зменшились у номінальному вираженні з 4858515,6 грн у 2006 році до 289981,9 грн у 2008 році й, відповідно, у відсотковому значенні з 0,29% від загального обсягу видатків у 2006 році до 0,01% у 2008 році. Це свідчить про передачу цієї сфери до приватного сектора і, як результат, усе більшу незахищеність громадян перед непомірно високими цінами на житло, відсутність перспектив отримати домівку молодим сім'ям, військовослужбовцям, одиноким громадянам тощо.

Таблиця 1

Видатки загального фонду місцевих бюджетів Івано-Франківської області

Найменування	Код		Видатки за 2006 р.		Видатки за 2007 р.		Видатки за 2008 р.	
	тимчасової класифікації видатків	економічної класифікації	грн	Питома вага в загальному обсязі, %	грн	Питома вага в загальному обсязі, %	грн	Питома вага в загальному обсязі, %
Державне управління	**10000**	**9102**	99678253,55	6	122889712,54	5,31	162444143,1	4,08
Правоохоронна діяльність та забезпечення безпеки держави	**60000**	**9102**	1353740,65	0,08	1818430,65	0,08	2559731,09	0,06
Освіта	**70000**	**9102**	629742270,73	37,93	849575190,9	36,69	1162155339,91	29,21
Охорона здоров'я	**80000**	**9102**	403461513,15	24,30	530119181,24	22,89	713329005,48	17,93
Соціальний захист і соціальне забезпечення	**90000**	**9102**	324859880,16	19,57	556019463,16	24,01	683985459,63	17,19
Житлово-комунальне господарство	**100000**	**9102**	39038537,32	2,35	53329939,42	2,30	55565915,96	1,40
Культура й мистецтво	**110000**	**9102**	74137045,27	4,47	101682802,62	4,39	143613328,81	3,61
Засоби масової інформації	**120000**	**9102**	6410903,84	0,39	7661495,76	0,33	9291848,53	0,23
Фізична культура й спорт	**130000**	**9102**	20543776,47	1,24	29916193,84	1,29	39238545,4	0,99
Будівництво	**150000**	**9102**	4 858 515,68	0,29	2605044,1	0,11	289981,9	0,01
Сільське й лісове господарство, рибне господарство та мисливство	**160000**	**9102**	1088405,85	0,07	1837063,41	0,08	1948941,02	0,05
Транспорт, дорожнє господарство, зв'зок, телекомунікація та інформатика	**170000**	**9102**	13682355	0,82	17524242,62	0,76	19982786,8	0,50
Інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю	**180000**	**9102**	3162501,93	0,19	2993329,59	0,13	1059250	0,03
Запобігання та ліквідація надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха	**210000**	**9102**	5434795,54	0,33	1150397,85	0,05	957994884,59	24,08
Обслуговування боргу	**230000**	**9102**	495495	0,03	660055	0,03	660165	0,02
Разом видатків	**900201**	**9102**	1660189949,66	100	2315736437,72	100	3 978737867,05	100

Розраховано нами на підставі звітів про виконання місцевих бюджетів Івано-Франківської області.

Частка видатків, які спрямовані на культурно-просвітницьку діяльність, тобто тих, що безпосередньо впливають на формування особистості, також зменшується, зокрема, видатків на культуру й мистецтво, фізичну культуру та спорт, на засоби масової інформації. У тому числі видатки на культуру й мистецтво зменшились із 4,47% від загального обсягу видатків у 2006 році до 3,61% у 2008 році, хоч у номінальному значенні зросли із 74,14 млн грн у 2006 році до 143,61 млн грн у 2008 році; видатки на фізичну культуру та спорт зменшилися з 1,24% від загального обсягу видатків у 2006 році до 0,99% у 2008 році, хоча в номінальному виразі за цей період збільшилися на 18,7 млн грн; видатки на ЗМІ зменшились із 0,39% від загального обсягу видатків у 2006 році до 0,23% у 2008 році, хоча в номінальному виразі за аналізований період зросли майже на 3 млн грн.

Основна частина видатків була спрямована на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення. Так, частка видатків на освіту у 2006 році становила 37,93% від загального обсягу видатків, у 2007 році – 36,69%, у 2008 році – 29,21%. У номінальному вираженні обсяг видатків на освіту збільшився із 629,74 млн грн у 2006 році до 1162,16 млн грн у 2008 році.

Частка видатків на охорону здоров'я в загальному обсязі видатків також зменшилась: у 2006 році вона становила 24,30%; у 2007 році – 22,89%; у 2008 році – 17,93%. У грошовому вираженні обсяг видатків на охорону здоров'я зріс із 403,46 млн грн у 2006 році до 713,33 млн грн у 2008 році.

Частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення за аналізований період коливалась: у 2006 році вона становила 19,57% від загального обсягу видатків, у 2007 році – 24,01%; у 2008 році – 17,19%. У номінальному виразі це становило 324,86 млн грн у 2006 році; 556,02 млн грн у 2007 році і 683,99 млн грн у 2008 році.

Слід звернути увагу, що єдині видатки, які значно зросли у 2008 році в порівнянні з попередніми роками як у грошовому, так і у відсотковому значенні, це видатки, спрямовані на запобігання та ліквідацію надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха. У 2008 році вони становили 24% від загального обсягу видатків, а в грошовому виразі майже 958 млн грн. Звичайно, це пов'язано з ліквідацією наслідків повені, що відбулась у липні 2008 року, проте це також свідчить про недоліки в бюджетній політиці й механізмі формування та використання резервних фондів.

Відносно висока питома вага видатків у соціальну сферу є загалом позитивна для суспільства. Проте в сучасних умовах дискусійним залишається питання, який саме напрям бюджетного фінансування є пріоритетним – соціального забезпечення чи економічного розвитку. З одного боку, збільшення обсягів фінансування видатків на економічний розвиток повинно стимулювати розвиток виробництва, покращення інвестиційного середовища, підвищення заробітної плати та життєвого рівня населення. З іншого боку, економіка, де виробництво ставиться на перше місце, нівелює людину як особистість.

Для розв'язання проблем у соціальній сфері та підтримки реалізації політики економічного розвитку слід вирішити завдання забезпечення наповнення бюджету та підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Для цього Кабінетом Міністрів України була прийнята програма дій, де передбачені [5]:

- оптимізація ефективності фінансування завдань, які належать до сфери компетенції держави та місцевої влади;
- досягнення макроекономічної стабілізації з метою створення сприятливих умов для запровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, удосконалення регуляторної політики, оптимізації державних витрат і повного виконання державних зобов'язань перед суспільством із скорочення витрат на утримання органів управління та інших державних органів;

- мінімізація негативних соціальних наслідків у результаті реалізації виваженої та відповідальної соціальної політики, спрямованої на підтримку найуразливіших верств населення та недопущення високого рівня безробіття.

Висновки. Видатки відображають економічні відносини, що виникають у зв'язку з використанням фінансових ресурсів держави. Вони здійснюються за допомогою витрат, що являють собою інструмент обміну грошового фонду держави на конкретні суспільні послуги для досягнення добробуту населення країни. Визначення напрямів, форм, структури й обсягів видатків базується на принципах раціональності, ефективності, цілеспрямованості та доцільності й відповідає стратегії соціально-економічного розвитку країни. Бюджетна політика України на сучасному етапі має соціальне спрямування. Відзначається висока питома вага видатків у соціальну сферу. Проте існує ряд проблем, що суттєво зменшують соціально-економічний ефект цих видатків, серед них:

- неефективна система надання соціальних пільг і допомог;
- більша частина видатків спрямована на фінансування споживання;
- відсутність стратегії соціально-економічного розвитку.

Для подолання цих проблем слід визначити пріоритетність фінансування економіки, шляхи її подальшого розвитку та спрямованості на розширення виробництва чи посилення соціальної функції.

На нашу думку, на державному рівні треба виробити підходи для визначення пріоритетів у видатковій політиці, законодавчо закріпити стратегію економічного розвитку на довгостроковий період. Витрати бюджетів повинні спрямовуватись у сферу виробництва, на підтримку інноваційно-інвестиційної діяльності, на фінансування капітальних видатків, на підтримку малого та середнього бізнесу, оскільки постійне фінансування споживання, велика частка видатків на соціальні потреби в загальному обсязі видатків не приводить до розвитку економіки, а тільки збільшує інфляцію, пришвидшує процес зубожіння населення.

1. Артус М. М. Бюджетна система України : навчальний посібник / М. М. Артус, Н. М. Хижа. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2005. – 220 с.
2. Карлін М. І. Бюджетна система України : навчальний посібник / М. І. Карлін. – К. : Знання, 2008. – 428 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
3. Ковальчук С. В. Фінанси : навчальний посібник / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів : Новий світ–2000, 2006. – 568 с.
4. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навчальний посібник / Ю. В. Пасічник. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2008. – 670 с.
5. Програма КМУ "Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток". – Режим доступу до програми : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=.
6. Фещенко Л. В. Бюджетна система України : навчальний посібник / Л. В. Фещенко, П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук. – К. : Кондор, 2008. – 440 с.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, зав. кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника;

Гнатюк Т.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.

УДК 330.5:330.341
ББК 65.246

Нетудихата К.Л.

СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Чорноморський державний
університет ім. П.Могили,
Міністерство освіти і науки України,
54003, м. Миколаїв,
вул. Десантників, 10,
тел.: 0512765597,
e-mail: kosnet1@mail.ru

Анотація. У статті досліджується питання формування національної інноваційної системи. Розкриваються її сутність, функції та закономірності розвитку.
Ключові слова: національна інноваційна система, технології, знання.

Annotation. The article is devoted to the forming of national innovation system. Its essence, functions, patterns development are investigated.
Key words: national innovative system, technologies, knowledge.

Вступ. У сучасних умовах основою динамічного розвитку економічної системи стає інноваційна діяльність, яка забезпечує високий рівень її конкурентоздатності. З метою активізації інноваційних процесів у ряді країн із середини 80-х почали формуватися інноваційні системи, які виступають основою для розвитку інноваційної економіки. Інноваційна система дозволяє забезпечити підвищення інтенсивності розвитку країни за рахунок використання ефективних механізмів отримання, передачі та використання в господарській діяльності нових знань і технологій.

У зв'язку із цим зростають значення та актуальність дослідження на предмет формування адекватного уявлення щодо національної інноваційної системи й закономірностей її розвитку. Особливої уваги заслуговують дослідження К.Фрімена, Б.-А.Лундвала, Р.Нельсона, К.Едквіста та Б.Джонсона, Р.Геллі й М.Теубола та інших.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття сутності, функцій національної інноваційної системи та закономірностей її розвитку. Методами наукового пізнання, що дозволяють досягнути мету, виступають історико-логічний, системно-функціональний, наукової абстракції, індукції та дедукції.

Результати. Засновниками теорії формування національної інноваційної системи (НІС) вважаються К.Фрімен (Інститут дослідження наукової політики, Великобританія), Б.-А.Лундвал (Університет м. Упсала, Швеція) та Р.Нельсон (Колумбійський університет, США), які проаналізували розвиток інноваційної діяльності в різних країнах і на цій основі дали визначення поняттю НІС. Так, К.Фрімен розглядає її як мережу інститутів у державному та приватному секторах, чия діяльність і взаємозв'язки сприяють розробці, імпорту й проникненню нових технологій [1]. Особливістю його підходу до визначення НІС є інституційний аспект інноваційної діяльності. Б.-А.Лундвал розкриває її як сукупність елементів та їх взаємозв'язків, які забезпечують створення, розповсюдження й використання нових і економічно корисних знань, вони локалізовані в межах кордонів національної держави [2]. Особливістю цього підходу є розгляд питань взаємовідносин між виробниками та користувачами нових знань і технологій. Р.Нельсон вважає, що НІС – це сукупність організацій, взаємодія яких визначає інноваційний розвиток національних фірм [3]. У цьому випадку основний акцент робиться на дослідженні проблеми формування науково-технічної політики.

Аналіз даних визначень НІС формує підґрунтя для відокремлення загального й розкриття сутності НІС як сукупності організацій та інститутів, які взаємодіють у

процесі виробництва, розповсюдження, використання нових знань і технологій у межах кордонів національної держави.

Узагальнення поглядів К.Фрімена, Б.-А.Лундвала та Р.Нельсона на предмет теоретичного осмислення передумов розвитку НІС надало можливість сформулювати такі основні методологічні принципи розвитку концепції інноваційної системи:

1) економіка будь-якого рівня являє собою динамічну систему, ядро якої складає сукупність виробничих сил, організаційно-економічних відносин, взаємозв'язаних і постійно взаємодіючих між собою. Така система має цілісність, пропорційність складових її підсистем та елементів, стійкість до зовнішнього впливу, здатність до автономного функціонування й до створення внутрішніх факторів саморозвитку;
2) головними факторами економічної динаміки господарської системи виступають інновації та наукові дослідження, які складають основу сучасної конкуренції;
3) знання є стратегічним ресурсом економіки інноваційного типу, а НІС – її інституційною основою;
4) НІС формується та розвивається, виходячи з оптимального співвідношення (для даної економічної системи) факторів екстенсивного й інтенсивного шляху розвитку. Якщо перший шлях визначає збільшення обсягів виробництва та продаж за рахунок, перш за все, кількісних факторів-ресурсів, доступність яких забезпечена станом справ в економіці, то другий тип забезпечує економічне зростання за рахунок використання якісних факторів, які втілюють нові досягнення науки, нові можливості, знання. При цьому важливі не просто нова техніка, технології, кваліфікація кадрів, а їх раціональне співвідношення, що дає можливість отримати додаткові синергетичні ефекти від їх використання;
5) НІС формується на основі збалансованого застосування державних і ринкових механізмів регулювання з урахуванням особливостей і рівня соціально-економічного розвитку окремих територій.

Практично вищеназвані науковці сформували два основних підходи до дослідження НІС, які активно використовуються в сучасних дослідженнях: американський (Р.Нельсон) та європейський (К.Фрімен, Б.-А.Лундвал). У рамках першого, НІС розглядається у вузькому сенсі, у контексті "національних наукових систем" і "національних технологічних політик" [4]. Центральне місце в дослідженнях займають систематичні зв'язки між науково-дослідними лабораторіями фірм, науковими та технологічними організаціями, у тому рахунку університетами, і державною політикою. Аналіз включає ринки знань, захист прав власності, фінансові ринки в аспекті венчурного капіталу. Рідко в рамках цього напряму розглядаються питання освіти та навчання, промислових зв'язків і ринку праці.

У рамках європейського підходу НІС розглядається в широкому сенсі, виходячи з розуміння інновації як кумулятивного, інтерактивного процесу. Її формують організації та інститути. Перші представлені фірмами (постачальниками, споживачами, конкурентами), університетами, організаціями венчурного капіталу, державними агенціями інноваційної політики. Другі – звичками, рутинами, правилами, законодавством, яке регулює зв'язки між людьми, групами, організаціями. Вони виступають правилами гри. Наприклад, важливими інститутами НІС є патентне законодавство, норми, які впливають на зв'язки між університетами та фірмами.

Формування кожного підходу ґрунтується на розумінні економічної специфіки країни. Америка характеризується домінуванням фірм, які працюють у сфері передових технологічних і наукових досліджень. Формалізовані наукові знання та високотехнологічні інвестиції є найбільш важливими ресурсами економічного зростання.

У більшості малих і середніх за розміром індустріальних країн формалізовані наукові знання та високотехнологічні інвестиції є, безумовно, важливими, але не кри-

тичними ресурсами економічного зростання. Інвестиції в низькотехнологічні сектори з довгою національною та інституційною історією можуть також внести значний вклад в економічне зростання [5]. Принаймні в малих країнах зростання залежить від широкого переліку факторів, і не тільки від формалізованих наукових знань і високотехнологічних інвестицій. Так, Б.-А.Лундвал акцентує увагу на таких чинниках, як освіта, дифузія знань, структурна гнучкість економіки, довготермінові відносини між фірмами (особливо між виробниками та користувачами технологій) тощо [2].

Аналіз даних підходів дозволяє зробити висновок щодо доцільності використовувати при дослідженні НІС України саме європейський досвід. Оскільки країна не має потужних власних транснаціональних корпорацій, які працюють у сфері передових науково-технологічних досліджень. Крім того, у структурі економіки галузі з низькими технологіями суттєво переважають за більшістю економних показників галузі із середніми та високими технологіями.

Традиційно в наукових колах часто використовують термін "функція" стосовно інститутів або системи в цілому. Однак деякі дослідники використовують концепцію функцій, щоб структурувати емпіричну роботу, наприклад для відтворення картини динаміки системи.

К.Едквіст і Б.Джонсон сформулювали три функції НІС відповідно до інституційної теорії: зменшення невизначеності шляхом інформаційного забезпечення економічних агентів, управління конфліктами та кооперацією, стимулювання інновацій.

Р.Геллі та М.Теубол приділили значну увагу функціям НІС, виходячи з еволюційної теорії. Вони розділили їх на "тверді" та "м'які". Перші належать до організацій: проведення НДДКР, надання наукових і технічних послуг третій стороні (бізнес сектору та державним органам влади). Другі – до інститутів: дифузія інформації, знань і технологій; проектування та імплементація інститутів, які стосуються патентів, законів, стандартів; дифузія наукової культури; професійна координація. Дослідники зазначають важливість розрізняти організації, інститути та функції. Останні вони пояснюють, виходячи з класичних компонентів НІС.

Одним з продуктивних підходів до визначення та класифікації функцій, на нашу думку, є системно-ієрархічний. Він передбачає поступовий логічний перехід від основної функції до субфункцій. Як було зазначено вище, головним призначенням НІС є виробництво, розповсюдження та використання нових знань і технологій. Що стосується субфункцій, то зупинимо увагу на двох дослідженнях. Так, А.Бергек та інші науковці розкривають їх таким чином: стимулювання підприємницької активності; розвиток і дифузія знання; вплив на напрям пошуку; формування ринку; мобілізація ресурсів; легітимізація технологій і фірм; розвиток позитивних екстерналій [8]. К.Чемінед і К.Едквіст сформували такий комплекс субфункцій: створення та зміна організацій; забезпечення НДДКР, освіти й навчання; артикуляція якісних вимог із боку попиту; формування ринку нових продуктів; фінансування інноваційних процесів, забезпечення консультативних послуг; створення і зміна інститутів; формування мереж та інтерактивне навчання [9]. Функції виконують усі елементи системи: організації, інститути, мережі.

Систематизація точок зору науковців щодо функції НІС надає можливість розкрити їх таким чином: стимулювання підприємницької активності; розвиток і дифузія знання; координація пошуку; формування інноваційних продуктів і процесів; мобілізація ресурсів; легітимізація технологій та підприємств. Подальше їх дослідження сформує передумови для вивчення динаміки й характеру розвитку системи.

Теорія та практика формування інноваційних систем у різних країнах, а також спрямованість інноваційних процесів на шляху розбудови знаннєвої економіки дозволяють окреслити об'єктивні закономірності розвитку НІС. Серед таких закономірностей:

- зростання інтеграції науки, освіти, виробництва та ринку веде до збільшення обсягів та інтенсивності внутрішніх взаємозв'язків і взаємодії між підсистемами й елементами НІС;
- активна роль держави у формуванні та розвитку НІС, однак вона, як правило, еволюціонує від методів прямого управління до механізмів індикативного планування. Серед сукупності ключових завдань, які повинна розв'язувати держава, відокремлюють: координацію всіх суб'єктів економічної діяльності з формування НІС; створення сприятливого ділового клімату; сприяння інтеграції науки, освіти, виробництва та ринку; створення необхідних інституційних умов; постійне коректування державної науково-технічної та інноваційної політики за всіма складовими; підтримка наукоємної продукції вітчизняних товаровиробників; координація інноваційного розвитку регіонів;
- посилення інноваційної орієнтованості інвестицій, яка проявляється не тільки в зростанні питомої ваги інвестованих засобів, але й у використанні венчурного капіталу, виробничого лізингу, різних видів об'єктів інтелектуальної власності, у тому числі патентів, товарних знаків;
- формування НІС, з одного боку, визначається переважаючим інноваційним типом розвитку суб'єктів економіки (регіонів, корпорацій), а з іншого, – не може відбуватися у відриві від процесів глобалізації;
- зростання ролі регіонів та окремих територіальних міжрегіональних комплексів у розвитку НІС.

Висновки. Отже, НІС виступає складовою економічної системи, у рамках якої взаємодіють організації та інститути в процесі виробництва, розповсюдження, використання нових знань і технологій. Подальші дослідження української НІС повинні рухатися в рамках європейської традиції, виходячи з розуміння інновації як кумулятивного, інтерактивного процесу. Її функціями виступають стимулювання підприємницької активності, розвиток і дифузія знання, координація пошуку, мобілізація ресурсів, легітимізація технологій та підприємств. Надалі розбудова НІС України повинна ґрунтуватися на об'єктивних закономірностях її розвитку.

1. Freeman C. The national system of innovation in historical perspective / C. Freeman // Cambridge journal of economic. – 1995. – № 19. – P. 5–24.
2. Lundvall B.-A. National innovation system: towards a theorem of innovation and interactive learning / B.-A. Lundvall. – London : Printer Publishers, 1992. – 342 p.
3. Nelson R. The national system of innovation: a comparative study / R. Nelson. – Oxford : Oxford university press, 1993. – 541 p.
4. Mowery D. Inward technology transfer and competitiveness: the role of national innovation systems / D. Mowery, J. Oxley // Cambridge journal of economic. – 1995. – № 19. – P. 67–93.
5. Teixeira A. Human capital, trade and long-run productivity. Testing the technological absorption hypothesis for Portuguese economy, 1960–2001 / A. Teixeira, N. Fortuna // FEP Working Papers. – 2006. – 31 p.
6. Edquist C. Institutions and organisations in systems of innovation / C. Edquist, B. Johnson // C. Edquist (Ed.), Systems of Innovation –Technologies, Institutions and Organizations. – London : Pinter London, 1997. – P. 157–173.
7. Galli R. Paradigmatic shifts in national innovation systems / R. Galli, M. Teubal // C. Edquist (Ed.), Systems of Innovation–Technologies, Institutions and Organizations. – London : Pinter London, 1997. – P. 342–370.
8. Analyzing the functional dynamics of technological innovation systems: a scheme of analysis / [Bergek A., Jacobsson S., Carsson B. at all.] // Research Policy. – 2008. – № 37. – P. 407–429.
9. Cheminade C. From theory to practice: the use of systems of innovation approach in innovation policy / C. Cheminade, C. Edquist. – Lund : Lund University, 2005. – 54 p.

Рецензенти:

Горлачук В.В. – доктор економічних наук, професор Чорноморського державного університету ім. П.Могили;

В'юн В.Г. – доктор економічних наук, професор Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини.

УДК 338.2:001.895
ББК 65.9

Олійник А.Д.

СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Науково-дослідний центр індустріальних
проблем розвитку НАН України,
61022, м. Харків,
пл. Свободи, 5,
тел.: 0577063229,
e-mail: oprre@mail.ru

Анотація. У статті розглянуто важливі аспекти інноваційного розвитку економіки України. Досліджено світові тенденції експорту високотехнологічної, наукомісткої продукції. Проаналізовано чинники, які гальмують інноваційний розвиток економіки України. Розглянуто роль і значення науково-виробничих кластерних структур в інноваційному розвитку економіки регіонів України.

Ключові слова: економіка, інновації, інноваційний розвиток, високі технології, технологічний динамізм, технологічні уклади, високотехнологічні галузі, фінансове забезпечення, пріоритетні напрями.

Annotation. The important aspects of innovative development of economy of Ukraine are considered in the article. World trends of export of highly technological products are investigated. Factors which are breaking innovative development of economy of Ukraine are analyzed. A role and value of scientific production cluster structures in innovative development of economy of regions of Ukraine are considered.

Key words: economy, innovations, innovative development, high-tech, technological dynamism, technological modes, high-tech industries, financial providing, priority directions.

Вступ. В умовах сучасної світової глобалізації проблема економічного зростання країни є найголовнішою серед основних макроекономічних проблем. Її вирішення, як свідчить досвід провідних країн світу, можливе лише за умови інноваційного розвитку та технологічного динамізму як у сфері матеріального виробництва, так і в інших сферах економічної діяльності. Проблема інноваційного розвитку країни досліджується такими відомими вченими, як В.Геєць, В.Семиноженко, Б.Кваснюк, А.Гальчинський, П.Бубенко, О.Шнипко та ін. [1–5], у роботах яких розглядаються проблеми інноваційно-технологічного розвитку економіки країни, питання щодо інноваційної стратегії промислових підприємств, характеру економічного зростання країни на шляху до третього тисячоліття; напрями інноваційного розвитку регіонів країни; економіко-технологічні аспекти інноваційного дефолту України тощо.

Водночас проблема визначення стратегічних напрямів інноваційного розвитку України в сучасних умовах остаточно не вирішена. Це виявляється у відсутності чіткої державної політики в цьому напрямі.

Постановка завдання. Мета роботи – аналіз сучасних тенденцій інноваційного розвитку економіки України та інших держав світу через призму експорту високотехнологічної продукції; визначення чинників, які гальмують інноваційний розвиток; обґрунтування основних напрямів інноваційного розвитку економіки регіонів України.

До методів дослідження, які використано в роботі, належать такі: логіко-теоретичного узагальнення й порівняння показників експорту високотехнологічної продукції країнами світу; графічного аналізу для вивчення динаміки експорту високотехнологічної продукції та структури експорту України; абстракції й аналогії, індукції та

дедукції – для визначення сутності поняття "інноваційний науково-виробничий кластер" тощо.

Результати. Національні економіки, яким вдалося підвищити інноваційний потенціал, мають великі конкурентні переваги в довгостроковому періоді часу. Американський учений Дж.А.Харт підкреслював, що принциповим фактором міжнародної конкурентоспроможності є здатність країни створювати й поширювати нові технології, розвивати сучасні високотехнологічні виробництва, до яких належать, насамперед, високотехнологічні сектори п'ятого та шостого технологічних укладів.

Розвиток цих секторів є важливим чинником динамічного розвитку економіки будь-якої країни світу та її позиціювання на світовому ринку. Про це свідчать показники високотехнологічних секторів експорту в загальному експорті таких країн, як США, Китай, а також країн ЄС (рис. 1).

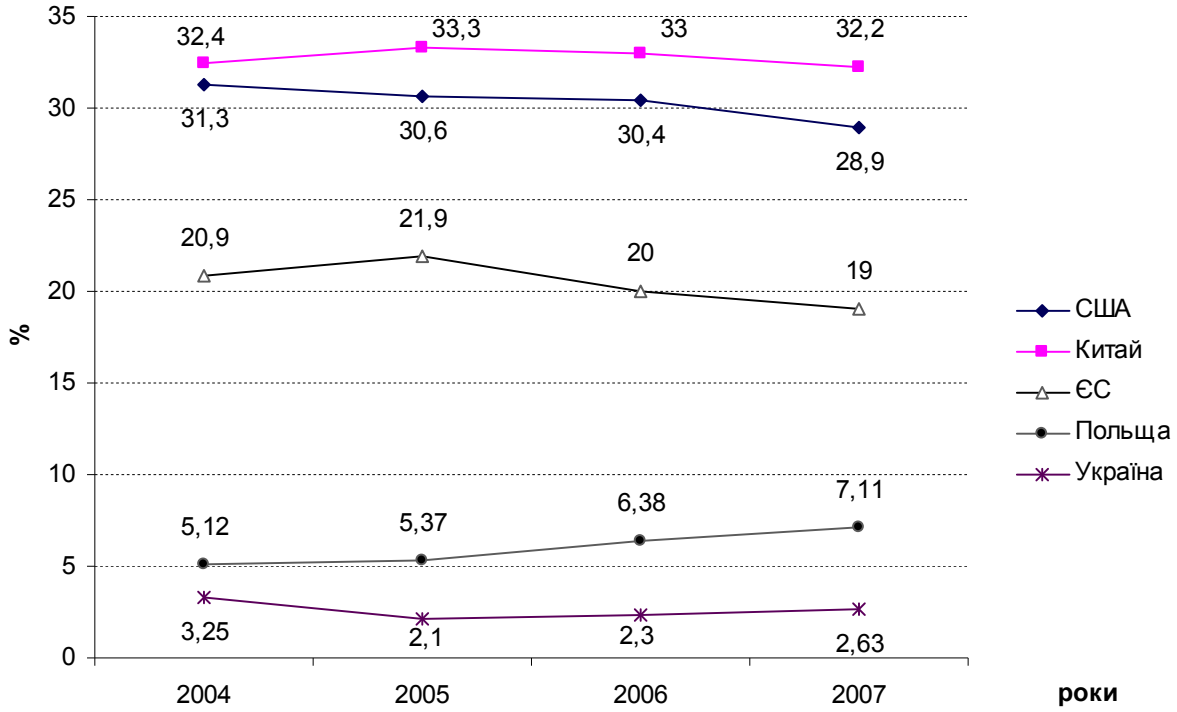

Рис. 1. Динаміка експорту високотехнологічної продукції в загальному експорті країн світу

На першому місці за показником експорту високотехнологічної продукції – Китай. Починаючи з 2004 року питома вага експорту високотехнологічної продукції в загальному експорті продукції в цій країні становить 32–33%. У США – у середньому 30%, у країнах ЄС – у середньому 20%. У Польщі, яка є суміжною державою з Україною, цей показник має тенденцію до зростання. Якщо у 2004 році він становив 5,12%, то у 2007 році – 7,11%. В Україні цей показник дорівнював, відповідно, 3,25% та 2,63%.

Динаміка структури експорту продукції з України за рівнем технологічності подана на рис. 2.

Наведені на рис. 2 дані свідчать про те, що в структурі експорту продукції, яка виробляється в Україні, зменшується питома вага високотехнологічної продукції. За попередніми даними, вона становила у 2008 р. 1,5% в порівнянні з 3,25% у 2004 р. Експорт продукції з підвищеним рівнем технологічності майже не змінився й знаходиться на рівні 23,1% [6–8].

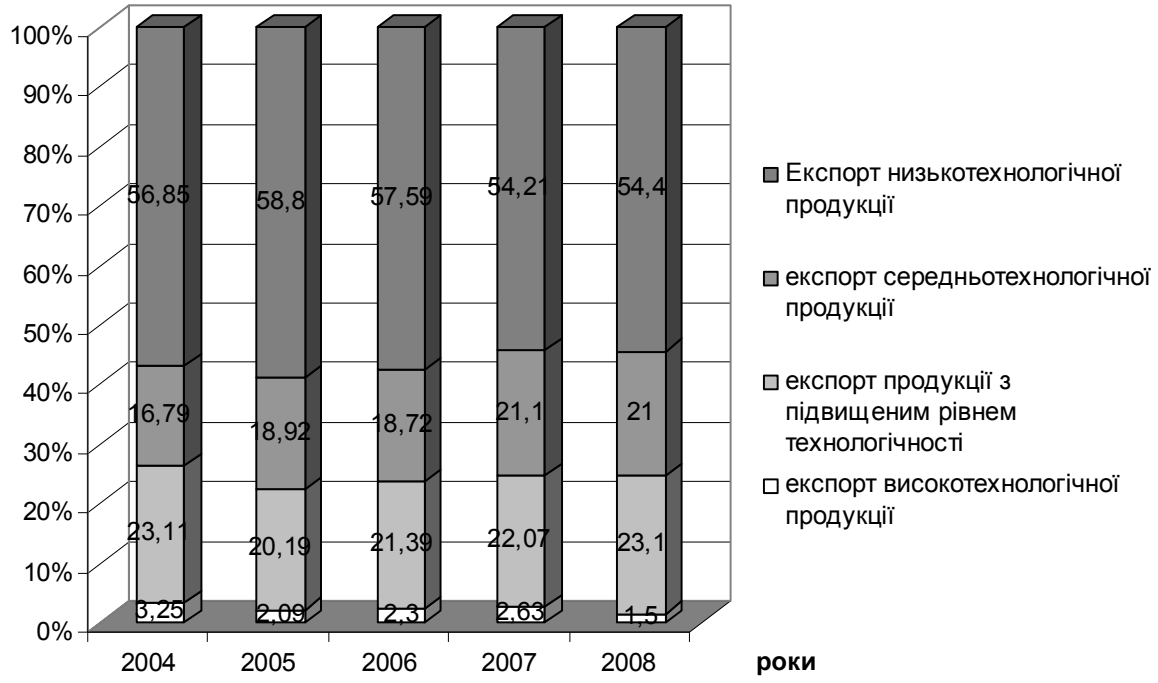

Рис. 2. Динаміка структури експорту продукції України за рівнем технологічності

Це позначилося на структурі експорту-імпорту України в останні роки в напрямі погіршення експортної складової. Наприклад, в Україну значно більше імпортувалося механічного обладнання, машин і механізмів, електрообладнання, транспортних засобів і шляхового обладнання, а також приладів, апаратів, оптичних, медико-хірургічних у порівнянні з експортом аналогічної продукції. Так, у 2001 р. країна експортувала 10,5% машин, устаткування та механізмів, а імпортувала – 15,1%. Транспортних засобів (наземного, повітряного та водного транспорту) експортувалось із країни 3,4%, імпортувалося майже 5% [9, с. 266].

У 2008 р. питома вага експорту механічного обладнання, машин і механізмів, електрообладнання незначно зменшилась і становила 9,5%. Частка імпорту цієї продукції також майже не змінилась (15,6%). Покращилась ситуація з експортом транспортних засобів і шляхового обладнання. Частка цієї продукції на експорт досягла 6,5%, але частка імпорту транспортних засобів зросла більш суттєво, а саме – до 14,1% [10, с.138]. Це свідчить про те, що вітчизняні виробники поступово втрачають як зовнішній, так і внутрішній ринок і не тільки високотехнологічної продукції.

Дуже незначна питома вага експорту високотехнологічної продукції пов'язана з недостатньою фінансовою підтримкою вітчизняних промислових підприємств з боку держави й іноземних країн. Так, у 2000 р. питома вага фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств з державного бюджету була дуже низькою й складала 0,4%. У 2007 р. обсяг фінансування збільшився, але несуттєво – 1,3%. Одночасно зменшилася більш ніж у 2 рази питома вага коштів інвесторів іноземних держав: із 7,6% до 3,0%. Основною складовою фінансування інноваційної діяльності (понад 70%) залишаються власні кошти підприємств, яких вкрай недостатньо. Тому загальний обсяг витрат, наприклад, у промисловості країни на дослідження й нові розробки скоротився з 15,1% у 2000 р. до 9,1% у 2007 р. Обсяг витрат на придбання нових технологій, машин, обладнання та програмного забезпечення зменшився, відповідно, з

4,1% у 2000 р. до 3,0% у 2007 р. Це позначилося на впровадженні прогресивних технологічних процесів та освоєнні виробництва нових видів продукції в промисловості. Так, у 2000 р. було впроваджено 1403 нових прогресивних технологічних процеси, у 2007 р. – 1419, що тільки на 1,13% більше. Дещо збільшився цей показник у 2008 р. – до 1647 впроваджених нових технологічних процесів.

Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, скоротилася в країні із 14,8% у 2000 р. до 10,8% у 2008 р. [9, с. 167]. Скоротилося також виробництво нових видів продукції, яке у 2000 р. становило 15323 найменування, а у 2007 р. – 2526 найменувань, тобто в 6,1 раза менше [11, с.334]. Кількість промислових підприємств, які реалізували інноваційну продукцію за межі України, складає 341 підприємство, або 34,3% від загальної кількості підприємств, що реалізували інноваційну продукцію. Продукцію, що є новою для ринку, мали тільки 322 підприємства, або 32,4%. Продукція 792 підприємств, яка є інноваційною, ідентифікована новою тільки для цих підприємств [10, с.171]. Наслідками таких явищ є загроза подальшого відставання України від провідних держав світу за рівнем як технологічного, так й економічного розвитку, гальмування переходу України до вищого технологічного укладу, й надалі – зниження рівня життя населення та економічної безпеки держави.

Суттєвими чинниками, що негативно впливають на формування інноваційної активності підприємств і гальмують перехід економіки України до вищих технологічних укладів є:

- відсутність узгодженості між науково-технічними дослідженнями та розробками й інноваційним розвитком промислових підприємств, що приводить до наявності незначної кількості власних інновацій, які можуть бути впроваджені в реальний сектор економіки;
- відсутність єдиної Концепції науково-технічного й інноваційного розвитку економіки України;
- несприятливий інвестиційний клімат у країні, на який впливають загальна нестабільність законодавства, політична ситуація, нерозвиненість інституцій фінансового посередництва, недостатній рівень захисту прав інвесторів;
- нерозвиненість венчурного механізму підтримки перспективних інноваційних проектів, у тому числі із створення нано- та біотехнологій;
- недостатні обсяги фінансування інноваційної діяльності з державного бюджету.

Для подолання негативних тенденцій, які склалися у сфері інноваційної діяльності, необхідно: розробити узгоджену з пріоритетними напрямами промислового розвитку Концепцію науково-технічного й інноваційного розвитку економіки країни; забезпечити координацію пріоритетних напрямів промислового розвитку з пріоритетними напрямами науково-технічних досліджень; забезпечити розробку й фінансування в повному обсязі державних цільових програм з розвитку високотехнологічних галузей країни, які мають потенціал для впровадження інноваційної продукції світового рівня; створити в країні сучасну інноваційну інфраструктуру, яка сприятиме підвищенню інноваційної активності підприємств усіх форм власності; забезпечити формування в країні сприятливого інвестиційного клімату та високий рівень захисту прав інвесторів.

На нашу думку, визначення пріоритетних напрямів інноваційного розвитку економіки країни необхідно одночасно вирішувати в площині формування в регіонах країни інноваційних науково-виробничих кластерних структур, тому що певні складності в інноваційному розвитку підприємств пов’язані зі значними ризиками й труднощами впровадження новітніх наукових розробок.

Поняття “інноваційна науково-виробнича кластерна структура” (ІНВКС) розглядається нами як стійка, упорядкована, добровільно об’єднана сукупність економічно

взаємопов'язаних і локалізованих на певній території суб'єктів господарювання (підприємств наукомістких галузей економіки; науково-дослідних і проектних установ, а також вищих навчальних закладів як генераторів інноваційних ідей та джерел кадрового забезпечення), які здатні проектувати й виготовляти конкурентоспроможну на внутрішньому та світовому ринку продукцію.

Формування ІНВКС забезпечуватиме умови для більш високої захищеності та єдиної спрямованості інтересів його учасників у ланцюжку "виробництво – наука – освіта". Формування ІНВКС можна визначити як орієнтовану на перспективу послідовність цілеспрямованих дій уряду з метою ефективного використання переваг об'єднання його учасників.

Для економіки Харківського регіону перспективним напрямом є розвиток кластерних структур енергетичного машинобудування, фармацевтичного виробництва, а також ІНКВС нано- та біотехнологій. Пріоритетність ІНКВС енергетичного машинобудування у складі ВАТ "Турбоатом", СКБ "Гідротурбомаш", СКБ "Турбоатом", Харківського національного університету "Харківський політехнічний інститут" тощо, полягає в його винятковості не тільки за обсягами продукції на експорт у різні країни світу, а в наявності цілісного технологічного комплексу. Цей комплекс спроможний забезпечити повне технічне оснащення електростанцій будь-якого типу. Фармацевтична промисловість є також однією з найбільш розвинених галузей в економіці регіону. Це – одна з найбільш динамічних і наукомістких галузей, яка у фармацевтичному секторі країни посідає друге місце після м. Київ. У Харківському регіоні розташовано 11 із 60 основних підприємств України, що випускають лікарські препарати.

Першочерговим і невідкладним завданням у сучасних умовах є розробка стратегії розвитку високотехнологічних галузей економіки України й відповідних кластерних структур. Високотехнологічний сектор економіки України слід розглядати як складну системну науково-відтворювальну структуру, яка за своєю роллю в економіці та ресурсному забезпеченні є набагато важливішою й змістовнішою, ніж це трактується в програмних документах уряду та в законодавчих нормативно-правових актах України. Для розробки стратегії розвитку високотехнологічного сектора економіки необхідно нормативно закріпити класифікацію наукомістких, високотехнологічних галузей, виробництв, системних продуктів. Механізм розвитку високотехнологічних ринків потребує не просто доопрацювання, уточнення й коректування – його слід розробити на системній основі, ураховуючи особливу значущість для перспектив розвитку економіки. У цьому механізмі блок державного регулювання повинен бути прописаний особливо ретельно з урахуванням важливості управління, координації, мотивації і комплексного ресурсного підкріплення процесів розвитку й ефективного функціонування високотехнологічного сектора.

Ресурсне забезпечення розвитку високотехнологічних галузей вимагає комплексного, узгодженого підходу до джерел, об'ємів, термінів, умов залучення інвестицій. Перш за все необхідно визначити пріоритети в розвитку виробництв високотехнологічних товарів і послуг, які сприятимуть підвищенню іміджу країни, її позиції у світовій співдружності країн. В основі цих пріоритетів повинна бути наявність фундаментальних і прикладних напрямів досліджень, орієнтованих на створення нано- та біотехнологій, які належать до шостого технологічного укладу.

У Харківській області до складу наукових установ з розробки технологічних і наукоємних нано- та біотехнологій відносяться НТЦ "Нанотехнологія", Інститут кріобіології і кріомедицини НАН України, Лабораторія прикладних нанотехнологій О.М.Білоусова, НТЦ "Харківський фізико-технічний інститут", Науково-технологічний концерн "Інститут монокристалів" тощо.

НТЦ "Нанотехнологія" спеціалізується в напрямі розробки й практичної реалізації багатокомпонентних покриттів різного функціонального значення (моно- і багато-

шарових, наноструктурних, градієнтних) для поліпшення експлуатаційних характеристик матеріалів, вузлів і деталей машин, а також інструментів. Покриття збільшує термін служби інструментів від двох до 10 разів.

Інститут кріобіології і кріомедицини веде дослідження в напрямі створення ефективних способів штучного кріозахисту біологічних систем різного рівня орієнтації і на їхній основі розробки технологій консервування біологічних об'єктів.

Нанотехнологічною компанією "Нанофлуоресцентні матеріали" (НФМ), яка була створена в м. Харків у 2004 р., розроблено новітні технології оптичного кодування біомолекул для широкого кола клінічної діагностики різних захворювань, включаючи рак. НФМ планує вихід на зовнішній ринок з такими діагностичними розробками, як нанодіагностикумами для ранніх стадій захворювань; інтегральна діагностична система "Нанолабораторія на чипі" тощо.

Розвиток нано- та біотехнологій може дати поштовх до появи нових виробництв, збільшення обсягів експорту високотехнологічної продукції в інші країни світу й реального запровадження інноваційної моделі розвитку економіки України та її технологічного динамізму.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у розробці моделей державного управління науково-технічним та інноваційним розвитком економіки України в середньо- та довгостроковому періодах часу з метою створення різноцільових і різношвидкісних стратегій, які здатні поєднати промислову й науково-технологічну політику в країні.

Висновки. Проведені дослідження свідчать про таке.

Важливого значення в сучасних умовах набуває група пріоритетів, що включають розвиток ІНВКС, високих технологій, які найбільшою мірою орієнтовані на вирішення проблем підвищення економічного потенціалу країни.

З урахуванням потенційно небезпечних явищ, що спостерігаються в економіці України, необхідно зосередити обмежені державні фінансові ресурси на пріоритетних напрямах фундаментальних і прикладних наукових досліджень, модернізації провідних галузей і підприємств промисловості на засадах упровадження новітніх, у т. ч. високих технологій у перспективних регіональних ІНВКС.

Реалізація стратегічних завдань розвитку ІНВКС у високотехнологічних галузях економіки має здійснюватися із залученням таких дієвих засобів, як розробка цільових бюджетних програм, державне замовлення на високотехнологічну продукцію, створення сучасної інфраструктури для підтримки інноваційної діяльності.

1. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : у 3 т. / [за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка]. – К., 2007. – Т. 2 : Інноваційно-технологічний розвиток економіки. – 564 с.
2. Гальчинський А. Україна : наука та інноваційний розвиток / А. Гальчинський, В. Геєць, В. Семиноженко. – К. : Наукова думка, 1997. – 66 с.
3. Бубенко П. Т. Регіональні аспекти інноваційного розвитку : монографія / П. Т. Бубенко. – Х. : НТУ "ХПІ", 2002. – 316 с.
4. Шнипко О. С. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст : монографія / О. С. Шнипко. – К. : Генеза, 2009. – 248 с.
5. Патон Б. Наука – інноваціям / Б. Патон // Наука та інновації. – 2008. – № 5. – С. 19–24.
6. Інноваційно-технологічні передумови конкурентоспроможності економіки / Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики. – К. : НІСД, 2009. – С. 45–47.
7. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2008 році : у 2 т. / Державний комітет статистики України. – К. : Держкомстат, 2009. – Т. 1. – 168 с.
8. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2008 році : у 2 т. / Державний комітет статистики України. – К. : Держкомстат, 2009. – Т. 2. – 212 с.
9. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Державний комітет статистики України / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Вид-во "Техніка", 2002. – 644 с.

10. Україна у цифрах за 2008 рік / Державний комітет статистики України. – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2009. – 258 с.
11. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Вид-во "Консультант", 2008. – 572 с.

Рецензенти:
Іванов Ю.Б. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Харківського національного економічного університету;
Тищенко О.М. – доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України.

УДК 336:351.746.1
ББК 65.9

Підхомний О.М., Яструбецька Л.С.

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Львівський національний університет
імені Івана Франка,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів, грошового обігу і кредиту,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
тел.: 0322722741
e-mail: finans@franko.lvsv.ua

Анотація. У статті розглянуто необхідність і перспективи формування стратегії фінансової безпеки України в умовах глобалізації. Проаналізовано нормативно-правову базу, що регламентує основні напрями національної безпеки, і запропоновано посилити її в частині забезпечення фінансової безпеки.

Ключові слова: національні інтереси, фінансова безпека, стратегія фінансової безпеки.

Annotation. In the article a necessity and prospects of forming of strategy of financial safety of Ukraine in the conditions of globalization are considered. A normative-legal base for regulation of basic directions of national safety is analyzed. It is offered to strengthen this base in the part of providing of financial safety.

Key words: national interests, financial safety, strategy of financial safety.

Вступ. В умовах глобалізації економіки та світової економічної кризи забезпечення фінансової безпеки України набуває першочергового значення. Адже світовий економічний простір є цілісною глобальною системою, у якій фінансові системи країн є складовими єдиного механізму, у результаті чого змінюється співвідношення впливу ендогенних й екзогенних чинників на характер розвитку окремих національних економічних систем. Така ситуація, з одного боку, може сприяти розвитку економіки України, а з іншого, – бути загрозливою для національних інтересів як в економічному, так і в політичному аспекті, бо існує ризик намагання розвинутих країн підпорядкувати економіку менш розвинутих держав своїм інтересам.

Залежність національної економіки від розвитку світового господарства й глобалізаційних процесів зумовлює необхідність оцінки, прогнозування та попередження як внутрішніх, так і зовнішніх загроз фінансовій безпеці з урахуванням трансформації національних економік в єдину світогосподарську систему, що розвивається за своїми законами.

Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зробили такі вчені, як, Л.Абалкін, О.Барановський, А.Градов, Б.Губін, Е.Іванов, А.Колосов, О.Ладюк, В.Павлов, А.Сухоруков та інші.

Постановка завдання. Водночас попри те, що на сьогоднішній день науковцями досліджено чимало аспектів цієї складної проблематики, а дослідження й далі тривають, украй важливим є законодавче забезпечення фінансової безпеки держави та суб'єктів господарювання. У зв'язку із цим, необхідним є дослідження основних нормативно-правових актів, що регламентують забезпечення фінансової безпеки в контексті національних інтересів України з метою розроблення шляхів її посилення та вдосконалення.

Результати. Серед основних причин виникнення зовнішніх загроз фінансовій безпеці України, на нашу думку, слід виділити такі, як:

- стрімка транснаціоналізація економічних зв'язків;
- постійне збільшення маси капіталів, висока мобільність яких створює напружену ситуацію;
- автономізація субдержавних суб'єктів (транснаціональних корпорацій), що мають у своєму розпорядженні значну фінансову владу, їх вплив на господарські комплекси окремих країн;
- високий рівень мобільності та взаємозв'язку фінансових ринків на базі новітніх інформаційних технологій;
- різноманіття фінансових інструментів і високий ступінь їх динамізму;
- безпрецедентне взаємопроникнення внутрішньої й зовнішньої політики держав, які все більше й більше залежать від світових фінансів;
- посилення конкуренції між державами в економічній та інших сферах, використання могутніми структурами стратегій завоювання світового економічного простору;
- надмірна залежність національних економік (зокрема, бюджетного сектора) від іноземного короткострокового спекулятивного капіталу, що робить їх фінансові системи надзвичайно вразливими;
- глобальне наростання нестійкості світової фінансової системи, виникнення загрозливих кризових тенденцій, нездатність сучасних фінансових інститутів (зокрема міжнародних) ефективно їх контролювати.

За таких умов проблему фінансової безпеки України важко переоцінити. Тому в сучасних умовах особливо актуальним є наукове обґрунтування розробки та втілення в життя державної стратегії фінансової безпеки. Ключовими елементами інституційної бази, яка регламентує основні напрями забезпечення національної безпеки України, виступають такі правові акти [1–9]:

- Конституція України;
- Закон України "Про основи національної безпеки України";
- Закон України "Про Раду національної безпеки і оборони України";
- Указ Президента України "Про Стратегію національної безпеки України";
- Указ Президента України "Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004–2015 роки";
- Указ Президента України "Про Стратегію подолання бідності";
- Указ Президента України "Питання Міжвідомчої комісії з питань фінансової безпеки при Раді національної безпеки і оборони України";
- Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005–2010 роки".

Конституцією України визначено основні засади забезпечення національної, державної, економічної, інформаційної, екологічної та особистої безпеки людини, громадської безпеки. Водночас, як свідчить аналіз статей Конституції, в Основному Законі України поняття фінансової безпеки безпосередньо не згадується (табл. 1).

Серед складових національної безпеки, згаданих у Конституції, саме економічний та інформаційний аспекти, на нашу думку, найбільш тісно пов'язані з фінансовою безпекою держави. Це зумовлено тим, що фінанси виступають формою руху інформації про економічний потенціал окремих осіб і суспільства в цілому, а вартісні показники – мірою цього потенціалу [10, с.42–43].

Однак потрібно мати на увазі й можливість виникнення та циркуляції дезінформації в економічній системі, що призводить до спотвореного бачення її потенціалу й, відповідно, хибних управлінських рішень.

Таблиця 1

Конституційні основи окремих складових національної безпеки

Складова національної безпеки	**Стаття**	**Зміст конституційного положення**
Громадська безпека, економічна безпека	Стаття 13	Захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, **соціальна спрямованість економіки**
Державна безпека, економічна безпека, інформаційна безпека	Стаття 17	Захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки
Громадська безпека	Стаття 41	Захист прав володіння, користування і розпорядження власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності
Громадська безпека, економічна безпека, продовольча безпека	Стаття 42	Захист прав здійснення підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, прав споживачів щодо якості й безпечності продукції та всіх видів послуг і робіт
Громадська безпека, економічна безпека, продовольча безпека	Стаття 42	Захист прав здійснення підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, прав споживачів щодо якості й безпечності продукції та всіх видів послуг і робіт
Економічна безпека	Стаття 56	Захист прав на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування

Дезінформація може виникати як у результаті помилок, так і умисних дій. Вона існує у формі нереальних планів, недостовірних звітів, спотворених маніпулюваннями цін, хибних теорій тощо. Недостовірні сигнали можуть надходити з підприємств, державних органів, фінансових і товарних ринків, від засобів масової інформації та окремих індивідів. Тому рівень позитивного чи негативного впливу фінансів на економіку залежить, у першу чергу, від якості інформаційного забезпечення фінансового механізму.

Важливо також усвідомлювати, що один неадекватний сигнал здатний породити подальшу дезінформацію. Наприклад, установивши надто високі ставки податків, які не враховують реальні можливості їх платників, держава змушує суб'єктів господарювання переходити в сектор тіньової економіки. Це призводить до спотворення статистичної інформації, якою користуються державні органи. У результаті їм стає важче приймати правильні управлінські рішення. Тобто якщо управлінська система продукує дезінформацію на виході, то внаслідок зворотного зв'язку вона отримує дезінформацію й на вході. Виникає замкнене порочне коло. Певний критичний рівень дезінформації здатний знищити управлінську систему. Це стосується як окремих підприємств, так і цілих держав.

Фінансові ресурси як грошове вираження джерел формування засобів (можливостей) суб'єктів господарювання виступають посередницькою ланкою між зміною інформаційних ресурсів у результаті управлінської діяльності та зміною матеріальних ресурсів суспільства в результаті виконання прийнятих управлінських рішень. Хоча зміни в матеріальній базі можуть відбуватись і без проведення відповідних фінансових операцій, фінанси, однак, забезпечують вищий рівень організації таких змін. У першу чергу, це стосується можливостей мобілізації різноманітних ресурсів на вирішення певних проблем. Зміни у фінансових і матеріальних ресурсах, у свою чергу, ведуть до змін в інформаційних ресурсах. Таким чином, формується цикл взаємопов'язаних змін (рис. 1).

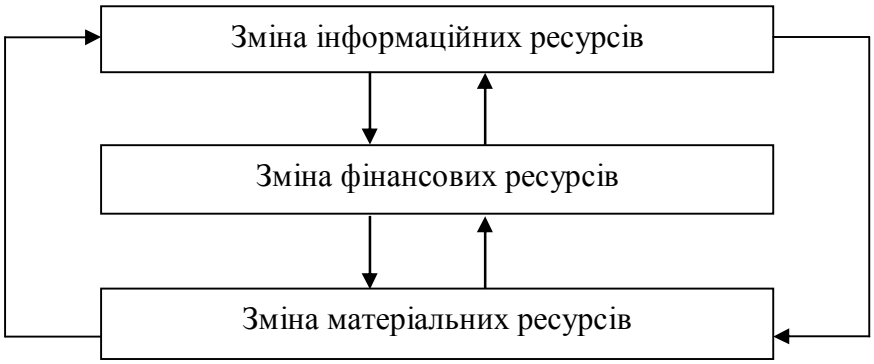

Рис. 1. Фінансові ресурси як посередницька ланка в економічних процесах [10, с.42–43]

Тому цілком правильно та своєчасно серед основних напрямів державної політики Закон України "Про основи національної безпеки України" [2] вказує такі:

- удосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій;
- подолання "тінізації" економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси;
- забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої й зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку;
- здійснення виваженої політики внутрішніх і зовнішніх запозичень.

Також цим Законом визначено об'єкти національної безпеки, принципи забезпечення національної безпеки, пріоритети національних інтересів, загрози національним інтересам і національній безпеці України, основні напрями державної політики з питань національної безпеки. Обумовлено, що національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм.

Аналіз інших правових актів, що мають досить тісне відношення до питання стратегії фінансової безпеки України, засвідчив таке.

У Законі України "Про Раду національної безпеки і оборони України" визначено функції цього координаційного органу, згідно з якими він розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, що належать до сфери національної безпеки й оборони, і подає пропозиції Президентові України щодо проекту Закону України про Державний бюджет України за статтями, пов'язаними із забезпеченням національної безпеки й оборони України [3].

В Указі Президента України "Про Стратегію національної безпеки України" окреслено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Головною метою Стратегії задекларовано забезпечення такого рівня національної безпеки, який би гарантував поступальний розвиток України, її конкурентоспроможність, забезпечення прав і свобод людини й громадянина, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету Української держави в сучасному світі.

Як відзначено Стратегією національної безпеки України, складний стан економічної безпеки зумовлений впливом таких чинників [4]:

- нестійкістю економічного зростання та його надмірною залежністю від зовнішніх чинників;
- збереженням структурних деформацій у національній економіці, неефективністю використання матеріальних ресурсів;
- відсутністю сприятливих умов для формування необхідного інвестиційного потенціалу в національній економіці;
- недосконалістю податкової системи, низькою ефективністю адміністрування податків і контролю за використанням бюджетних асигнувань;
- низьким рівнем конкурентності та монополізацією окремих галузей промисловості, а також недосконалістю механізмів захисту внутрішнього ринку від несумлінної конкуренції з боку імпортної продукції, неефективністю боротьби з контрабандою;
- надмірною залежністю від імпорту енергетичних ресурсів, недиверсифікованістю джерел енергопостачання;
- монополізацією іноземним капіталом певних стратегічно важливих галузей національної економіки;
- нерозвиненістю національної інноваційної системи та некерованим відтоком за межі держави інтелектуальних і трудових ресурсів;
- високим рівнем тінізації економіки, зумовленим, зокрема, поширенням тіньової зайнятості, розповсюдженням напівлегальних методів ухилення від оподаткування, криміналізацією економічних відносин.

Відповідно до розпоряджень Президента України №72/2001-рп. від 21.12.2001 р. та №385/2002-рп. від 8.11.2002 р. було розроблено Стратегію економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 роки "Шляхом європейської інтеграції", згідно з якою визначено такі основні завдання [6]:

- забезпечення сталого економічного зростання та прискорення подолання на цій основі розриву в обсягах ВВП на одну особу між Україною й державами – членами Євросоюзу;
- забезпечення надійних передумов скорочення розриву в рівні та якості життєвих стандартів з країнами ЄС;
- поглиблення інтеграційних процесів між Україною та ЄС в енергетичній сфері, співробітництво в розвитку транспортно-комунікаційних мереж, в інформаційній сфері та сфері високих технологій;
- опанування інноваційної моделі структурної перебудови та зростання, реалізація якої покликана забезпечити підвищення конкурентоспроможності української економіки;
- адаптація законодавства України, національної системи права до законодавства та права Європейського Союзу.

Варто відзначити, що в питанні вибору моделі вітчизняної системи господарювання існує певна неузгодженість між Конституцією України, стаття 13 якої визначає

соціальну спрямованість економіки, і Стратегію економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 роки, яка орієнтована на **інноваційну модель**.

Указом Президента України "Про Стратегію подолання бідності" визначено основні напрями відповідної політики шляхом створення економіко-правових умов для збільшення доходів і зростання економічної активності працездатних громадян, а також підвищення ефективності соціальної підтримки найбільш уразливих груп населення шляхом реформування системи соціального захисту [7].

Указ Президента України "Питання Міжвідомчої комісії з питань фінансової безпеки при Раді національної безпеки і оборони України" від 7 травня 2001 року, яким затверджено Положення про Міжвідомчу комісію з питань фінансової безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, визначає такі основні її завдання [8]:

- оцінку та прогнозування розвитку ситуації у фінансовій і грошово-кредитній сферах, внесення пропозицій щодо комплексного розв'язання проблем забезпечення фінансової безпеки України;
- виявлення та оцінку загроз фінансовій безпеці України, тенденцій їх виникнення при формуванні фінансової та грошово-кредитної політики держави;
- вивчення стану державного регулювання фінансових ринків, тенденцій їх розвитку та внесення пропозицій і рекомендацій щодо поліпшення ситуації в цій сфері;
- аналіз діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо додержання ними інтересів національної безпеки у фінансовій і грошово-кредитній сферах, внесення відповідних пропозицій і рекомендацій;
- вивчення та внесення пропозицій щодо використання досвіду розвинутих країн у забезпеченні фінансової безпеки й подоланні тіньової економіки.

Як показав проведений аналіз, у нормативно-правових актах, що регламентують основні напрями національної безпеки, аспекти забезпечення фінансової безпеки висвітлені недостатньо. Адже питання забезпечення фінансової безпеки в більшості законодавчих актів відсутні повністю, а в інших згадуються лише побіжно або надто загально й поверхнево.

Позитивно, з точки зору глибини опрацювання проблеми, виділяється на цьому фоні Концепція розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005–2010 роки, розроблена Державним комітетом фінансового моніторингу України та затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України. На відповідний період було визначено такі напрями розвитку системи запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму [9]:

- запобігання виникненню передумов для легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму;
- запобігання використанню слабких сторін фінансової системи з метою легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму;
- удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу;
- підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів;
- створення ефективної системи взаємодії між відповідними органами виконавчої влади;
- підвищення кваліфікаційного рівня спеціалістів і рівня їх технічного забезпечення;
- участь у міжнародному співробітництві;
- формування в населення усвідомлення необхідності запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму.

Відповідно до напрямів розвитку системи запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму автори цієї Концепції окреслили досить детальний перелік конкретних заходів. Окрім того, Кабінет Міністрів України щорічно затверджує програму або план заходів із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

Водночас Концепція не охоплює весь спектр проблем фінансової безпеки держави. Як справедливо зазначає відомий італійський експерт із міжнародних фінансів Фульчері Бруні Рочча, фінанси – це канал проникнення, що дозволяє контролювати ззовні країну-боржника. Зовнішній контроль може швидко поширитися на всі сторони економічного, а потім й соціального життя. Так набувають рис нові форми васалітету та колоніалізму. Адже якщо в міжнародних відносинах заборонено застосування військових потужностей, то використання фінансових потужностей зумовлює таке ж насильницьке проникнення в країну-суперницю [11]. У зв'язку із цим необхідним є посилення вітчизняної законодавчої бази нормативно-правовими актами, які б регламентували забезпечення фінансової безпеки, а саме – було б чітко визначено об'єкти та суб'єкти забезпечення фінансової безпеки, внутрішні та зовнішні загрози, критерії, на основі яких можна було б робити висновки про дотримання всіма державними органами, а також недержавними господарськими суб'єктами вимог фінансової безпеки України.

Висновки. Фінансова безпека держави – основна умова її здатності здійснювати самостійну фінансово-економічну політику відповідно до своїх національних інтересів. Вирішення цієї проблеми полягає в досягненні та підтримці здатності державних органів:

- забезпечувати стійкість економічного розвитку держави, платіжно-розрахункової системи й основних фінансово-економічних показників;
- нейтралізувати вплив світових фінансових криз і навмисних дій низки офіційних і тіньових структур на національну економічну й соціально-політичну систему;
- запобігати великомасштабному витоку капіталів за кордон, "втечі капіталу" з реального сектора економіки; запобігати конфліктам між інститутами різних рівнів з приводу розподілу й використання ресурсів національної бюджетної системи;
- найбільш оптимально для економіки країни залучати й використовувати кошти іноземних запозичень;
- запобігати злочинам та адміністративним правопорушенням у фінансових правовідносинах, зокрема, відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом.

Усе перераховане також можна сформулювати як деякі завдання (їх повний перелік досить широкий), які повинні вирішувати органи державної влади й управління з метою забезпечення безпечного та ефективного функціонування не тільки елементів фінансової системи держави, але й усіх взаємозв'язаних із нею ланок державного управління.

Першочерговим економіко-правовим актом, який необхідно розробити із цією метою, має бути Стратегія фінансової безпеки України. У ній необхідно чітко окреслити такі напрями:

- визначення геофінансових зон впливу України;
- ідентифікацію критеріїв і параметрів (кількісних та якісних граничних значень) фінансової системи України, що задовольняють вимоги фінансової безпеки на відповідному етапі розвитку держави;
- розроблення механізмів і заходів виявлення загроз фінансовій безпеці України та характеристику сфер локалізації цих загроз;

- установлення основних суб'єктів загроз, механізмів їх функціонування, критеріїв впливу на фінансову систему;
- розроблення методології прогнозування, виявлення та попередження виникнення чинників, що зумовлюють появу загроз фінансовій безпеці країни;
- визначення об'єктів, предметів, параметрів контролю за забезпеченням фінансової безпеки України;
- організацію адекватної системи органів забезпечення фінансової безпеки.

Ми вважаємо, що провідна роль у розробці Стратегії фінансової безпеки України та в координації реалізації положень цього документа має належати національному підрозділу фінансової розвідки – Державному комітетові фінансового моніторингу України.

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0. − Верховна Рада України.
2. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 року № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15. − Верховна Рада України.
3. Закон України "Про Раду національної безпеки і оборони України" від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу:URL:http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=183%2F98-%E2%F0. − Верховна Рада України.
4. Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 р. за № 105/2007 // Офіційний вісник України. − 2007. – № 11. – С. 389.
5. Указ Президента України "Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004–2015 роки" від 28 квітня 2004 року № 493/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=493%2F2004. − Верховна Рада України.
6. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції" / [А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, Б. М. Данилишин та ін.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
7. Указ Президента України "Про Стратегію подолання бідності" від 15 серпня 2001 року № 637/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=637%2F2001. − Верховна Рада України.
8. Указ Президента України "Питання Міжвідомчої комісії з питань фінансової безпеки при Раді національної безпеки і оборони України" від 7 травня 2001 року № 294/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=294%2F2001. − Верховна Рада України.
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005–2010 роки" від 3 серпня 2005 р. № 315-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=315-2005-%F0. − Верховна Рада України.
10. Фінанси в трансформаційній економіці України : навчальний посібник / [за ред. д.е.н., проф. М. І. Крупки.] – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. − 614 с.
11. Бурцев В. В. Факторы финансовой безопасности России [Електронный ресурс] / В. В. Бурцев. – Режим доступа: URL: http://www.cfin.ru/press/management/2001-1/burtsev.shtml. − Корпоративный менеджмент.

Рецензенти:

Крупка М.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету ім. І.Франка;

Юринець В.Є. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних технологій в менеджменті Львівського національного університету ім. І.Франка.

УДК 336.027
ББК 65.26

Солоджук Т.В.

ВПЛИВ ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МОЛОДІ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти й науки України,
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596176,
факс: 0342231574,
e-mail: kfin@pu.if.ua

Анотація. У статті розглядаються сутність основних соціально-економічних показників та їх вплив на систему соціального захисту молоді. Динаміку розвитку цих показників пов'язано з достатністю обсягу фінансового забезпечення соціального захисту молоді.

Ключові слова: політика соціального захисту, прожитковий мінімум, споживчий кошик, індекс споживчих цін, індекс реального ВВП, мінімальна заробітна плата.

Annotation. The essence and role of basic social and economic indexes in the system of social defence of young people is examined in the article. The dynamics of development of these indexes is related to sufficient volume of the financial providing social defence of young people.

Key words: policy of social defence, living wage, consumer basket, cost-of-living-index, index of the real GDP, minimum wage.

Вступ. Під час усіх економічних трансформацій, що відбувалися в Україні із часу набуття нею незалежності й до сьогодні, політика соціального захисту посідала чільне місце серед пріоритетних напрямів розвитку країни. Зрозуміло, що за будь-яких обставин ця політика має, у першу чергу, бути ефективною, і відповідати соціальним інтересам різноманітних категорій населення та реалізовувати всі чи принаймні більшість функцій соціального захисту.

Для реалізації ж основних його функцій – реабілітаційної, компенсаційної та превентивної – потрібне своєчасне й повне фінансування потреб населення в соціальному захисті за рахунок певних фондів фінансових ресурсів, забезпечення умов для участі громадян у соціальному страхуванні та їхньої поінформованості про ті чи інші негативні явища й методи боротьби з ними.

Постановка завдання. При дослідженні цієї теми ставимо перед собою завдання визначити й охарактеризувати показники соціально-економічного розвитку, що відображають рівень фінансового забезпечення соціального захисту молоді.

Результати. Обсяги фінансування соціального захисту молодих людей важко виокремити із загальної суми видатків бюджету на соціальний захист населення, проте його рівень можна визначити, розглянувши деякі показники соціально-економічного розвитку та динаміку їх зміни.

Оскільки основна частина молоді належить до категорії працездатного населення, до таких показників можна віднести: прожитковий мінімум, законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати, середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України, індекс споживчих цін, індекс приросту реального ВВП (у % до відповідного періоду) тощо.

Відповідно до Закону України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" прожитковий мінімум визначається як вартісна величина набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування орга-

нізму людини, збереження її здоров'я, а також мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи [1].

Цей показник є базовим державним соціальним стандартом, підґрунтям для визначення державних соціальних гарантій і стандартів у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти. Вартісна його величина визначається в розрахунку на місяць на одну людину, окремо для кожної з основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років, дітей віком від 6 до 18 років, працездатних осіб, осіб, які втратили працездатність.

Розмір прожиткового мінімуму встановлюється, виходячи з вартості мінімальних наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, що затверджуються постановою Кабінету Міністрів України. Їх склад і вартість повинні періодично переглядатися відповідно до зміни потреб людей та темпів росту індексу споживчих цін. Після перегляду і коригування складу споживчого кошика у 2005 та 2007 рр., у ньому з'явилися послуги мобільного зв'язку, кабельного телебачення, інтернету. Проте ряд фахівців вважає, що набір товарів і послуг, які складають теперішній споживчий кошик, узагалі є нелегітимним, оскільки методика розрахунку їх кількості застаріла.

Норми, закладені в прожитковому мінімумі громадян України, нижчі за фізіологічні, а набір непродовольчих товарів не забезпечує всіх основних потреб сучасної людини. Існує проблема відповідності набору й обсягу товарів мінімального споживчого кошика медичним стандартам. Усе частіше висловлюються сумніви щодо адекватності набору товарів мінімального споживчого кошика [2].

Це підтверджується й розбіжністю в структурі витрат на придбання товарів і послуг споживчого кошика, яка закріплена Законом України "Про Державний бюджет на 2008 рік" і розрахована Державним комітетом статистики за відповідний період (табл. 1).

Таблиця 1

Структура витрат на товари й послуги споживчого кошика, %

Структура витрат	Закладено в розрахунок прожиткового мінімуму Законом України "Про Державний бюджет на 2008 рік"	За даними Державного комітету статистики
Вартість наборів продуктів харчування	54,7	51,1
Вартість непродовольчих товарів	19,2	17,8
Вартість послуг	24,3	17,3
Інші витрати	1,8	13,8
Усього	100	100

Це можна відобразити у вигляді кругових діаграм (рис. 1).

Як бачимо, є відмінність між вартістю послуг законодавчо встановленого прожиткового мінімуму в державі й розрахованого Державним комітетом статистики на основі здійснених витрат населення. Проте при аналізі спостерігаємо певну закономірність. У бідних країнах світу у витратній частині бюджету сімей після виплати податків і внесків на соціальне страхування дуже велику частку становлять витрати на харчування. Залежно від економічного рівня країни ця частка може істотно відрізнятися (наприклад, у Німеччині – близько 20%, в Україні – близько 55%). Найбільш відстаючим компонентом рівня життя в Україні, особливо в зіставленні з розвинутими країнами, є всі види послуг населенню. У розвинутих країнах платні послуги займають у споживчому кошику, як правило, більше місце, ніж харчування. Ці послуги, по-перше, не можна порівняти з українськими щодо складу, а по-друге, відмінність якості цих послуг, відповідно, й ціни на них, є дуже значною.

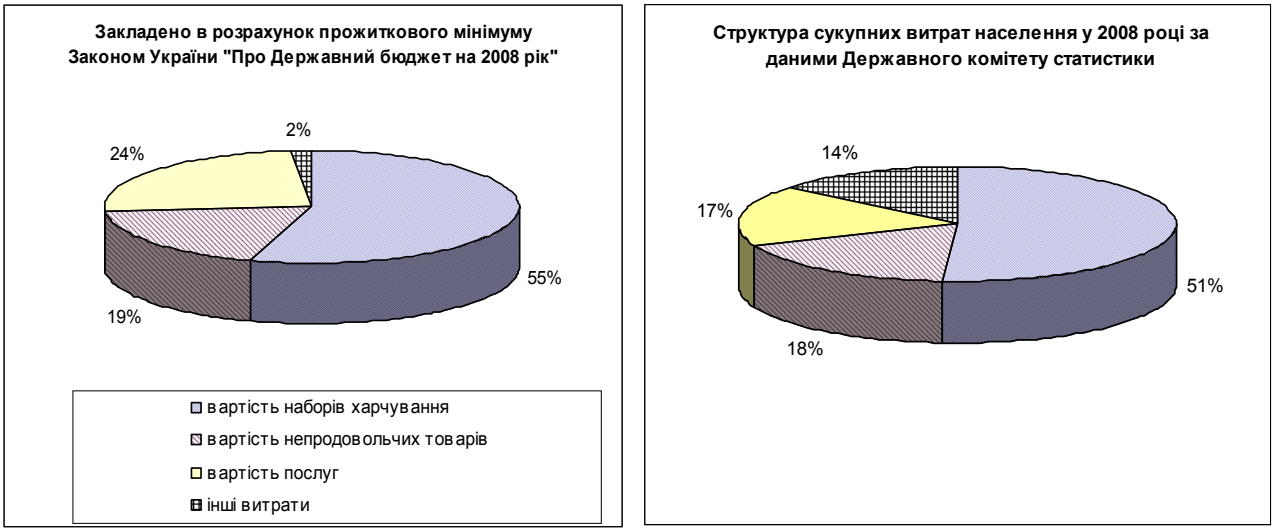

Рис 1. Структура витрат на товари й послуги споживчого кошика.

Для більшої наочності розглянемо, як змінювався розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб в Україні за період з 2003 до 2008 рр., порівняємо його із середньою заробітною платою працівників, зайнятих у галузях економіки за відповідні періоди, індексом споживчих цін (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка зміни основних показників соціально-економічного розвитку в Україні у 2003–2008 рр.

Період		Розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, грн	Середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України* грн	У скільки разів розмір середньої заробітної плати перевищує розмір прожиткового мінімуму	Індекс споживчих цін, % до відповідного періоду попереднього року
2003		365,00	372,72	1,021	105,2
2004		386,00	524,16	1,358	109,0
2005		453,00	735,57	1,624	113,5
2006	**01.01**	483,00	928,81	1,839	109,1
	01.04	496,00			
	01.10	505,00			
2007	**01.01**	525,00	1197,91	2,10	112,8
	01.04	561,00			
	01.10	568,00			
2008	**01.01**	633,00	1573,99	2,353	125,2
	01.04	647,00			
	01.07	649,00			
	01.10	669,00			

*Середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях національної економіки урахо-вується при обчисленні коефіцієнта заробітку та розміру пенсії відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Дані публікуються в газеті "Праця і зарплата" та розміщуються на сайті Пенсійного фонду України.

Упродовж періоду, що розглядається, спостерігається поступове зростання середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, а також збільшення величини її розриву із розміром прожиткового мінімуму. Так, якщо розмір середньої заробітної плати, розрахованої у 2003 році, становив 1,021 розміру прожиткового мінімуму, то у 2008 році – 2,353.

Для наочності слід узяти до уваги розрахунки, проведені Інститутом законодавства Верховної Ради України. Вони здійснювалися, виходячи зі стандартного споживчого кошика, що використовується при визначенні прожиткового мінімуму, проте з урахуванням цін на товари й послуги в даному періоді. Розмір реального прожиткового мінімуму восени 2009 року становив 1400 грн [5], а це складало близько 89% від розміру середньої заробітної плати. Все це свідчить про низьку здатність заробітної плати більшості працівників виконувати відтворювальну функцію [4; 15].

Критичним у політиці соціального захисту є й те, що законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати до листопада 2009 року не перевищував розміру прожиткового мінімуму. У той час, як у країнах Європейського Союзу, мінімальна заробітна плата складає близько 2,5 розміру прожиткового мінімуму.

Якщо ж динаміку зміни прожиткового мінімуму та середньої заробітної плати порівнювати з темпами приросту індексу споживчих цін, то побачимо купівельну спроможність заробітної плати (рис. 2).

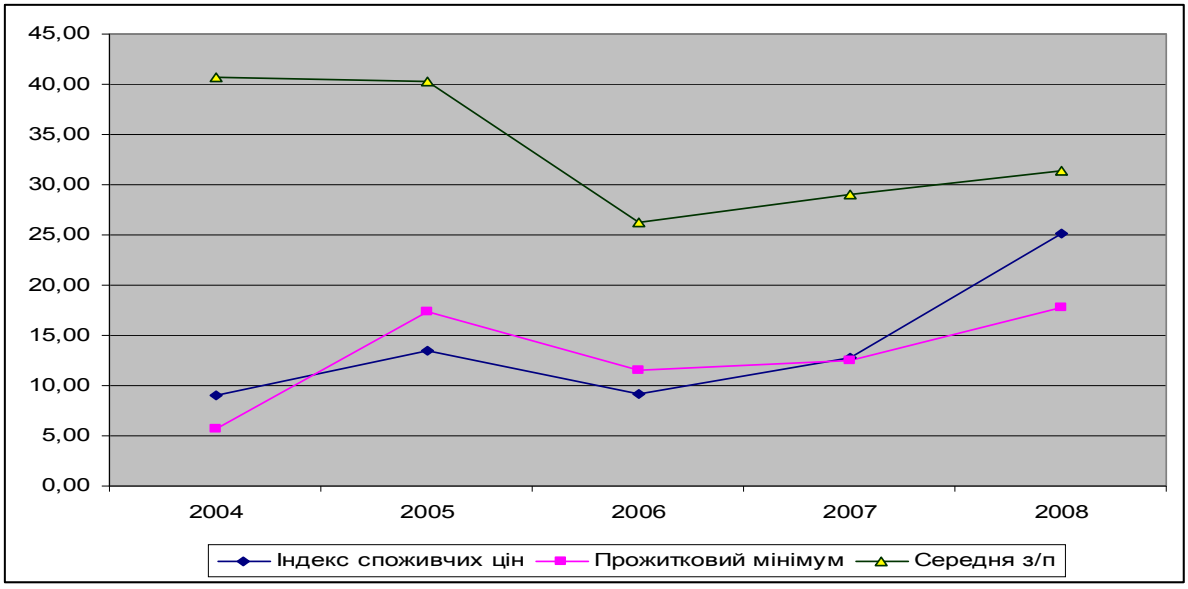

Рис. 2. Динаміка зміни середньої заробітної плати, прожиткового мінімуму та індексу споживчих цін в Україні у 2004–2008 рр., %

З діаграми на рис. 2 випливає, що ні прожитковий мінімум, ні середній розмір заробітної плати не відповідають реальним потребам суспільства, оскільки ціни зростають вищими темпами, ніж розмір основних соціальних гарантій.

Про рівень фінансового забезпечення соціального захисту молоді як значної частини населення, можемо дізнатися, порівнявши індекс споживчих цін із темпами приросту реального ВВП.

За розрахунками Міністерства фінансів України, потреба у фінансуванні заходів соціального захисту та соціального забезпечення населення на один рік складає майже 32 млрд грн. А за прогнозами фахівців, до кінця 2009 року кількість людей, які матимуть потребу в соціальному захисті, складатиме 35% від загальної чисельності населення. Із діаграми на рис. 3 видно, що можливості достатнього фінансового забезпечення соціального захисту обмежені через низькі темпи приросту реального ВВП.

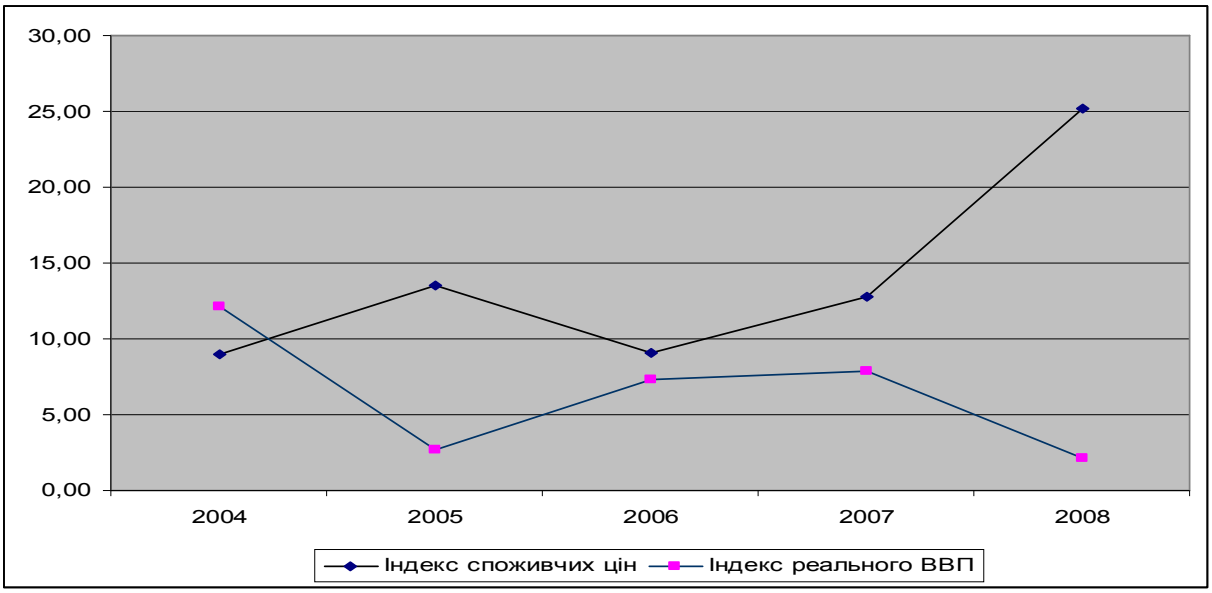

Рис. 3. Динаміка зміни індексу споживчих цін та індексу реального ВВП в Україні у 2004–2008 рр., %

Оскільки молодь є частиною економічно активного населення, її соціальний захист перебуває у тісному діалектичному зв'язку із системою показників соціально-економічного розвитку. З одного боку, молодь, працюючи, впливає на формування цих показників, з іншого – їх значення показує можливість достатнього фінансового забезпечення соціального захисту молодих людей. Отже, починати соціальний захист молоді слід, у першу чергу, зі стримування інфляції та вдосконалення системи захисту доходів від зростання цін на споживчі товари.

Відповідність державної політики соціального захисту соціальним інтересам усіх категорій населення відбивається не тільки в об'єктивних показниках рівня доходів і споживання, доступності необхідних медичних послуг, інформації, звичного стандарту освіти, культури, відпочинку, рівня зайнятості та безробіття, соціального захисту малозабезпечених і підтримки соціально уразливих верств населення. Не менш важливими для оцінки її ефективності є суб'єктивні показники: ступінь задоволеності людей життям у цілому й окремими аспектами своєї життєвої ситуації, бачення ними життєвої перспективи, можливостей самореалізації та розкриття свого творчого потенціалу, міра особистої зацікавленості в результатах своєї праці і суспільному визнанні, які в сукупності визначають соціальне самопочуття людини [6, с.112].

Висновки. Більшість виплат у системі соціального забезпечення в Україні досі прив'язані до розміру прожиткового мінімуму й значна їх частина залишається нижчою, ніж передбачено відповідними законами. І це при тому, що розмір фінансового забезпечення соціального захисту молодих людей повинен бути більшим, ніж для інших категорій населення. Оскільки до сукупних витрат молодих людей можна включити витрати на купівлю житла чи його оренду, витрати на дошкільні заклади, лікування дітей.

Існуюча система фінансування соціального захисту не забезпечує своєчасного й належного контролю за раціональним та економним використанням коштів Державного бюджету України й фактично не дозволяє ефективно управляти зазначеними коштами. Вона передбачає розподіл і витрачання коштів на утримання численних, однакових за своєю суттю, організацій, а також фінансування однотипних заходів у сфері молодіжної політики. Кількість і цільова категорія програм населення не відповідають реальним потребам. Тому рух коштів проходить непрозоро й неконтрольовано.

Сучасна держава може стійко розвиватися тільки за умови, якщо її економічна політика спрямована на поліпшення рівня і якості життя громадян, розширення їх можливостей формувати власне майбутнє. Для цього необхідно не тільки збільшувати доходи населення, а й поліпшувати багато інших компонент рівня і якості його життя: створювати реальну рівність для здобуття освіти й працевлаштування; забезпечувати рівні можливості для чоловіків і жінок; високий рівень медичного обслуговування; якісне харчування, чистоту навколишнього середовища тощо.

Найбільших успіхів у сфері соціальної політики досягають країни, у яких пріоритетним визнаний розвиток людського капіталу й основних його складових: творчого, професійного, освітнього, трудового й фізичного потенціалу громадян. Таке спрямування повинна мати й політика соціального захисту в Україні.

1. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" № 2017-14, остання редакція від 22.05.2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
2. Медіа-центр апарату Федерації професійних спілок в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://un.ua/ukr/article/215265.html.
3. Сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pfu.gov.ua/pfu.
4. Кір'ян Т. Формування механізмів захисту населення від фінансово-економічної кризи / Т. Кір'ян, Ю. Куліков // Україна: аспекти праці. – 2009. – №2. – С. 14–20.
5. Названо розмір реального прожиткового мінімуму [Електронний ресурс] // Главред. – 2009. – 19 листопада. – Режим доступу : http://ua.glavred.info.
6. Барсуков А. В. Регіональна соціальна політика та інформаційне забезпечення її формування та реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.09.01 "Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика" / Андрій В'ячеславович Барсуков. – Львів, 2006. – 215 с.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника;

Буртняк І.В. – к.е.н., завідувач кафедри обліку і аудиту Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила.

УДК 330.534.4
ББК 65.9(4 Укр)-05

Стовбан Ю.Т.

ПРОБЛЕМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Львівський національний університет
імені Івана Франка,
Міністерство освіти і науки України,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
тел.: 0322394168, 2743068,
e-mail: edean@franko.lviv.ua

Анотація. Стаття присвячена проблемам конкурентоспроможності національної економіки України, які сьогодні виступають на перший план і потребують ретельного вивчення й трактування в спектрі сучасних економічних процесів.

Ключові слова: глобалізація, конкурентоспроможність, конкуренція, національна економіка, підприємство.

Annotation. This article is devoted to problems of competitiveness of national economy of Ukraine, which today stand at the forefront and require careful study and interpretation of the spectrum of modern economic processes.

Key words: globalization, competitiveness, competition, national economics, company.

Вступ. В умовах тривалих кризових явищ в економіці України великого значення набувають не тільки заходи щодо їхнього подолання, а й створення сприятливого середовища для суб'єктів внутрішнього ринку країни в майбутньому. Оскільки через негаразди сьогодення переваги національних суб'єктів у перспективі в практичному розумінні не враховуються, необхідним видається створення умов для динамізму та поступового зростання продуктивності національного господарства. Підвищення добробуту нації на основі високого рівня конкурентоспроможності є не тільки основною метою уряду, а й загальнонаціональним завданням, до вирішення якого мають бути залучені всі верстви українського суспільства.

Україна опинилась у міжнародному конкурентному середовищі, до якого національна економіка виявилася непідготовленою.Неконкурентоспроможність вітчизняної продукції, нераціональна структура виробництва, неефективне використання факторів виробництва, низький внутрішній попит, незадовільна мотивація щодо підвищення ефективності виробництва, несприятливий інноваційно-інвестиційний клімат, нерівномірний розвиток регіонів – ці основні чинники зумовили незадовільний стан зовнішньоекономічних зв'язків. Для України підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників, інтенсивний розвиток зовнішньої торгівлі мають особливе значення, адже це сприяє завершенню ринкової трансформації економіки й ефективній інтеграції у світовий економічний простір.

Постановка завдання. Цільовою установкою даної роботи було системне визначення сильних і слабких сторін економіки України порівняно з іншими країнами світу, аналіз найвагоміших зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на структурні процеси, а також розроблення пропозицій стосовно підвищення конкурентоспроможності країни за умов активізації інтеграційних процесів і посилення тиску глобальної конкуренції.

Результати. Як суб'єкт міжнародних економічних відносин (МЕВ) Україна має свідомо входити до системи світогосподарських зв'язків з метою якнайефективнішого використання всіх їхніх можливостей і підвищення рівня конкурентоспроможності. Однак на практиці конкурентоспроможність національної економіки поки що постійно знижується.

Класичні концепції конкурентоспроможності, що розглядають умови її досягнення в стабільному ринковому демократичному середовищі, часто не можуть відповісти на те, які заходи треба вжити щодо її збереження в сучасних умовах обома сторонами – сильною та слабкою. А швидкість цих процесів практично не залишила часу для впровадження адекватного регулювання. Світова громадськість майже не вбачала в цьому проблем. При виникненні кризових явищ методи зменшення дії кризи розроблялися на національному рівні, іноді країни об'єднували свої зусилля. Однак ґрунтовно причини кризи не було розглянуто, антикризові заходи не в змозі ліквідувати справжні причини, що утворювалися внаслідок диспаритетності економічних систем. На сучасному етапі, коли вже виявляються негативні наслідки, зокрема й у високорозвинутих країнах (неплатежі за надані кредити, перевиробництво, підвищення міграції до цих країн, фінансова криза тощо), частіше виникають питання щодо необхідності регуляції та підвищення ролі держави в збереженні конкурентоспроможності, що зазнає надзвичайних ударів від зазначених наслідків.

Основні суперечності, що сьогодні спостерігаються, передусім полягають у підміні факторів конкурентоспроможності та методів її досягнення. Мається на увазі, що класичні передумови досягнення успіху в конкурентній боротьбі суб'єктами МЕВ

(значне накопичення капіталу, дешева кваліфікована робоча сила, необмежена сировинна база) самі по собі не можуть бути гарантом високого рівня конкурентоспроможності, особливо за умов різного масштабу цін цих ресурсів для конкурентів.

Як уже зазначалося, нерівномірність систем з різним рівнем продуктивності виробництва, заробітної плати, ставки доходності капіталу, вартості ресурсів, техніко-технологічних можливостей, що визначає масштаб цін, спричинила значне перетікання ресурсів до "сильних" економік. У свою чергу, там відбувається перевиробництво товарів, які не можуть бути реалізовані на внутрішньому ринку (через його насиченість), а також на зовнішньому (через низьку платоспроможність населення). Цих чинників досить для того, щоб обережно підходити до відкриття кордонів і "слабких" економік, що залишаються в ситуації дефіциту. Це є попередженням і для "сильних" економік, де утворюється така кількість ресурсів, яку вони не в змозі використати. Проте, як свідчить практика, розвинуті країни дедалі частіше закривають доступ до свого ринку через установлення різних бар'єрів, чим створюють для країн зі "слабкою" економікою нерівні умови. Частково така політика пояснюється прагненням країн досягти позитивного сальдо торговельного балансу за будь-яку ціну й без належного врахування побічних результатів як для країн-партнерів, так і для власної економіки. Надалі заходи щодо виснаження конкурентів і посилення власного монополізму призводитимуть до втрати стимулів підтримки високого рівня конкурентоспроможності.

Отже, протиріччя та негаразди сучасного етапу розвитку світової економіки вносять нові корективи в класичні визначення конкурентоспроможності та методів її досягнення. Слід розглянути найпоширеніші постулати конкурентоспроможності й скоригувати їх відповідно до нових тенденцій.

Як відомо, уряди надають велике значення питанню конкурентоспроможності національних економік у зв'язку з надзвичайною важливістю соціально-економічного завдання, що на них покладається: забезпечення стабільно високого рівня життя громадян суспільства. Унаслідок існування тісного зв'язку між розвитком економіки та рівнем життя в суспільстві регулювання економічного механізму має пов'язуватися з удосконаленням методів, що надають розвитку нового поштовху. Отже, створення умов підвищення конкурентоспроможності економіки є одним із головних факторів забезпечення високого рівня життя нації. Натомість, сприяння монополізму через усунення конкурентів призведе до зниження фінансових можливостей, зокрема й для поліпшення якості життя.

Наскільки важливим є рівень конкурентоспроможності для інших країн свідчить вислів професора Гарвардського університету Роберта Рейча: "Америка завжди процвітала за рахунок конкуренції, тому одна думка про втрату конкурентоспроможності на світових ринках викликає у жителів США загальну стурбованість, яку можна назвати своєрідною масовою хворобою" [2, с.38].

Існує безліч тлумачень визначення конкурентоспроможності національної економіки та чинників, що її утворюють. Але у зв'язку з тим, що практично конкурують саме фірми, найповніше, на наш погляд, визначення конкурентоспроможності національної економіки наводить Міжнародна організація "Європейський форум з проблем управління". Відповідно до нього конкурентоспроможність – це реальна й потенційна можливості фірм в існуючих для них умовах проектувати, виготовляти та реалізовувати товари, що за ціновими та неціновими характеристиками є привабливішими для споживачів, ніж товари їхніх конкурентів.

Найкориснішою для збереження потенціалу конкурентоспроможності фірм є ситуація, за якої вимоги до товарів постійно підвищуються, зростає купівельна спроможність населення. Саме це є стимулом для конкурентів до успішної діяльності: збільшення обсягів продукції, поліпшення їх якості й асортименту.

Таким чином, стан конкурентоспроможності залежить від взаємозв'язку між умовами пропозиції та попиту. Кожен із цих елементів не може окремо створювати для нації високий потенціал, особливо в перспективі. Характерно, що низька платоспроможність нерозвинутих країн не дозволяє їм спожити велику кількість товарів, що були вироблені в розвинутих країнах. Це стримує розвиток останніх, накопичуються проблеми реалізації, що, зрештою, призводить до зменшення їхньої конкурентоспроможності.

Майкл Портер, один із провідних сучасних дослідників проблем конкурентоспроможності, наголошував на необхідності відмови від терміна "конкурентоспроможність нації" як такого, що забезпечує економічний розквіт країни. "Головна мета держави, – зазначає він, – забезпечити власним громадянам досить високий і зростаючий рівень життя. Здатність держави це зробити залежить не від якогось аморфного терміна "конкурентоспроможність", а від того, наскільки продуктивно використовуються національні ресурси – праця та капітал" [6, с.24].

Однак у сучасному світі поряд із процесами викривлення в конкуренції відбувається не ефективне використання ресурсів, а більш рентабельне, отримане внаслідок різниці вартості факторів у системах. Для конкурентоспроможності фірм або країни в цілому це означатиме суттєвий крок назад. Наскільки це глобальний процес, стане зрозуміло з подальших міркувань.

Аналізуючи вплив держави на формування високого рівня конкурентоспроможності національної економіки, доцільно розглянути конкурентоспроможність нації як вектор складових конкурентоспроможності товару, підприємства, сектора економіки та стану попиту в країні. Взаємодія зазначених складових визначає загальнонаціональний рівень конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність підприємства водночас залежить від конкурентоспроможності товарів і комплексу економічних умов їхнього виробництва та збуту. Сучасні процеси вказують на загострення питань стосовно рівня втручання держави при створенні найбільш сприятливого середовища для національних суб'єктів. Протиріччя нинішніх світових зрушень підтверджують те, що створення в межах однієї країни або регіонального блоку осередку з високою конкурентоспроможністю можливе лише за умов автаркії. В іншому випадку однобічний процес функціонування одного суб'єкта за рахунок іншого призведе до суттєвих негативних наслідків і позбавить першого можливостей розвитку.

Конкурентоспроможність товару визначається на основі ціни споживання, що складається із ціни товару та витрат, пов'язаних з його експлуатацією порівняно з конкурентами. Розвиток економік багатьох регіонів світу дозволяє "сильним" економікам отримувати доступ до дешевших ресурсів, значно зменшуючи ціну виробництва продукції. Так, ціна робить товар привабливішим для покупців, а отже, через дії окремих виробників, які використовують переваги дешевих ресурсів, неминуче здійснюватиметься тиск на конкурентів. Це змушує останніх або зменшувати ціну, або виходити з ринку. Проте на такій основі відбуватиметься спотворення розвитку конкурентоспроможності: ціна споживання має зменшуватися, а ціна виробництва за рахунок інновацій, прогресивних технологій може й збільшуватися, адже це потребує додаткових капіталовкладень. Натомість триватиме зворотний процес відходу від нецінової конкуренції до її цінових методів, що також негативно впливатиме на конкурентоспроможність.

Отже, до визначення ефективності в тлумаченні конкурентоспроможності треба додати "за інших рівних умов". Не останню роль у вирівнюванні цих умов відіграє держава.

Важливим завданням уряду є вирівнювання економічних і правових параметрів розвитку суб'єктів економічних відносин з країнами-партнерами для уникнення неке-

рованого перетікання ресурсів, що створює їх дефіцит у межах однієї країни та надлишок – в іншій. Регулювання внутрішнього середовища та нарощення конкурентоспроможного потенціалу виявляється ефективнішим засобом протистояння сильним конкурентам, ніж закриття кордонів.

Підсумовуючи наведене вище, слід зазначити особливості сучасних світових процесів, що суттєво впливають на конкурентоспроможність.

1. Посилення монополізації та тиску на "слабкі країни" (сьогодні транснаціональні компанії контролюють до 40% світового промислового виробництва та понад 50% світової торгівлі).
2. Посилення цінової конкуренції.
3. Диспаритетність розвитку світових економічних систем і прискорення процесу їхнього зближення.
4. Часткова зміна якості конкурентної боротьби (через оволодіння певною кількістю напрямів унаслідок штучного ослаблення конкурентів, наприклад, на території колишнього СРСР).
5. Структурні зрушення у світовому господарстві.
6. Переважання факторів рентабельності над факторами ефективності (через відсутність паритетного регулювання економічних відносин між країнами з різними умовами розвитку).

Визначення та оцінка конкурентних можливостей України ускладнені сучасним станом економічного розвитку. Сьогодні визначальним чинником формування високого рівня конкурентоспроможності є відновлення ефективної роботи всіх секторів національної економіки на розширеній основі, оскільки саме така політика стане корисною в змаганні з іноземними конкурентами, які практично усунули національного виробника від конкурентної боротьби.

За такої ситуації запровадження або копіювання елементів зарубіжного досвіду щодо питань конкурентоспроможності лише посилить деформацію господарського комплексу України. У зв'язку із цим необхідна розробка поміркованої політики внутрішнього курсу, що була б здатна подолати кризові явища в країні та завоювати для неї гідне місце серед країн-партнерів на основі високої конкурентоспроможності національної економіки.

Для визначення перспектив України у відносинах з торговельними партнерами варто проаналізувати процеси, що безпосередньо впливають на конкурентоспроможність. З точки зору ресурсо-економічного потенціалу Україна посідає гідне місце за розмірами економіки порівняно з країнами-партнерами. Маючи вигідне економіко-географічне положення (центр Європи), вона володіє розгалуженими транспортними комунікаціями (авіаційним, автомобільним, залізничним, морським, річковим, трубопровідним та ін. видами транспорту).

Успіх у нарощуванні ресурсу конкурентоздатності нації полягає в забезпеченні ефективності роботи господарської одиниці в економіці, що поширює позитивний ефект на споріднені галузі. Ефективна робота суб'єктів економіки за умов забезпечення розширеного відтворення означатиме більш високу заробітну плату для її робітників, а отже, підвищення платоспроможного попиту, що спрямовуватиметься на реінвестування коштів у виробництво через закупівлю товарів. Таким чином, здійснюватиметься відтворення всіх суб'єктів економічних відносин на розширеній основі. У цьому контексті зростання ефективності одного суб'єкта сприятиме ефективності економіки в цілому й позитивному впливу на суспільство.

Проте сучасні процеси в Україні, що безпосередньо впливають на рівень конкурентоспроможності, відбуваються всупереч ідеології створення ефективної конкурентоспроможної економіки.

Отже, основними перешкодами формування конкурентоспроможності національної економіки є такі:

1. Входження до світової системи неефективною та слабкою економікою (витіснення вітчизняних товарів із внутрішнього та зовнішнього ринків, зниження можливостей виробництва нових товарів тощо).
2. Відплив ресурсів (робочої сили, капіталу та сировинних запасів).
3. Скорочення виробництва та робочих місць.
4. Розвиток і поширення "тіньової" економіки.
5. Низька якість і висока ціна національних товарів.
6. Розрив зв'язків у національних кластерах (наприклад, між виробником і видобувачем сировини).
7. Знищення національної сировинної бази.
8. Нераціональна експортно-імпортна структура, внутрішня структура виробництва.
9. Залежність від імпорту.
10. Перенесення за кордон найпродуктивніших робочих місць.
11. Стримування внутрішнього попиту.
12. Відсутність у національного виробника необхідних навичок і можливостей конкурентної боротьби з іноземними виробниками.
13. Відсутність законодавства, що обмежує вияви монопольної поведінки резидентів і нерезидентів.
14. Розташування на території України промислової периферії розвинутих країн, тобто енерго- та екологоємних виробництв.

Саме ці умови характеризують низький рівень конкурентоздатності економіки України, що визначає регресивний розвиток продуктивних сил.

Половина секторів офіційної економіки є вимираючою, а через взаємозв'язок суб'єктів на єдиному економічному просторі ця тенденція є загрозливою для всієї економіки. У цьому контексті зрозумілим є відхід суб'єктів підприємницької діяльності до "тіньових" засад ведення бізнесу, оскільки в цьому реалізується прагнення до найрентабельнішого використання ресурсів.

По суті, "тіньова" економіка неконкурентоспроможна, адже рентабельність у цій сфері забезпечується не інноваційними впровадженнями або більшою ефективністю, а за рахунок віднесення збитків до офіційного сектора й "зняття вершків" у "тіньовому". Тобто обидва сектори національної економіки не створюють засади її конкурентоспроможності.

Висновки. За результатами дослідження визначено, що Україну роблять слабкою не тільки макроекономічна нестабільність (інфляція, високі кредитні ставки, що стримують розвиток нового бізнесу, неефективне витрачання бюджетних ресурсів), слабка здатність до адаптації нових технологій через залучення прямих іноземних інвестицій, епідемія корупції тощо, а, насамперед, низька якість суспільних інституцій і несприятливе підприємницьке середовище. Звідси саме реформування інституційного середовища закладає базу до майбутнього розвитку та членства в ЄС і є об'єктивною вимогою підвищення конкурентоспроможності України.

Досвід країн, які за конкурентоспроможністю зростання в різні часи вийшли на перші позиції у світі (США та Фінляндія), указує на те, що саме активізація державної політики в напрямі підвищення конкурентоспроможності економіки стала рушійною силою цього процесу. Таким чином, досвід великої та маленької країни свідчить про те, що Україна, яка з багатьох показників рейтингів займає середні позиції, має всі можливості для того, щоб знайти свій шлях у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки.

В Україні усунення слабких сторін і нарощення конкурентних переваг вимагають розробки та реалізації системних заходів не тільки з боку уряду країни, але й усіх гілок влади й суб'єктів господарювання. Загалом підвищення конкурентоспроможності еко-

номіки та перехід на інноваційний шлях розвитку є ключовим завданням державної економічної політики, головна мета якої – створення передумов до вступу України в ЄС зі зменшенням розриву в рівні життя й досягненням економічних та інституційних критеріїв конвергенції.

Реалізація цієї стратегічної мети має відбуватися через формування інноваційної й водночас соціально орієнтованої моделі економічного розвитку, створення ефективної ринкової системи, адаптованої до викликів світових ринків через подальше якісне трансформування економічних відносин. Ураховуючи, що стратегічним курсом України є європейська інтеграція, для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки необхідно зосередитися не тільки на власних, але й програмних орієнтирах ЄС. Отже, однією з передумов виходу України на конкурентоспроможний шлях розвитку є вивчення та сприйняття досвіду країн ЄС, а також інших розвинених країн у реалізації політики підвищення конкурентоспроможності економіки.

1. Балабанова Л. В. Управление конкурентоспособностью предприятий на основе маркетинга : монография / Л. В. Балабанова, А. В. Кривенко // Школа маркетингового менеджмента. – Донецк, 2004. – 147 с.
2. Дубовий І. О. Економічні і торговельні відносини США з Японією / І. О. Дубовий – Черкаси : [б. в.], 1994.
3. Иванов Ю. Б. Конкурентоспособность предприятия : оценка, диагностика, стратегия : научное издание / Ю. Б. Иванов – Харьков : Изд. ХНЭУ, 2004. – 256 с.
4. Павлова В. А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення : монографія / В. А. Павлова. – Д. : Изд-во ДУЕП, 2006. – 276с.
5. Портер М. Э. Конкуренция / М. Э. Портер ; пер с англ. – М. : Издательский дом “Вильямс”, 2000. – 495 с.
6. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; пер. с англ. / под. ред и с предисловием В. Д. Щитинина. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.

Рецензенти:

Михасюк І.Р. – доктор економічних наук, професор, академік, завідувач кафедри “Економіка підприємства” ЛНУ ім. І.Франка;

Крупка М.І. – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів і грошового обігу ЛНУ ім. І.Франка.

УДК 304.4
ББК 66.01.3

Шиманський О.О.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Агротехнічний коледж
Уманського державного аграрного університету,
Міністерство освіти і науки України,
20300, м. Умань, Черкаська обл.,
вул. Жовтнева, 21,
тел./факс: 0474452358, 58039,
e-mail: ak prum@it-tim.net., www.uatk.org.ua

Анотація. Розглянуто теоретичні та методологічні основи соціальної регіональної політики, її формування та реалізація в регіоні.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна економіка, регіональна соціальна політика, територіальна суспільна система.

Annotation. The article covers theoretical and methodological basis of the regional social policy, its formation and practical implementation in a region.

Key words: social policy, social economy, regional social policy, community area system.

Вступ. Інтерес економічної думки до проблем соціальної політики й регіональних особливостей її формування та реалізації визначається еволюцією *системи наукових знань* про суспільство, про закономірності його організації й розвитку. Фактором, що провокує цей інтерес, є, з одного боку, глобалізація економіки, яка детермінує доступ населення до суспільних благ. З іншого, – ріст регіоналізації суспільного життя, що веде до фрагментації проблем територіального управління, пошуку інструментів регіональної соціальної політики (РСП), які давали б змогу оперативно вирішувати ці проблеми. Система наукових знань про соціальну політику формується на стику різних суспільних дисциплін, зокрема, у політології, економіці, соціології та ін. Так, в економіці її витоки пов'язані з розробкою наукових систем Дж.Мілля, К.Маркса, К.Менгера, А.Маршалла, Дж.Кейнса, П.Самуельсона. З появою соціальних доктрин Е.Дюргейма, М.Вебера, В.Парето, з формуванням наукових основ економічного аналізу політики (В.Вільямс, А.Мельтснер, Н.Рікман, Т.Сааті, В.Дунн, Дж.Мангейм, Р.Рич, Д.Веймер, Е.Вайнінг, К.Вайс) зросла увага до вивчення проблем соціальної політики. В Україні інтерес економічної наукової думки до проблем аналізу соціальної політики висвітлено в працях провідних учених, у яких піднімаються питання в т. ч. соціальної тематики (Д.Богиня, В.Геєць, О.Грішнова, Б.Данилишин, О.Кілієвич, І.Кравченко, О.Кучеренко, Е.Лібанова, М.Логунова, І.Лукінов, О.Макарова, В.Онікієнко, С.Пирожков, А.Пойченко, В.Романов, Ю.Саєнко, В.Тертичка, М.Чумаченко, А.Чухно, В.Шахов). Теоретико-методологічні й прикладні дослідження соціальної політики охоплюють широкий спектр питань. Провідною ланкою їх організації є інформація про ідеологію добробуту соціальної держави. Адже залежно від трактування суті добробуту (як тягаря, соціальної згуртованості, принципу розподілу, капіталовкладень, мережі безпеки, системи заохочення до праці, права) різняться підходи до визначення структури, типологічних форм, механізмів реалізації цієї політики.

Постановка завдання. Нині дослідження проблем добробуту населення – це, перш за все, міждисциплінарний дискурс щодо розвитку самої концепції соціальності, "включеності" людини, її економічних і позаекономічних інтересів у сферу суспільного життя. Через цілеспрямовану діяльність і комунікацію особа формує матеріальні, інформаційні, енергетичні канали соціальних взаємозв'язків, утворює стійкі комбінації соціально-економічних відносин, дбає про організацію середовища, у якому живе й працює. Значне місце в дослідженнях соціальної політики займає вивчення закономірностей і регіональних особливостей втілення в життя концепції захисту людських прав, удосконалення територіальної організації та інституційне оформлення механізмів реалізації населенню державних соціальних гарантій у сфері функціонування ринку праці, продуктивної зайнятості, підтримки на прийнятному рівні доходу, розвитку демократії. Вирішення вказаних проблемних питань – важлива передумова утвердження в суспільстві принципу соціальної відповідальності особи, колективу, держави перед сім'єю, громадою, суспільством.

Результати. У соціальній економіці питання формування та реалізації соціальної політики тісно пов'язані з розвитком методології аналізу й оцінки її ефективності. В Україні увага до цих проблем посилилася з реалізацією стратегій подолання бідності, формування середнього класу, з поширенням на місцях ініціатив щодо розробки програмних документів з адаптації положень декларації "Цілі ООН в галузі розвитку на порозі тисячоліття" (Всесвітній саміт лідерів держав, жовтень 2000 р.). Проте на регіо-

нальному рівні низка питань теоретичного та методичного характеру вимагає поглиблення досліджень. Мова йде, перш за все, про потребу уніфікації підходів до трактування РСП, створення належного методичного забезпечення аналізу та прогнозу проблемних ситуацій соціальної сфери в умовах різних територіальних суспільних систем (ТСС) тощо.

Нині кожний регіон України має можливість розробляти власну стратегію й тактику соціальних реформ. Водночас ця діяльність повинна відбуватися в рамках єдиного правового поля країни, підпорядковуватися загальнодержавним інтересам. Ефективність РСП залежить від гармонізації інтересів її суб'єктів. Ними не слід нехтувати ні в просторі, ні в часі. Проблеми соціальної політики торкаються предметної сфери досліджень різних дисциплін (філософії, політології, економіки, соціології, демографії, географії та ін.), що розглянемо більш детальніше.

Так, у філософії та політології акумулюються фундаментальні знання про соціальну політику, загальна методологія її аналізу з позиції законів і закономірностей здобуття, утримання та використання влади, актуалізації цих процесів у контексті функціонування й розвитку соціальної сфери, вияву статусних відносин суб'єктів політики. У соціології конкретизуються теоретичні й прикладні засади дослідження інститутів соціальної політики, їх місії, ролі, функцій щодо впорядкування чи зміни соціальної структури суспільства, мотивів поведінки окремих суб'єктів політики під дією соціальних чинників. В економіці концентрується теоретико-методологічне й методичне забезпечення аналізу та прогнозу соціальної політики як специфічного виду соціально-економічної діяльності. Формується інструментарій її дослідження з позиції економічної оцінки реалізації відносин залежності та влади, дії соціальних факторів стану й динаміки суспільного життя (стабілізаційна чи структурна політика), стимулювання або блокування серед них саме тих, котрі особливо впливають на діяльність суб'єктів ринкових відносин на шляху забезпечення добробуту населення (перш за все, через механізми регулювання відносин зайнятості, розподілу доходів, власності).

З розвитком теорії інституціоналізму в економіці предмет вивчення соціальної політики стає більш чітким. Економічна наука детально відстежує закони й закономірності становлення, функціонування й трансформації суспільних відносин (зокрема, відносин власності), форми вияву індивідуальної господарської поведінки людини-власника та найманця, її ролі в становленні нових моделей соціальної політики (теорія неоінституалізму). Відповідно постає питання методичного забезпечення соціально-економічної оцінки потенціалу інститутів соціальної політики, діагностики їх здатності до суспільно значущої дії (становлення інституту соціального партнерства), способів залучення нових інститутів у партнерські відносини з державою (соціального діалогу), моніторингу умов соціального розвитку суспільства (забезпечення соціального клімату).

Для правової типологічної форми людських взаємодій окреслюється поле регіональних досліджень у сфері законодавства, яке б збалансовувало інтереси соціальної держави й окремих суб'єктів соціальної політики. У першу чергу через визначення правових взаємостосунків і доповнення соціально-економічної бази в межах тих чи інших суспільних систем правовим компонентом. У цьому випадку такі системи є спільнотами, яким властива правничо-політична організація. У них "народний добробут, – пише Р.Бартон, – забезпечується "невидимою рукою" ринку юрисдикцій" [1]. Такі юрисдикції[1] нині перебувають у полоні як глобалізаційних тенденцій економіки, так і розвитку економіки місцевої. Відповідно до кількості кумулятивних чинників перелічені спільноти, указує М.Шаповал, можуть бути простими та складними (сільська громада, церква, верства, клас) [4, с.534]. У регіональному (адміністративно-тери-

[1] Юрисдикція – від лат. jurisdiction, від - jus (juris) право й dico – проголошую – повноваження давати правову оцінку фактам, розв'язувати правові питання.

торіальному) вітчизняному менеджменті їх ідентифікують з територіальною громадою. У плані духовної взаємодії, котра є основою соціуму, інтерес регіональної економіки пов'язаний з економічною оцінкою впливу етнонаціональних, етичних, психоінформаційних факторів на соціальний розвиток, на формування так званих соцієтальних моделей РСП. Даний зріз дослідження проблем соціального розвитку є одним з найменш вивчених, адже мова йде про соціум як особливий інститут, що справляє істотний вплив на соціальні процеси суспільства поряд з іншими інститутами (рід, влада, власність[1]) [3, с.317]. У філософії соціум – це найвища конструктивна форма діяльного спілкування людей. Соціум – це "предметне буття людини, її існування в предметному середовищі, культурі… це діяльне спілкування людей" [2, с.96].

Соціум, як найбільш досконала форма вияву людської взаємодії, може бути предметом вивчення різних суспільних наук. У психології напрями розвитку його досліджень торкатимуться тих граней, котрі асоціюються із "усталеним комплексом норм поведінки та відповідних груп людей, які втілюють їх у своїй діяльності" [3, с.317]; в економіці – стосуватимуться соціально-економічних відносин, що виникають на ґрунті гармонізації факторів діяльнісних взаємодій суб'єктів ринку (як реальних, так і потенційних); у культурології – виходитимуть з потреб розбудови складових етико-духовного світу діяльнісного спілкування людей, специфічного інформаційного вияву людських взаємодій. До речі, саме культура висуває найвищі вимоги до критеріїв оцінки *соціуму* (родового чи сімейно-спорідненого, соціально-класового, національно-етнічного, геопросторового чи територіального, поселенського, суспільного). Їй властива роль аксіологічного нормативу, котрий детермінує розвиток усіх інших форм, типів, видів, рівнів соціумів. В економіці цей аспект досліджень пов'язаний з розвитком теорії й практики міжкультурного менеджменту (культура праці, культура відпочинку, політична культура). Культура виступає особливим фактором розвитку соціуму. Більше того, вона є атрибутом (критерієм) кваліметричної оцінки найвищої форми його організації (трипільська чи антична культура, скіфська культура тощо).

Взаємодії, що виділені за ознакою найближчого роду (родової ознаки) і претендують на часткові вияви форм соціуму (родового та сімейно-спорідненого, соціально-класового, національно-етнічного, поселенського, суспільного), реалізуються на загальних *принципах організації* систем. Це системні взаємодії, територіальні форми вияву яких детермінуються впливом конкретних системоформуючих факторів. Перелік факторів тим ширший, чим вищий клас об'єднання. Дослідження цих факторів є передумовою визначення середовища формування та реалізації соціальної політики. Чим детальніша оцінка факторів середовища, в якому перебуває суб'єкт суспільних відносин, тим вищі шанси забезпечення ефективності цієї політики. Через ефективну реалізацію рішень, прийомів роботи на нижчих рівнях ієрархічної моделі концепції соціальності до гармонійного розвитку соціуму в цілому – таким є алгоритм вирішення завдань соціальної економіки й політики. Він актуальний й у сфері регіональної економіки.

Висновки. Українська держава визначила курс на соціально орієнтований вектор функціонування ринкової економіки й обрала демократичний шлях суспільних перетворень, узяла на себе зобов'язання гарантувати умови для росту добробуту громадян і всебічного їх розвитку. Однак реалізувати це завдання можна за умови концептуально обґрунтованої ефективної соціальної політики держави. Складовою такої політики повинна бути РСП. Підвищення ефективності РСП значною мірою зумовлюється впливом зовнішніх факторів розвитку суспільства, пов'язаних з доктриною глобалі-

[1] Традиційна соціологія вирізняє три головні **соціальні інститути**, які справляють істотний вплив на соціальні процеси в суспільстві: **рід, влада і власність** (див.: Войтович С. О. Соціальні інститути суспільства: рід, влада, власність. – К., 1998. – С. 79).

зації. Це означає, що просування України та її регіонів до відкритої економіки об'єктивно супроводжується *прискоренням вертикальної соціальної мобільності населення.* Цей процес слід контролювати й регулювати, адже мова йде про перехід від вузько-трактованого соціального захисту населення до політики рівних можливостей, до формування умов рівного старту для всіх громадян. Вітчизняні регіони ж суттєво різняться між собою, як суб'єкти збалансованого (так званого стійкого) розвитку вони зобов'язані переглянути стратегії розвитку, здійснити перехід від економіки використання ресурсів до економіки їх системного відтворення. Саме тому не можна надмірно апелювати до ринкових механізмів вирішення соціальних проблем.

Ефективність РСП є ключовою вимогою розбудови соціальної держави, що обрала *інноваційний шлях розвитку*. У сучасних умовах досягнення цієї ефективності розглядається крізь призму участі української економіки в так званих регіональних ринках, через рух до нової *регіональної парадигми спільного ринку.*

1. Burton R. T. The Metropolitan state. A prescription for the urban crisis and the preservation of polycentrism in metropolitan society. In Subcommittee on Urban Affairs of the Joint Economic Committee / R. T. Burton. – Washington, DC : The Urban Institute, 1970.
2. Андрущенко А. П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / А. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К. : Генеза, 1996. – С. 95–97.
3. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика : глибинні регулятиви психополітичного повсякдення : монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
4. Філософія політики : короткий енцикл. словник / [авт.-упоряд. В. П. Андрущенко та ін.]. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.

Рецензенти:
Музиченко А.С. – доктор економічних наук, професор, зав. кафедри економіки підприємства, фінансів та туризму УДПУ ім. П.Тичини;
Непочатенко О.О. – доктор економічних наук, професор, Уманський державний аграрний університет.

УДК 519.86.5
ББК 22.18

Шиян А.А., Журко Т.О.

ТЕОРЕТИКО-ІГРОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ УКРАЇНИ

Вінницький національний
інститут менеджменту,
21021, м. Вінниця,
Хмельницьке шосе, 95,
тел.: 0432598053

Анотація. У статті розглянуто різні стратегії інвестування, такі як інвестування в економіку України, в економіку інших країн, і здійснення інвестицій із використання механізмів офшорних зон. Побудовано теоретико-ігрову модель для виявлення умов, за яких інвестору буде вигідно здійснювати внутрішні інвестиції в економіку України.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний процес, учасники інвестиційного процесу, теоретико-ігрова модель інвестиційного процесу.

Annotation. Different strategies of investing are considered in the article, such as investing in the economy of Ukraine, in the economy of other countries and realization of investments with the help of mechanisms off-shore areas. A game-theoretic model is built for

the exposure of conditions on which it will be profitable for an investor to carry out internal investments in the economy of Ukraine.

Key words: investments, investment process, participants of investment process, game-theoretical model of nvestment process.

Вступ. Інвестиційні процеси є одним із найважливіших факторів економічного зростання [1]. Для економічних умов сучасної України інтенсифікація внутрішнього інвестування виступає як вирішальний фактор трансформації економіки, особливо враховуючи стрімке зростання обсягу зовнішніх запозичень.

Унаслідок цього виявлення умов, за яких внутрішнім інвесторам стане вигідним фінансувати інвестиційні проекти в Україні, є важливим та актуальним завданням як у науковому, так і в практичному плані.

Існує досить велика кількість робіт українських науковців [2; 3], у яких розглянута проблема стимулювання інвестиційного розвитку шляхом заохочення деяких окремих напрямів діяльності. Однак у цих роботах за межами розгляду залишаються основні стимули інвестування для інвестора: причини для інвестування в економіку – з точки зору отримувача інвестицій – в цих роботах названі, канали для інвестування визначені, але інтереси інвестора залишаються за межами розгляду.

У роботах закордонних економістів [1; 4] основна увага зосереджена на завданнях поліпшення інвестування в умовах розвиненої економіки, де інтереси інвестора очевидні та добре досліджені.

Таким чином, дослідження інтересів інвестора в умовах сучасного стану економіки України є актуальним і має високу практичну важливість.

У [5] була вперше розглянута теоретико-ігрова модель узгодження інтересів інвестора в умовах України, яка, на наш погляд, є “звуженою”, оскільки в ній порівнювалися між собою лише дві стратегії: інвестування в економіку України та за кордон. Звичайно, це не описує весь спектр інтересів інвестора.

Постановка завдання. Метою статті є побудова й аналіз теоретико-ігрової моделі для виявлення умов, за яких інвестору буде вигідно інвестувати в економіку України.

Результати. Розглянемо умови, за яких інвестор приймає рішення щодо інвестицій. Аналізуючи реалії української економіки, він вибирає напрями інвестування. Сьогодні інвестор повинен ураховувати можливості, які відкриваються перед ним: він може інвестувати як в економіку України, так і в економіку інших країн.

Загалом внутрішній інвестор може вибирати 3 різні напрями інвестування. Перший – це споживання, другий – депозити і тільки третій – інвестування.

У рамках кожного із цих напрямів він також може вибирати сьогодні 3 різні стратегії для вкладення інвестицій. По-перше, це вкладати їх безпосередньо в Україні. По-друге, вкладати в економіку інших країн. По-третє, інвестувати з використанням механізмів офшорних зон.

Базова теоретико-ігрова модель. Розглянемо інвестування як динамічну гру. На першому етапі (хід держави) фіксуються екзогенні параметри завдання – тобто характеристики й умови інвестування, які встановлюються на ринку України та зарубіжних країн.

На другому етапі інвестор розглядає різні можливості для інвестування й вибирає найвигіднішу стратегію для себе.

На рис. 1 подана схема такої гри.

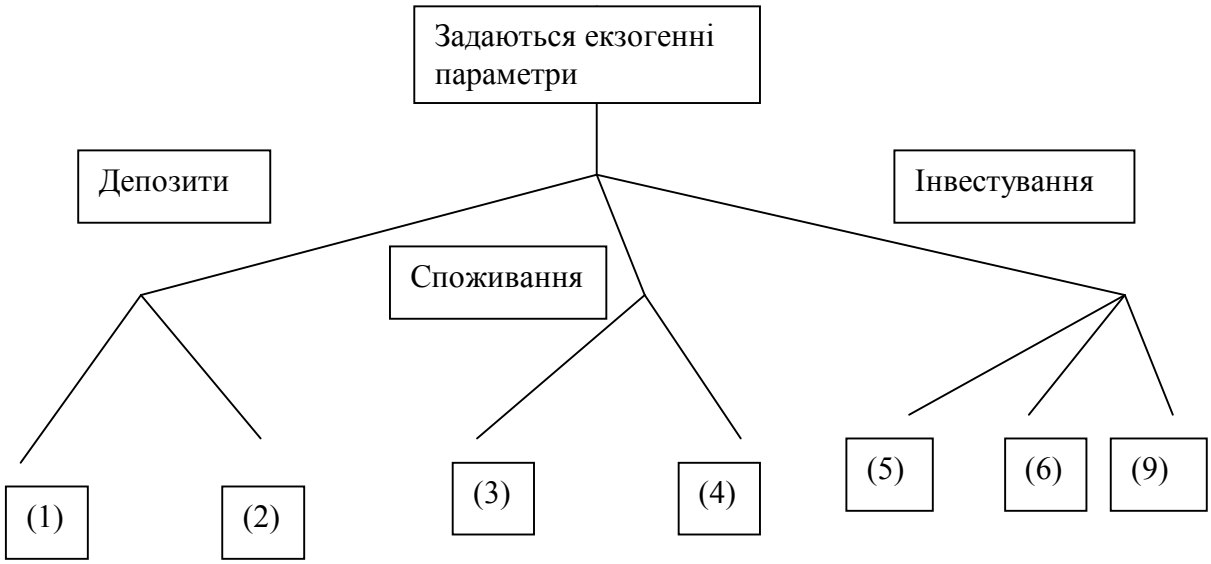

Рис. 1. Схема динамічної гри для інвестування (перший хід роблять Україна та закордонні держави, задаючи значення параметрів, які впливають на виграші інвестора)

Задачу будемо вирішувати методом зворотної індукції, розглядаючи спочатку виграші інвестора [6].

Визначення функцій корисності інвестора.

Розглянемо виграші (функції корисності) для інвестора за напрямами.

Інвестування в депозити.

1.1. Кошти, покладені на депозити в Україні:

$$U_u=[(1-\alpha_u+\rho_u)(1-\gamma_u)-1]E, \quad (1)$$

де U – кошти, отримані інвестором на кінець заданого періоду (він буде описаний нижче); $0<\alpha<1$ – рівень інфляції; $0<\rho<1$ – депозитна ставка комерційного банку; $0<\gamma<1$ – рівень ризику банківського вкладу (наприклад, втрата вкладу внаслідок банкрутства банку, дефолту тощо); E – кошти, які вкладає інвестор.

1.2. Кошти, покладені на депозити за кордоном:

$$U_a=[(1-\alpha_a+\rho_a)(1-\gamma_a)(1-\delta)-1]E, \quad (2)$$

де $0<\delta<1$ – рівень трансакцій при переказі грошей за кордон та їх обслуговуванні.

Укладення інвестицій в офшорні зони є вкладеннями за кордоном і окремо не розглядаються (задача вибору країни, у яку вносяться інвестиції, зводиться до порівняння між собою коефіцієнтів α, ρ та γ для різних країн).

Інвестування в споживання

2.1. Споживання в Україні:

$$V_u=[1-(1-\varepsilon_u)(1-\lambda_u)]E, \quad (3)$$

де $0<\varepsilon<1$ – ризик отримати неякісний товар; $0<\lambda<1$ – рівень амортизації товару протягом розглядуваного періоду.

2.2. Споживання за кордоном:

$$V_a=[1-(1-\varepsilon_a)(1-\lambda_a)(1-\delta)]E. \quad (4)$$

Споживання в офшорних зонах не розглядається, оскільки воно є швидше винятком (офшорні зони пропонують, як правило, лише фінансові послуги).

Інвестування в економіку

3.1. Інвестиції в економіку України. Виграші інвестора детально описано в [5].

Розглянемо n-стадійний проект. На кожній із стадій i його виконання формується дохід $P_i>0$ і затрати $E_i>0$, $i\in[1,n]$. При цьому $E_i>P_i$.

Під час переходів (трансакцій) між окремими стадіями проекту проходить певний час. Для врахування цього необхідно ввести на всіх стадіях два різнорідні фактори. По-перше, потрібно врахувати наявність (безрозмірного) дисконтного фактора $0<\beta_i<1$. По-друге, треба врахувати наявність трансакційних витрат $\alpha_i>0$, які є безрозмірним множником і збільшують затрати на цій стадії проекту в $(1+\alpha_i)$ разів.

Розглянемо сутність величин α_i. Перш за все до них належать, наприклад, хабарі чиновникам та іншим службовцям (”відкати”), які надають дозвіл на виконання відповідної стадії проекту. Але в ці величини повинні також входити: ризик від розкриття конкурентам ”ноу-хау” проекту певним службовцем, страхування від інфляції, страхування від ризику отримати відмову на черговому етапі просування проекту та ін. Цей перелік залежить від конкретного проекту й може змінюватися залежно від галузі економіки, регіону тощо. Зокрема, на його величину та кількість каналів впливу буде впливати перебіг політичних процесів у країні.

Таким чином, величини α_i визначаються як економічними, так і політичними причинами. Через це ефективність виконання проекту буде залежати саме від особливостей побудови та функціонування суспільних інститутів у даній країні. Зокрема, навіть сам розподіл проекту на окремі стадії може залежати від інституціональних особливостей: виділення стадій проекту часто визначається дозвільними процедурами діючого законодавства, яке для пострадянських країн зазвичай не відповідає ринковим умовам.

Очікуваний дохід від виконання цього проекту дорівнює P_0. Ця величина може бути оцінена лише для умов ринку на початковій стадії проекту (стадії розробки), тому що прогноз майбутнього стану ринку, який буде по його закінченні, неможливо здійснити внаслідок відсутності необхідної інформації.

Сумуючи разом усі доданки, ураховуючи дисконтування та витрати на трансакції, отримуємо таку задачу для інвестора:

$$I_u = \beta_u^n P_0 + \sum_{i=1}^{n} \beta_u^{i-1}\left[P_i - \left(1+\alpha_u^i\right)E_i\right]. \tag{5}$$

Дисконтуючі фактори та періоди часу для простоти вважатимемо рівними між собою – у протилежному випадку потрібно брати середнє геометричне за весь термін здійснення проекту. Відзначимо, що узагальнення на нерівні проміжки часу не впливає на отримані в статті результати (однак воно може бути важливим при розгляді конкретного проекту).

3.2. Інвестиції в економіку розвиненої країни.

У країні з розвиненою економікою та, відповідно, розвиненими суспільними інститутами кількість ”регламентуючих” стадій є суттєво меншою за ту, яка врахована в (5). Тому для розвиненої економіки інвестор вирішує таку задачу:

$$I_a = \beta_a^m P_0 + \sum_{k=1}^{m} \beta_a^{k-1}\left(\sum_{l=1}^{Lk}\left(P_l^k - (1+\delta_k)E_l^k\right)\right). \tag{6}$$

У (6) враховано, що в країнах з розвиненою економікою той самий проект розбивається на *меншу* кількість етапів m, $m<n$. $k\in[1, m]$ тут нумерує етапи того самого проекту, але який виконується в умовах розвиненої економіки. P_l^k і E_l^k є, відповідно, дохід і витрати на тій *єдиній* стадії k, яка в умовах нерозвиненого ринку розбивається на декілька стадій L_k внаслідок надмірної кількості дозвільних процедур. Звичайно, при цьому виконано співвідношення

$$\sum_{k=1}^{m} L_k = n\,. \tag{7}$$

При цьому для інвестованих коштів виконано співвідношення

$$E = \sum_{i=1}^{n} E_u^i = \sum_{k=1}^{m} \sum_{l=1}^{Lk} E_l^k \ . \tag{8}$$

3.3. Інвестиції в економіку України через офшорну зону.

У цьому випадку вираз для виграшу буде нагадувати комбінацію виразів (5) і (6):

$$I_{of-sh} = \beta_u^K P_0 + \sum_{k=1}^{K} \beta_u^{k-1} \left(\sum_{l=1}^{Sk} \left(P_l^k - (1-\delta_k)(1-\delta_{of-sh})(1+\alpha_k) E_l^k \right) \right), \tag{9}$$

де $m<K<n$, тобто розбивання проекту на етапи є також надмірним у порівнянні з економічно розвиненими країнами, але все ж меншим, аніж для "вітчизняних" проектів.

Аналіз та інтерпретація результатів

Схема прийняття рішень інвестором наведена на рис. 2.

Неважко бачити, що порівнювати між собою потрібно, для випадків депозитів і споживання, лише умови України й економічно розвинених країн: вклади на депозити та споживання в економічно нерозвинених країнах світу будуть домінованими.

Так само будуть домінованими стратегії інвестування в економіку закордонних країн через офшорні зони.

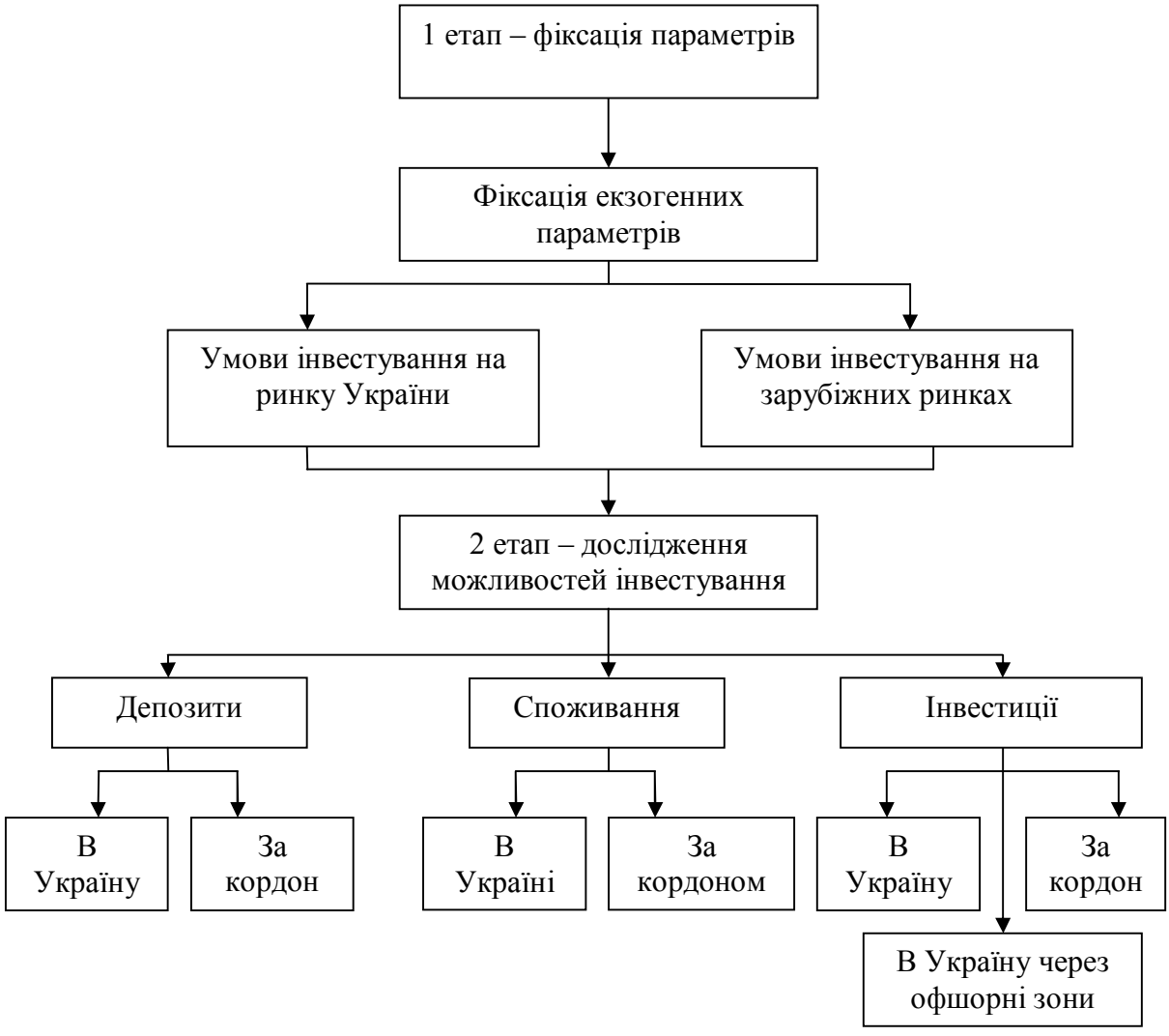

Рис. 2. Схема прийняття рішень інвестором
(явно виділений вплив вітчизняних і закордонних економічних інститутів)

Порівнюючи між собою виграші інвестора за різних стратегій, приходимо до таких теорем.

Теорема 1. Стратегії споживання домінуються стратегіями вкладення на депозит та інвестуванням.

Доведення теореми очевидне: як легко бачити з формул (3) і (4), виграші інвестора за умов споживання *завжди* від'ємні.

Таким чином, потрібно порівнювати між собою лише блоки стратегій із вкладення на депозит та інвестування.

Теорема 2. Вкладення коштів на депозити в Україні буде домінувати стратегію вкладення коштів на депозити за кордоном у випадку, коли виконано співвідношення

$$(1-\alpha_u+\rho_u)(1-\gamma_u) > (1-\alpha_a+\rho_a)(1-\gamma_a)(1-\delta). \qquad (10)$$

Доведення теореми випливає з порівняння між собою формул (1) і (2).

Якщо рівні інфляції, депозитні ставки комерційних банків, рівні ризику та рівень закордонних трансакцій малі, то (10) може бути переписане у вигляді

$$\alpha_u +\gamma_u-\rho_u<\alpha_a +\gamma_a+\delta-\rho_a. \qquad (11)$$

Для умов економіки України $\alpha_u>\rho_u$, тоді як для розвинених країн $\alpha_a<\rho_a$. До того ж $\gamma_u>\gamma_a$. Тому, як видно з (10), за таких умов вигідним є зберігати кошти в закордонних банках для досить широкого інтервалу трансакційних витрат δ. Якщо врахувати, що такі витрати найменші для офшорних зон, приходимо до такого наслідку із теореми 2.

Наслідок із теореми 2. За умов сьогоднішнього стану економіки України домінуючою стратегією зберігання є зберігання коштів на депозитних рахунках в офшорній зоні.

Порівнюючи між собою результати інвестування в економіку України та розвинених країн, приходимо до теореми 3.

Теорема 3. Інвестування в економіку України в сьогоднішніх умовах буде невигідним для місцевого інвестора, як правило, завжди в порівнянні з інвестуванням в економіку розвинених країн світу.

Доведення. Для того, щоб інвестиції в економіку України були вигідними в порівнянні з інвестиціями до економіки розвинених країн, повинно виконуватися співвідношення (12):

$$\beta_u^n P_0 + \sum_{i=1}^{n} \beta_u^{i-1}\left[P_i - \left(1+\alpha_u^i\right)E_i\right] > \beta_a^m P_0 + \sum_{k=1}^{m} \beta_a^{k-1}\left(\sum_{l=1}^{Lk}\left(P_l^k - (1+\delta_k)E_l^k\right)\right). \qquad (12)$$

Але потрібно врахувати, що $n>m$ та $\beta_u<\beta_a$. До того ж, як свідчать оцінки, наведені в [А], $\alpha_u^i\approx 0{,}4$. Таким чином, співвідношення (12) може бути виконане лише як виняток навіть за умови $\delta_k\geq 0{,}4$ (остання умова означає, що при трансакціях втрачається понад 40% коштів, які переказуються за кордон). *Теорема доведена*.

Збираючи воєдино отримані результати, приходимо до умов, за яких буде вигідним інвестування в економіку України з боку вітчизняного інвестора.

Теорема 4. Для вітчизняного інвестора інвестування в економіку України буде вигідним лише за виконання таких умов (I_u покладаються додатними):

$$\beta_u^n P_0 + \sum_{i=1}^{n} \beta_u^{i-1}\left[P_i - \left(1+\alpha_u^i\right)E_i\right] > \beta_a^m P_0 + \sum_{k=1}^{m} \beta_a^{k-1}\left(\sum_{l=1}^{Lk}\left(P_l^k - (1+\delta_k)E_l^k\right)\right) \qquad \text{(а)}$$

$$U_u<I_u \qquad \text{(б)}$$

$$U_a<I_u \qquad \text{(в)}$$

Зауваження 1. Відмітимо, що сьогодні в умовах України може бути вигідним інвестування в економіку України через офшорні зони внаслідок того, що "іноземні" інвестори мають ряд законодавчо закріплених переваг перед внутрішнім інвестором (інвестиції з офшорних зон сприймаються українським законодавством саме як "іно-

земні"). Це буде в тому разі, коли виконано: $I_{of\text{-}sh}>I_u$, $I_{of\text{-}sh}>0$. У цьому випадку трансакції на переказ коштів за кордон і з-за кордону є досить малими, а кількість "примусових" етапів, на які додатково розбивається інвестиційний проект унаслідок виконання "дозвільних процедур", є меншим, аніж для вітчизняного інвестора.

Зауваження 2. Нами в даній роботі не розглядаються вітчизняні інвестори, які мають "силу влади" політичного характеру, унаслідок чого вони, фактично, виконують інвестиційні проекти за межами правового поля українського законодавства.

Висновки. У статті побудовано теоретико-ігрову модель для опису процесу інвестування в умовах сучасного стану економіки України. Отримано систему нерівностей на макроекономічні характеристики, за виконання яких інвестування в економіку України буде вигідне внутрішньому інвестору.

Отримані результати можуть бути використані як обґрунтування напрямів державної політики та державних програм у сфері розвитку економіки.

1. Acemoglu D. Introduction to Modern Economic Growth / D. Acemoglu. – Princeton : Princeton University Press, 2009. – 1072 p. – ISBN 978-0-691-13292-1.
2. Гаврилюк О. В. Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України / О. В. Гаврилюк // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 68–81.
3. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво : сутність, механізми і форми розвитку : монографія / В. В. Зянько. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. – 397 с. – ISBN 978-966-641-265-5.
4. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейли. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 1028 с. – ISBN 5-86225-455-2.
5. Шиян А. А. Математична модель для впливу суспільних інститутів на ефективність економіки України / А. А. Шиян // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2008. – № 2. – С. 19–23.
6. Gibbons R. Game Theory for Applied Economists / R. Gibbons. – Princeton : Princeton University Press, 1992. – 288 p. – ISBN 978-0691003955.

Рецензенти:
Зянько В.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри "Фінанси і кредит" Інституту менеджменту Вінницького національного технічного університету;
Мороз О.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри "Підготовки менеджерів" Інституту менеджменту Вінницького національного технічного університету.

УДК 336.012.236330.332
ББК 65.26

Щур Р.І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти й науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596176,
факс: 0342231574,
e-mail: kfin@pu.if.ua

Анотація. Стаття спрямована на дослідження суті процесу інвестиційного розвитку регіону й основних його складових. Доведено, що формування політики інвестиційного розвитку регіону неможливо без створення механізму фінансового забезпечення цього розвитку.

Ключові слова: фінансове забезпечення, інвестиції, розвиток, інвестиційний розвиток, фінансове забезпечення інвестиційного розвитку.

Annotation. The article is directed on researches of essence of process of investment development of region and his basic constituents. It is well-proven that forming of policy of investment development of region not possibly without creation of mechanism of the financial providing of this development.

Key words: financial providing, investments, development, investment development, financial providing of investment development.

Вступ. Інвестиційний розвиток на всіх рівнях господарської діяльності – від окремого господарюючого суб'єкта до держави в цілому потребує формування й функціонування дієвої системи фінансового забезпечення на всіх етапах інвестиційного процесу. Це дасть змогу забезпечити фінансовими ресурсами найбільш пріоритетні й інвестиційно-привабливі галузі економіки та вийти на новий рівень економічного розвитку України.

Розв'язання проблем інвестиційного розвитку – складний і тривалий процес, їх подолання потребує негайних заходів, залучення фінансових ресурсів, що зумовлює актуальність дослідження проблем фінансування інвестиційного процесу в рамках інвестиційно-інноваційних проектів.

Теоретичні засади дослідження окремих аспектів фінансового забезпечення в цілому та в частині інвестиційного розвитку розроблялися в наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців: І.А.Бланка, М.Д.Білик, П.Ю.Буряка, О.Д.Василика, О.П.Кириленко, М.І.Крупки, В.М.Опаріна, А.М. Поддєрьогіна, О.О.Терещенка, І.Г.Ткачук, С.І.Юрія та інших.

Більшість економістів-фінансистів схиляються до думки, що фінансування інвестиційної діяльності – це лише грошові відносини з іншими господарюючими суб'єктами й банками з оплати науково-технічної продукції, контрагентських робіт, поставок спецустаткування, матеріалів і комплектуючих виробів, розрахунків із замовниками, трудовими колективами й державними органами управління [1, с.20]. Проте під системою фінансового забезпечення інвестиційної діяльності доцільно розуміти сукупність економічних відносин, які виникають у зв'язку з пошуком, залученням і ефективним використанням фінансових ресурсів, а також організаційно-управлінських принципів, методів і форм їхнього впливу на розвиток інвестиційних процесів в Україні [2, с.94].

Зважаючи на значну варіацію в позиціях економістів стосовно цього явища, питання фінансового забезпечення можна вважати актуальним і на сьогоднішній день і таким, що потребує глибшого дослідження, особливо з позиції інвестиційно-інноваційного розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних підходів визначення понять "фінансове забезпечення", "інвестиції", "розвиток" та "інвестиційний процес", розроблення й представлення авторського підходу до трактування поняття "інвестиційний розвиток" і комплексного поняття "фінансове забезпечення інвестиційного розвитку".

Результати. В економічній літературі поняття "фінансове забезпечення" трактується відповідно то тієї галузі, де воно застосовується.

Більшість вітчизняних науковців і економістів розглядають фінансове забезпечення як один із методів фінансового механізму, який застосовують у процесі створення, розподілу та перерозподілу виробленого в суспільстві валового внутрішнього продукту. Такий підхід, де фінансове забезпечення представлено як один із методів фінансового механізму, котрий покликаний забезпечувати розподільчі та перерозпо-

дільчі процеси з метою утворення доходів і фондів грошових коштів, характерний для наукових праць професорів О.Кириленко, С.Юрія [3, с.41–42; 4, с.23]. Схожої думки дотримується В.Опарін, який вважає, що фінансове забезпечення – це структурна підсистема фінансово-кредитного механізму [5, с.19]. Автор поділяє позицію згаданих науковців, що фінансове забезпечення – це метод фінансового механізму, який гарантує процес повноцінного функціонування фінансів.

Отже, фінансове забезпечення з позиції інвестиційного розвитку – це один із методів фінансового механізму, який визначає фінансово-кредитні відносини з приводу розподілу й перерозподілу грошових коштів для фінансування інвестиційного процесу та досягнення поставлених цілей.

Так, відомо, що систему джерел фінансового забезпечення можуть становити: кошти державного та місцевих бюджетів; кошти страхових фондів; кредитні кошти; власні кошти юридичних і фізичних осіб; добровільні внески; інші кошти. Як правило, використання того чи іншого джерела фінансування зумовлює форму руху грошових коштів: бюджетних – бюджетне фінансування, кредитів – кредитування, коштів страхових фондів – страхування, власних коштів юридичних і фізичних осіб – самофінансування. У фінансово-господарській діяльності суб'єктів ринку дуже рідко використовують лише одну форму фінансового забезпечення, у більшості випадків є оптимальне поєднання згаданих форм. Кожний економічний суб'єкт формує власну модель фінансового забезпечення, якою визначає склад і структуру джерел фінансування та відповідні форми руху грошових коштів [6, с.5].

Фінансове забезпечення полягає у виділенні певної суми фінансових ресурсів на розв'язання окремих завдань фінансової політики господарюючого суб'єкта. При цьому розрізняють забезпечувальну й регулятивну дію фінансового забезпечення. Забезпечувальна дія проявляється у визначенні джерел фінансування, тобто покритті повсякденних потреб, і характеризує пасивний вплив фінансового забезпечення. Регулятивна дія здійснює вплив через виділення достатніх коштів і через конкретну форму фінансового забезпечення й характеризує його активний вплив. У цілому ж дія фінансового механізму спрямована на реалізацію економічних інтересів учасників фінансових відносин.

У сучасних умовах, що склалися в Україні, коли для досягнення розвитку необхідні кардинальні зрушення в інституційній структурі економіки, що вимагають модернізації економіки, активізації інвестиційної діяльності, розробки та впровадження інвестиційних проектів, створення сприятливого інвестиційного клімату, постійного розвитку ринкових механізмів, політика підтримки регіонального розвитку повинна бути спрямована на активізацію всього ресурсного потенціалу регіонів як основи зміцнення їх конкурентності й досягнення інвестиційного розвитку. Інвестиційна модель розвитку регіональної економіки має сприяти стабілізації та забезпеченню сталого розвитку економіки регіонів і держави в цілому з максимальним урахуванням і використанням місцевих природних, сировинних, інших особливостей регіонів, ефективним застосуванням їх наукового, виробничого й ресурсного потенціалу на основі здійснення інвестицій у найбільш пріоритетні галузі економіки регіонів.

У дослідженні розглядаються основні аспекти фінансового забезпечення одного з найскладніших складових економічного розвитку, а саме – інвестиційного розвитку. Тому вважаємо за доцільне розглянути поняття "інвестиції", "розвиток", "інвестиційний процес" і на їх основі сформувати власний підхід до визначення категорії "інвестиційний розвиток" і комплексного поняття "фінансове забезпечення інвестиційного розвитку".

Інвестиції як економічна категорія увійшли у вітчизняну наукову літературу й практику наприкінці 80-х років XX ст., коли розпочалася ринкова трансформація суспільства [7, с.19]. Термін "інвестиції" походить від латинського "invest", що означає "укладати".

Серед вітчизняних економістів найпоширенішим є розуміння інвестицій як вкладання капіталу з метою подальшого його збільшення. Однак кожне з визначень відображає окремі суттєві аспекти такого комплексного поняття, як інвестиції, але їх об'єднує розгляд цієї економічної категорії в ракурсі грошових потоків [8, с.183].

Професор Г.В.Козаченко у своїй монографії формулює поняття таким чином. Інвестиції – це вкладення вільних грошей у різній формі фінансового й матеріального багатства з метою їхнього збереження й подальшого збільшення [9]. Професор А.А.Пересада розглядає інвестиції як вкладення капіталу в об'єкти підприємницької діяльності з метою забезпечення його зростання в майбутньому [10]. На нашу думку, ці визначення не повною мірою відображають саму природу інвестицій, а тільки як процесу збільшення їхньої вартості й збереження від інфляції.

Один з варіантів визначення терміна "інвестиції" наводиться і в Законі України "Про інвестиційну діяльність" від 18 серпня 1991 р. Згідно з ним, інвестиціями вважаються всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [11].

Світова економічна наука визначає інвестиції як спосіб розміщення капіталу, який має забезпечити його збереження й зростання. Так, Дж.Л.Гитман, М.Д.Джонк трактують інвестиції як спосіб розміщення капіталу, який повинен забезпечити збереження чи зростання вартості капіталу та (або) принести позитивну величину доходу [12, с.10].

Кемпбелл Р.Макконелл, Л.Брю Стенлі вважають, що інвестиції – це видатки на капітальні блага (виробництво й нагромадження) та приріст запасів (наприклад, витрати на будівництво нових заводів, на верстати й устаткування з тривалим терміном служби; витрати на виробництво й нагромадження засобів виробництва, збільшення матеріальних запасів; витрати на поліпшення освіти, здоров'я працівників чи на підвищення мобільності робочої сили) [13].

У більшості трактувань російських економістів інвестиції є статичним поняттям, тобто засновані на вкладенні капіталу з урахуванням передбачуваного прибутку після закінчення певного періоду часу.

Так, Л.П.Кураков вважає інвестиціями "всі види активів, що включаються в господарську діяльність в цілях отримання доходів" [14, с.376]. Але вкладення активів тільки в господарську діяльність обмежує сам по собі інвестиційний процес.

Економісти А.Д.Аюшиєв, В.І.Філіппов і А.А.Аюшиєв розглядають інвестиції як сукупність усіх видів матеріально-майнових та інших цінностей, що вкладаються в підприємницьку та інші види діяльності з метою отримання прибутку [15, с.4]. Таким чином, виходить, що під інвестиціями розуміється вкладення не тільки в господарську діяльність, але й у всі інші види діяльності, хоча результат автори пов'язують лише з отриманням прибутку.

І.А.Бланк визначає інвестиції як "будь-які вкладення капіталу з метою його подальшого збільшення" [16, с.10]. Таке трактування сутності інвестицій має загальний характер, зв'язуючи воєдино мету, дію й результат – отримання прибутку.

І.А.Бєломестнова розглядає інвестиції з точки зору системного підходу, який передбачає наявність невизначеної кількості учасників, зв'язаних одним або декількома інвестиційними процесами одночасно. На думку цього економіста, інвестиції проявляють свою сутність лише в ході інвестиційного процесу, який багато в чому залежить від поведінки учасників, прийнятих ними інвестиційних рішень і отриманих при цьому результатів [17, с.16]. Тут в основу інвестицій закладена відмова від споживання певних цінностей сьогодні з метою придбання більших цінностей у майбутньому. Інвестиції, як вкладення ресурсів, розкривають стратегічну поведінку учасників інвестиційного процесу при усвідомленні їх мети й місця в економіці, вони є методом та інструментом досягнення поставлених цілей економічного розвитку.

Якнайповнішим можна вважати визначення економіста І.М.Крупки. Так, на його думку, до складу інвестицій необхідно включати й витрати на наукові дослідження й підготовку кадрів, що є інвестиціями в "людський капітал". Виходячи із цього інвестиції розглядаються як усі види майнових, фінансових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької або іншої діяльності, у підготовку людських ресурсів задля отримання прибутку, досягнення соціального чи іншого ефекту та підвищення ефективності функціонування національної економіки [18, с.10]. Ми погоджуємося з таким визначенням тому, що нині людський інтелект є безпосередньою й головною продуктивною силою сучасного суспільства, стоїть в одному ряду з підприємницькою діяльністю, і через якийсь проміжок часу з моменту інвестування принесе вигоду. Це трактування є повнішим у порівнянні з попередніми. Не можна не відзначити й те, що найбільш значимим у цьому визначенні є визнання інвестиційними не тільки матеріально-речові, але й інтелектуальні цінності, а як результат інвестицій – не тільки прибуток, але й соціальні ефекти.

Термін "розвиток" часто вживається в таких поєднаннях: економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, інвестиційний розвиток, розвиток економіки України (або іншої країни), розвиток регіону, міста. У кожному випадку під розвитком зазвичай мається на увазі будь-яка прогресивна зміна перш за все в економічній сфері. Якщо зміна кількісна, говорять про економічне зростання. При якісній зміні мова може йти про структурні зміни або про зміну змісту розвитку, або про надбання економічною системою нових характеристик [19].

У філософському словнику розвиток означає характеристику якісних змін об'єктів, появу нових форм буття, інновацій і нововведень і зв'язаний з перетворенням їх внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Виражаючи перш за все процеси змін розвитку, передбачає збереження (системного) якості об'єктів, що розвиваються [20, с.562].

За Й.Шумпетером, розвиток – це, по-перше, необоротна зміна економічних параметрів господарського обороту – переміщення умовного центру рівноваги в інше місце за прогнозованою траєкторією розвитку під впливом інновацій, реалізоване через групові взаємодії підприємців. По-друге, розвиток – це процес підвищення економічної ефективності використання обмежених ресурсів [21, с.157].

Розвиток – специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного.

Разом із суто економічними характеристиками нерідко розглядають соціальні параметри розвитку. Більше того, соціальні характеристики давно вже стали повноправними показниками, що оцінюють ступінь розвитку будь-якого регіону [22].

Розвиток завжди має спрямованість, визначену метою або системою цілей. Якщо ця спрямованість позитивна, то говорять про прогрес, якщо негативна, то про регрес чи депресію. Іншими словами, природа розвитку завжди припускає певну мету або декілька цілей.

Поняття "інвестиційний процес" у працях зарубіжних учених визначається як прийняття інвесторами рішення відносно цінних паперів, у які здійснюються інвестиції, обсягу та терміну інвестування, а також механізм, який об'єднує тих, кому потрібні гроші, з тими, хто їх пропонує [23, с.10; 12, с.15].

Дані трактування інвестиційного процесу ототожнюються лише з інвестиційною діяльністю на фінансових ринках, що значно звужує сферу дії інвестицій.

Проаналізуємо думки вітчизняних і російських науковців стосовно визначення цієї категорії, які дещо різняться.

Одні дослідники пов'язують інвестиційний процес з інвестиційною діяльністю [24–27]. Так, на думку російських науковців В.В.Ковальова, В.В.Іванова й В.А.Ляліної, інвестиційний процес починається з формування грошових ресурсів і закінчується

створенням реальних активів у формі виробничих будівель і приміщень, обладнання й технологій, об'єктів побутової та соціальної інфраструктури. Він являє собою послідовність етапів, дій і операцій з реалізації інвестиційної діяльності [26, с.9, 35].

Інші порівнюють з процесом реалізації інвестиційного проекту [28; 29].

Так, В.Федоренко [29, с.30] пропонує розглядати інвестиційний процес як діяльність багатьох учасників розширеного відтворення, які працюють над створенням основних фондів для випуску продукції та задоволення суспільних потреб.

З точки зору ряду вітчизняних науковців інвестиційний процес – це "комплекс заходів з моменту прийняття рішення про інвестування до завершення стадії інвестиційного проекту, визначається інвестиційним циклом. Низка інвестиційних циклів, що повторюється, – це інвестиційний процес" [30, с.38].

Важко не погодитися з визначенням професора А.Пересади: "Об'єктивною основою інвестиційної діяльності є інвестиційні цикли… Різноманітність видів інвестиційних циклів та їх складний взаємозв'язок зумовили широке використання… поняття "інвестиційного процесу". У більш вузькому тлумаченні поняття "інвестиційна діяльність" застосовують саме цей термін. Він пов'язується з обґрунтуванням і реалізацією інвестиційних проектів" [10, с.30].

Подібне визначення знаходимо в І.І.Дьяконової, яка під інвестиційним циклом розуміє "комплекс заходів від моменту прийняття рішення про інвестування до завершальної стадії інвестиційного проекту, наприклад, науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, прийняття інвестиційних рішень, планування і проектування, підготовка до будівництва, будівництво, вихід на проектні показники і режим окупності вкладень" [31].

Так, у фінансово-економічному словнику [32, с.739–740] інвестиційний процес ототожнюється із сукупністю логічно-послідовних дій, пов'язаних із прийняттям інвестиційних рішень (зокрема щодо вибору об'єктів, визначення обсягів і термінів інвестування) та їх практичною реалізацією.

Актуальним і доречним є визначення М.Колісника, який зазначає, що "інвестиційний процес – це взаємодія організаційно-правових, фінансових, природних, техніко-технологічних, інформаційно-інтелектуальних, інноваційних та інших суспільних ресурсів, раціональне поєднання яких забезпечує розширене відтворення на інноваційній основі комплексу явищ і процесів, які забезпечують життєдіяльність суспільства" [33, с.11].

Дані визначення "інвестиційного процесу" конкретизують його суть, але не розкривають усієї природи цього поняття, тому що процес – це, у першу чергу, сукупність відносин для досягнення певної мети.

Отже, на основі аналізу наведених підходів щодо визначення терміна "інвестиційний процес" пропонуємо таке трактування інвестиційного процесу: це – сукупність економічних відносин з приводу розробки інвестиційного проекту, пошуку й залученню інвесторів, укладання договорів на обсяги та строки залучення інвестицій, визначення напрямів їх освоєння та узгодження термінів їх повернення на основі взаємодії матеріальних, нематеріальних, фінансових та інших інвестиційних ресурсів, раціональне поєднання яких забезпечує інвестиційний розвиток економіки.

Проаналізувавши теоретичні погляди на сутність інвестицій, поняття розвитку й інвестиційного процесу, можна сформулювати власне визначення категорії "інвестиційний розвиток" так: це – багатовимірний і багатоаспектний процес на основі здійснення інвестицій і активізації інвестиційного процесу, у результаті чого відбувається перехід від нижчого до вищого рівня економічного розвитку й досягнення як економічного, так і соціального, екологічного, науково-технічного ефектів певного регіону й країни в цілому.

Серед цілей інвестиційного розвитку доцільно виділяти довгострокові й короткострокові цілі та відповідні їм критерії інвестиційного й економічного розвитку країни.

Серед довгострокових цілей – становлення та розвиток постіндустріального суспільства, створення робочих місць вищої кваліфікації для майбутніх поколінь, підвищення рівня життя всіх громадян країни, включаючи рівень охорони здоров'я, освіти й культури. Як короткострокові цілі можна розглядати подолання кризи та досягнення конкретних величин приросту валового національного продукту наступного року, кварталу, місяця та ін. Довгострокові й короткострокові цілі за своїм змістом дуже розрізняються, заходи щодо їх досягнення також неоднакові [34].

Зважаючи на особливість досліджуваної сфери, яка діє з метою економічного розвитку та досягнення як соціальних, так і економічних результатів, пропонуємо таке трактування. Фінансове забезпечення інвестиційного розвитку – це процес, що визначає джерела й форми фінансування інвестиційних проектів з приводу розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів, які спрямовані на активізацію інвестиційної діяльності й досягнення як економічного (зростання ВВП, доходів населення, зменшення безробіття), так і соціального ефекту (поліпшення якості життя, надання послуг, випуск інвестиційних продуктів, розвиток соціальної інфраструктури, збереження природного середовища) певного регіону й країни в цілому.

Основною метою фінансового забезпечення інвестиційного розвитку економіки регіону є визначення й забезпечення необхідного обсягу фінансових ресурсів для задоволення інвестиційних потреб на активізацію і реалізацію інвестиційних проектів на певній території і, у свою чергу, сприяння економічному розвитку та виходу з економічної кризи економіки регіону й країни. Схематично механізм фінансового забезпечення інвестиційного розвитку економіки регіону зображено на рис. 1.

Тому, проаналізувавши зазначене питання, слід наголосити, що розв'язання проблеми фінансового забезпечення інвестиційного розвитку може й має суттєво вплинути на подолання економічної кризи та сприяти виходу вітчизняної економіки на світовий рівень. Основною передумовою та важливою складовою успішного інвестиційного процесу є фінансове забезпечення й механізм його реалізації. Тому кожен суб'єкт інвестиційного процесу зобов'язаний знати й розуміти основні теоретичні аспекти структури й характеристики джерел фінансового забезпечення даного інвестиційного процесу.

Отже, фінансове забезпечення передбачає формування та використання фінансових ресурсів за допомогою оптимізації співвідношення всіх його форм і дає змогу створити такі обсяги фінансових ресурсів інвестиційної діяльності, від яких інвестиційний проект функціонував би не тільки беззбитково, але й сприяв інвестиційному розвитку економіки регіону та країни загалом.

Висновки. У період формування ефективно діючої ринкової економіки велика увага приділяється питанням інвестиційного розвитку економіки й, зокрема, фінансового забезпечення інвестиційної діяльності. Вивчення світової та застосування в Україні практики фінансового забезпечення інвестиційної діяльності дозволяють аргументувати об'єктивну необхідність удосконалення та підвищення ефективності фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання.

Є достатні підстави припустити, що без ґрунтовно розробленого механізму фінансового забезпечення інвестиційного розвитку, заснованого не лише на фундаментальних принципах фінансової науки, а й інноваціях, інвестиціях, інвестиційній діяльності, забезпечити економічну незалежність держави проблематично навіть в умовах проголошення щодо пріоритетності інвестиційного розвитку. Таке сприйняття послідовно утверджує новий погляд на чинники, що забезпечують інвестиційний розвиток, а нові реалії зумовлюють специфічні поняття й підходи та піднімають їх значимість на вищий загальнометодологічний рівень.

Рис. 1. Механізм фінансового забезпечення інвестиційного розвитку регіону

Таким чином, лише на основі комплексного підходу до формування дієвого механізму фінансового забезпечення інвестиційної діяльності відкриваються нові можливості для реалізації інвестиційної моделі розвитку національної економіки на рівні держави, регіонів і суб'єктів господарювання.

1. Заболоцький Б. Ф. Економіка і організація інноваційної діяльності : навчальний посібник / Б. Ф. Заболоцький. – Львів : "Новий Світ – 2000", 2007. – 456 с.
2. Микитюк П. П. Проблеми фінансово-кредитного забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні / П. П. Микитюк // Світ фінансів. – 2008. – № 1 (14). – С. 94–99.
3. Кириленко О. П. Фінанси: теорія і вітчизняна практика: навчальний посібник / О. П. Кириленко. – Тернопіль : Астон, 2002. – 212 с.
4. Фінанси : навчально-методичний посібник. – Тернопіль : ТАНГ, 2002. – 207 с.
5. Опарін В. М. Фінанси : загальна теорія : навчальний посібник / В. М. Опарін. – К.: КНЕУ, 1999. – 164 с.
6. Карпишин Н. І. Фінансове забезпечення охорони здоров'я в реалізації державних функцій на ринку медичних послуг : дис….канд. екон. наук : спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / Н. І. Карпишин; ТДЕУ. – Тернопіль, 2006. – 209 с.
7. Черваньов Д. М. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємств / Д. М. Черваньов. – К.: Знання–Прес, 2003. – 622 с.

8. Ізмайлов Я. Економічна сутність і класифікація капітальних інвестицій для цілей бухгалтерського обліку / Я. Ізмайлов // Наука молода. – 2007. – № 7. – С. 181–185.
9. Управление инвестициями на предприятии / [А. В. Козаченко, О. М. Антипов, О. М. Ляшенко, Г. И. Дибнис]. – К. : Либра, 2004. – 368 с.
10. Пересада А. А. Управління інвестиційним процессом / А. А. Пересада. – К. : Лібра, 2002. – 472 с.
11. Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18.09.1991 р. за № 1561-XII (з чинними змінами і доповненнями).
12. Гитман Л. Дж. Основы инвестирования / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк; пер. с англ. – М. : Дело, 1997. – 1008 с.
13. Кемпбелл Р. Макконелл. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика / Кемпбел Р. Макконелл, Стенлі Л. Брю; пер. з англ. С. Панчишин, О. Ватманюк. – Львів : Просвіта, 1997. – Ч. 1 : Макроекономіка. – 671 с.
14. Кураков Л. П. Российская экономика: состояние и перспективы / Л. П. Кураков. – М. : ЛОГОС, 1998. – 576 с.
15. Аюшиев А. Д. Инвестиции : учебное пособие / А. Д. Аюшиев, В. И. Филиппов, А. А. Аюшиев. – Иркутск : Изд-во ИГЭА, 1996. – 183 с.
16. Бланк І. А. Основи фінансового менеджменту / І. А. Бланк. – К. : Ника-центр Ельга, 2000. – Т. 1. – 592 с.
17. Беломестнова И. А. Инвестиционная деятельность: сущность, противоречия, направления развития : дисс….канд. экон. наук : спец. 08.00.01 "Экономическая теория" / И. А. Беломестнова. – Улан-Удэ, 2003. – 163 с.
18. Крупка І. М. Макроекономічний аналіз інвестування у трансформаційній економіці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 "Економічна теорія" / І. М. Крупка ; ЛНУ. – Львів, 2004. – 29 с.
19. Лексин В. Н. Государство и регионы: теория и практика государственного регулирования территориального развития / В. Н. Лексин, А. Н. Швецов (изд. стереотип.). – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 368 с.
20. Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. – Мн. : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
21. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла коньюнктуры / Й. Шумпетер; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
22. Лексин В. Общероссийские реформы и территориальное развитие. Депрессивные территории: прежние проблемы и новые варианты их решения / В. Лексин, А. Швецов // Рос. экон. журнал. – 2001. – № 9. – С. 41–47.
23. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бэйли ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2003. – XII. – 1028 с.
24. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки : навчальний посібник / Л. І. Дідківська, Л. С. Головко. – К. : Знання-Прес, 2000. – 209 с.
25. Татаренко Н. О. Теорії інвестицій : навчальний посібник / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К.: КНЕУ, 2000. – 160 с.
26. Инвестиции : учебник / [под. ред. В. В. Ковалева, В. В. Иванова, В. А. Лялина]. – М. : ООО "ТК Велби", 2003. – 440 с.
27. Лахметкина Н. И. Инвестиционная стратегия предприятия : учебное пособие / Н. И. Лахметкина. – М. : КНОРУС, 2006. – 184 с.
28. Бланк И. А. Основы инвестиционного менеджмента / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-центр, 2004. – 440 с.
29. Федоренко В. Г. Інвестознавство : підручник / В. Г. Федоренко. – 3-тє вид., доповн. – К. : МАУП, 2004. – 480 с.
30. Лесечко М. Д. Інвестиційний клімат: теорія і практика : монографія / М. Д. Лесечко, А. О. Чемерис, О. М. Чемерис ; [за заг. ред. А.О. Чемериса]. – Львів : ЛФ УАДУ, 2001. – 160 с.
31. Дьяконова І. І. Теоретичні та економічні основи інвестиційної діяльності / І. І. Дьяконова. – Суми : Слобожанщина, 1998. – 68 с.
32. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.
33. Колісник М. М. Механізми управління регіонального управління інвестиційною діяльністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. держ. упр. : спец. 25.00.02 / М. М. Колісник ; ХарРІ НАДУ. – Х., 2008. – 20 с.
34. Игнатов В. Г. Регионоведение и управление / В. Г. Игнатов, В. М. Бутов. – М. : Тесса, 2000. – 416 с.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника;

Перевозова І.В. – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

УДК 338.432
ББК 65.325

Баланюк І.Ф.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра обліку і аудиту,
56000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596003,
факс: 8034231574,
e-mail: oblik@pu.if.ua

Анотація. Наведено показники виробництва валової продукції різними категоріями господарств. Розраховано виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь агроформуваннями та господарствами населення. Визначено частку областей у загальнодержавному виробництві валової продукції сільського господарства.

Ключові слова: валова продукція, аграрні підприємства, господарства населення, сільське господарство, комплексна програма.

Annotation. The indeces of gross output of different categories of economy are directed. The production of gross output on 100 hectares of agricultural land by agroformings and people's economies is calculated. The specific weight of regions in common state's production of agricultural gross output is determined.

Key words: gross output, agricultural enterprises, people's economies, agriculture, complex program.

Вступ. Провідною галуззю економіки Івано-Франківської області є сільське господарство. Його питома вага у валовій доданій вартості регіону за 2005–2008 рр. становить 11–14%. У 2008 р. усіма категоріями господарств вироблено валової продукції сільського господарства на суму 2357,5 млн грн, або 2,3% в порівнянні із цим показником в Україні. За виробництвом валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь регіон посідає в державі третє місце.

У загальній земельній площі регіону – 1392,7 тис. га (2,3% земель України) сільськогосподарські угіддя складають 631,9 тис. га (45,4%), або 1,5% угідь України. З них рілля становить 60%, пасовища – 21%, сіножаті – 13%, багаторічні насадження – 3%, перелоги – 3% [1, с.3].

Основними землекористувачами та власниками землі в регіоні є господарства населення (селянський уклад) та аграрні підприємства (приватноорендний уклад) [2, с.110], у володінні яких знаходиться 77,5% сільськогосподарських угідь (489,7 тис. га), з них – 96% ріллі (364,5 тис га). Більша частина земель належить господарствам населення, з них сільськогосподарських угідь – 77%, у т. ч. ріллі – 71%. Середній розмір господарства населення у 2008 р. склав 0,96 га. Із загальної їх кількості 29% мають у своєму користуванні до 0,5 га землі, 38% – від 0,51 до 1 га, 33% – більше 1 га.

Частка аграрних підприємств у площі сільськогосподарських угідь регіону у 2008 р. становила 23%, у т. ч. рілля – 29%. У 2008 р. у регіоні функціонувало 236 агроформувань (без фермерських господарств). За організаційно-правовими формами гос-

подарювання 40% становили господарські товариства, 35% – приватні підприємства, 12% – виробничі сільськогосподарські кооперативи. Середня площа сільськогосподарських угідь, що припадала на одне агроформування у 2006–2008 рр., склала 350–450 га. Площу землі до 100 га мали 34% агроформувань, а більше 1000 га – 12%. Характерною рисою сільськогосподарських підприємств у регіоні є малоземельність.

Тенденції розвитку сільського господарства досліджують автори: В.Г.Андрійчук, П.С.Березівський, О.А.Біттер, В.Х.Брус, М.В.Вишиванюк, В.Г.Галанець, Л.М.Газуда, М.А.Лендєл, М.Й.Малік, В.Я.Месель-Веселяк, О.М.Онищенко, І.В.Свиноус, Г.В.Черевко, Д.І.Шеленко, В.В.Юрчишин та ін. Однак вплив агроформувань і господарств населення на тенденції виробництва валової продукції сільського господарства регіону потребує більш детального дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення тенденцій розвитку сільського господарства на сучасному етапі аграрних перетворень. Для її досягнення поставлено основні завдання:

- визначити тенденції виробництва валової продукції сільського господарства різними категоріями господарств;
- з'ясувати вплив аграрної та земельної реформ на розвиток сільського господарства;
- розрахувати частку областей у загальнодержавному виробництві валової продукції;
- охарактеризувати заходи комплексної програми перспективи розвитку агропромислового комплексу регіону.

У дослідженні застосовано методи порівняльного аналізу та групування.

Результати. В Івано-Франківській області до початку сучасної аграрної реформи (1990) господарства населення забезпечували виробництво валової продукції сільського господарства на суму 1685,4 млн грн, що склало 54,1% від спільного результату всіх категорій господарств, агроформування – на 1427,1 млн грн (45,9%). Це свідчить про те, що в регіоні на початку реформи ці два уклади (з незначною перевагою господарств населення) мали приблизно однакову питому вагу. В Україні в цей період частка господарств населення у виробництві валової продукції була у 2,27 раза меншою, ніж в агроформуваннях (табл. 1).

З наявної площі сільськогосподарських угідь в Івано-Франківській області станом на 1 листопада 1990 р. (632,6 тис. га) у користуванні громадян перебувало тільки 157,8 тис. га, або 24,9%, а у володінні та користуванні колгоспів і радгоспів – 339,7 тис. га (53,7 %), в інших власників і землекористувачів – 135,1 тис. га (21,4%) [3, с.8–29].

Господарюючи тільки на четвертій частині угідь, громадяни в той період виробляли більше половини валової продукції регіону. Цей факт засвідчує значно вищу результативність використання землі господарствами населення на початку аграрних перетворень.

У результаті земельної реформи відбувся перерозподіл земель між власниками та землекористувачами. Суттєво змінилося співвідношення земель, які знаходилися в користуванні аграрних підприємств і громадян. У 2009 р. площа сільськогосподарських угідь, яка була в користуванні агроформувань, склала 112,9 тис. га, або зменшилась у порівнянні з 1990 р. утричі, а у власності громадян становила 412,8 тис. га, тобто збільшилась у 2,6 раза [4, с.3–19].

Скорочення землі в агроформуваннях зумовило зменшення в них виробництва валової продукції сільського господарства. У громадян, у зв'язку із збільшенням площі землі, обсяги виробництва продукції зросли.

У сільськогосподарських підприємствах з початку аграрної реформи (1990) спостерігалася тенденція до спаду виробництва, яка тривала в Україні до 2000 р., а в області до 2003 р. Скорочення обсягів виробництва в Україні за цей період відбулося в 3,8 раза, а в Івано-Франківській області – у 9 разів. В Україні з 2001 р., а в області з

2004 р. намітилася стійка тенденція до зростання виробництва валової продукції сільського господарства. У 2008 р. у порівнянні з вищезазначеними періодами приріст виробництва в приватно-орендному укладі збільшився відповідно в області в 3 рази, а в державі – в 1,8 раза.

Таблиця 1

Виробництво валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.)

Роки	Усі категорії господарств, млн грн		У тому числі							
			агроформування				господарства населення			
	Україна	Івано-Франківська область	Україна		Івано-Франківська область		Україна		Івано-Франківська область	
			млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
1990	145874,9	3112,5	101299,1	69,4	1427,1	45,9	44575,8	30,6	1685,4	54,1
1991	126586,4	2509,7	83578,9	66,0	995,3	39,7	43007,5	34,0	1514,4	60,3
1992	116140,5	2770,8	69052,8	59,5	916,8	33,1	47087,7	40,5	1854,0	66,9
1993	117825,1	2817,4	67385,3	57,2	863,6	30,7	50439,8	42,8	1953,8	69,3
1994	98355,2	2462,4	53434,2	54,3	696,5	28,3	44921,0	45,7	1765,9	71,7
1995	94794,8	2524,4	48625,5	51,3	605,5	24,0	46169,3	48,7	1918,9	76,0
1996	85833,8	2503,6	38338,7	44,7	416,6	16,6	47495,1	55,3	2087,0	83,4
1997	84326,9	2397,2	36520,0	43,3	366,2	15,3	47806,9	56,7	2031,0	84,7
1998	76189,6	1977,6	30704,4	40,3	284,8	14,4	45485,2	59,7	1692,8	85,6
1999	70969,8	2068,9	27876,1	39,3	248,0	12,0	43093,7	60,7	1820,9	88,0
2000	77889,4	2274,7	26478,0	34,0	196,1	8,6	51411,4	66,0	2078,6	91,4
2001	85795,2	2327,3	31881,0	37,2	178,0	7,6	53914,2	62,8	2149,3	92,4
2002	86784,3	2421,7	31324,9	36,1	167,6	6,9	55459,4	63,9	2254,1	93,1
2003	77271,1	2366,1	23437,9	30,3	157,9	6,7	53833,2	69,7	2208,2	93,3
2004	92530,7	2419,0	32914,0	35,6	202,2	8,4	59616,7	64,4	2216,8	91,6
2005	92585,6	2403,7	33802,4	36,5	243,1	10,1	58783,2	63,5	2160,6	89,9
2006	94894,6	2462,4	37008,2	39,0	327,7	13,3	57886,4	61,0	2134,7	86,7
2007	88768,5	2529,7	35439,8	39,9	423,9	16,8	53328,7	60,1	2105,8	83,2
2008	103977,9	2357,5	47865,4	46,0	478,3	20,3	56112,5	54,0	1879,2	79,7

Джерело: Валова продукція сільського господарства України (у порівнянних цінах 2005 р.): стат. зб. 1990–2005 рр. – К.: Держ. ком. стат. України, 2007. – 37 с.; Валова продукція сільського господарства України (у порівнянних цінах 2005 р.) за 2008 рік. Остаточні дані: стат. бюлетень. – К.: Держ. ком. стат. України, 2009. – 21 с.

У господарствах населення регіону з 1990 р. періодично до 1996 р. відбувався приріст виробництва валової продукції. У 1998 р. виробництво майже сягнуло рівня 1990 р., а з 1999 р. до 2004 р. спостерігався приріст продукції. З 2005 р. господарства населення почали щорічно скорочувати виробництво валової продукції. У 2008 р. агроформування області виробили тільки третю частину валової продукції сільського господарства 1990 р., а господарства населення за цей період забезпечили її приріст на 11,5%. У результаті цього виробництво валової продукції всіма категоріями господарств за 2008 р. склало в регіоні лише 75,7% обсягу 1990 р., а в Україні – 71%.

На підставі вищенаведених даних можна зробити висновок, що господарства населення в Івано-Франківській області є основними виробниками валової продукції сільського господарства. Це підтверджується також показниками виробництва валової продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (табл. 2) [5, с.15].

Розвиток селянського укладу Івано-Франківщини є однією з причин повільнішого зниження обсягів виробництва (табл. 3). Тут порівняно з іншими областями менший спад виробництва. Якщо протягом 2000–2002 рр. скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (у порівнянні з 1990–1992 рр.) в Україні складало 35,55%, а в 2006–2008 рр. – 25,98%, то в Івано-Франківській області цей показник за вказані періоди вдвічі менший і становив відповідно 16,31% та 12,43%.

Івано-Франківська область у 2008 р., як й інші області Карпатського регіону, мала більшу питому вагу господарств населення у виробництві валової продукції сільського господарства, зокрема Закарпатська – 94,6%, Івано-Франківська – 79,7 %, Чернівецька – 80,1%. В Україні цей показник становив тільки 54% [6, с.7, 15–16].

В областях Карпатського регіону впродовж 2000–2002 рр. спад виробництва був найнижчим серед усіх областей України, зокрема, у Закарпатській – 9,42%, Івано-Франківській – 16,31%, Чернівецькій – 22,27%, Львівській – 27,97% (табл. 3). У результаті частка зазначених областей у загальнодержавному виробництві у 2000–2002 рр. зросла дещо більше ніж частка інших регіонів. Серед усіх областей України за вказаний період Закарпатська (з приростом 0,68 відсоткових пунктів) посіла перше місце, Івано-Франківська (0,64) – друге місце, Львівська (0,5) – п'яте місце, а Чернівецька (0,36) – сьоме місце.

Таблиця 2

Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь в Івано-Франківській області, тис. грн

Категорії господарств, галузь виробництва	Роки								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Усі категорії господарств	417,1	434,6	458,9	452,1	469,3	470,1	483,6	498,5	468,2
у т. ч. рослинництво	189,3	192,6	208,4	199,7	212,2	198,7	192,9	195,5	172,7
тваринництво	227,8	242,0	250,5	252,4	257,1	271,4	290,7	303,0	295,5
Сільськогосподарські підприємства	73,0	85,3	86,4	97,1	148,5	189,0	276,1	378,5	398,9
у т. ч. рослинництво	45,7	50,9	47,7	47,3	72,5	69,1	70,9	85,3	126,6
тваринництво	27,3	34,4	38,7	49,8	76,0	119,9	205,2	293,2	272,3
Господарства населення	750,7	657,9	675,1	611,9	584,4	564,4	546,7	532,4	489,8
у т. ч. рослинництво	328,5	283,2	301,7	268,3	262,3	242,2	230,0	226,7	187,1
тваринництво	422,2	374,7	373,4	343,6	322,1	322,2	316,7	305,7	302,7

Джерело: Валова продукція сільського господарства Івано-Франківської області за 2008 рік (у порівнянних цінах 2005 р.). – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2009. – 48 с.

Становище Івано-Франківської області в числі кращих за цими показниками зумовило ефективніше (на початковому етапі) реформування аграрних відносин [7, с.249]. Тут реформа почалася раніше, ніж в інших областях, одночасно з Львівщиною, здійснювалася активніше й давала певні соціально-економічні результати [8, с.10].

Водночас, як свідчать дані табл. 3, у 2006–2008 рр. в областях Карпатського регіону спостерігається тенденція до зменшення частки валової продукції сільського господарства в загальнодержавному виробництві, де найвища питома вага господарств населення в її випуску. У Закарпатській області цей приріст знизився з 0,68 відсоткових пунктів у 2000–2002 рр. до 0,52 у 2006–2008 рр., і область уже посіла за цей період четверте місце в Україні, в Івано-Франківській області, відповідно, з 0,64 до 0,40 (шосте місце), у Львівській – з 0,50 до 0,22 (восьме місце), у Чернівецькій із 0,36 до 0,29 (сьоме місце).

Таблиця 3

Частка областей у виробництві валової продукції сільського господарства

Області	Спад виробництва, %		Частка в загальнодержавному виробництві, %			Приріст, спад (–) у відсоткових пунктах	
	2000–2002 рр. у порівнянні з 1990–1992 рр.	2006–2008 рр. у порівнянні з 1990–1992 рр.	1990–1992 рр.	2000–2002 рр.	2006–2008 рр.	2000–2002 рр. у порівнянні з 1990–1992 рр.	2006–2008 рр. у порівнянні з 1990–1992 рр.
Київська	36,46	11,53	5,69	5,61	6,80	-0,08	1,11
Черкаська	33,64	7,93	4,46	4,60	5,55	0,14	1,09
Дніпропетровська	30,17	12,93	5,25	5,68	6,17	0,43	0,92
Закарпатська	9,42	3,26	1,68	2,36	2,20	0,68	0,52
Полтавська	41,89	18,99	5,01	4,51	5,48	-0,50	0,47
Івано-Франківська	16,31	12,43	2,16	2,80	2,56	0,64	0,40
Чернівецька	22,27	13,85	1,75	2,11	2,04	0,36	0,29
Львівська	27,97	22,13	4,25	4,75	4,47	0,50	0,22
Харківська	28,15	22,95	5,30	5,90	5,51	0,60	0,21
Кіровоградська	29,66	23,80	3,60	3,93	3,71	0,33	0,11
Вінницька	35,72	25,06	5,79	5,77	5,86	-0,02	0,07
Херсонська	33,12	24,65	3,51	3,64	3,57	0,13	0,06
Рівненська	34,34	26,68	2,98	3,04	2,95	0,06	-0,03
Донецька	28,66	26,53	5,14	5,69	5,10	0,55	-0,04
Волинська	36,81	29,56	3,17	3,11	3,02	-0,06	-0,15
Тернопільська	39,36	30,14	3,30	3,10	3,11	-0,20	-0,19
Миколаївська	35,64	30,76	3,11	3,11	2,91	0	-0,20
Запорізька	39,13	32,41	4,12	3,89	3,76	-0,23	-0,36
Хмельницька	34,49	32,33	4,39	4,47	4,02	0,08	-0,37
Луганська	51,68	34,53	3,34	2,51	2,96	-0,83	-0,38
Одеська	29,32	34,18	4,78	5,24	4,25	0,46	-0,53
АР Крим	52,48	37,33	4,50	3,32	3,81	-1,18	-0,69
Житомирська	44,76	40,36	4,06	3,48	3,27	-0,58	-0,79
Чернігівська	47,38	39,67	4,65	3,80	3,79	-0,85	-0,86
Сумська	42,42	42,17	4,01	3,58	3,13	-0,43	-0,88
Україна	**35,55**	**25,98**	**100**	**100**	**100**	**0**	**0**

Джерело: Валова продукція сільського господарства України (у порівнянних цінах 2005 р.): стат. зб. 1990–2005 рр. – К.: Держ. ком. стат. України, 2007. – 37 с.; Валова продукція сільського господарства України (у порівнянних цінах 2005 р.) за 2008 рік. Остаточні дані: стат. бюлетень. – К.: Держ. ком. стат. України, 2009. – 21 с.

До перших у 2006–2008 рр., за показником збільшення частки у виробництві валової продукції, вийшли області, у яких найвища питома вага агроформувань у виробництві валової продукції сільського господарства. Серед них – Київська (питома вага у 2008 р. – 63,4%), Черкаська (67,7%) та Дніпропетровська (58,6%) області. Тут приріст (у порівнянні з 2000–2002 рр.) склав відповідно – 1,11; 1,09 та 0,92 відсоткових пунктів (табл. 3).

Тенденції виробництва валової продукції сільського господарства в Івано-Франківській області різними категоріями господарств дають підстави для певних узагальнень:

- господарства населення: а) стійкіші до кризових умов господарювання – забезпечили у 2000–2002 рр. виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь (у порівнянні з агроформуваннями) більше ніж у 8–10 разів, а у 2008 р. – в 1,2 раза; б) на сучасному етапі розвитку вони вже не можуть забезпечувати приросту виробництва валової продукції сільського господарства, а допускають його спад – із розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 2008 р. (у порівнянні з 2000 р.) обсяги виробництва валової продукції вони скоротили в 1,5 раза; в) на сучасному етапі за темпами приросту вони не конкурують із великотоварними підприємствами;
- агроформування натомість нарощують обсяги виробництва продукції: у 2008 р. (у порівнянні з 2000 р.) ними забезпечено приріст продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 5,5 раза, у т. ч. продукції тваринництва – майже в 10 разів.

Сучасна аграрна та земельна реформи, розпочаті в 1990–2000 рр. поряд із позитивними перетвореннями спричинили також негативний вплив на розвиток агроформувань і господарств населення та загалом на розвиток сільського господарства регіону.

Аграрні перетворення призвели до того, що:

- у багатьох селах області сільськогосподарські підприємства, які до цього часу ефективно функціонували й забезпечували селян роботою, надавали послуги населенню, а також направляли кошти на соціальний розвиток села, припинили свою діяльність, а нові так і не були створені;
- більша частина тваринницьких приміщень, машинно-тракторних станів та інших будівель і споруд виробничого призначення, включно з переробними та заготівельними пунктами колишніх колективних підприємств, не функціонує, а деякі з них узагалі розібрані;
- передана в оренду підприємствам техніка вже майже повністю зношена й морально застаріла;
- новостворені агроформування, одержавши землю й майно в користування, зобов’язані сплачувати їх власникам орендну плату, яка збільшує їх затрати на виробництво (колективні господарства до реформи цих виплат не здійснювали);
- переважна більшість висококваліфікованих спеціалістів сільського господарства припинила роботу в агроформуваннях і перейшла в інші сфери економіки або виїхала за кордон.

Господарства населення, збільшивши площі земель у власності за рахунок розширення присадибних ділянок і земельних часток (паїв), не завжди забезпечують їх ефективний обробіток через:

- відсутність достатнього набору техніки, а також досвіду обробітку землі, переробки та транспортування готової продукції;
- складність зі збутом готової продукції за цінами, які забезпечують покриття затрат на виробництво;
- низьку орендну плату за передачу землі в користування іншим суб’єктам господарювання;
- небажання частини власників землі самостійно працювати в сільському господарстві.

Ці проблеми значною мірою зумовлені квапливістю та непродуманістю аграрних перетворень в Україні. За висновком В.В.Юрчишина, сучасні реформування не дають очікуваного результату тому, що “вони, впавши на абсолютно не підготовлений для них політичний, правовий, соціальний, економічний, організаційний, психологічний та весь інший грунт, не були підтримані їх необхідним високим організаційним, еконо-

мічним, правовим та всім іншим забезпеченням" [9, с.17]. Колективні сільськогосподарські підприємства, відповідно до Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" у 2000 р. були швидкими темпами (відводилося лише три місяці) "перетворені в незрозумілі селянам, або в такі, що вони їх не сприймали, виробничо-господарські структури" [9, с.18]. Погоджуємося з твердженням В.С.Дієсперова, що "поспішно створені в 2000 р. аграрні формування в багатьох випадках виявилися неспроможними або невідповідними намірам капіталу" [10, с.5].

Звідси випливає, що кваплива реорганізація колективних господарств без відчутної підготовчої роботи не дала позитивних результатів. З одного боку, у результаті аграрної реформи в більшості випадків "розпорошено", а також ліквідовано матеріально-технічну базу колективних господарств, а з іншого, – землю передано у власність селянам, які не завжди мають можливість ефективно її обробляти [11, с.51].

Поступовий розвиток сільського господарства в регіоні та подолання його кризового стану мають здійснюватися відповідно до прийнятої програми. В Івано-Франківській області розроблено й рішенням обласної ради схвалено "Комплексну програму перспективи агропромислового комплексу та розвитку сільських територій Івано-Франківської області у 2005–2010 роках і на період до 2015 року" [12, с.17–19]. Програмою передбачено заходи, спрямовані на:

- досягнення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств і господарств населення;
- адаптацію підприємств агропромислового комплексу й господарств населення до вимог СОТ та інтеграції в ЄС;
- раціональне використання земель, упровадження ресурсозберігаючих і відновлювальних технологій;
- упровадження у виробництво науково-технічних досягнень;
- розвиток інфраструктури аграрного ринку;
- випуск конкурентоспроможної продукції сільського господарства, здатної задовольнити потреби різних секторів економіки;
- ефективне застосування нових сільськогосподарських машин, матеріальних ресурсів, технологічних систем;
- забезпечення високого рівня екологічної безпеки виробництва;
- прискорення структурної перебудови агропромислового комплексу;
- орієнтацію виробництва продукції сільського господарства на зростаючі потреби внутрішнього ринку;
- збільшення обсягів експорту продукції сільського господарства в т. ч. продукції харчової та переробної промисловості;
- значне підвищення рівня життя, умов праці та посилення соціальної захищеності працівників агропромислового комплексу;
- досягнення стабільного економічного зростання шляхом розвитку ефективного підприємництва в аграрному секторі;
- підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного агропромислового сектора на внутрішньому й зовнішніх ринках шляхом нарощування обсягів інвестицій та їх інноваційного спрямування;
- формування дієздатних сільських територіальних громад;
- інноваційний розвиток галузей аграрного сектора економіки, суттєве збільшення частки наукоємних, ресурсозберігаючих виробництв;
- формування структури агропромислового комплексу області, здатної забезпечити ефективне використання трудових і природних ресурсів;
- оптимізацію використання кадрового потенціалу області;

- створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів, розвиток сільськогосподарської дорадчої служби, налагодження діяльності кредитних спілок;
- залучення фінансових, енергетичних, матеріальних та інших ресурсів регіону для вирішення завдань розвитку агропромислового комплексу.

Програмою передбачено підготовчий, середньостроковий і довгостроковий періоди розвитку агропромислового комплексу. На початковому етапі визначено завдання – створити необхідні умови для розвитку агропромислового комплексу. На другому етапі забезпечується подальша реалізація основних трансформаційних процесів, спрямованих на перетворення агропромислового комплексу на високоефективну систему, здатну стабільно та прискорено розвиватися. На третьому етапі передбачено за рахунок розширеного інвестування забезпечити подальший розвиток агропромислового виробництва та збільшення ринків збуту сільськогосподарської продукції [12, с.18–19].

Виконання заходів, спрямованих на розвиток приватноорендного та селянського укладів регіону, підтримка сільського господарства з боку держави забезпечуватимуть поступове утвердження аграрного сектора економіки загалом.

Висновки. Сподівання на приріст виробництва валової продукції сільського господарства в регіоні, які прогнозувалися в результаті сучасних аграрних перетворень, поки що не здійснилися. Упродовж 2006–2008 рр. усі категорії господарств досягнули показників виробництва валової продукції 1990–1992 рр. тільки на 87,6%.

Господарства населення, з одного боку, за висновком О.М.Онищенка, є основними виробниками сільськогосподарської продукції в регіоні й найважливішим джерелом доходів сільських жителів у період економічної кризи, й ще довго відіграватимуть важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави [13, с.62], а з іншого, – з 2003 р. щорічно скорочують обсяги виробництва валової продукції. Якщо у 2002 р. їх питома вага у виробництві валової продукції регіону склала 93,3%, то вже у 2008 р. – тільки 79,7%.

Установлена закономірність, що в тих областях України, де найвища питома вага господарств населення в загальнодержавному виробництві валової продукції, забезпечувався приріст продукції тільки в перші роки аграрної реформи (2000–2002 рр.). Надалі (зокрема, у 2006–2008 рр.) тут спостерігається спад виробництва, що дає підстави констатувати вичерпування можливостей господарств населення. Основною причиною такого сповільнення приросту виробництва є прорахунки при їх формуванні та становленні.

Натомість швидкими темпами забезпечується приріст валової продукції в тих областях, де вища питома вага агроформувань у виробництві валової продукції. Це свідчить про перевагу великотоварних агроформувань, які застосовують передові технології.

Приросту виробництва валової продукції в усіх категоріях господарств мають сприяти комплексні програми розвитку сільського господарства в регіоні.

1. Сільське господарство Івано-Франківської області. Економічна доповідь. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2009. – 35 с.
2. Розвиток різноукладності на селі : особливості, проблеми / [за ред. В. В. Юрчишина]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – 446 с.
3. Звіт про наявність земель, розподіл їх по категоріях, угіддях, землевласниках і землекористувачах та про використання цих земель в Івано-Франківській області : за станом на 1 листопада 1990 року / Відділ землекористування, землеустрою і охорони земель. – Івано-Франківськ, 1990. – 120 с.
4. Державна статистична звітність з кількісного обліку земель. Форма 2-зем. По Івано-Франківській області : за станом на 01.01.2008 р. – Івано-Франківськ : Головне управління земельних ресурсів, 2007. – 20 с.
5. Валова продукція сільського господарства Івано-Франківської області за 2008 рік (у порівнянних цінах 2005 р.). – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2009. – 48 с.

6. Валова продукція сільського господарства України (у порівнянних цінах 2005 р.) за 2008 рік. Остаточні дані. Стат. бюлетень. – К. : Держ. ком. стат. України, 2009. – 21 с.
7. Баланюк І. Ф. Реформування в аграрному секторі регіону / І. Ф. Баланюк. – К. : ІАЕ, 1999. – 270 с.
8. Вишиванюк М. В. Новий етап розвитку аграрної реформи в області / М. В. Вишиванюк. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 218 с.
9. Юрчишин В. В. Рясніє Україна цвинтарями своєї історії. Рукопис / В. В. Юрчишин. – К., 2008. – 40 с.
10. Дієсперов В. С. Драма українського села. Рукопис / В. С. Дієсперов. – К., 2008. – 19 с.
11. Баланюк І. Ф. Розвиток господарств населення та агроформувань у регіоні / І. Ф. Баланюк // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу : зб. наук. доп. – Львів : Львівська обласна спілка економістів України, Львівський національний аграрний університет, 2009. – С. 43–54.
12. Комплексна програма перспективи агропромислового комплексу та розвитку сільських територій Івано-Франківської області у 2005–2010 роках і на період до 2015 року // [Р. В. Ткач, В. Х. Брус, Б. К. Остафійчук та ін.]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – 80 с.
13. Онищенко О.М. Господарства населення : продуктивність, ефективність, перспективи / О. М. Онищенко. – К. : Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 100 с.

УДК 336.663:637.1
ББК 65.291.572

Бержанір І.А.

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ НОРМУВАННЯ ОБОРОТНИХ ЗАСОБІВ ПІДПРИЄМСТВ СПИРТОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК

Уманський національний університет садівництва,
Міністерство аграрної політики України,
20300, Черкаська область,
м.Умань, вул. Інститутська, 1,
тел. : 0474446969,
факс : 0474446999,
e-mail: udau@ udau.edu.ua

Анотація. Розглянуто необхідність нормування оборотних засобів підприємств спиртопродуктового підкомплексу АПК як важливої умови їх ефективного функціонування. Досліджено особливості методів нормування, запропоновано шляхи вдосконалення методики нормування оборотних засобів підприємств спиртової галузі.

Ключові слова: оборотні засоби, планування, норматив, об’єкт нормування, виробничі запаси, метод нормування.

Annotation. The necessity of the standardization of current assets of distillery enterprises as an important condition of their efficient functioning is considered. Peculiarities of the methods of standardization are studied, ways of improving the methods of regulation of current assets of the enterprises of distillery industry are suggested.

Key words: current assets, planning, standard, object of standardization, production reserves, method of standardization.

Вступ. Ефективне функціонування підприємств агропромислового комплексу України в ринковій економіці значною мірою залежить від забезпеченості й раціонального використання ними оборотних засобів. Тому організація оборотних засобів набуває особливого значення та вимагає ефективного управління ними на основі їх нормування.

Дослідженню методики нормування оборотних засобів присвячені праці вітчизняних і зарубіжних учених-економістів: В.Г.Андрійчука, О.М.Бандурки, В.В.Бочарова, В.Л.Перламутрова, І.Ю.Гришової, М.Я.Дем’яненка, Л.А.Демчук, Л.П.Деркач, В.В.Ко-

вальова, А.М.Поддєрьогіна, В.К.Савчука та інших. Проте в умовах трансформації економічних відносин багато аспектів цієї важливої проблеми потребують подальших досліджень з метою пошуку оптимальних шляхів її вирішення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження принципів і методів нормування оборотних засобів підприємств спиртопродуктового підкомплексу АПК.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є положення економічної й фінансової теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблем формування та ефективності використання оборотних засобів. У процесі дослідження були використані такі методи: абстрактно-логічний, монографічний, синтезу й аналізу.

Результати. Необхідною умовою ефективного управління оборотними засобами є науково обґрунтоване визначення потреби в них на основі нормування. Але, на жаль, останнім часом на підприємствах спиртопродуктового підкомплексу нормуванню оборотних засобів не приділяється належної уваги. Основними причинами цього є: втрата підприємствами спиртової галузі власних оборотних коштів, що призвело до зниження їх фінансової стійкості, платоспроможності та втрати кредитоспроможності; відмова держави від фінансування приросту оборотних засобів за рахунок залишку прибутку; зникнення зв'язку між кредитуванням матеріальних запасів і витрат та величиною нормативу оборотних засобів; неможливість установлення обґрунтованих нормативів через створення понаднормативних виробничих запасів для часткової нейтралізації інфляційних ризиків; складна й дуже деталізована методика розрахунку потреби в оборотних засобах стала непридатною в ринкових умовах для управління коштами й ресурсами підприємства.

У сучасній економічній літературі нормування оборотних засобів трактують як економічно обґрунтований розрахунок мінімальної потреби у фінансових ресурсах, необхідних підприємству для створення мінімальних запасів товарно-матеріальних цінностей, які забезпечують його нормальну роботу [1; 2]. Таким чином, основним критерієм нормування є те, що норматив оборотних засобів являє собою мінімальну їх величину, яка відповідає потребам підприємства. Коли ж норматив перевищує мінімальну потребу, то оборотні засоби вилучатимуться з операційного циклу, що призводитиме до сповільнення їх оборотності.

Проте, якщо обмежитись у трактуванні нормативів оборотних засобів як установлення їх мінімальної потреби, це призведе до агресивної політики формування оборотних активів, яка в сучасних умовах непридатна для підприємств спиртової галузі через зниження їх прибутковості, високі відсоткові ставки за короткостроковими кредитами тощо.

На нашу думку, у сучасних умовах найбільш оптимальною для підприємств спиртопродуктового підкомплексу АПК є раціональна модель формування оборотних засобів, за якої необоротні активи та частина оборотних активів фінансується за рахунок довгосторокових зобов'язань і власного капіталу, а сезонні потреби – за рахунок поточних зобов'язань.

Тому під нормуванням оборотних засобів слід розуміти процес визначення оптимальної потреби в них для забезпечення безперервності виробничого процесу на підприємстві [3]. Таким чином, основою методології нормування оборотних засобів є їх оптимізація, яка полягає в тому, що за кожним їх елементом визначають таку потребу, при якій операційний цикл може здійснюватися безперервно та забезпечується їх раціональне формування.

Окремі економісти [2; 4] ототожнюють нормування оборотних засобів та їх планування. Так, наприклад, В.М.Кушнір [4] вважає, що планування потреби в оборотних засобах і розміщення їх за окремими стадіями кругообороту в інших галузях народного господарства називається нормуванням.

Величина оборотних засобів, необхідних підприємству для нормальної виробничої діяльності, розраховується шляхом визначення норм і нормативів оборотних засобів, які повинні забезпечити постійну потребу підприємства у виробничих запасах, незавершеному виробництві з урахуванням умов виробництва, постачання та збуту продукції.

Специфічність нормативів оборотних засобів підприємств спиртової галузі полягає в тому, що в результаті їх нормування встановлюються норми запасів, які повинні постійно знаходитись у підприємств для підтримання безперервності виробництва. У цьому полягає виробнича функція нормування. Фінансове значення нормування полягає в тому, що на основі визначених нормативів установлюються власні джерела формування оборотних засобів.

Отже, значення нормування оборотних засобів полягає в тому, що воно передбачає встановлення норм запасів, які повинні забезпечувати безперервний виробничий процес, і визначення власних джерел фінансування оборотних засобів у межах узаконених нормативів.

Планування оборотних засобів передбачає визначення системи планових показників їх формування та ефективності використання в операційному циклі. Під процесом планування оборотних засобів слід розуміти процес розробки системи науково обґрунтованих планових (нормативних) показників складових елементів оборотних засобів, які забезпечують безперервність виробничо-постачальницької діяльності, і джерел їх формування. Виходячи з установлених нормативів, здійснюється планування повної потреби підприємств в оборотних засобах на певний період, власних джерел фінансування оборотних засобів і потреби в позиковому капіталі. Таким чином, нормування оборотних засобів є складовою частиною більш широкого поняття – планування. Порівняння фактичної наявності оборотних засобів з плановою потребою дає можливість підприємству контролювати використання оборотних засобів в операційному циклі та за окремими сферами їх функціонування.

Ефективний процес нормування оборотних засобів підприємств передбачає правильне визначення об’єктів нормування. Окремі економісти вважають, що об’єктом нормування є оборотні кошти підприємств [5; 6], а на думку інших, – власний оборотний капітал [7]. Проте, як було встановлено в процесі дослідження, оборотні кошти й оборотний капітал є джерелами формування оборотних засобів, а тому неправильно ототожнювати принципи нормування оборотних засобів у натуральному виразі та власних оборотних коштів, виділених на їх утворення, оскільки існує органічний зв’язок між вартісною формою та натурально-речовою основою оборотних засобів. Крім того, економічна природа власного оборотного капіталу полягає в тому, що він є джерелом формування оборотних засобів і покриває необхідну мінімальну потребу в них, а тому оптимальна його величина визначається автоматично, виходячи з величини встановленого нормативу оборотних засобів. Отже, об’єктами нормування є оборотні засоби, а не джерела їх формування у вигляді власного оборотного капіталу й оборотних коштів, якими покривається встановлена в результаті нормування частина оборотних засобів.

Незважаючи на важливість нормування для підвищення ефективності використання оборотних засобів, нечітко визначені його теоретичні аспекти, які б відповідали сучасним умовам функціонування підприємств, на нашу думку, не дозволяють належно використовувати його на практиці. Особливо гостро потребує глибокого теоретичного обґрунтування методика проведення нормування оборотних засобів, що пов’язано з дискусійним характером цього питання.

Наразі в сучасній економічній літературі й практиці існують різні підходи щодо визначення нормативів оборотних засобів, що зумовлює існування різних методів нор-

мування. Можна визначити, що основними з них є аналітичний (дослідно-статистичний), коефіцієнтний і метод прямого розрахунку [7; 8].

Коефіцієнтний метод полягає в уточненні чинних на початок розрахункового періоду нормативів оборотних засобів згідно зі змінами в цьому періоді показників виробництва, що впливають на величину цих засобів. За вказаним методом норматив оборотних засобів визначають як співвідношення між темпами зростання обсягів виробництва та величиною нормованих оборотних коштів у базовому році.

Але можна погодитися з окремими економістами [3], що це є надзвичайно спрощений метод нормування оборотних засобів, який через необґрунтоване заниження нормативів не створює умов підприємству для налагодження ритмічної роботи через нестачу матеріальних ресурсів. При цьому підприємство систематично відчуває фінансові труднощі або має надмірно високі виробничі запаси.

Метод прямого розрахунку полягає у визначенні норми й нормативу за кожним елементом оборотних засобів, ураховуючи умови постачання, організації виробництва й технології та збуту готової продукції на підприємстві. У практиці господарювання він є основним, найбільш точним і науково обґрунтованим, а інші методи розрахунку використовуються здебільшого як допоміжні.

Аналітичний або дослідно-статистичний метод передбачає аналіз наявних товарно-матеріальних цінностей з подальшим коригуванням фактичних запасів і вилученням з них надлишкових і застарілих. Основним недоліком цього методу є те, що він не відображає реального проходження виробничого процесу та кругообігу оборотних засобів, оскільки нормативи визначаються на основі фактичних даних минулого року. Це призводить до того, що визначені таким чином нормативи є доволі відносними. Він орієнтується на фактичну організацію виробництва, постачання та збуту й не сприяє їх покращенню. Отже, недоліки в організації та використанні оборотних засобів у минулому періоді не усуваються, а переносяться на наступний, не мобілізуються резерви прискорення оборотності та не враховуються прогресивні чинники, такі як поліпшення матеріально-технічного постачання, поліпшення технології та організації виробництва, а також умов реалізації продукції.

Окрім цих методів, використовується розрахунково-аналітичний метод, суть якого полягає у визначенні мінімальної потреби певного виду оборотних засобів на основі даних минулого року шляхом ділення фактичних мінімальних залишків на основний показник, який визначає його обсяг. Основними недоліками цього методу, на думку багатьох економістів, є те, що для визначення нормативів оборотних засобів використовують фактичні залишки минулого року, тобто розмір нормативу формується на основі вартості раніше створених виробничих запасів [6; 8]. Таким чином, по суті недоліки у формуванні виробничих запасів минулого року переносяться в плановий.

Аналіз даних табл. 1 свідчить, що при визначенні нормативу палива на Бершадському спиртзаводі спостерігаються випадки, коли мінімальні залишки були нижчими або вищими від мінімуму, який дійсний, що може не виникнути наступного року.

Отже, використання цього методу для підприємств спиртопродуктового підкомплексу АПК не завжди забезпечує точність розрахунків, а тому є недоцільним. На основі діючої практики нормування оборотних засобів фактичного їх руху виділяють такі недоліки в їх нормуванні: зокрема, діючий порядок нормування (на основі мінімальних залишків за окремими елементами оборотних засобів) недостатньо пов’язується з їх рухом протягом року, планування власних і позикових засобів здійснюється окремо. Нормування є трудомістким і важкоконтрольованим. Ці недоліки створюють умови підприємствам планувати потребу в оборотних засобах у більших розмірах, ніж необхідно для здійснення виробництва.

Таблиця 1

Фактичні залишки палива на Бершадському спиртзаводі, грн

Місяці	Залишки	Відхилення від середньомісячного споживання
1	727250	188044
2	567750	28544
3	863473	324267
4	794522	255316
5	386198	-153008
6	585025	45819
7	677382	138176
8	480955	-58251
9	296929	-242277
10	394274	-144932
11	338754	-200452
12	357954	-181252
Разом	6470466	х
Середньомісячне споживання	539206	х

Тому найбільш прийнятною в сучасних умовах, на нашу думку, є методика, наведена в Методичних рекомендаціях нормування оборотних засобів підприємств АПК [9], які передбачають визначення індивідуальних і сукупних нормативів, і складається з таких послідовних етапів:

- визначення норм запасів за окремими видами нормованих оборотних засобів;
- розрахунок нормативу оборотних засобів за кожним елементом;
- визначення сукупного нормативу оборотних засобів.

Нормування за цією методикою здійснюється за допомогою розрахунку норми та нормативу за кожним елементом оборотних засобів. При цьому норма характеризує обсяг кожного виду оборотних засобів, необхідних для здійснення нормальної роботи, а норматив – їх грошове вираження. Норми оборотних засобів визначають, ураховуючи виробниче споживання та швидкість їх обороту, за формулою:

$Н_р = М_t$ х К,

де $Н_р$ – норма запасів кожного виду оборотних засобів;

$М_t$ – час знаходження кожного виду оборотних засобів в обороті;

К – коефіцієнт нарощування споживання кожного виду оборотних засобів [9].

Отже, у сучасних умовах важливим напрямом удосконалення формування оборотного капіталу підприємств спиртової галузі є нормування оборотних засобів за Методичними рекомендаціями, розробленими Інститутом аграрної економіки УААН, яка враховує особливості кругообігу оборотних засобів підприємств спиртової галузі та відповідає сучасним умовам функціонування підприємств (неплатежі, інфляція тощо).

Однак, окремі автори [10] визначають недоліки в цій методиці розрахунку нормативів виробничих запасів. У сучасних умовах підприємства спиртопродуктового підкомплексу АПК відчувають нестачу оборотних засобів, що позначається на споживанні ними виробничих запасів та їх операційній діяльності.

Аналіз забезпеченості підприємств спиртової галузі оборотними засобами свідчить про зростання споживання виробничих запасів у вартісному виразі за рахунок цін. Темпи зростання фізичного обсягу виробничих витрат значно менші, ніж їх вартісний вираз. Наприклад, ціни на пальне за рік зросли удвічі, що значно ускладнює визначення об'єктивного нормативу. Тому для врахування процесів інфляції при розрахунку нормативів необхідно корегувати величину спожитих виробничих запасів на коефіцієнт

інфляції, завдяки чому підприємства спиртопродуктового підкомплексу АПК матимуть можливість ураховувати зростання цін і збільшувати суму нормативу на наступний рік.

Висновки. Таким чином, нормування оборотних засобів на підприємствах спиртопродуктового підкомплексу АПК підвищує ефективність їх використання через установлення оптимальної структури оборотних засобів за сферами їх функціонування та вирішення проблеми співвідношення власних і залучених джерел фінансування оборотних засобів.

1. Зятковський І. В. Фінанси підприємства в розрахунках / І. В. Зятковський. – Тернопіль, 1998. – 151 с.
2. Фінансова діяльність підприємства : підручник / [О. М. Бандурка, М. Я. Коробов, П. І. Орлов, К. Я. Петрова]. – К. : Либідь, 2002. – 384 с.
3. Демчук Л. А. Нормування оборотних засобів сільськоосподарських підприємств / Л. А. Демчук // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 56–61.
4. Кушнир В. М. Анализ оборотных средств колхоза / В. М. Кушнир. – М.: Статистика, 1978. – 136 с.
5. Литвин М. И. Как определять плановую потребность в оборотных средствах / М. И. Литвин // Финансы. – 1996. – № 10. – С. 10–13.
6. Фінанси підприємств : підручник / [А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк та ін.] ; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – [5-те вид., перероб. та доповн.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 546 с.
7. Колчина Н. В. Финансы организаций (предприятий) / Н. В. Колчина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 383 с.
8. Лайко П. А. Фінанси підприємств / П. А. Лайко, М. В. Мних. – К., 2004. – 428 с.
9. Методичні рекомендації по нормуванню оборотних засобів підприємствами аграрного сектора АПК, розроблені у відповідності з Типовим порядком визначення норм запасів товарно-матеріальних цінностей, затверджених Міністерством економіки України. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – С. 39.
10. Алексійчук В. М. Гроші та кредит в системі відтворення АПК / В. М. Алексійчук. – К. : ІАЕ, 1998. – 346 с.

Рецензенти:

Непочатенко О.О. – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри фінансів і кредиту Уманського національного університету садівництва;

Школьний О.О. – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри менеджменту ЗЕД Уманського національного університету садівництва.

УДК 334.732
ББК 65.26

Білий М.М.

КРЕДИТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ В УКРАЇНІ: СТАН І ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти й науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596176,
факс: 0342231574,
e-mail: kfin@pu.if.ua

Анотація. У статті досліджено проблеми кредитного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Розкрито основні шляхи вдосконалення системи кредитування агрокооперативів у вітчизняних умовах.

Ключові слова: сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, кредитне забезпечення, кредитна кооперативна система.

Annotation. In the article explore the problems of credit providing of agricultural service cooperatives. The basic ways of improvement of the system of crediting of agricultural cooperatives are exposed in domestic terms.

Key words: agricultural cooperatives, credit providing, credit cooperative system.

Вступ. Організація ефективного процесу фінансового забезпечення будь-якого суб'єкта господарювання передбачає виконання двох взаємозумовлених і взаємопов'язаних завдань. По-перше, потрібно визначити необхідний обсяг і склад фінансових ресурсів у межах запланованого обсягу діяльності. Суть другого завдання полягає в пошуку відповідних джерел фінансових ресурсів та оптимізації їхньої структури. На перших етапах функціонування підприємства конкретний склад його фінансових ресурсів перебуває в тісній залежності від переліку доступних йому джерел фінансових ресурсів. Ураховуючи те, що саме в такій ситуації знаходиться переважна більшість функціонуючих сільськогосподарських обслуговуючих агрокооперативів в Україні, більш доцільно на сучасному етапі розвитку зосереджувати увагу саме на пошуку додаткових джерел фінансування їх діяльності. Важливою складовою фінансового забезпечення суб'єктів господарювання є використання в їх діяльності зовнішніх джерел фінансових ресурсів, зокрема кредитних ресурсів.

Специфікою фінансового забезпечення діяльності обслуговуючих кооперативів є те, що основним джерелом формування їхніх фінансових ресурсів є власні кошти, зокрема пайові внески членів кооперативу. При цьому головне призначення таких внесків – забезпечення інвестиційних витрат кооперативу. За цих умов кредитні ресурси залучаються обслуговуючими кооперативами, головним чином, з метою фінансування своїх поточних витрат (наприклад, на закупку палива, запчастин, хімікатів та ін.). І тільки невеликі їх обсяги – за недостатності пайового чи іншого власного капіталу – використовуються кооперативами на розширення своєї діяльності.

Постановка завдання. Сучасний стан розвитку вітчизняного аграрного сектора характеризується наявністю великої кількості дрібних сільськогосподарських товаровиробників, до яких належить і переважна більшість обслуговуючих агрокооперативів, що потребують кредитних ресурсів для забезпечення своєї господарської діяльності. Проте банки як основні кредитори не зацікавлені у фінансуванні виробників сільськогосподарської продукції, вважаючи більш привабливою сферу послуг, торгівлі та інші швидкоокупні галузі діяльності. Як наслідок, доступ вітчизняних агрокооперативів до банківських кредитів є суттєво обмеженим або практично неможливим. Метою статті є дослідження стану системи кредитного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні, а також розробка напрямів його покращення.

Результати. Аналізуючи можливості доступу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до ринку кредитних ресурсів у національних умовах, варто врахувати закономірності становлення й розвитку кредитних відносин в аграрному секторі економіки України загалом.

Серед основних ознак, які відображають особливості кредитування аграрного сектора в Україні протягом останніх років, виділимо такі:

- відносно високий розмір відсоткових ставок на кредитні ресурси. Для їх покриття рівень рентабельності повинен був становити не менше 18%, у той час як, за даними Держкомстату України, цей показник для сільськогосподарських товаровиробників протягом 2002–2008 років становив у середньому 9,5%;

- складні умови отримання кредитів сільськогосподарськими товаровиробниками внаслідок нерозвиненості аграрної іпотеки, відсутності достатніх обсягів заставного майна, а також низької привабливості для кредиторів більшості аграріїв;
- недосконаліть наявної системи кредитування аграрного сектора внаслідок нерівноваги та доступу окремих видів позичальників до кредитів. Так, на сучасному етапі головними рецепієнтами кредитних ресурсів в аграрному секторі, у тому числі з державного та місцевого бюджетів, є середні й великі підприємства, які в змозі забезпечити отримані кредити заставним майном і вчасно покрити витрати, пов'язані з їхнім обслуговуванням. У той самий час дрібні сільськогосподарські виробники (більше 80% від загалу), виробляючи до 75% валової продукції сільського господарства, не мають можливості залучати банківські та інші види кредитних ресурсів [1].

Отже, слід констатувати, що в Україні за роки незалежності склалася практика кредитування, яка є дискримінаційною стосовно більшості сільськогосподарських товаровиробників, яких кредитори за всіх інших рівних умов не сприймають як потенційних позичальників.

Дещо покращила цю ситуацію участь держави в системі кредитного забезпечення аграрного сектора економіки. Унаслідок списання та пролонгації заборгованості вітчизняних аграріїв, інших заходів макроекономічної стабілізації протягом 2001–2007 років в Україні спостерігалося пожвавлення кредитування АПК, у тому числі сільськогосподарських товаровиробників. За даними Міністерства аграрної політики України, з кожним роком, починаючи з 2000-го, збільшувалися обсяги виданих кредитів підприємствам АПК. Зокрема, у 2007 році таких кредитів було видано на загальну суму 11,5 млрд грн, у тому числі сільськогосподарським підприємствам – 9,4 млрд грн [2].

Збільшення обсягів наданих кредитів аграріям відбулося в результаті цілеспрямованої політики держави у сфері кредитування підприємств АПК за допомогою використання низки цільових бюджетних програм. Кардинальні зміни в кредитному забезпеченні сільського господарства було започатковано запровадженням урядової програми часткової компенсації ставки за кредитами банків сільськогосподарським та іншим аграрним підприємствам [3]. Так, у 2007 році з державного бюджету на згадані цілі було виділено коштів на суму 607,2 млн грн, що в 4,5 раза більше від суми 2001 року (135 млн грн).

Отримали можливість скористатися перевагами згаданої бюджетної програми й сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Зокрема, схему надання часткової компенсації відсоткової ставки з державного бюджету за банківськими кредитами, наданими сільськогосподарським товаровиробникам, на прикладі обслуговуючого агрокооперативу зображено на рис. 1.

Програма фінансування здешевлення кредитів сприяла суттєвому поліпшенню динаміки кредитних надходжень в аграрний сектор економіки України. Протягом 2001–2007 років відбулася стабілізація частки пільгових кредитів на рівні 73–80% з незначними коливаннями за роками. У межах указаного періоду зафіксовано постійне збільшення кількості сільськогосподарських товаровиробників, які скористалися пільговими кредитами (з 4187 од. у 2001 р. до 13400 од. у 2007 р.), зросла також середня сума кредиту, наданого одному позичальнику (з 195,4 тис. грн до 641,8 тис. грн) [4, с.98]. Продовжилося зростання обсягів кредитування національного аграрного сектора й у 2008 році, за оперативними даними Міністерства аграрної політики України, підприємства АПК залучили 16,6 млрд грн кредитних ресурсів [5]. Проте початок світової фінансової кризи призупинив ці процеси. На сьогодні більшість банків припинили або суттєво зменшили обсяги кредитування навіть за вже раніше відкритими кредитними лініями. Упродовж останніх років спостерігається зростання

ставок за кредитами, здійснюються із затримками платежі. Як наслідок, постає питання пролонгації більшості виданих кредитів.

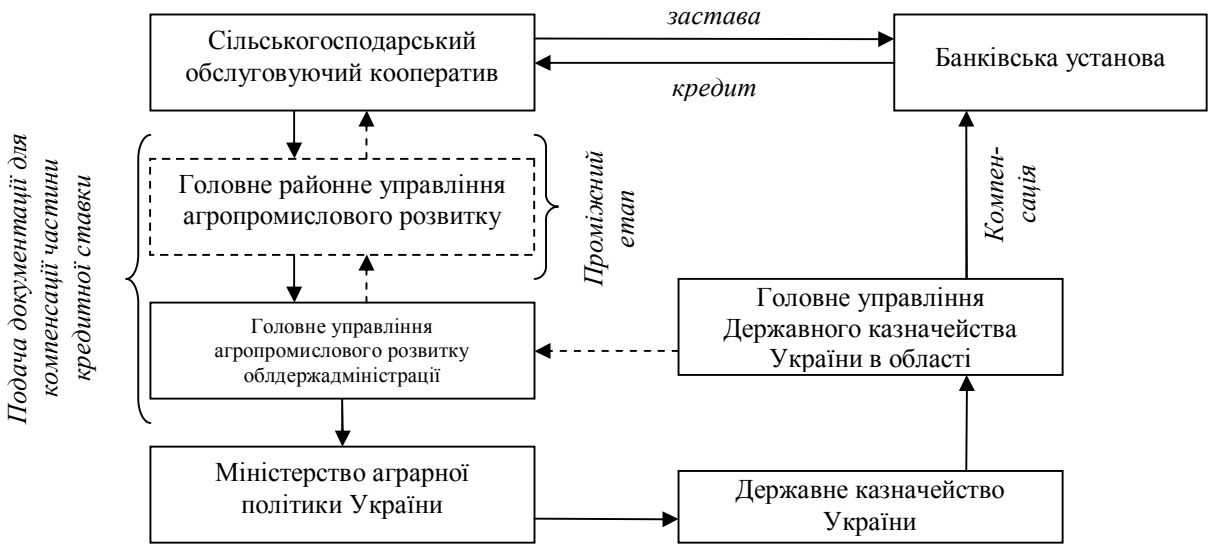

Рис. 1. Схема компенсації відсоткової ставки з державного бюджету сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам

Поряд з тим у результаті порівняння умов надання часткової компенсації відсоткової ставки за банківськими кредитами для СОК і решти сільськогосподарських підприємств установлено, що обслуговуючі кооперативи протягом часу дії програми не володіли належними стимулами до співпраці з фінансово-кредитними установами.

Зокрема, уперше механізм часткової компенсації впродовж року ставки за кредитами банків було закріплено постановою Кабінету Міністрів України №398, "Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт" від 25 лютого 2000 року, згідно з якою пільгові кредити надавалися сільськогосподарським товаровиробникам (позичальникам), у тому числі кооперативам, для проведення польових робіт за наявності в них гарантованих умов для погашення таких кредитів. Окрім того, аграрії також мали змогу використовувати частину отриманих коштів для оплати послуг зі страхування й нотаріуса, які надаються позичальнику в процесі підписання ним кредитного договору. Однак перевагами вказаної постанови змогли скористатися не всі види обслуговуючих агрокооперативів. Її дія поширювалася лише на заготівельно-збутові (маркетингові) кооперативи.

Починаючи з 2001 року обслуговуючі кооперативи взагалі було виключено з переліку прямих учасників пільгового кредитування. Надалі кооперативи-позичальники повинні були доводити керівництву обласних чи районних управлінь агропромислового розвитку свою приналежність до "інших підприємств АПК" чи "підприємств споживчої кооперації". Зрозуміло, що така процедура вимагала додаткових зусиль з боку керівництва СОК і не завжди закінчувалась успішно.

Лише з 2008 року перелік напрямів кредитування, які дозволяють отримувати компенсацію безпосередньо сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, доповнено середньо- та довгостроковими (терміном до 60 місяців) кредитами виключно для будівництва та реконструкції виробничих об'єктів і закупівлі технологічного обладнання.

Більше того, як показано на рис. 2, лише у 2000 і 2007–2008 роках часткові компенсації відсоткових ставок у національній валюті для сільськогосподарських

підприємств та інших підприємств АПК були однаковими. Протягом решти років обслуговуючі агрокооперативи знаходились у відносно гірших умовах.

Рис. 2. Динаміка величини часткової компенсації відсоткових ставок щодо короткострокових банківських кредитів для аграріїв у 2000–2008 роках, %

Джерело: власні розрахунки автора на основі даних Міністерства аграрної політики та НБУ.

Зменшує можливості обслуговуючих агрокооперативів скористатися перевагами часткової компенсації й процедура конкурсного відбору позичальників на здешевлення кредитів. До недавнього часу існувала низка критеріїв щодо надання переваг під час проведення конкурсу певним категоріям позичальників (наприклад, відсутність у позичальника заборгованості з виплати заробітної плати чи перед бюджетом, застрахований урожай, короткий термін кредиту та ін.).

Вітчизняні науковці та практики відмічають і ряд інших недоліків, які не дають можливості аграріям, у тому числі обслуговуючим кооперативам, повною мірою скористатися перевагами пільгового кредитування. Серед них:

- відмова у включенні до переліку потенційних позичальників збиткових підприємств;
- неможливість отримання кредиту новоствореними підприємствами через відсутність у них кредитної історії, яка вимагається, і високі заставні вимоги за кредитом [6, с.50];
- громіздка процедура оформлення пільгових кредитів, яка передбачає залучення значної кількості учасників. Як вихід, окремими науковцями пропонується змінити схему кредитування, згідно з якою компенсації будуть надаватися не банкам, а безпосередньо сільськогосподарським товаровиробникам [7, с.10];
- встановлення верхньої межі відсоткових ставок за пільговими кредитами.

Однак, незважаючи на ці та інші недоліки, варто наголосити на необхідності подальшого розвитку такої форми фінансової підтримки з боку держави для вітчизняних аграріїв. Адже її відсутність не тільки напряму, але й опосередковано збільшує вартість кредитних ресурсів для будь-якого сільськогосподарського товаровиробника. Справа в тому, що під час оцінки привабливості таких позичальників банк, як правило, урахує можливості отримання ними часткової компенсації відсоткової ставки з бюджету, що, у свою чергу, зменшує ризикованість кредитної операції.

Загалом малі обсяги банківського кредитування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні зумовлені не тільки особливостями фінансово-кредитної політики держави, але й відсутністю в кредитних установ чіткої стратегії взаємовідносин із кооперативами як "специфічного" виду позичальників.

Як відомо, у процесі процедури кредитування обов'язковим етапом прийняття рішення кредитором про надання позичальникові кредиту є оцінка його кредитоспроможності. А головним критерієм для видачі кредиту будь-якому господарюючому суб'єкту є позитивний висновок щодо його кредитоспроможності.

Водночас в Україні відсутня окрема методика оцінки кредитоспроможності СОК. На сучасному етапі розвитку ефективність діяльності різних видів аграрних підприємств оцінюється з використанням ідентичних методів оцінки й однакового нормативно-правового забезпечення без урахування галузевих особливостей діяльності.

Певні труднощі в процесі оцінки кредитоспроможності СОК створює неприбутковий статус останніх. Справа в тому, що, як правило, неприбутковість діяльності позичальника сприймається більшістю кредиторів як фактор неефективності його діяльності. Як наслідок вважається, що кредитний супровід такої діяльності є достатньо ризикованим, оскільки за всіх інших рівних умов основою обґрунтування кредитоспроможності позичальника є його здатність знайти джерела для погашення кредиту, головним серед яких є прибуток.

Однак відсутність прибутку в обслуговуючих агрокооперативах не означає, що діяльність таких суб'єктів господарювання є неефективною. Навпаки, неприбуткова діяльність кооперативів згаданого типу є основним способом їх функціонування. Адже лише таким чином обслуговуючі кооперативи зможуть надавати послуги своїм членам-клієнтам за ціною, максимально наближеною до собівартості, при здійсненні останніми (клієнтами-власниками) функцій управління та контролю.

Таким чином, кредитоспроможність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів слід оцінювати не через одержання чи нарощування ними власного прибутку, а за ефективністю їх роботи в досягненні основної мети свого створення – якісного рівня та мінімально можливої вартості надаваних послуг своїм членам.

У свою чергу, обслуговуючі агрокооперативи з метою отримання кредиту мають чітко вказати у своїх бізнес-планах джерела його повернення та сплати відсотків. Зрозуміло, що ці джерела знаходитимуться в складі поточних і капітальних витрат кооперативу, а не в складі прибутку, як це класично передбачається при обґрунтуванні кредитних заявок для підприємницьких структур. Отже, якщо СОК прагнуть отримати доступ до банківських кредитів, вони повинні вміти не тільки обґрунтувати свої потреби, але й довести свою здатність адекватно оцінювати всі аспекти використання кредитних ресурсів [8, с.121–126].

Серед основних аргументів, що висуваються фінансово-кредитними установами в обґрунтування своєї незацікавленості в розробці спеціальних кредитних продуктів для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та їх членів, є, по-перше, висока вартість операційних витрат банків завдяки незначному обсягу послуг, що надаються таким позичальникам. По-друге, чималий ступінь ризикованості агробізнесу в Україні. За підрахунками фахівців, близько 50% ризиків агробізнесу в національних умовах зосереджено у сфері інфраструктури, основними серед яких є: низький рівень інформаційного забезпечення галузі; відсутність реєстру кредитних історій; низькі можливості страхування від цінових ризиків у разі різких стрибків цін на сільськогосподарську продукцію; недосконаліть системи страхування природно-кліматичних ризиків [9, с.38–40]. Не сприяє налагодженню стабільних взаємовідносин банків із позичальниками – сільськогосподарськими товаровиробниками й нерозвиненість системи перестрахування аграрних кредитів. У кінцевому підсумку відсутність низки превентивних

заходів викликає зростання вартості кредитних ресурсів банків. Як наслідок, власники ОСГ узагалі не розглядаються ними як потенційні позичальники.

За таких умов, як показує світовий досвід, завжди з'являються відносно невеликі фінансово-кредитні установи, які швидко та вправно заповнюють "прогалини" незадоволеного попиту на дешеві кредитні ресурси з вигодою для себе й для своїх численних, але не дуже заможних клієнтів. Такими мобільними та гнучкими фінансовими організаціями в усьому світі традиційно виступають кредитні кооперативи чи спілки як різновид фінансових кооперативів.

Однак на шляху налагодження співпраці обслуговуючих кооперативів із кредитними спілками існує одна важлива перепона. Справа в тому, що Закон України "Про кредитні спілки" обмежує базу потенційних членів кредитної спілки фізичними особами та профспілками. Таким чином, будучи за своїм статусом юридичними особами обслуговуючі кооперативи не мають законодавчих підстав бути членами кредитних спілок, у тому числі в сільській місцевості.

Поряд з тим, як відомо, обслуговуючі кооперативи й кредитні спілки є двома сторонами однієї медалі – організаційними формами кооперативних організацій. Працюючи в різних сферах економічної діяльності, як ті, так й інші нероздільно покликані служити одній меті – сприяти добробуту своїх членів за допомогою спільних зусиль. Зважаючи на це, перспективним напрямом співпраці між кредитними спілками й обслуговуючими агрокооперативами може бути створення відділень кредитних спілок на базі таких кооперативів, реалізація спільних проектів з розвитку інфраструктури села, сільськогосподарського виробництва, розробка нових продуктів з урахуванням потреб кооперативів. Кредитні спілки можуть допомагати аграрним кооператорам у підготовці обґрунтованих бізнес-планів, виступати гарантами кредитоспроможності кооперативів-позичальників та ін.

Водночас уже сьогодні нагальною є потреба створення такої кредитної системи, яка б задовольняла потреби аграріїв у доступних (при можливості дешевих) кредитах. Тоді національні товаровиробники матимуть доступ до надійного джерела кредитів за відсотковими ставками, які є типовими для країн із ринковою економікою. Важливим чинником наближення аграріїв до описаних фінансово-кредитних продуктів є надання останніх на кооперативних засадах. Головним інститутом вирішення цієї проблеми в національних умовах, на думку вітчизняних економістів, є створення системи аграрних кооперативних банків [10, с.82–89]. Особливістю кооперативних банків є те, що серед їхніх власників основну масу становлять ті, хто сам користується послугами цих фінансових установ. Як наслідок, кооперативні банки повинні дотримуватися кооперативних принципів у своїй діяльності, тобто мати відповідну організаційну структуру, здійснювати демократичне управління, провадити адекватну фінансову політику тощо.

У країнах Західної Європи сектор кооперативних банків відіграє істотну роль. Так, на частку кооперативних установ припадає майже половина ринку депозитів у Нідерландах, третина банківських депозитів у Франції, Австрії та Фінляндії. Дещо нижчими є відповідні частки ринків кредитних ресурсів, які займають кооперативні банки цих країн. Сукупні активи таких банків у країнах ЄС складають 5150,2 млрд євро, сукупні депозити – 2689,3 млрд євро, а сума виданих ними кредитів – 2741,2 млрд євро. У середньому по країнах Європейського Союзу частка кооперативних банків і ощадних кас на банківському ринку депозитів становить 21%, на ринку кредитів – 18%.

В Україні можливість створення кооперативних банків передбачено Законом України "Про банки і банківську діяльність" (ст. 8) [11]. Згідно зі згаданим Законом національна система кооперативних банків повинна складатися з двох рівнів: мережі місцевих (регіональних) кооперативних банків, створених за принципом територіальності, і центрального кооперативного банку. У той самий час досі не розроблено чіткої

схеми функціонування цієї системи в національних умовах. Не уточнено, хто має право бути членами цих банків, у яких взаємовідносинах перебуватимуть із ними функціонуючі кредитні спілки. У результаті сільськогосподарські товаровиробники позбавлені можливостей скористатися перевагами кредитної кооперації, яка довела здатність служити їм на користь багаторічним успішним досвідом своєї діяльності у світі.

З метою усунення вказаних проблем у рамках дослідження запропоновано створити кооперативну кредитну систему в аграрному секторі економіки України, яка б складалася з трьох рівнів:

1) кредитні спілки й кредитні кооперативи, основною функцією яких повинно стати надання своїм членам – сільськогосподарським товаровиробникам фінансових і супутніх з ними послуг;

2) регіональні (обласні) асоціації кредитних спілок і кооперативні банки, які шляхом концентрації фінансових ресурсів зможуть забезпечити більш ефективне функціонування низових кооперативних установ;

3) центральний кооперативний банк, якому пропонується роль регулятора описаної кредитної системи на національному рівні.

Для створення та розбудови пропонованої кооперативної кредитної системи в аграрному секторі економіки України необхідно здійснити такі заходи:

1. Забезпечити нормативно-правові передумови створення та розвитку кооперативних інституцій усіх рівнів кооперативної кредитної системи шляхом підготовки та прийняття законопроектів про внесення змін до діючих законів, які регулюють діяльність фінансових установ в Україні.

2. Розробити механізм формування та підтримки розвитку діяльності установ першого рівня кооперативної кредитної системи шляхом законодавчого розширення спектра надаваних послуг кредитними спілками, а також розроблення механізму створення та функціонування кредитних кооперативів.

3. Забезпечити створення місцевих кооперативних банків, засновниками яких повинні стати кредитні кооперативи та спілки, обслуговуючі агрокооперативи та інші суб'єкти господарювання в сільському господарстві. У рамках цього кроку необхідними є створення державою сприятливих умов для формування пайового капіталу членами кооперативних банків.

На думку вітчизняних науковців, кооперативні банки можуть бути засновані при активній державній підтримці за двома схемами: а) держава частково вносить статутний капітал регіональних кооперативних банків, а низові кооперативні кредитні організації (кредитні спілки або кредитні кооперативи) беруть на себе зобов'язання викупити в держави її частку в статутному капіталі кооперативних банків протягом 10–20 років; б) держава надає низовим кооперативним організаціям цільовий довгостроковий (10–20 років) безвідсотковий кредит на внесення паю у створення обласного кооперативного банку.

4. На державному рівні сприяти заснуванню центрального кооперативного банку України, що передбачає створення відповідних нормативно-правових і фінансово-економічних передумов.

Висновки. У результаті дослідження системи кредитного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні встановлено, що згаданий тип кооперативів практично позбавлений можливостей залучення у свою діяльність зовнішніх фінансових ресурсів. Основними причинами такої ситуації є: дискримінаційна політика держави у сфері кредитування відносно дрібних сільськогосподарських товаровиробників; відсутність окремої методики оцінки кредитоспроможності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, яка б ураховувала специфіку їхньої діяльності; відсутність повноцінного доступу кооперативів до бюджетного креди-

тування; неврегульованість законодавства щодо діяльності кредитних спілок, унаслідок чого останні позбавлені можливостей надавати кредити юридичним особам.

Ураховуючи це, нагальною є потреба створення такої кредитної системи, яка б задовольняла потреби аграріїв у максимально дешевих фінансових ресурсах. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є запровадження системи кредитування на кооперативних засадах.

Запропоновані в статті заходи розбудови кооперативної кредитної системи повинні стати базою для подальшого розвитку того, що вже є в Україні й успішно працює протягом багатьох років. Водночас з їхньою успішною реалізацією система кредитної кооперації в Україні зможе функціонувати більш стабільно й надійно з можливістю виходу на вищий рівень своєї організації. У свою чергу, кооперативна кредитна система буде лише позитивно впливати на розвиток фінансового забезпечення вітчизняних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

1. Гончаренко В. В. Кредитная кооперация: построим новую финансовую инфраструктуру села [Электронный ресурс] / В. В. Гончаренко // Зеркало недели. – К. : Видавничий дім “ОСМОС”, 2006. – № 32 (611). – Режим доступу : http://www.zn.ua/2000/2040/54301.
2. Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання громадської ради при Міністерстві аграрної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minagro.gov.ua/news/?pg =7682. – Заголовок з екрана.
3. Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт : постанова № 398 від 25 лютого 2000 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Законодавство України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg =398-2000-%EF.
4. Непочатенко О. О. Державна підтримка підприємств АПК через удосконалення системи кредитування / О. О. Непочатенко // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 95–100.
5. Стан кредитування підприємств агропромислового комплексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minagro.gov.ua/page/?n=7273. – Заголовок з екрану.
6. Малік М. Й. Фінансово-кредитний механізм у розвитку аграрного підприємництва / М. Й. Малік // Фінанси України. – 2004. – № 5. – С. 47–53.
7. Дем’яненко М. Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку / М. Я. Дем’яненко // Доп. на Дев’ятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 26–27 квітня 2007 року // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 4–13.
8. Кудінов А. С. Фінансові аспекти бізнес-плану сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу / А. С. Кудінов // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 10. – С. 121–126.
9. Козаченко Л. Формулировки “государство купит”, “государство поможет крестьянам” – они обманчивы / Л. Козаченко // Бизнес. – 2007. – № 9. – С. 38–40.
10. Гончаренко В. В. Створення кооперативної банківської системи для обслуговування аграрного сектора економіки / В. В. Гончаренко // Світ фінансів. – 2004. – Вип. 1. – Жовтень. – С. 82–89.
11. Про банки та банківську діяльність : закон № 2121-III від 7 грудня 2000 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Законодавство України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, зав. кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника;

Кондур О.С. – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.

УДК 339.9.012:631.145:330.342.3
ББК 65.6
Губенко В.І.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ Й АПК

Білоцерківський національний
аграрний університет,
Міністерство аграрної політики України
09117, м. Біла Церква,
Київська область,
площа Соборна, 8/1,
тел./факс: 0446353014

Анотація. Здійснено аналіз виробництва валової продукції України й АПК за 2006–2008 рр. і її окремих груп за 1990–2008 рр., взаємозалежностей виробництва, експорту, імпорту та внутрішніх балансів основних видів харчових продуктів; динаміки й структури експорту та зовнішньо-торговельного обігу за 2000–2009 рр. Установлено динаміку змін у регіональній структурі зовнішньоекономічних відносин АПК з країнами СНД, ЄС та іншими країнами світу за 2007–2008 рр. і 4 міс. 2008–2009 рр. Доведено, що АПК України в умовах кризи є єдиною галуззю національної економіки, яка забезпечила вагоме зростання експорту й додатного зовнішньоторговельного сальдо у 2008–2009 рр., темпи зростання яких у 5 разів перевищують темпи виробництва й у 1,4 раза – загальносвітові тенденції. Викладено пріоритети переорієнтування економіки галузі та теоретико-методичні аспекти здобуття конкурентних переваг в умовах кризових явищ.

Ключові слова: експорт, імпорт, сальдо, конкурентоспроможність, безпека, виробництво, криза, якість.

Annotation. We have made analysis of Ukraine and AIC national produce in 2006–2008 and some of its groups in 1990–2008, correlation of production, export, import and internal balances of main food products, dynamics and structure of export and foreign trade circulation in 2000–2009. We have find out the changes dynamics in the regional structure of AIC Foreign Affairs with the countries of Commonwealth of Independent States, EU and other countries in 2007–2008 and four months of 2009. It has been proved that AIC of Ukraine in the crisis is the only branch of the national economics which would provide a considerable growth of export and sufficient foreign trade balance in 2008–2009 whose growth temps 5 tomes exceed temps of growth and 1?4 times exceed the world tendencies. There have been highlighted priorities of reorientation of Economics and theoretical methodical aspects of gaining competitiveness advantages under the crisis phenomena.

Key words: export, import, balance, security, production, crisis, quality.

Вступ. Як свідчать результати діяльності сільського господарства України й особливо галузі рослинництва у 2008 р., країна має значні можливості розвитку аграрного виробництва, перетворення його на високоефективний експортоспроможний сектор економіки та забезпечення продовольчої безпеки. Фінансова криза, найболючіше вдаривши по металургійному та хімічному комплексах і доходах населення, пригнічує інвестиційну діяльність, посилює тиск на бюджетну сферу. Нарощуючи розміри негативного зовнішньоторговельного сальдо, яке у 2008 р. склало 18532 млн дол. США, за 3 міс. 2009 р. цей розрив між експортом та імпортом додатково ще зріс більше ніж на 1 млрд дол. США, що в майбутньому призведе до значних втрат Україною зовнішніх ринків, зниження доходів у бюджет від зовнішньоекономічних торгових операцій. Ме-

талургійна й хімічна промисловість уже втратила значну частину своїх зовнішніх і навіть внутрішнього ринків, тому відновитися їм найближчим часом буде неможливо без переорієнтування фінансової стратегії країни, яка сьогодні спрямована на підтримку банківського сектора економіки.

На нашу думку, щоб не довести економіку країни до "точки неповернення", необхідно, у першу чергу, визначитися з природою кризи; в Україні – це криза платіжного балансу через величезний дефіцит загального торгового балансу, від'ємного зовнішньоторговельного сальдо, низьку конкурентоспроможність вітчизняних товарів на зовнішніх ринках і сировинний характер експорту усіх галузей вітчизняної економіки.

Постановка завдання. Теоретичні й практичні аспекти функціонування економіки АПК в умовах кризових явищ і розробка конкурентної політики, здатної пом'якшити негативні наслідки впливу фінансової кризи, окреслення протиріч і суперечностей на зовнішніх ринках та аналіз динаміки виробництва основних видів продовольчих товарів, їх експорту, імпорту в розрізі основних економічних угруповань й окремих країн світу за 2000–2008 рр. і 4 міс. 2009 р., на підставі яких намітити методичні підходи щодо стратегії реструктуризації внутрішнього й зовнішнього продовольчих ринків, забезпечення продовольчої безпеки й захисту інтересів вітчизняного товаровиробника та розширення експортних можливостей галузі.

Матеріалами дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених і практиків щодо проблеми розвитку виробництва й експорту продукції, статистичні щорічники України, моніторинги економічного та соціального розвитку підприємств і організацій АПК, звіти про стан зовнішньоекономічних відносин в Україні й АПК, експрес-бюлетені "Зовнішня торгівля товарами за 2000–2008 рр. і 4 міс. 2008–2009 рр.".

У методиці дослідження враховано, що кожен фактор формується на засадах аналізу й синтезу, аналітичного передбачення процесів, сумісності їх елементів із законами ринкової економіки, конкуренції та її особливостей в умовах світових кризових процесів. Для реалізації поставлених завдань використані історико-економічний і логічний методи, метод наукової абстракцій та ін.

В Україні з усіх галузей економіки тільки агропромисловий комплекс, який у 1998–1999 рр. і у 2008–2009 рр. був останнім втягнутий у кризові процеси, має можливість першим вийти з кризи, незважаючи на величезні втрати від диспаритету цін на свою продукцію й продукцію для нього (до 160 млрд дол. США). Головним чинником стабілізації виробництва та зростання експорту продукції АПК має бути система випереджувальних заходів відносно процесів, що відбуватимуться в післякризовий період на світовому ринку та в Україні, головним з яких і довготерміновим буде зростання попиту на продукти харчування й глобальне перманентне підвищення цін на них, виходячи з наявних світових тенденцій зменшення виробництва зерна та інших продуктів і чотириразового в останнє десятиріччя перевищення темпів зростання глобального зовнішньоторговельного обігу над темпами зростання виробництва продуктів харчування.

Агропромисловий комплекс в останні роки стає предметом високої економічної активності, економічна політика країни дедалі більше повертається до потреб галузі, що потребує реструктуризації внутрішнього й зовнішнього продовольчих ринків у зв'язку з поглибленням співпраці України з країнами СНД, ЄС та іншими країнами світу в питаннях модернізації й розвитку АПК (табл. 2, 3).

Значний вплив на розвиток зовнішньоторговельних відносин АПК України має рівень цін в Україні й країнах-партнерах, тому реструктуризація зовнішнього та внутрішнього продовольчих ринків вимагає встановлення середньої ринкової ціни, що формується на території України й країн-партнерів по торгівлі. Це приведе до того, що

вітчизняні підприємства харчової промисловості конкуруватимуть, вишукуючи внутрішні резерви для створення конкурентоспроможної продукції.

Першочергового значення в конкурентній боротьбі набуває забезпечення якості й безпеки харчових продуктів. У більшості країн – партнерів України з торгівлі харчовими продуктами застосовуються сучасні методи менеджменту за вимогами стандартів серії ISO 9000 і безпеки на основі принципів системи НАССР, але в Україні законодавством не врегульовано питання надання пільг товаровиробникам, які впроваджують названі системи, що створює ситуацію, у якій значна частина підприємств не зможе впровадити зазначену вище систему й вони не будуть конкурентоспроможними на зовнішніх ринках [1, с.58]. Невирішеним також є створення національної нормативної документації, гармонізованої з європейськими та міжнародними стандартами. Крім того, недосконаліть системи захисту внутрішнього продовольчого ринку нестандартними методами, до яких належить технічне регулювання, що застосовується в країнах ЄС, призводить до зниження конкурентоспроможності продукції харчової промисловості як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку.

Забезпечення конкурентних переваг вітчизняної продукції на зовнішніх і внутрішньому ринках викликає необхідність внесення змін в аграрну політику щодо розширення кількості зовнішніх ринків, реструктуризацію та активізацію інвестиційних процесів [2, с.8].

Основою внутрішнього аграрного ринку є виробництво сільськогосподарської продукції вітчизняними товаровиробниками, яке формує продовольчу безпеку країни, що передбачає захищеність життєво важливих інтересів громадян, за якої держава гарантує фізичну й економічну доступність до життєво важливих якісних і безпечних продуктів харчування, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення й забезпечує продовольчу незалежність держави [3, с.13].

Результати. Вирішення викладеного завдання можливе лише за умови створення адекватного ринковим умовам економічного механізму господарювання в АПК [4, с.50]. Розвиток внутрішнього продовольчого ринку тільки внаслідок зростання виробництва вітчизняних товарів не дасть бажаних результатів у зв'язку з тим, що Україна, ставши членом СОТ, активізуватиме розвиток зовнішньоекономічних відносин за допомогою стратегічної структурної перебудови й удосконалення механізму регулювання.

Світова криза як зовнішній чинник суттєво вплинула на українську економіку, спровокувавши проблеми, що виштовхнули країну на 56 (передостаннє) місце в рейтингу конкурентоспроможності країн світу за 2009 р., який здійснював Міжнародний інститут розвитку менеджменту (IMD Lausanne) [5, с.9]. Але ще з докризових часів економічного зростання Україна демонструвала в рейтингу 54 місце у 2008 р. і 56 з 57 місця у 2009 р. Серед критичних відставань України тільки у 2009 р. з'явилися нестійкість економіки до економічних циклів – останнє місце; негативний вплив обмінного курсу на конкурентоспроможність підприємств – передостаннє місце та негативний вплив політики Нацбанку на економічний розвиток – передостаннє місце.

Спостерігається також надзвичайно небезпечна тенденція – тупцювання економіки країни на останніх і передостанніх місцях у підгрупах показників, що є ключовими в конкурентоспроможності, – це "Інституційні рамки", "Бізнес-законодавство" та "Фінанси" [5, с.9].

За останні 9 років (2000–2008 рр.) Україна за темпами міжнародної торгівлі товарами та послугами перевищила світові тенденції: зовнішньоторговельний обіг товарами за цей період зріс більше ніж у 5 разів, з них експорт – у 4,61 раза. При цьому зовнішньоторговельне сальдо України, починаючи з 2004 р., є від'ємним і склало у 2008 р.

18532 млн дол. США, або зросло порівняно з 2000 і 2007 рр. на 17916 і 7110 млн дол. США відповідно, що й стало однією з причин кризи в економіці (табл. 1).

ВВП АПК України за 2006–2008 рр. зріс на 36,8% і склав у 2008 р. 132,9 млрд грн, а порівняно з 2007 р. зріс на 17,5%.

Агропромисловий комплекс України є експортоорієнтованою галуззю, питома вага його експорту у 2008 р. склала 47% до ВВП і займає за цим показником третє місце в країнах Європи після Франції й Німеччини, у яких експорт продукції галузі складає 55 і 50% від ВВП відповідно.

Критерії, які необхідно враховувати в умовах кризових процесів, прогнозуючи можливі втрати й здобутки в ході здійснення зовнішньоторговельних відносин, є співвідношення між експортом та імпортом товарів і коефіцієнтом покриття, які у 2008 р. в економіці України були від'ємними й склали, відповідно, 1,22 і 0,82; по АПК співвідношення експорт–імпорт у 2008 р. склало 2,68, коефіцієнт покриття – 1,67. За всю новітню історію України (1991–2008 рр.) зовнішньоторговельне сальдо АПК завжди було додатним, що є свідченням експортної орієнтації галузі у світовий економічний простір.

За 2000–2008 рр. зовнішньоторговельний обіг продукції галузі АПК зріс у 7 разів, з них експорт – у 7,13 раза, зовнішньоторговельне сальдо збільшилось у 7,7 раза. За досліджуваний період експорт зерна зріс у 12 разів – від 1330 тис. тонн у 2000 р. до 16136 тис. тонн (табл. 1) у 2008 р., що складає 32,82% всього експорту АПК. Питома вага експорту зернових злаків у виробництві зросла з 5,4% у 2000 р. до 30% у 2008 р. Виробництво насіння олійних за наведені роки збільшилось у 2,67 раза і склало у 2008 р. 9,4 млн тонн, експорт насіння зріс у 2,97 раза й склав у 2008 р. 2,71 млн тонн, що дорівнює 12,32% у структурі експорту АПК. Традиційно значна частка експорту у 2008 р. припадає на олію – 1,6 млн тонн, або зросла порівняно з 2007 р. на 12,3% у вартісному еквіваленті та зменшилася на 25,67% порівняно з 2007 р. у кількісному виразі (на 546 тис. тонн). Порівняно з 2000 р. експорт олії зріс у кількісному показнику у 2,71 раза, у вартісному – у 8,05 раза (з 236 до 1900 тис. дол. США).

Виробництво цукру в Україні у 2008 р. знизилося порівняно з 2000 р. на 11,3% (208 тис. тонн) і порівняно з 2007 р. – на 15,8% (295 тис. тонн), питома вага його експорту у виробництві склала біля 3% порівняно з 18% у 2008 р.

Виробництво молока знизилося на 7,4 та 4% у 2008 р. порівняно з 2000 і 2007 рр., експорт молокопродукції зріс відповідно в 1,91 й 1,08 раза.

Виробництво м'яса у 2008 р. порівняно з 2000 р. зросло на 9,6% та знизилося на 1,6% відносно 2007 р. Імпорт м'яса і м'ясопродуктів у 2008 р. зріс порівняно з 2000 р. у 23,1 раза й відносно 2007 р. – у 2,46 раза. У 2008 р. імпортовано м'яса й м'ясопродуктів 512 тис. тонн на суму 843,7 млн дол. США за ціною 1647 дол. США за тонну. У структурі спожитих в Україні м'яса й м'ясопродуктів питома вага імпорту складає 21,6%, що загрожує продовольчій безпеці країни щодо цього виду продукції.

Внутрішні баланси таких видів харчових продуктів, як зерно, насіння олійних культур, м'яса й м'ясопродуктів у 2008 р. порівняно з 2000 і 2007 рр. збільшились відповідно на 54,3 і 45,5%; насіння олійних культур – у 2,56 і 1,66 раза; м'яса й м'ясопродуктів – на 51,2 і 14,3% і знизилися щодо: цукру на 11,7% (169 тис. тонн) та 15,6% (209 тис. тонн); молокопродуктів – на 7,9 і 4,2%. Для України надзвичайно важливо в умовах кризи досягти сталих глобальних конкурентних позицій в АПК у зв'язку з необхідністю фінансування імпорту енергоносіїв та інших стратегічних ресурсів. Крім того, у структурі імпортованих товарів у 2008 р. продовжували зростати об'єми олії, цукру, м'яса, що склало відповідно 464; 84; 512 тис. тонн або перевищило рівень 2007 р. в 1,19; 4,44; 2,46 раза.

Таблиця 1

Виробництво, ЗТО, експорт, імпорт і внутрішні баланси основних харчових продуктів

(млн дол США, тис. т)

Показники	2000 р.	2003 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р. у % (+, -) до:	
						2000 р.	2007 р.
ЗТО України	29484	46087	70364	109918	148668	504,0	135,2
у т. ч. АПК у структ. ЗТО України, %	2576 8,74	5284,4 11,6	7538,8 10,8	11150 10,0	18045 12,1	700,5 3,36	161,8 2,1
експорт, усього	14572	23067	34228	49248	67021	460,6	1356,1
у т. ч. АПК у структ. експ. України, %	1581,9 10,85	2994,5 13,0	4668,8 13,6	6797 13,8	11285 16,9	713,3 6,05	166,0 3,1
зовн. торгов. сальдо, усього у т. ч. АПК	616 587,4	47 704,5	-1908 1798,7	-11422 2445	-18532 4526	-17916 7710	7110 185
зерно: вир-во експорт	24454 1330	20234 3861	38016 12600	29300 4207	53300 16136	218 1213	182 383,5
питома вага, %, у: вир-ві експорті	5,4 7,8	19,1 13,4	33,1 29,6	14,3 11,2	30 32,8	24,6 25	15,7 21,6
внутр. баланс	24164	16895	25636	25620	37279	13115	11659
насіння олійних: вир-во експорт	3521 913	4254 980,3	5596 480	6000 1640	9400 2710	267 296,8	156,7 165,2
питома вага, %, у: вир-ві експорті	25,9 9,48	23,0 8,06	8,6 2,5	27,3 9,25	28,83 12,32	2,93 2,84	1,53 3,1
внутрішній баланс	437	320,4	705	776	1286	294,2	510
цукор: вир-во експорт	1780 320	2486 722	2140 320	1867 68,9	1572 45	-208 -275	-295 -23,9
питома вага, %, у: вир-ві експорті	18 6,7	29 6,65	15 2,4	3,7 2,3	2,98 2,5	-15,02 - 4,2	-0,72 0,2
внутрішній баланс	1780	3321	2050	1820	1611	- 169	-209
молоко: вир-во експорт	12700 101	13700 155,4	13700 253	12250 178	11762 192,7	92,6 190,8	96,0 108,2
питома вага, %, у: вир-ві експорті	0,79 8,68	1,13 8,16	1,85 11,7	1,45 8,7	1,64 0,72	0,85 -7,96	0,19 -7,98
внутрішній баланс	12607	13569	13480	12122	11613	92,1	95,8
м'ясо: вир-во експорт	1660 151,3	1725 164,6	1600 56	1850 40,1	1820 25,4	109,6 -131,9	98,4 -15,4
питома вага, %, у: вир-ві експорті	9,1 12,3	9,5 2,3	3,5 3,3	2,16 1,6	1,39	-7,7	-0,77
Імпорт	22,3	52,6	261	208	512	2309	246
Питома вага імпорту у внутр. балансі	1,8	3,26	14,45	10,3	21,6	19,8	11,3
Внутрішній баланс	1525,0	1613	1805,0	2018,0	2306,7	151,2	114,3

Джерело: розраховано нами з використанням статистичних щорічників України, моніторингів економічного й соціального розвитку підприємств і організацій АПК, звітів про стан зовнішньоекономічних відносин у системі агропромислового комплексу України за 2000–2008 рр.

За 2000–2008 рр. у регіональній структурі зовнішньоекономічних відносин між АПК та країнами СНД і ЄС відбулися значні зміни: зовнішньоторговельний обіг між АПК України й країнами СНД зріс за цей період в 1,91 раза й склав у 2008 р. 4915 млн дол. США, при цьому питома вага його знизилась із 38,3% у 2000 р. до 27% у 2008 р. Експорт України до країн СНД зріс у 2,47 раза – від 3803,7 до 1988 млн дол. США за зниження питомої ваги в експорті АПК з 50,8 до 29,2% у 2008 р. Частка Російської Федерації в структурі ЗТО АПК склала у 2008 р. 15%, у 2000 р. – 28,7% за абсолютного зростання експорту продукції АПК до Росії в 3,13 раза.

Таблиця 2

Зовнішньоекономічні відносини АПК України з країнами світу (2007–2008 рр.), млн дол. США

№ п/п	Країни	Експорт			Імпорт			Сальдо		Питома вага, %, 2008 р. у:		Місце в:	
		2007 р.	2008 р.	2008 до 2007, %	2007 р.	2008 р.	2008 до 2007, %	2007 р.	2008 р.	експорті	імпорті	експорті	імпорті
Країни СНД		2717	3798	140	900	1117	124	1820	2681	33,6	20,7	1	2
1	у т. ч. Росія	1511	1988	132	640	788	123	871	1200	17,6	16,5	1	1
2	Казахстан	238	366	154	10	14	134	228	352	3,2	0,2	3	5
3	Білорусь	296	404	137	56	105	188	240	299	3,6	1,6	2	2
4	Азербайд-жан	103	183	177	7	14	186	96	169	1,6	0,2	4	6
5	Вірменія	72	97	135	13	18	145	59	79	0,9	0,9	5	3
6	Узбекистан	15	30	195	17	20	119	-2	10	0,3	0,3	6	4
Країни ЄС		2076	3508	169	1569	2676	170	507	832	31,0	39,6	2	1
1	у т. ч. Франція	201	274	136	142	256	180	59	18	2,4	3,8	2	3
2	Нідерланди	262	574	219	174	293	169	88	281	5,1	4,3	1	2
3	Німеччина	127	174	137	371	577	155	-244	-403	1,5	8,5	4	1
4	Англія	103	105	102	45	83	185	58	22	0,9	1,2	5	5
5	Угорщина	61	78	129	92	143	155	-31	-26	0,7	2,1	6	4
6	Бельгія	19	202	1064	33	74	223	-14	128	1,8	1,1	3	6
Інші країни		661	1287	194	459	862	188	211	874	11,4	12,7	3	3
1	у т. ч. США	19	26	135	237	447	189	-218	-312	0,23	6,6	5	1
2	Канада	1,5	2,2	153	21	38	181	-18,5	-36	0,02	0,6	7	6
3	Єгипет	225	396	176	32	51	161	193	345	3,5	0,75	2	5
4	Сауд. Аравія	349	660	189	2	75	3750	347	585	5,8	1,1	1	3
5	Індія	54	65	120	44	74	167	10	-9	0,6	1,1	4	4
6	Китай	30	22	72	119	172	144	-142	-122	0,2	2,5	6	2
7	Корея	1,4	116	8326	4	5	130	-3,6	111	0,1	0,1	3	7
Усього		6797	11285	166	4353	6760	155	2445	4525	100	100	x	x

Зовнішньоторговельний обіг між АПК України та країнами ЄС за 2000–2008 рр. також зазнав суттєвих змін (табл. 2). Питома вага ЗТО АПК з країнами ЄС зросла від 23,4% у 2000 р. до 34% і склала у 2008 р. 6103 млн дол. США, що в 10,1 раза більше рівня 2000 р., при цьому експорт продукції АПК зріс від 338 до 1446 млн дол. США, або в 4,28 раза, імпорт, відповідно, з 267 до 2676 млн дол. США, або в 10 разів. Питома вага країн СНД в експорті АПК у 2008 р. склала 33,6% і зросла за 2008 р. порівняно з 2007 р. на 40%, імпорт зріс на 24% у 2008 р. порівняно з 2007р. і склав 20,7% в імпорті продукції галузі. Перше місце щодо експорту продукції галузі займають країни СНД (33,6%), друге – країни ЄС (31,0%). Стосовно імпорту на першому місці країни ЄС, на другому – СНД (табл. 2).

Із країн СНД найбільшу питому вагу щодо експорту та імпорту посідає Росія – відповідно 17,6 і 16,5%, Білорусь – 3,6 і 1,6%, Казахстан – 3,2 і 0,2%.

Серед країн ЄС щодо експорту продукції АПК перші місця посідають Нідерланди – 5,1%, Бельгія – 1,8; імпорту: Німеччина – 8,5%, Нідерланди – 4,3%.

Серед інших країн, наведених у табл. 2, високу питому вагу в експорті продукції АПК посідають Саудівська Аравія – 5,8%, Єгипет – 3,5, в імпорті: США – 6,6 і Китай – 2,5%.

Щодо країн, наведених у табл. 2, експорт продукції АПК у 2008 р. зріс порівняно з 2007 р. від 1064% (Бельгія) до 2% (Англія). Зменшення експорту спостерігається в КНР на 28%.

За 4 місяці 2009 р. порівняно з відповідним періодом 2008 р. зовнішньоторговельний обіг АПК збільшився на 1,6%, з них експорт – на 18,3%, додатне зовнішньоторговельне сальдо зросло в 3,04 раза (табл. 3).

Таблиця 3

Тенденції розвитку зовнішньоторговельних відносин АПК України за 4 міс. 2008–2009 рр., млн дол. США

Країни	ЗТО	Імпорт	Експорт	Сальдо
Україна 2008 р.	4387,0	1999,0	2388,0	389,6
2009 р.	4459,0	1636,0	2823,0	1187,0
2009 р. % до 2008 р.	101,6	81,8	118,2	304,8
у т. ч. Франція 2008 р.	144,7	101,4	43,3	-58,1
2009 р.	124,4	46,9	77,6	30,7
Англія 2008 р.	68,8	27,7	41,1	13,4
2009 р.	43,6	15,9	27,7	11,8
Німеччина 2008 р.	169,6	145	24,6	-120,4
2009 р.	157,6	128,2	29,4	-98,8
Нідерланди 2008 р.	169,8	86,2	83,6	-2,6
2009 р.	108,6	60,8	47,8	-13,0
Бельгія 2008 р.	16,2	13,3	2,9	-10,4
2009 р.	50,2	18,0	32,2	14,2
Угорщина 2008 р.	65,9	51,0	14,9	-36,1
2009 р.	39,4	31,8	7,6	-24,2
Фінляндія 2008 р.	4,26	3,5	0,76	-2,74
2009 р.	3,74	2,9	0,84	-2,06

Джерело: розраховано нами з використанням звітів про стан зовнішньоекономічних відносин у системі агропромислового комплексу України за 4 міс. 2008–2009 рр.

Таким чином, АПК є єдиною галуззю економіки України, яка у 2009 р. збільшила свою експортну складову, знизила імпорт на 18,2%, що є виправданим і доцільним в умовах світових кризових процесів, та в три рази збільшила додатне зовнішньоторговельне сальдо за наведений період. За 4 місяці 2009 р. спостерігалося зростання експорту продукції АПК до Франції на 81%, Німеччини – на 19,5%, Бельгії – в 11 разів, Фінляндії – на 10%. Знизився експорт до Англії на 32,5%, Нідерландів – на 47%, Угорщини – на 49%. Додатне зовнішньоторговельне сальдо АПК у 2009 р. склало з Францією 30,7 млн дол. США, Англією – 11,8, Бельгією – 14,2 млн дол. США. Найбільше від'ємне зовнішньоторговельне сальдо за 4 міс. 2009 р. у торгівлі продукцією АПК спостерігалося з Німеччиною – 98,8 млн дол. США (табл. 3).

Аналіз виробництва основних харчових продуктів за 1990–2008 рр. (табл. 4) і факторів, що впливають на рівень їх виробництва, свідчить про зростання залежності внутрішнього ринку від імпорту м'яса і м'ясопродуктів – у 2008 р., їх імпорт в Україну склав 21,6% у структурі внутрішнього балансу й становив 512 тис. тонн.

Таблиця 4

Динаміка поголів'я худоби та виробництво основних видів продукції сільського господарства України (1990–2008 рр.), млн т, млн гол.

Показники	**1990 р**	**1995 р.**	**2000 р.**	**2005 р.**	**2007 р.**	**2008 р.**	**2008 р. у % до:**	
							1990 р.	**2007 р.**
Виробництво: зерно	51	33,9	24,5	38,0	29,3	53,3	106,7	181,9
буряк цукровий	44,3	29,6	13,2	15,5	17,1	13,7	30,9	80,1
насіння соняшнику	2,57	2,86	3,46	4,71	4,2	6,5	252,9	154,8
картопля	16,73	14,73	19,84	19,46	19,1	19,5	116,5	100,0
овочі	6,66	5,88	5,82	7,29	6,80	8	120	117,6
плоди, ягоди	2,9	1,9	1,45	1,69	1,5	1,5	52	100
виноград	0,84	0,46	0,51	0,44	0,40	0,415	49,4	94
м'ясо	4,36	2,29	1,66	1,60	1,85	1,82	41,7	98,3
молоко	24,5	17,3	12,7	13,7	12,3	11,762	48	95,6
яйця, млрд шт.	16,3	9,4	8,8	13,0	14,0	14,93	91,5	106,6
вовна (тис. т)	29,8	13,9	3,4	3,2	3,7	3,4	12,4	109
поголів'я ВРХ, усього	24,6	17,6	9,4	6,5	5,7	5,16	20,9	90,5
у т. ч. корови	8,4	7,5	5,0	3,6	3,1	2,92	34,8	94,2
свині	19,4	13,1	7,7	7,0	7,3	6,44	33,2	88,2
вівці	8,4	4,0	1,9	1,6	1,7	1,72	20,5	101
птиця	246	150	124	162	168	177	71,9	105,3

Джерело: розраховано нами з використанням статистичних щорічників України, моніторингів економічного й соціального розвитку підприємств та організацій АПК за 1990–2008 рр.

У 2008 р. вдруге за всю новітню історію України виробництво зерна злаків перевищило п'ятдесятимільйонний рубіж – у 1990 р. було вирощено 51 млн тонн, у 2008 р. – 53,3 млн тонн за урожайності 34,7 ц/га, що на 12,9 ц/га більше від рівня 2007 р. Порівняно з 2007 р. виробництво зерна збільшилося в 1,82 раза, що зумовлено як зростанням урожайності в 1,6 раза, так і площі їх збирання на 14%, або на 1,9 млн га.

Рекордним виявився 2008 р. і щодо виробництва насіння соняшнику – 6,5 млн тонн, що більше рівня 1990 р. у 2,53 раза за збільшення посівних площ та урожайності на 25% порівняно з 2007 р. У 2008 р. значно зросло виробництво насіння ріпаку – у 2,7 раза порівняно з 2007 р. і склало 2,9 млн тонн як за рахунок розширення в 1,7 раза посівних площ, так й урожайності в 1,6 раза, яка становила у 2008 р. 20,8 ц/га.

Ріст виробництва продукції рослинництва через збільшення площ посівів і підвищення врожайності пов'язаний з відносно високим рівнем конкурентоспроможності наведених видів продукції як на внутрішньому, так і, у першу чергу, на зовнішніх ринках; розширенням у 2008 р. кількості зовнішніх ринків цього виду продукції та підвищенням ефективності зовнішньоекономічних операцій.

Значне зниження виробництва й експорту за 1990–2008 рр. відбулося щодо цукрових буряків і цукру – 69% і в 7,5 раза відповідно та стосовно основних видів продукції тваринництва.

Так, у зв'язку із зниженням поголів'я великої рогатої худоби, з них корів, свиней та овець у 2008 р. порівняно з 1990 р. у 4,77; 2,88; 3,0; 4,88 раза виробництво м'яса, молока та вовни знизилось у 2,4; 2,08; 8,0 разів. В умовах кризи необхідно протистояти дестабілізації виробництва шляхом конкретних співвідношень між виробництвом, експортом та імпортом, що є необхідною умовою функціонування галузі в цих умовах.

Утрати та негативні наслідки під час виходу країни з кризи можливі внаслідок скорочення виробництва й низької конкурентоспроможності окремих видів продовольчих товарів.

Висновки. Установлено, що Україна має значні можливості розвитку аграрного виробництва й перетворення його на високоефективний експортоорієнтований висококонкурентоспроможний сектор економіки країни, здатний першим подолати кризу й стати локомотивом національної економіки за умови встановлення міжгалузевого паритету цін, концентрації фінансових ресурсів суб'єктів аграрного бізнесу й держбюджету. Доведено, що крім розширення зовнішніх ринків здійснюється лібералізація внутрішнього продовольчого ринку, яка активізує обсяги конкуруючого імпорту, і для підвищення рівня конкурентоспроможності українських харчових продуктів необхідне як нарощування виробництва, так і підвищення його ефективності й відповідності стандартам ISO 9000 та безпеки системи НАССР і вдосконаленої системи захисту внутрішнього продовольчого ринку за допомогою митного й технічного регулювання. Визначено, що значний вплив на подальший розвиток зовнішньоторговельних відносин АПК має рівень цін в Україні та країнах – партнерах, що вимагає в умовах реструктуризації внутрішнього й зовнішнього продовольчих ринків установлення середньої ринкової ціни, яка має формуватися на території України й країн – партнерів по торгівлі, що активізуватиме вітчизняні підприємства до пошуку внутрішніх резервів підвищення конкурентоспроможності своєї продукції.

Досліджено, що за останні 9 років (2000–2008 рр.) Україна за темпами міжнародної торгівлі товарами й послугами перевищила світові тенденції, збільшивши об'єми зовнішньоторговельного обігу товарами в 5 разів, експорт – у 4,61 раза, при цьому з 2004 по 2008 рр. імпорт перевищував експорт. Це призвело до десятикратного за останні 4 роки зростання від'ємного зовнішньоторговельного сальдо (18532 млн дол. США), що є однією з причин руйнівних явищ в економіці. У результаті проведеного аналізу встановлено, що ВВП АПК України за 2006–2008 рр. зріс в 1,37 раза і склав у 2008 р. біля 132, 9 млрд грн, перевищивши рівень 2007 р. на 17,5%, при цьому експорт продукції галузі склав 47% ВВП з коефіцієнтом покриття 1,67. За 2000–2008 рр. ЗТО галузі зріс у 7 разів, експорт – у 7,13 і додатне зовнішньоторговельного сальдо – у 7,7 раза.

Визначено, що основними складовими експорту галузі у 2008 р. і за 4 міс. 2009 р. є зернові злаки, насіння олійних культур, олія, молокопродукти, які займають у загальній структурі експорту АПК відповідно 32,8%, 12,32%, 16,84%, 5,78% у 2008 р. і за 4 міс. 2009 р. зернові – 38,2%, олія – 18,6%, насіння олійних культур – 8,8%, молокопродукти – 3,5%, що в сумарному еквіваленті складає 69,1%.

Установлено, що в регіональній структурі зовнішньоторговельних відносин АПК з країнами СНД і ЄС відбулися суттєві зміни – ЗТО між країнами СНД і АПК знизився з 38,3% у 2000 р. до 27% у 2008 р. за абсолютного його зростання в 1,91 раза, при цьому експорт знизився з 50,8 до 24,2% за абсолютного збільшення у 2,47 раза, у тому числі частка Російської Федерації за цей період у структурі ЗТО знизилась із 28,7% до 15% за абсолютного зростання експорту продукції АПК до Російської Федерації у 3,13 раза. Питома вага ЗТО між країнами ЄС і АПК зросла від 23,4 до 34%, при цьому експорт АПК – у 4,28 раза. Щодо експорту продукції АПК найвищу питому вагу займають країни СНД – 33,6%, країни ЄС – 31%.

Доведено, що АПК в умовах кризових явищ 2008–2009 рр., на відміну від інших галузей економіки України, збільшив експорт і зовнішньоторговельне сальдо у 2008 р. порівняно з 2007 р. в 1,66 та 1,82 раза відповідно і за 4 міс. 2009 р. порівняно з відповідним періодом 2008 р. – експорт в 1,18 раза, сальдо – у 3,04 раза.

Досліджено, що темпи зростання експорту харчових продуктів України у 5 разів перевищують темпи зростання виробництва, що в 1,4 раза перевищує загальносвітові тенденції, тому для недопущення дестабілізації виробництва доцільно оптимізувати співвідношення між експортом та імпортом, особливо щодо м'яса й м'ясопродуктів.

У подальших дослідженнях доцільно проаналізувати ефективність розширення зовнішніх ринків, що намітилося у 2008–2009 рр.

1. Парламентський вимір європейської інтеграції. – К. : Нора–Прінкт, 2005. – 104 с.
2. Школьний О. О. Організаційно-економічні механізми управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств : монографія / О. О. Школьний. – Умань, 2007. – 306 с.
3. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року : постанова КМУ від 19.09.2007 р. № 1158-К, 2007. – 33 с.
4. Зубець М. В. Розвивати внутрішній аграрний ринок / М. В. Зубець // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 50.
5. Палій Н. Прогресія регресу, або Хто винен в українській кризі / Наталія Палій // Дзеркало тижня. – 2009. – 30 травня. – № 19 (747).
6. Звіти про стан зовнішньоекономічних відносин у системі агропромислового комплексу України за 2000–2008 рр. і 4 міс. 2007–2008 рр.
7. Моніторинги економічного і соціального розвитку підприємств і організацій АПК за 2000–2008 рр., 4 міс. 2008–2009 рр.

УДК 338.439.5:339.564:633.1
ББК 65.9(2)8+36.821
Кривошея-Гунько І.О.

ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕРНОВОГО СЕКТОРА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Білоцерківський національний
аграрний університет,
Міністерство аграрної політики України,
09100, м. Біла Церква,
Київська обл., пл. Соборна, 8/1,
тел. : 0446353014,
факс: 0446353014

Анотація. Досліджено динаміку зовнішньої торгівлі зерновими культурами Київської області протягом 2000–2008 рр. Здійснено аналіз виробництва, експорту та динаміки внутрішніх і зовнішніх цін на зернові, установлені залежності обсягів експорту зерна від обсягів виробництва й експортних цін на нього. Проведено кореляційно-регресійний аналіз і розраховано показники кореляційного зв'язку для виявлення тісноти залежності обсягів експорту зерна та факторів, що безпосередньо впливають на його розміри. Визначено географічну орієнтацію експортних та імпортних поставок зернових Київської області.

Ключові слова: експорт, імпорт, зовнішньоторговельний обіг, зовнішньоторговельне сальдо, виробництво, внутрішня ціна, ціна експорту.

Annotation. The dynamics of foreign trade of grain for 1990–2008 are explored. The state of grain's production, export and dynamics internal and external prices has been analyzed, it has been determined the dependence of volumes grain's export from production and export prices on it. It has been conducted cross-correlation regressive analysis and the indexes of cross-correlation connection have been calculated for the exposure of crowd conditions of dependence of volumes grain's export and the factors, which directly influence on it. The geographical orientations of export and import deliveries of grain of Kyiv Region are determined.

Key words: export, import, foreign trade appeal, foreign trade balance, production, internal and external prices.

Вступ. Трансформаційні процеси в аграрній сфері суттєво вплинули на механізм формування та використання зернових ресурсів України як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Такі процеси вимагають наукового аналізу та теоретичного обґрунтування деяких положень, пов'язаних із формуванням експортних ресурсів зерна та їх просуванням на світові ринки.

Саме тому, зважаючи на важливість і необхідність розвитку цієї галузі сільського господарства, питання теорії й практики організації зернового господарства та розвитку експортно-імпортних операцій із зерновим збіжжям є актуальними та ретельно вивчаються такими дослідниками, як В.Г.Андрійчук, В.І.Бойко, О.М.Варченко, П.І.Гайдуцький, В.М.Геєць, В.І.Губенко, М.Я.Дем'яненко, Л.В.Діброва, О.В.Крисальний, А.М.Кандиба, С.М.Кваша, І.В.Кобута, М.І.Кісіль, І.І.Лукінов, В.Я.Месель-Веселяк, П.Т.Саблук, О.М.Онищенко, Ю.М.Пахомов, Л.М.Худолій, О.М.Шпичак та ін. Проте питання формування експортного потенціалу зернових на рівні регіонів вимагають подальшого наукового обґрунтування й практичного вирішення.

Постановка завдання. Метою і завданням дослідження є обґрунтування теоретико-методичних аспектів розвитку виробництва, експорту й імпорту зернових і

розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо нарощування експортного потенціалу зернового сектора Київської області.

У процесі дослідження використані методи системного аналізу і синтезу, абстрактно-логічний, статистико-економічний, розрахунково-конструктивний, графічний і кореляційно-регресійний.

Результати дослідження. Зернові культури завжди були основою сільськогосподарського виробництва Київської області, а тому посідають вагоме місце в структурі товарного виробництва й пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції. Київська область має значний потенціал для перетворення зернового господарства у високоефективний, експортоорієнтований сектор економіки.

Простежити динаміку виробництва, експорту та зміни цін на зернові Київської області протягом 2002–2008 рр. на внутрішньому й зовнішньому ринках можна за даними табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка виробництва, експорту та цін на зернові Київської області

Показник	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р. у % до 2002 р.
Виробництво зернових, тис. т	1847,6	1369,8	2314	2283,8	1856,5	1795,9	2592,5	140,32
Експорт зернових, тис. т	102,06	54,1	91,99	45,6	58,24	3,97	38,3	37,53
Частка експорту зернових у виробництві, %	5,52	3,95	3,98	2,00	3,14	0,22	1,48	26,74
Експортна ціна зернових, дол.США/тонну	92,05	127,65	136,53	98,49	139,32	294,96	285,35	310,0
Внутрішня ціна реалізації, дол. США/тонну	63,66	105,32	89,49	77,48	108,02	150,82	138,67	217,83
Різниця між експортною та внутрішньою ціною, дол. США/тонну	28,39	22,33	47,04	21,01	31,3	144,14	146,68	516,66

Джерело: розраховано нами з використанням статистичного збірника "Сільське господарство Київської області" (3), оперативних і звітних даних головного управління статистики в Київській області (2), статистичного бюлетеня "Зовнішня торгівля товарами і послугами Київської області" (4).

З даних аналізу табл. 1 видно, що головним фактором, який закріпив за зерновим сектором Київської області статус експортоорієнтованого, є обсяги виробництва та внутрішньої пропозиції зерна. Проте суттєвою проблемою його утримання є непередбачувані з року в рік коливання врожаю зернових культур, які значною мірою зумовлені погодними умовами. Так, зменшення у 2007 р. виробництва зернових призвело до значного зниження обсягів його експорту, який склав 3966,6 тонн, що у 25 разів менше, ніж експортувалося Київщиною у 2002 р. Знизилася також питома вага експортної частки зерна в його виробництві з 5,52% у 2002 р. до 1,48% у 2008 р. У 2007 р. експорт зерна склав лише 0,22% в загальному обсязі його виробництва, що пов'язано з вимогами уряду України щодо затвердження обсягів квот сільськогосподарської продукції, експорт якої підлягає ліцензуванню з метою підвищення рівня продовольчої безпеки держави шляхом забезпечення формування державного продовольчого резерву.

Ще одним чинником, який значно впливає на зростання обсягів експорту зерна, є кон'юнктура світового ринку зерна. Так, відсутність державної структури, яка визначала б цивілізовані правила поведінки на внутрішньому ринку зерна України, зумовлює невідповідність внутрішніх та експортних цін на зерно. Цим успішно користуються зернотрейдери й за заниженими цінами вивозять з країни значні обсяги продовольчого зерна. Слід відзначити, що експортна ціна на зерно протягом 2002–2008 рр. мала тенденцію до збільшення, за цей період вона підвищилася з 92,05 дол. США до 285,35 дол. США за 1 тонну. Внутрішня ціна реалізації була найвищою у 2007 р. – 150,82 дол. США за 1 т, а найнижчою у 2002 році – 63,66 дол. США за 1 тонну. Найбільша позитивна різниця між експортною та внутрішньою цінами відмічена у 2008 р. (+146,68).

За період, що аналізується, основна частка в структурі експорту зернових припадала на кукурудзу (в середньому 64,0%), ячмінь (18,0%) та пшеницю (15,8%). Проте, варто зазначити, що протягом 2002–2008 рр. під впливом тенденцій розвитку світового ринку структура експорту зерна значно змінилася: суттєво скоротився експорт пшениці (з 70,8 до 3,28 тис. тонн), ячменю (з 11,92 до 0,99 тис. тонн), призупинився експорт жита, а експорт кукурудзи збільшився майже в 2 рази. Такі культури, як овес, просо та гречка формують незначну частку в товарній групі зернових, яка складає у середньому 2 %.

Динаміка зовнішньої торгівлі Київської області зерновими культурами протягом 2000–2008 рр. не мала чітких тенденцій, що видно з рис. 1.

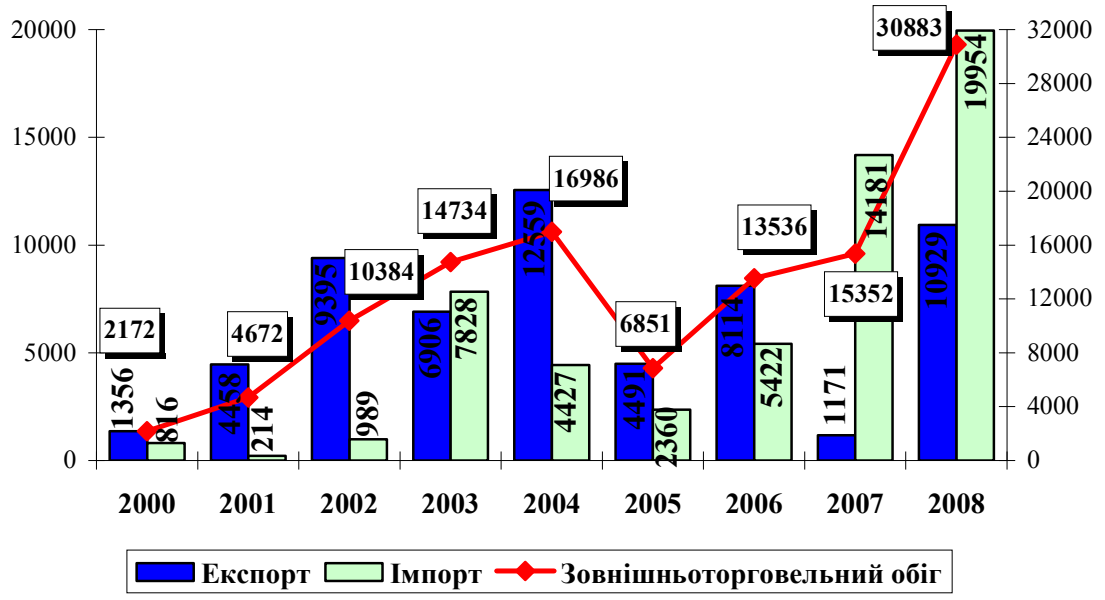

Рис. 1. Динаміка зовнішньої торгівлі Київської області зерновими культурами, тис. дол. США

Джерело: розраховано нами з використанням статистичного збірника "Сільське господарство Київської області" (3), оперативних і звітних даних головного управління статистики в Київській області (2), статистичного бюлетеня "Зовнішня торгівля товарами і послугами Київської області"(4).

Сприятлива кон'юнктура на світовому ринку дала змогу значно збільшити експорт зерна Київської області протягом 2000–2002 рр. Однак неврожай 2003 р. змусив аграріїв поступитися своїми позиціями на світовому ринку зернових і з експортних поставок переключитися на імпорт, проте протягом наступних років можна простежити тенденцію збільшення експорту та зменшення імпорту зернових. Слід відзначити, що у 2004 р. було відмічено найбільші експортні поставки зерна протягом аналізованого періоду – 91,99 тис. тонн на суму 12,6 млн дол. США, зовнішньоторговельне сальдо

склалося позитивне – 8,1 млн дол. США. Зменшення обсягів виробництва зерна у 2007 р. призвело до суттєвого зниження його експорту, який склав 3,97 тис. тонн на суму 1,17 млн. дол. США, що є найнижчим показником починаючи з 2000 р., зовнішньоторговельне сальдо склало -13,01 млн дол. США. У 2008 році Київській області вдалося відновити свою позицію експортера та збільшити обсяги експорту зернових до 38,3 тис. тонн на суму 10,9 млн дол. США, однак зовнішньоторговельне сальдо по області залишається негативним і складає 9 млн дол. США.

У географічній структурі експорту зерна переважають поставки до Саудівської Аравії та Йорданії, які у 2008 р. склали більш як 50% усього експортованого зерна Київщиною, а також Польщі (7,2%), Росії (4,9%), Литви (2,9%), Латвії (2,2%). Основними країнами-імпортерами зерна у 2008 р. були Франція (47,3%), Угорщина (14,4%), Австрія (5,8%), Словаччина (4,9%) та інші країни.

Дослідження показали, що формування експортних ресурсів зерна залежать від обсягів його виробництва, державної зовнішньоекономічної політики та сприятливої кон'юнктури цін на світовому ринку зерна, що підтверджується проведеним кореляційно-регресійним аналізом. До досліджуваної кореляційної моделі нами було включено такі фактори: y – фактичні обсяги експорту зерна, тис. тонн; x_1 – обсяги виробництва зерна, тис. тонн; x_2 – експортна ціна зерна, дол. США за тонну.

Зв'язок між указаними факторами та результативною ознакою можна виразити за допомогою рівняння лінійної двофакторної регресії:

$$\tilde{y}_x = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 ,$$

де $\tilde{y}_x$ – розрахункове значення результативної ознаки;

x_1 і x_2 – факторні ознаки;

а – вільний член рівняння, початок відрахунку або значення $\tilde{y}_x$ при x=0 (економічного змісту немає);

a_1 і a_2 – коефіцієнти регресії рівняння зв'язку, які показують середню зміну результативної ознаки в разі зміни факторної на одиницю.

На основі відповідних статистичних даних за 2002 – 2008 рр. розв'язано рівняння множинної регресії, яке має такий вигляд:

$$\tilde{y}_x = 0{,}02x_1 - 0{,}31x_2 + 73{,}81.$$

Таким чином, зі збільшенням обсягів виробництва зерна на 1 тис. тонн обсяги його експорту зростуть на 0,02 тис. тонн, а при підвищенні ціни експорту зерна на 1 дол. США за тонну його експорт зменшиться на 0,31 тис. тонн. Обернено пропорційна залежність між обсягами експорту й експортними цінами на зерно пояснюється скороченням перехідних світових запасів зерна. У світі спостерігається їх нестача. Через стрімке зростання населення планети виробництво не задовольняє споживчі потреби і є недостатнім для відповідного задоволення попиту. Це, у свою чергу, здійснює помітний вплив не лише на рівень локальних, але й світових цін на зерно, які мають тенденцію до зростання. Вони варіюють відповідно до попиту й пропозиції на ринках.

Однак тільки на підставі коефіцієнтів регресії не можна судити про вплив факторних ознак на результативну, тому нами обчислено показники кореляційного зв'язку між заданими факторами (табл. 2).

Таким чином, формування експортного потенціалу зернових Київської області повинно визначатися в контексті суттєвої залежності вітчизняної економіки від зовнішньої торгівлі. Основою нарощування експортного потенціалу зернового сектора повинно бути створення сприятливих умов для входження до системи міжнародних господарських зв'язків за рахунок розширення обсягів виробництва зерна та збільшення його пропозиції, поліпшення структури й умов збуту на зовнішніх ринках.

Таблиця 2

Показники багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу формування експортних ресурсів зерна в сільськогосподарських підприємствах Київської області

Показники	Умовне позначення	Значення	Висновки
Коефіцієнт еластичності	ε_1	0,620	При збільшенні обсягів виробництва зерна на 1% обсяги його експорту зростуть на 0,685%
	ε_2	-0,931	При збільшенні експортної ціни зерна на 1% обсяги його експорту зменшаться на 0,925%
β – коефіцієнти	β_1	0,223	На обсяги експорту зерна більший вплив чинить обсяг виробництва, бо $\beta_1 = 0,239$. У разі зміни на одне середньоквадратичне відхилення обсягів виробництва зерна обсяги його експорту зміняться на 0,239 свого середнього квадратичного відхилення
	β_2	-0,809	
Парні коефіцієнти кореляції	r_{yx1}	0,022	Відображають вплив (окремо) обсягів виробництва зерна й експортних цін на обсяги його експорту
	r_{yx2}	-0,741	
	r_{x1x2}	0,303	
Часткові коефіцієнти кореляції	$r_{yx1(x2)}$	0,317	Відображають зв'язок обсягів виробництва зерна й експортних цін з обсягами його експорту за умови комплексної дії факторів
	$r_{yx2(x1)}$	-0,771	
Множинний коефіцієнт кореляції	R	0,7712	Обчислений показник показує, що між досліджуваними факторними та результативною ознакою існує достатньо тісний зв'язок
Множинний коефіцієнт детермінації	R^2	0,595	Варіація обсягів експорту зерна на 59,5% зумовлюється факторами, уведеними в кореляційну модель. Це означає, що вибрані фактори суттєво впливають на досліджуваний показник
Критерій Фішера	F*ф*	16,856	$F_{факт} > F_{табл}$ ($F_{табл} = 5,32$), що підтверджує істотність зв'язку між досліджуваними ознаками
t-критерій Стьюдента	t_r	4,662	Оскільки $t_{факт} > t_{табл}$ ($t_{табл} = 2,31$), то коре-ляція між заданими факторами дійсно існує

Джерело: наша власна розробка.

Варто зазначити, що нарощування експорту сприятиме підтримці та перебудові національного агропромислового комплексу як держави в цілому, так і Київської області зокрема.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у результаті проведеного дослідження встановлено, що основним джерелом, який закріпив за областю статус експортоорієнтованої, є обсяги внутрішньої пропозиції зерна, а також кон'юнктура світового ринку зерна. Виявлено структурно-функціональні чинники, що найбільш суттєво впливають на активізацію здійснення експортних операцій із зерновими культурами, до яких, зокрема, належать: обсяги виробництва зерна та його експортна ціна. Унаслідок проведеного кореляційно-регресійного аналізу доведено, що між обсягами виробництва, експортною ціною на зерно й обсягами експорту існує достатньо щільний зв'язок, і варіація обсягів експорту зерна на 59,5% зумовлюється вищезазначеними факторами. Крім того, досліджено, що українське зерно знаходить свого покупця майже на всіх континентах світу, а географічна диверсифікація експорту лише сприяє відкриттю нових ринків збуту, знаходженню потенційних партнерів, розширенню асортименту, а також набуттю досвіду конкуренції в умовах міжнародного поділу праці на світовому ринку зерна. Надалі в дослідженнях варто визначити вплив якості зерна на його експортний потенціал і розробити заходи стимулювання виходу сільськогосподарських товаровиробників на зовнішні ринки.

1. Овсянніков О. В. Формування зовнішньоторгових відносин на ринку зерна в Україні / О. В. Овсянніков // Економіка АПК. – 2006. – № 6. – С. 122–127.
2. Оперативні та звітні дані головного управління статистики у Київській області за 2008 рік.
3. Сільське господарство Київської області у 2007 році: статистичний збірник. – 2008. – 348 с.
4. Статистичний бюлетень "Зовнішня торгівля Київської області товарами харчової промисловості і сільського господарства за 2000 – 2008 роки".
5. Формування і розвиток ринку зерна в Україні / [Шпикуляк О. Г., Воскобійник Ю. П., Саблук Р. П., Овсянніков О. В.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 109 с.

Рецензенти:
Губенко В.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Білоцерківського національного аграрного університету;
Юхименко П.І. – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Білоцерківського національного аграрного університету.

УДК 631.15 (477)
ББК 65.32

Кузьменко С.В.

РОЛЬ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ ВИРІШЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
Кабінет Міністрів України,
03041, м. Київ,
вул. Героїв Оборони, 15,
тел.: 0445278233,
факс: 442577155,
e-mail: www.nubip.edu.ua

Анотація. Розглянуто роль та значення програмно-цільового підходу в управлінні, а також особливості його використання для вирішення регіональних проблем в аграрному секторі економіки.

Ключові слова: програмно-цільовий підхід, цільовий сітьовий графік, дерево рішень, оперативні рішення, тактичні рішення, стратегічні рішення.

Annotation. The essence of target-planning approach to decision regional problems in agrarian sector of Ukrainian economy.

Key words: management decision, programme and target approach, target network chedule, decision tree, operative decisions, tactical decisions, strategic decisions.

Вступ. Формування нових конкурентоспроможних підприємницьких структур в аграрному секторі економіки України відбувається зі значними труднощами, викликаними низкою об'єктивних і суб'єктивних причин макро- та мікроекономічного характеру. До основних з них можна віднести як відсутність системного підходу при проведенні аграрної реформи, так і наявний низький рівень матеріально-технічного забезпечення й брак фінансових ресурсів у сільськогосподарських товаровиробників, відтік кваліфікованих трудових ресурсів, пов'язаний із погіршенням соціально-економічних умов проживання на селі тощо. Проте однією з найбільш вагомих причин слабкої пристосованості нових підприємницьких структур до жорстких умов ринкової конкуренції є недостатнє їх забезпечення керівниками та спеціалістами з належною управлінською підготовкою. Як свідчить практика, управлінська діяльність переважно більшої частини керівників і спеціалістів аграрних формувань значним чином ґрунтується на теорії та

практичному досвіді, що склалися протягом останніх десятиліть функціонування командно-адміністративної системи. Рівень теоретичної управлінської підготовки сучасних аграрних менеджерів, ступінь володіння ними раціональними прийомами й інструментами розробки та прийняття управлінських рішень зводиться в основному до проблеми організації управлінських процесів.

У зазначених умовах актуальним є пошук нових підходів до вирішення проблеми організації управлінських процесів у сільськогосподарських підприємствах. Враховуючи сучасні тенденції розвитку аграрного сектора, на наш погляд, запровадження програмно-цільового управління в сільськогосподарських підприємствах сприятиме розробці практичних рекомендацій щодо оцінки можливостей підвищення ефективності діяльності.

Методологія використання програмно-цільового управління привертає увагу науковців і практиків. Її дослідженню присвячували праці такі українські й зарубіжні вчені, як В.А.Василенко, В.А.Вишневська, О.С.Віханський, В.П.Галушко [1], Є.П.Голубков [2], Й.С.Завадський [3], А.Г.Лобко [6], Г.Х.Попов [4], Р.А.Райзберг [7], В.Л.Тамбовцев [6] та інші науковці. У роботах учених вирішено широке коло проблем теорії й практики програмно-цільового управління. Разом з тим ряд питань цього важливого наукового напряму залишається невирішеним або вирішеним частково. Зокрема, не повністю досліджено застосування програмно-цільового управління при розробці стратегії розвитку підприємств на рівні регіону, тому ця проблема потребує подальшої розробки.

Постановка завдання. Узагальнити погляди вітчизняних і зарубіжних учених щодо сутності програмно-цільового підходу в управлінні та запропонувати моделі оцінки ефективності програмно-цільового управління на регіональному рівні.

При проведенні дослідження використовувалися наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених. Використовували такі методи досліджень: індуктивний і дедуктивний, теоретичного узагальнення, графічний, економіко-математичне моделювання.

Результати. Раціональність господарювання, його результативність у період адаптації суб’єктів господарювання до умов конкурентного ринку залежать від управлінських рішень. Підвищення ефективності управління можливе при широкому використанні програмно-цільового управління, яке передбачає застосування кількісних методів і комп’ютерних технологій, що дозволить не лише скоротити строки обробки інформації, але й дасть можливість оптимізувати управлінські рішення.

Особлива роль у практиці зарубіжного програмно-цільового управління належить програмам досягнення науки та техніки, які називають науково-технічними програмами або програмами-проектами. Поряд з науково-технічними, соціальними, виробничо-економічними програмами, що стали ефективним інструментом державного управління ринковою економікою капіталістичних країн, набули поширення та практичного застосування програми розвитку окремих регіонів країни, територіально-виробничих, територіально-соціальних, територіально-екологічних комплексів [8, с.125].

Програмно-цільове управління є регульований і підтримуваний державою метод планування (формування й розвитку) економіки різних рівнів (національного, регіонального, локального) шляхом цілеспрямованої реалізації системи завдань і заходів з виробництва конкретних видів кінцевої продукції в межах конкретних територій чи країни в цілому [9, с.338]. Ці завдання виходять за рамки окремої галузі чи певної території й потребують координації зусиль, за допомогою яких досягається поєднання галузевих і територіальних інтересів.

Управління регіональною економікою з використанням сучасних методів має сприяти адаптації всіх галузей і ланок до конкретних умов ринкового середовища, що дасть змогу своєчасно впливати на ту чи іншу ситуацію й у разі необхідності адекватно

реагувати на зміни. Це потребує підвищення мобільності та гнучкості організаційних структур агропромислового комплексу, посилення інтеграційних функцій, спрощення та адаптованості до конкретних умов структур галузевого й територіального управління, синтезу управлінських структур, створення нових типів агропромислових формувань, об'єднання різних сфер діяльності та виробництв з урахуванням ринкових змін.

Пропонована нами класифікація принципів планування (рис. 1) передбачає наявність двох принципів: галузевого й територіального (регіонального).

Проте ці принципи разом, як свідчать їх недоліки та переваги, не можуть гарантувати кінцевий очікуваний ефект. У конкретних ситуаціях переважає або галузевий, або територіальний принцип. Використовуючи програмно-цільове планування та вміло поєднуючи переваги галузевого й територіального планування можна досягти очікуваного ефекту управління.

Головним результатом програмно-цільового управління будь-якої економічної системи є програма дій, а основою її розробки – науково-обґрунтоване визначення головних цілей і підцілей різних рівнів.

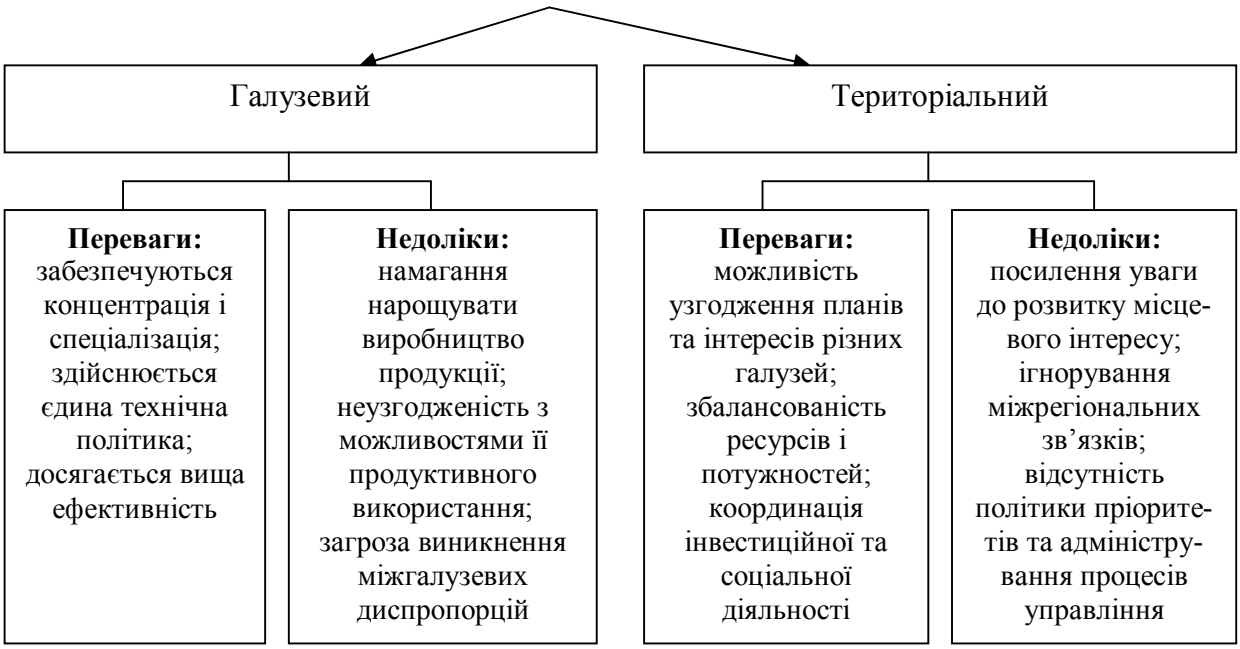

Рис. 1. Принципи планування та їх особливості

Програмою є самостійно розроблений і науково обґрунтований документ, узгоджений з прогнозами розвитку галузі, містить у собі комплекс конкретних цілеспрямованих завдань, взаємопов'язаних з виконавцями різних рівнів управління та в повному обсязі забезпечених усіма необхідними для цього ресурсами, виконується в чіткій послідовності та спрямований на досягнення поставлених цілей. За певних умов у розробці передбачається створення самостійних, організаційно відокремлених виконавців. Проте керівники підприємств, за наявності достатнього фінансово-кредитного забезпечення, можуть самостійно розробляти стратегії досягнення цілей з використанням обчислювальної техніки в поєднанні із сучасними новітніми технологіями.

Складання цільової комплексної програми на мікро- та макрорівні повинне базуватися на реальному розумінні й максимальному врахуванні глобальних та інших комплексоутворювальних пропорцій, що детермінують міжгалузеві відносини. Основне при-

значення цільової комплексної програми зводиться до планового вирішення найбільш складних і проблемних ситуацій у процесі розвитку національного чи регіональних АПК: соціально-економічні й екологічні проблеми АПК окремого регіону; рішуче просування вперед окремої підгалузі або продуктового підкомплексу, окремі аспекти науково-технічного розвитку тощо.

На основі вивчених вітчизняних і зарубіжних джерел нами встановлено, що не існує єдиної точки зору щодо найбільш цілеспрямованого порядку дій у процесі прийняття рішень. Ми пропонуємо схему процесу розробки та прийняття управлінських рішень із застосуванням програмно-цільового управління. Розроблено методичний підхід стосовно програмно-цільового управління виробничими процесами сільськогосподарських підприємств, який передбачає: розробку оптимізаційних стратегій розвитку підприємства; прийняття тактичних рішень на базі бізнес-карт вирощування культур; застосування методів оперативного управління з використанням сітьових графіків.

На наш погляд, при розробці стратегічних рішень доцільніше застосовувати лінійне програмування [5]. Нами запропоновано економіко-математичну модель оптимізації виробничої програми сільськогосподарського підприємства. Постановка економіко-математичної задачі оптимізації виробничої програми сільськогосподарського підприємства при цьому формулюється таким чином: визначити оптимальний план розвитку підприємства або знайти набір значень $x_i \geq 0$, при яких досягається максимальне значення функції (Z)

$$Z = \sum_{i=1}^{n} \Pi_i x_i \rightarrow \max,$$

де Π_i – прибуток з одиниці i-ї товарної культури.

При побудові економіко-математичної моделі враховані: наявність площі ріллі; ресурсний потенціал господарства; попит на товарну продукцію; фінансово-кредитне забезпечення технологічних процесів виробництва сільськогосподарської продукції; науково обґрунтована структура сівозмін, прибуток тощо.

Ураховуючи ринкову кон'юнктуру та нестабільність цінового механізму на ринку сільськогосподарської продукції, при прийнятті управлінських рішень слід брати до уваги можливі ситуації розвитку підприємства за найбільш вірогідним, песимістичним та оптимістичним сценарієм. Однією з умов ефективного функціонування господарства є виробництво конкурентоспроможної продукції. У зв'язку із цим нами запропоновано варіанти програм пріоритетності виробництва сільськогосподарських культур, що забезпечать економічну зацікавленість господарств різного виробничого напряму. За допомогою даних побудовано модель залежності пріоритетності вирощування товарних культур від рівня фінансово-кредитного забезпечення. При цьому враховувалися такі варіанти: 100% фінансово-кредитна забезпеченість і п'ять оцінок станів фінансово-кредитного забезпечення – 90, 80, 70, 60 та 50% від оптимальної потреби (табл. 1).

Реалізація тактичних рішень відбувається на основі розробки бізнес-карт вирощування товарних культур. Нами розроблено методологію складання бізнес-карт вирощування сільськогосподарських культур, що враховує наявне фінансово-кредитне забезпечення товаровиробників. Складовими бізнес-карт є урожайність культури, ринкова ціна, витрати на технологічні процеси, показники економічної ефективності.

В умовах прийняття оперативних рішень розроблено сітьові графіки, що являють собою цілеспрямований граф і відображають технологічну послідовність і взаємозв'язки виконання комплексних робіт у заданий період з нанесенням графіка на шкалу часу, що враховує реальний поточний фінансовий стан підприємства та критичні строки виконання.

Таблиця 1

Програма пріоритетів вирощування товарних культур в умовах обмеженого ресурсного забезпечення господарства в розрахунку на 1000 га ріллі

	Оптимальний план розвитку галузей залежно від ресурсного забезпечення, %					
	100	90	80	70	60	50
Рілля, всього (га)	1000	1000	1000	1000	920	766
Зайнята площа під культурами, га:						
озимою пшеницею	300	300	101	0	0	0
озимим житом	0	0	199	300	276	230
ярою пшеницею	275	330	400	400	368	306
цукровим буряком	200	170	100	39	0	0
кукурудзою на зерно	200	200	200	200	184	153
багаторічними травами	25	0	0	61	92	77
Потреба у фінансово-кредитному забезпеченні, грн	2686905	2418215	2149524	1880834	1612143	1343453
Прибуток, грн	938383	918606	876037	798955	695216	579347

Дослідження показали, що при обмеженому фінансово-кредитному забезпеченні в результаті оптимізації підприємству потрібно сконцентруватися на виробництві тієї продукції, яка дає більший прибуток з 1 га та менші витрати обігових коштів.

Процес розробки стратегічних, тактичних та оперативних рішень на основі цільових програм і сітьових графіків в умовах невизначеності та ризику дає можливість визначити й розробити програми прийняття управлінських рішень із застосуванням програмно-цільового управління, що дозволить сільськогосподарським товаровиробникам підвищити ефективність діяльності.

Висновки. Важливість застосування програмно-цільового підходу при розробці та прийнятті управлінських рішень, а також програм виробничої діяльності сільськогосподарського підприємства дозволить керівникам вирішити ряд завдань щодо обґрунтування перспективних технологій виробництва продукції, раціонального використання техніки, визначення потреби підприємства у фінансово-кредитному забезпеченні, необхідного ресурсного потенціалу тощо.

Вивчення впливу різних факторів на ефективність виробництва товарних культур у сільськогосподарських підприємствах різного виробничого напряму в умовах застосування програмно-цільового управління, їх кількісна оцінка свідчать про необхідність комплексного підходу до розробки напрямів і шляхів підвищення економічної ефективності діяльності підприємств. Перевагами програмно-цільового управління при вирішенні регіональних проблем аграрного сектора економіки є розвиток виробничої та соціальної інфраструктури, сприяння розвитку регіонів з метою створення та розміщення нових виробництв, забезпечення населення робочими місцями, вирішення проблем працевлаштування та зайнятості, збереження й охорона навколишнього природного середовища.

1. Галушко В. П. Управленческие решения и их формализация / В. П. Галушко. – К. : Вища шк., 1983. – 128 с.
2. Голубков Е. П. Программно-целевой метод планирования : учебное пособие / Е. П. Голубков. – М. : Издание МИНХ им. Г. В. Плеханова, 1979. – 78 с.
3. Завадський Й.С. Менеджмент=Management / Й. С. Завадський. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – Т. 1. – 543 с.

4. Микулинский С. Р. Программно-целевой подход в управлении : теория и практика / С. Р. Микулинский, Г. Х. Попов ; пер. с болг. – М. : Прогресс, 1975. – 197 с.
5. Мур Д. Экономическое моделирование в Microsoft Excel / Мур Д., Уэдфорд ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2004. – 1024 с.
6. Фонтов А. Г. Программно-целевой метод в планировании / А. Г. Фонтов, В. Л. Тамбовцев, Б. В. Лабренц. – М. : Наука, 1982. – 150 с.
7. Райзберг Б. А. Программно-целевое планирование и управление : учебник / Б. А. Райзберг, А. Г. Лобко. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 128 с.
8. Хорунжий М. Й. Організація АПК / М. Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 2001. – 382 с.

Рецензенти:

Кропивко М.Ф. – доктор економічних наук, професор, академік УААН, завідувач відділу Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" Української академії аграрних наук;

Гудзинський О.Д. – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту ім. професора Й.С.Завадського Національного університету біоресурсів і природокористування України.

УДК 336.225.6:336.228.330.3
ББК 65.261.414

Лиса Н.В.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ У МЕХАНІЗМІ ПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

ННЦ "Інститут аграрної економіки",
Українська академія аграрних наук,
03680, м. Київ,
вул. Героїв Оборони, 10,
тел./факс: 0445260565,
e-mail: webadm@iae.kiev.ua, www.iae.kiev.ua

Анотація. У статті розглянуто проблеми застосування податкових пільг у механізмі прямого оподаткування сільськогосподарських підприємств, визначено перспективи та напрями диференціації застосування їх окремих елементів у вітчизняній практиці податкового регулювання доходів агроформувань.

Ключові слова: податкові пільги, прямі податки, бюджетні втрати, інвестиційний кредит.

Annotation. The problems of using the taxes privileges into mechanism of direct taxation of the agroenterprises, determined perspectives and directions of differetiation using of them some elements into national practics of taxes regulation of income agricultural commodity producers is considered in the paper.

Key words: taxes privileges, direct taxes, budget's lose, investicion credit.

Вступ. Теоретичні дослідження та практика оподаткування аграрного сектора економіки розвинених європейських і пострадянських країн, а також власний досвід України довели, що, виходячи зі специфіки функціонування галузі та її ролі в економічній системі країни, поєднання ринкових важелів з виваженим державним регулюванням, зокрема у фінансовій сфері, є найбільш оптимальним для успішного її розвитку.

Система оподаткування відіграє одну з ключових ролей у державному впливі на економіку сільськогосподарських підприємств. Застосування в механізмі оподаткування пільг і санкцій дає змогу стимулювати й обмежувати окремі процеси.

Окремим питанням доцільності, механізмів та інструментів державного впливу на розвиток сільськогосподарського виробництва, зокрема, через підсистему прямого оподаткування присвячені праці класиків фінансової науки й сучасних дослідників, серед яких варто відзначити М.Дем'яненка, Д.Полозенка, Д.Дему, Н.Сеперович, Л.Тулуша, П.Лайка та інших. Водночас в умовах недостатності фінансових ресурсів, особливо в економічно слаборозвинених країнах, проблема податкових пільг в аграрній галузі потребує дослідження обґрунтованості їх застосування, ефективності пільгового механізму оподаткування та оцінки фіскальних наслідків.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка бюджетних втрат від застосування спрощеного режиму прямого оподаткування сільськогосподарських підприємств, аргументація власного бачення окремих методологічних проблем застосування податкових пільг у механізмі прямого оподаткування в аграрному секторі та шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Думки науковців і практиків щодо доцільності застосування податкових пільг, зокрема в сільськогосподарському виробництві, а головне – їх ефективності та впливу на економіку держави досить неоднозначні. Прихильники пільгового оподаткування наголошують на важливості стимулюючої складової, об'єктивно необхідної для створення сприятливих умов для розвитку галузі, а також соціальної функції системи оподаткування. При цьому зауважується, що сільське господарство є базовою галуззю для розвитку інших. Як зауважує П.Т.Саблук, "...одержана в сільському господарстві продукція на одну грошову одиницю дає роботу понад дванадцятьом одиницям в інших сферах..." [12, с.5]. Крім того, аграрне виробництво об'єктивно обмежене в отриманні максимального прибутку з огляду на специфіку його суспільних функцій – забезпечення продовольчої безпеки, а також рівнем купівельної спроможності населення як основного споживача сільськогосподарської продукції. Галузь, у силу специфіки виробництва, залежить від природно-кліматичних умов, має низький рівень обігу капіталу. Таким чином, аграрії поставлені в нерівні стартові умови порівняно з іншими суб'єктами господарювання. Усе це вимагає особливих підходів держави до побудови податкового механізму.

Негативне ставлення до податкових пільг зумовлюється тим, що пільги є прямими вилученнями з доходів державного бюджету, тобто за своєю суттю – це недоотримані бюджетом кошти, які повинні компенсуватися іншими платниками податків. Не випадково багато західних економістів визначають податкову пільгу як субсидіювання державою окремих категорій платників шляхом установлення для них більш сприятливих умов оподаткування. Аргументи прихильників оподаткування сільського господарства на загальних підставах зводяться до визначення ролі галузі у формуванні ВВП (близько 15–18%) та кількості зайнятих працівників (близько 25%). Поряд із цим податкові надходження до Зведеного бюджету складають лише близько 1,5%.

На наш погляд, знайти компроміс між точками зору цих двох груп можливо за рахунок проведення критичного аналізу податкових втрат бюджету від пільгового оподаткування та впливу останнього на ефективність господарювання платників. Адже слід ураховувати, що, знижуючи рівень оподаткування, держава повинна враховувати тривалість часового лагу між періодом запровадження пільг і започаткуванням висхідної динаміки. У сільському господарстві зниження рівня оподаткування доходів та компенсація бюджетних утрат мають свої особливості, фіскальна роль податкових платежів галузі не є пріоритетною. Особливо це стосується країн з транзитивною економікою. Часто проявів пільг потрібно чекати тривалий час, а за відсутності відповідних умов це може бути постійним з метою збереження галузі.

Більшість дослідників наголошують на неоднозначності підходів до визначення складу податкових пільг [4; 8]. У вузькому розумінні податкова пільга – це визначений законом окремий елемент оподаткування. У більш широкому розумінні податковою піль-

гою слід вважати надання будь-яких податкових переваг, кінцевою метою яких, як правило, є зниження податкового навантаження. З огляду на подібне трактування, спеціальний режим, який у механізмі прямого оподаткування сільськогосподарських підприємств може бути представлений єдиним сільськогосподарським податком (за сучасних умов – фіксований сільськогосподарський податок – ФСП) можна вважати податковою пільгою.

Однак, оцінюючи перелік обов'язкових платежів, що входили до складу ФСП до 2005 року, зокрема, внески до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, відзначимо некоректність трактування ФСП як податкової пільги, адже 70% суми податку складали саме перелічені платежі. Бюджет отримував лише 30%, а до 2001 року податок до місцевих бюджетів не сплачувався взагалі. Таким чином, практичне звільнення від оподаткування основними прямими податками стало специфічним джерелом фінансування Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, що суперечить сутності й меті застосування пільги в оподаткуванні доходів від ведення господарської діяльності.

Оцінка структури бюджетних втрат (табл. 1) до 2005 року (реформування ФСП і виведення з його складу соціальних внесків та внесків до Пенсійного фонду) свідчить, що в окремі роки обсяги несплачених прямих податків за рахунок спеціального режиму значно нижчі за економію на сплаті внесків до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування. Така динаміка є свідченням звільнення більшою мірою від навантаження оподаткуванням фонду оплати праці, аніж доходів від землекористування та ведення господарської діяльності. Не заперечуючи в цілому можливість часткового фінансування з бюджету витрат на пенсійне та соціальне забезпечення сільського населення, ми дотримуємося точки зору щодо необхідності розмежування каналів прямого фінансування, зокрема Пенсійного фонду, та оцінки непрямого фінансування галузі через механізм оподаткування. Це дасть змогу оцінювати обґрунтованість надання податкових пільг і забезпечувати цільове спрямування бюджетних втрат від нього.

Основною метою запровадження ФСП було зниження податкового навантаження на сільськогосподарських товаровиробників, і практика його функціонування довела, що поставленої мети досягнуто. Дослідження рівня вилучення прямих податків у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області свідчать про практичне звільнення від прямого оподаткування із запровадженням оподаткування ФСП. У 1999 році підприємства сплачували близько 3 коп. з розрахунку на 1 гривню виручки, то впродовж 2005–2008 років податкове навантаження не досягає навіть 0,5 коп.

Однак, незважаючи на значне збільшення як прямого фінансування сільськогосподарських підприємств, так і непрямої фінансової підтримки за рахунок зниження податкового навантаження, це не сприяло достатньою мірою розв'язанню виробничих проблем у галузі.

Темпи непрямого фінансування за рахунок пільгового оподаткування прямими податками, а також прямого фінансування підприємств з державного та місцевих бюджетів зростали значно вищими темпами порівняно з виробництвом валової продукції (табл. 2). Рівень рентабельності виробництва порівняно з початком запровадження ФСП помітно зріс, як і норма прибутку. Однак більш детальний аналіз факторів, що вплинули на такі показники, свідчить про те, що для України невирішеною проблемою залишається цінова недостатність аграрних виробників. Характеризуючи проблеми цінової політики в галузі, Б.Пасхавер відзначає, що компенсація фонду відшкодування товаровиробників найбільшою мірою стосується оплати праці та орендної плати за використання продуктивних земель. Зокрема, зарплата в галузі в останні роки складає близько 50–60% середньої в економіці, а рівень орендної плати – близько 40% кадастрового нормативу [5, с.32]. Підвищення як мінімум цих двох складових до необхідного соціально справедливого й економічно обґрунтованого рівня суттєво зменшить розмір прибутку.

Таблиця 1

Розрахунок бюджетних втрат за умови оподаткування сільськогосподарських підприємств Черкаської області ФСП

Показники	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні с.-г. підприємств, тис. га, у тому числі	1089,0	992,0	951,0	810,0	805,0	731,3	732,4	798,5	870,3
рілля	1005,0	934,0	901,0	779,0	776,7	708,4	712,3	778,3	841,8
сіножаті	34,0	23,0	20,0	15,0	12,2	10,6	9,2	9,2	12,8
пасовища	34,0	20,0	19,0	12,0	11,8	8,3	7,6	7,6	8,3
багаторічні насадження	16,0	15,0	11,0	4,0	4,3	4,0	3,3	3,4	7,4
Податок за землю за сільськогосподарські угіддя (за умови справляння), усього: у тому числі	10042,5	10971,1	10751,4	9221,3	9181,7	8368,1	8684,6	9480,9	10606,2
рілля	9708,0	10666,3	10496,7	9075,4	9048,6	8252,9	8583,2	9378,5	10438,3
сіножаті	152,7	121,9	108,2	81,2	66,0	57,3	51,5	51,5	73,7
пасовища	56,4	44,2	42,8	27,0	26,6	20,1	17,7	17,7	19,9
багаторічні насадження	125,1	138,8	103,8	37,7	40,5	37,8	32,2	33,2	74,3
Фонд оплати праці, тис. грн	130284,0	146343,1	172649,6	131299,6	155666,0	185023,4	215862,2	288154,6	429884,8
Сума нарахованих внесків до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування за умови оподаткування на загальних підставах**	48205,1	54146,9	63880,4	48580,9	57596,4	68458,7	78142,1	104312,0	155618,3
Прибуток до оподаткування ***	258405,0	115925,5	75230,6	113974,6	143650,8	112548,3	181682,3	196450,5	515439,3
Податок на прибуток	77521,5	34777,7	22569,2	28493,7	35912,7	28137,1	45420,6	49112,6	128859,8
Усього обов'язкових платежів за умови оподаткування на загальних підставах	*135769,1*	*99895,7*	*97201,0*	*86295,9*	*102690,8*	*104963,9*	*132247,3*	*162905,5*	*295084,3*
Нарахована сума ФСП	16251,7	22213,5	19139,4	18730,1	17095,6	5116	5129,2	5598,3	6107,4
Із суми ФСП – соціальні внески, тис. грн	16251,7	22213,5	13397,6	13111,8	11966,9	x	x	x	x
Сума нарахованих внесків до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування	4871,0	4622,8	5524,8	4201,4	5753,6	21661,8	26086,9	48412,8	101155,9
Усього нараховано обов'язкових платежів за умови оподаткування ФСП	*21122,7*	*26836,3*	*24664,2*	*22931,5*	*22849,2*	*26777,8*	*31216,1*	*54011,1*	*107263,3*
Бюджетні втрати, усього:	*94561,4*	*51117,2*	*51034,0*	*44921,8*	*61478,2*	*61349,9*	*86662,0*	*89932,6*	*155805,0*
у тому числі прямі податки****	67479,0	23806,6	6076,0	13654,1	21602,3	14553,0	31606,8	34033,4	112146,2
соціальні внески	27082,4	27310,6	44958,0	31267,7	39875,9	46796,9	55055,2	55899,2	43658,8

*Джерела даних: Форма № 50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств"; Форма 2 "Звіт про фінансові результати".

**Розраховано на підставі ставок відрахувань внесків до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування на відповідний бюджетний рік.

*** Розраховано за даними Ф. № 2 та відповідними врахуваннями зміни оподатковуваного прибутку за умови нарахування соціальних внесків на загальних підставах.

****Розраховано відповідно до норм ст.14 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" та з урахуванням сплаченого ФСП.

Таблиця 2

Темпи зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та державної підтримки в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Показник	1995 р.	2000 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Валова продукція в порівняльних цінах 2005 р., млн грн	2609,2	1622,1	1507,0	2166,8	2383,5	2774,7	4764,8	6210,8
У % до попереднього року	х	62,2	85,5	143,8	110,0	116,4	106,1	142,8
Рентабельність операційної діяльності, %	10,6	2,4	5,2	17,9	22,9	20,6	16,2	15,6
Норма прибутку, %		5,2	3,2	8,5	15,2	18,2	12,2	13,9
Фінансування з бюджету, тис грн	х	12864,3	54859,9	95164,4	72020,1	104421,1	140214,0	232358,3
У % до попереднього року	х	Н.д.	292,2	173,5	75,7	145,0	134,3	165,7
Непряма фінансова підтримка за рахунок спец. режиму прямого оподаткування, тис грн	х	67479,0	13654,1	21602,3	14553,0	31606,8	34033,4	128101,1
У % до попереднього року	х	Н.д.	224,7	158,2	67,4	217,2	107,7	376,4

Однією з особливостей механізму пільгового оподаткування прямими податками є диференційований підхід до різних суб'єктів господарювання. Якщо на початок 90-х років в Україні налічувалося близько 8 тис. колгоспів і 2,6 тис. радгоспів, то на сьогодні в країні сформувалися нові організаційно-правові форми господарювання, загальна кількість яких складає понад 58 тис., серед яких близько 43 тис. – фермерські господарства. Розмір земельних угідь окремих з них коливається від 5 га до понад 50 тис. га. Відповідно ефективність виробництва тут різниться. Оподаткування ж ФСП дрібних підприємств призвело до відносного зниження податкового навантаження, тоді як великі підприємства виявилися майже звільненими від прямих податків.

Як зазначає Д.В.Полозенко, у світі зростає роль великих сільськогосподарських товаровиробників, які спроможні забезпечити населення продуктами харчування, а переробну промисловість – сировиною [9, с.43]. Саме вони можуть за більш короткий термін підвищити технічний рівень та наростити обсяги виробництва. Крім того, фінансово сильні господарства можуть реально здійснювати соціальну політику на селі, на що не спроможні малі підприємства. Відповідно й механізм пільгового оподаткування майновими та прибутковими податками повинен бути диференційованим з відповідним обґрунтуванням.

В умовах поглиблення концентрації виробництва, розширення ринкових відносин і стабілізації економіки агропромисловий комплекс України повинен переорієнтуватися на великотоварне виробництво, яке може об'єднувати виробництво та переробку сільськогосподарської продукції. Бюджетні втрати від пільгового оподаткування будуть компенсуватися податковими надходженнями від переробної галузі та торговельної

мережі у вигляді непрямих податків. При оподаткуванні великих товаровиробників стає можливим застосування комплексу податкових пільг, які напрацьовані світовим досвідом майнового й прибуткового оподаткування в сільському господарстві.

Найбільш перспективним інструментом податкового регулювання, зокрема, інвестиційної діяльності, вважається інвестиційний кредит, на суму якого повністю або частково зменшується податкове зобов'язання з податку на прибуток. Надання такого кредиту не змінює принципових засад оподаткування й водночас дає змогу оперативно впливати на інвестиційні процеси. Окрім установлення податкових знижок на приріст інвестицій в окремих країнах, практикується надання бюджетних компенсацій зі сплати податку в сумі, використаній на приріст інвестицій або відстрочення податкового платежу на період завершення інвестиційного процесу. Особливістю застосування інвестиційного кредиту в сільському господарстві західних країн є те, що інвестиційні пільги – це частина державних програм фінансової підтримки галузі, унаслідок чого забезпечується дієвий контроль з боку держави за цільовим використанням коштів. Пріоритетні аграрні програми, запроваджені як на регіональному, так і на державному рівні, останнім часом спрямовані на відновлення природних ресурсів, модернізацію виробничих процесів та об'єктів тощо [6; 7; 8]. За умови нецільового використання коштів платники не лише відшкодовують державі втрати, а й сплачують фінансові санкції.

В Україні практика застосування інвестиційного кредиту не знаходить широкого застосування не лише з причин обмеженості бюджетних ресурсів. Як зазначає М.Я.Дем'яненко, основною проблемою неефективного використання коштів Державного бюджету є безкоштовність і безповоротність бюджетного фінансування [1, с.13]. Це стосується не лише прямих державних субсидій та дотацій у галузь, а й бюджетних втрат від пільгового оподаткування. Вважаємо, що такий інструмент, як інвестиційний кредит, за умови запровадження виваженого механізму прогнозування, аналізу, контролю, звітності та фінансової відповідальності за використанням зекономлених від оподаткування коштів може стати не тільки дієвим стимулом інвестиційної активності в галузі, а сприятиме здійсненню раціональної фінансової підтримки галузі. В умовах обмеженості фінансових ресурсів ця проблема є особливо актуальною.

Окремі дослідники стверджують, що єдиним прямим податком у сільському господарстві повинен бути земельний. Думаємо, що на етапі стабілізації ситуації в галузі така ситуація допустима. Хоча, за умови поетапного розвитку підприємств, вважаємо, що підсистема прямого оподаткування повинна бути представлена повноцінним прибутковим і майновим оподаткуванням.

При цьому зауважимо, що інвестиційний кредит може успішно застосовуватись і в механізмі земельного оподаткування в частині інвестицій у землеохоронні заходи, що сприятиме вирішенню проблеми їх державного фінансування. Із запровадженням оподаткування ФСП Законом України "Про Державний бюджет на відповідний бюджетний рік" упродовж тривалого періоду призупинена норма Закону України "Про плату за землю" [2] щодо використання коштів від земельного податку на здійснення землеохоронних заходів та покращення державного землеустрою. Крім того, Закон України "Про ФСП" [3] узагалі не передбачає цільового використання коштів. Таким чином, держава втратила джерело фінансування відтворення родючості земель, з одного боку, а нетривалий характер укладених договорів оренди не стимулює приватних інвестицій подібного виду, з іншого. На нашу думку, з метою підвищення регулюючого ефекту від земельного оподаткування, у тому числі й інвестиційної його складової, у сільському господарстві повинен функціонувати повноцінний земельний податок, при цьому його розміри мають бути достатньо високими й відповідати реальній продуктивності земельних угідь. Лише за таких умов стає можливою реалізація методологічних прин-

ципів податкового регулювання землекористування. Таке обґрунтування ставок земельного оподаткування необхідне з ряду причин. Достатньо високий рівень оподаткування землі повинен стимулювати вкладання додаткового капіталу в підвищення її продуктивності. Додаткові приватні капіталовкладення в поліпшення земель можуть звільнятися від оподаткування або на їх суму зменшуватися від суми податку на умовах інвестиційного кредиту. Стимулювання приватних інвестицій є вагомою складовою податкового пільгування, оскільки витрати на збереження та розвиток земельного потенціалу завжди будуть вищими, ніж податки, що справляються за використання земельних угідь. Тому будь-який бюджет не спроможний повноцінно фінансувати подібні витрати. Застосовуючи такі способи податкового регулювання, як пільги та санкції, держава зможе розширити інвестиційний потенціал земельного оподаткування.

За сучасних умов в Україні повна відмова від дрібнотоварного виробництва на селі неможлива. Для більшості таких товаровиробників ведення сільськогосподарського виробництва – змога забезпечити потреби особистого споживання. Вважаємо, що в умовах дрібнотоварного виробництва податкові пільги можуть застосовуватись у вигляді спрощеного режиму оподаткування, який може об'єднувати прибутковий та земельний податок на підставі нормативних розрахунків доходності сільськогосподарських угідь. У цьому випадку регулюючий вплив через механізм прямого оподаткування полягатиме в спрощенні податкового обліку та зменшенні витрат на адміністрування податків.

Висновок. Зниження ролі прямого оподаткування галузі, яке історично теоретичними дослідженнями та практикою оподаткування більшості країн визнане основним податковим регулятором, свідчить про неспроможність або небажання держави впливати на процеси, що відбуваються в галузі. Разом з тим доречно зазначити, що податкова пільга не є самостійним, відокремленим інструментом податкового регулювання, як і податковий механізм загалом. Здійснений аналіз впливу пільгового прямого оподаткування сільськогосподарських підприємств свідчить про невиважену державну політику в галузі, на фоні якої надання податкових пільг не має достатньої ефективності. Зростання інвестиційної активності в аграрному секторі може бути забезпечене лише комплексом ринкових механізмів: антимонопольними заходами, кредитуванням, фінансовим лізингом, страхуванням тощо. Лише за умови дієвості таких важелів непрямого впливу держави на розвиток галузі податкове регулювання спроможне найбільш ефективно виконувати свою роль. В іншому разі оподаткування є вилученням у платників випадкових, умовних сум. Запровадження диференційованого підходу до застосування елементів податкових пільг, а також більш широкого їх спектра сприятиме збільшенню регуляторного впливу прямих податків як на економіку окремих суб'єктів господарювання, так і на суспільні інтереси.

1. Дем'яненко М. Я. Національна система державної підтримки аграрного сектору в умовах членства України в СОТ / М. Я. Дем'яненко // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 3. – С. 11–15.
2. Закон України від 03.07.1992 р. № 2535-XII "Про плату за землю" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : htpp // www.rada.gov.ua.
3. Закон України від 17.12.1998 р. № 320-IV "Про фіксований сільськогосподарський податок" із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : htpp // www.rada.gov.ua.
4. Николаев И. Экономика льгот / И. Николаев, С. Артемьева, А. Калинин // Общество и экономика. – 2003. – № 10.
5. Пасхавер Б. И. Ценообразование в финансовой системе продовольственного рынка / Б. И. Пасхавер // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 29–33.
6. Папцов А. Общие черты налоговой политики в сельском хозяйстве зарубежных стран / А. Папцов // АПК : экономика, управление. – 2008. – № 2. – С. 39–42.

7. Папцов А. Система налогообложения в сельском хозяйстве зарубежных стран / А. Папцов // АПК : экономика, управление. – 2008. – № 3. – С. 47–52.
8. Попова Л. В. Налоговые системы зарубежных стран : учебно-методическое пособие / Л. В. Попова, И. А. Дрожжина, Б. Г. Маслов. – М. : Дело и Сервис, 2008. – 368 с.
9. Полозенко Д. В. Прямі та непрямі форми державної підтримки сільськогосподарських підприємств / Д. В. Полозенко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 40–44.
10. Постанова Кабінету Міністрів України "Про Методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів" від 23.03.1995 р. № 213 // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 6. – Ст. 151.
11. Порядок проведення індексації грошової оцінки земель, затверджений постановою КМУ від 12.05.2000 № 783.
12. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 4–12.
13. Тулуш Л. Д. Характеристика державної підтримки сільськогоспо- дарського виробництва за допомогою спеціального режиму прямого оподаткування / Л. Д. Тулуш // Агроінком. – 2004. – № 11–12. – С. 9–13.

Рецензенти:

Непочатенко О.О. – доктор економічних наук, в.о. професора, завідувач кафедри фінансів і кредиту Уманського державного аграрного університету;

Бечко П.К. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Уманського аграрного університету.

УДК 338.436
ББК 65.9 (4УКР) 321

Мороз О.О., Семцов В.М.

НОВІ ТИПИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРА РЕГІОНУ

Вінницький національний технічний університет,
Міністерство освіти і науки України,
21021, Вінниця,
вул. Хмельницьке шосе, 95,
факс: 465772,
e-mail: vstu@vstu.vinnica.ua

Анотація. Здійснено аналіз особливостей організаційної побудови інтегрованих сільськогосподарських підприємств нового типу. Розглянуто конкурентні переваги цього типу підприємств, а також їх вплив на розвиток аграрного сектора Вінниччини. Обґрунтовано природу соціально-економічних проблем, пов'язаних із діяльністю підприємств холдингового типу в АПК, і напрями відповідного державного регулювання.

Ключові слова: інтегровані підприємства, мінімізація оподаткування, державний контроль.

Annotation. The analysis of features of organizational construction of the integrated agricultural enterprises of a new type is carried out. The competitive edges of the given type of enterprises, and also their influence, are considered on development of agrarian to the sector of the Vinnytsia region. It is grounded nature of the socio-economic problems, related to activity of enterprises of holding type in APC, and directions of the proper state adjusting.

Key words: integrated enterprise, minimization of taxation, state control.

Вступ. Як показала практика, процеси ринкової трансформації та реформування аграрного сектора економіки активно сприяють створенню великих сільськогосподарських підприємств корпоративного типу. Такі підприємства є найбільшими орендарями сільськогосподарської землі в Україні: за даними Б.Пасхавера [1, с.49], нині в державі в оренді знаходиться майже 21 млн га, з яких великі сільськогосподарські підприємства орендують близько 16 млн га, фермерські господарства – 3 млн га, населення та інші орендарі – 2 млн га. Таким чином, суспільство стикнулося з принципово новим типом аграрної економіки, ефективність якої повинна бути доведеною.

Як стверджує В.Россоха [2, с.108], нині аграрний сектор України представлений чотирма організаційно-правовими формами, а саме: колективні підприємства, потужні інтегровані сільськогосподарські підприємства корпоративного типу, фермерські господарства й особисті господарства населення; при цьому саме великі інтегровані сільськогосподарські підприємства, запроваджуючи високі технології, визначають характер сучасного сільського господарства. На думку В.Пизенгольца [3, с.53–54] та І.Кириленко [4, с.45], інтегровані підприємства-гіганти є найперспективніші з організаційно-правових форм господарювання, оскільки здатні об'єднувати виробництво, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції.

Сучасна точка зору на ефективність інтегрованих підприємств може бути відображена в таких аспектах. Так, як стверджується [3, с.53–54; 5, с.25; 6, с.32; 7, с.4], основною причиною створення інтегрованих сільськогосподарських підприємств є ефект масштабу й об'єднання в технологічний ланцюг виробництва та переробки. Основними перевагами інтегрованих сільськогосподарських підприємств над унітарними організаційно-правовими формами є [3, с.54; 5, с.26; 8, с.4; 9, с.10; 10, с.7; 11, с.38; 12, с.162]:

- створення технологічного ланцюга (виробництво–переробка–реалізація);
- використання нових технологій, які фінансово не можуть дозволити собі інші типи підприємств;
- мінімізація транзакційних витрат;
- диверсифікація виробництва;
- можливість акумулювати фінансові потоки з подальшим більш ефективним витрачанням (направленням їх на першочергові проблеми);
- знищення локального монополізму (посередників);
- створення монополії на ринку;
- оптимізація оподаткування та ін.

Водночас спектр цих питань продовжує викликати дискусію. Так, Е.Савченко, губернатор Бєлгородської області РФ, стверджує [7, с.3], що інтегровані підприємства мають "чітку економічну перспективу", тоді як І.Ушачев та В.Арашуков [9, с.9], досліджуючи питання функціонування інтегрованих формувань, зазначали, що їх перспективи являють собою складний і суперечливий процес. Тому не можна не погодитися з науковцями [11, с.37; 13, с.3], які стверджували, що питання створення та функціонування інтегрованих формувань залишилися недостатньо вивченими.

Постановка завдання. Новий етап розвитку вітчизняної аграрної економіки спричинений насамперед впливом інтегрованих сільськогосподарських підприємств. Однак питання об'єктивного висвітлення ролі такої форми підприємництва в АПК регіону залишилося маловивченим, що зумовило відповідну мету статті: дослідження впливу інтегрованих сільськогосподарських підприємств на розвиток аграрного сектора. Основними методами дослідження, окрім загальнонаукових, стали монографічний метод і метод структурного аналізу організаційних основ інтегрованих сільськогосподарських підприємств холдингового типу.

Результати. Вважаємо за необхідне відмітити, що питання вивчення впливу інтегрованих підприємств на економіку не є принципово новим. Так, ці питання вивча-

лися на початку XX ст. у працях В.Леніна (робота "Империализм, как высшая стадия капитализма", яка була написана в 1916 р.), Г.Геймана, О.Ейдельса, Р.Гільфердинга [14, с.325–439] та ін. Цими авторами відзначалися переваги комбінованих (інтегрованих) підприємств над "чистими" (простими, унітарними) формами в силу того, що за інтегрованими підприємствами, як правило, стоять потужні фінансові структури; стверджувалося, що саме складна форма господарювання є більш перспективною. Так, Г.Гейман, доводив, що "…чисті підприємства гинуть, роздавлені високою ціною на матеріали, при низьких цінах на готові продукти" [14, с.338].

Водночас хотіли б підкреслити, що саме складна інтегрована форма господарювання є ідеальною для проведення як відносно законних (оптимізація та мінімізація податків, спекуляція), так і незаконних (ухилення від сплати податків) операцій. Л.Ешвеге зазначав, що "...найпростішим, а тому найбільш поширеним засобом зробити баланси підприємства непрозорими є розподіл його на декілька частин шляхом створення установи "товариств – дочірніх підприємств" або шляхом приєднання таких підприємств. Переваги цієї системи з точки зору мети, законної та незаконної, настільки очевидні, що нині винятком є великі підприємства, які б не прийняли цієї системи" [14, с.368]; цим самим автором відзначалося, що саме спекулятивні операції із землею є одними з найприбутковіших.

Фінансові спекуляції, а також фіктивні операції власників інтегрованих підприємств неодноразово описувалися французьким економістом Л.Лізисом, який відзначав, зокрема, практику шахрайських фінансових операцій власників рафінадних заводів, тоді як Ф.Кестнер (у праці "Примушення до організації", яка була написана в 1912 р.) відмічав "нечесні" механізми впливу великих підприємств корпоративного типу на непідконтрольні їм "сторонні" підприємства [14, с.345–346, 371–372]. Досліджуючи діяльність інтегрованих підприємств, німецький економіст Р.Ліфман докладно описав [14, с.351] механізм приєднання власності "непідконтрольних" підприємств шляхом використання "системи участі", яка фактично є участю капіталу головного підприємства в капіталі підконтрольних підприємств (шляхом створення т. зв. "пірамід").

Таким чином, огляд наукових праць дає підстави стверджувати, що питання, пов'язані з функціонуванням інтегрованих сільськогосподарських підприємств, потребують глибокого та багатогранного аналізу. Потрібно визнати, що нині немає остаточної відповіді на питання щодо ступеня позитивного впливу інтегрованих підприємств на аграрний сектор економіки України.

Переконані, що розвиток аграрного сектора економіки можливий лише за умов створення конкуренції між різними організаційними типами сільськогосподарських підприємств; при цьому критерієм ефективності такої конкуренції, серед інших, повинен стати характер соціального розвитку українського села, а також забезпечення розвитку сіл.

Проте конкуренція може призводити до створення монополій. Такої думки були, зокрема, А.Сміт [12, с.54], К.Маркс [15] та ін. Німецький економіст Г.Леві, вивчаючи особливості функціонування корпоративних підприємств, стверджував [14, с.339], що концентрація неминуче призводить до монополії.

Як уже зазначалося, характер власності, володіння та використання землі в Україні зумовлений ситуацією, коли суб'єкти господарської діяльності здійснюють господарювання у більшості випадків шляхом оренди землі (паїв) у селян. Селяни, у свою чергу, отримують за це плату в розмірі, який складає не менше 3% від вартості землі. При цьому занепад аграрного сектора в багатьох регіонах країни залишається основною тенденцією, тому зазначений вище механізм господарювання важко визнати ефективним.

Звертає увагу на себе той факт, що всі великі інтегровані сільськогосподарські підприємства створені (на прикладі Вінниччини) на базі реформованих "радянських" підприємств; при цьому більшість сільськогосподарських підприємств корпоративного типу є платниками фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП). Більше того, останнім часом у Вінницькій області намітилася тенденція, коли власники потужних сільськогосподарських підприємств поглинають переробні підприємства та формують розгалужені торговельні мережі, створюючи таким чином потужні інтегровані системи (рис. 1).

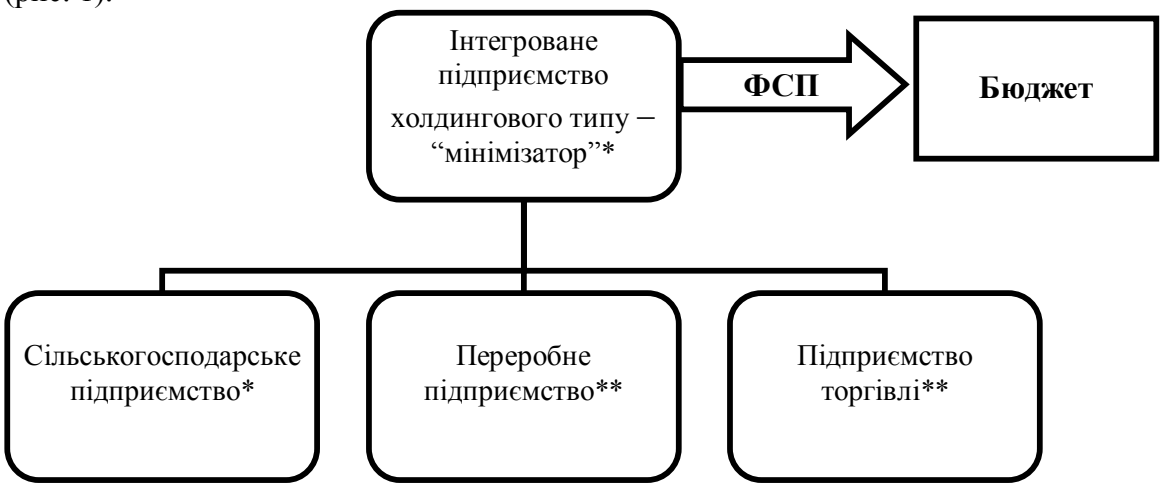

*платник фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП);

**платник за звичайною системою оподаткування.

Примітка: за схожою схемою створені такі відомі у Вінницькій області сільськогосподарські підприємства, як ТОВ "Новофастівське" (ЄДРПОУ: 32581540, Погребищенський район), ТОВ "Агрокомплекс "Зелена долина" (ЄДРПОУ: 32721857, Томашпільський район), ТОВ "Продовольча компанія "Зоря Поділля" (ЄДРПОУ: 34009446, Гайсинський район) та ін.

Рис. 1. Схема створення інтегрованого підприємства – "мінімізатора" в аграрному секторі

У результаті такого об'єднання інтегроване формування холдингового типу, користуючись, на нашу думку, недосконалим законодавством, сплачує до бюджету лише ФСП. Таким чином, при оподаткуванні не враховуються результати роботи переробних і торговельних підрозділів підприємства, як наслідок, державний бюджет недоотримує кошти у вигляді податків.

Досить часто можна почути, що держава не приділяє належної уваги щодо підтримки виробників сільськогосподарської продукції. Вважаємо, що нині державні органи влади повинні терміново втрутитися в процеси функціонування інтегрованих сільськогосподарських підприємств. У першу чергу необхідно внести зміни в ЗУ "Про фіксований сільськогосподарський податок", оскільки, вважаємо, саме цей податок дозволяє руйнувати сільські території, а також є ідеальним інструментом для проведення мінімізації оподаткування.

Так, ЗУ "Про фіксований сільськогосподарський податок" від 17.12.1998р. № 320-XIV приймався з метою стабілізації сільськогосподарського виробництва й був тимчасовим; термін його дії повинен був припинитися 31 грудня 2009 р. Однак, у зв'язку з фінансовою кризою, цей Закон буде діяти й надалі, тому що 31.10.2008 р. було прийнято ЗУ "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" за № 639-VI,

яким зняті обмеження терміну дії ЗУ "Про фіксований сільськогосподарський податок" на невизначений строк.

Хотілося б відмітити, що кошти, сплачені сільськогосподарськими підприємствами у вигляді ФСП, за законодавством повністю акумулюються на рахунках місцевих бюджетів (сіл, селищ, міст). Проте слід нагадати, що 23.12.2004 року № 2287-IV зг. ЗУ "Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств" було змінено ставку податку, яка розраховується з гектара до грошової оцінки сільськогосподарських угідь для ріллі, з 0,5 на 0,15 відсотка. Головне науково-експертне управління ВР України, даючи свій висновок на цей законопроект 15.12.2004 р., зазначало [16], що зменшення ставки ФСП більше ніж у три рази негативно вплине на місцеві бюджети.

Нині ФСП сплачується в рахунок таких податків: податок на прибуток, земельний податок, комунальний податок та ін. Проте парадокс полягає в тому, що ФСП є в півтора раза менший за земельний податок і нині становить близько 6 грн за 1 га ріллі [17, с.10–13]. Розмір таких сплат не може не викликати подив. Саме тому вважаємо, що необхідно щонайменше переглянути механізм дії ФСП, а в перспективі – відмінити його.

Повертаючись до питань функціонування інтегрованих сільськогосподарських підприємств, необхідно відмітити, що більшість власників таких підприємств, сплачуючи явно занижені податки шляхом використання зазначених вище та інших фінансових схем, обґрунтовують це негативною ситуацією, у якій опинилося вітчизняне сільське господарство. Безумовно, цілком природним є бажання власників інтегрованих сільськогосподарських підприємств зменшити платежі до бюджету шляхом оптимізації оподаткування. Органами державної влади (ДПА, державна адміністрація та ін.) таким підприємствам присвоєно статус "мінімізаторів". На думку спеціалістів ДПА [18], під "мінімізаторами" слід розуміти підприємства, які, маючи доходи, декларують їх рівність витратам. Інакше кажучи, у цих підприємств співвідношення податку на прибуток до валових доходів менше від одного відсотка, як наслідок, у них практично відсутнє податкове навантаження. Необхідно визнати, що сьогодні вітчизняне законодавство не має чіткого визначення, яке підприємство слід вважати "мінімізатором", а тому визначення, які надаються органами ДПА, є умовними. Як приклад можна навести такі відомі у Вінницькій області підприємства-"мінімізатори", як цукрові заводи ТОВ "Кристал", податкове навантаження з податку на прибуток якого в другому кварталі 2009 р. у середньому складало близько 0,15% та ВАТ "Крижопільський цукровий завод", податкове навантаження якого становило близько 0,004%. Необхідно відмітити також і те, що ці підприємства є основними платниками до місцевих бюджетів за місце розташуванням. Звертає увагу на себе той факт, що названі цукрові заводи є структурними елементами підприємств холдингового типу (рис. 2, 3).

Так, у результаті приватизації Фонд державного майна України (ФДМУ) разом з директоратом цукрового заводу ТОВ "Кристал" створили сільськогосподарське підприємство СВАТ "Браїлівське", яке, орендуючи землі, вирощує зернові та технічні культури. Власником контрольного пакета акцій СВАТ "Браїлівське" до 17.09.2009 року було ТОВ "Турбо Інвест", нині ж контрольний пакет акцій належить ТОВ "Константа Мебіус".

Заслуговує на увагу той факт, що директорат у СВАТ "Браїлівське" та ТОВ "Кристал" спільний. Саме тому можна стверджувати, що в цьому випадку "мінімізаторами" є не окремі елементи (підприємства), а вся інтегрована система (агрохолдингове формування).

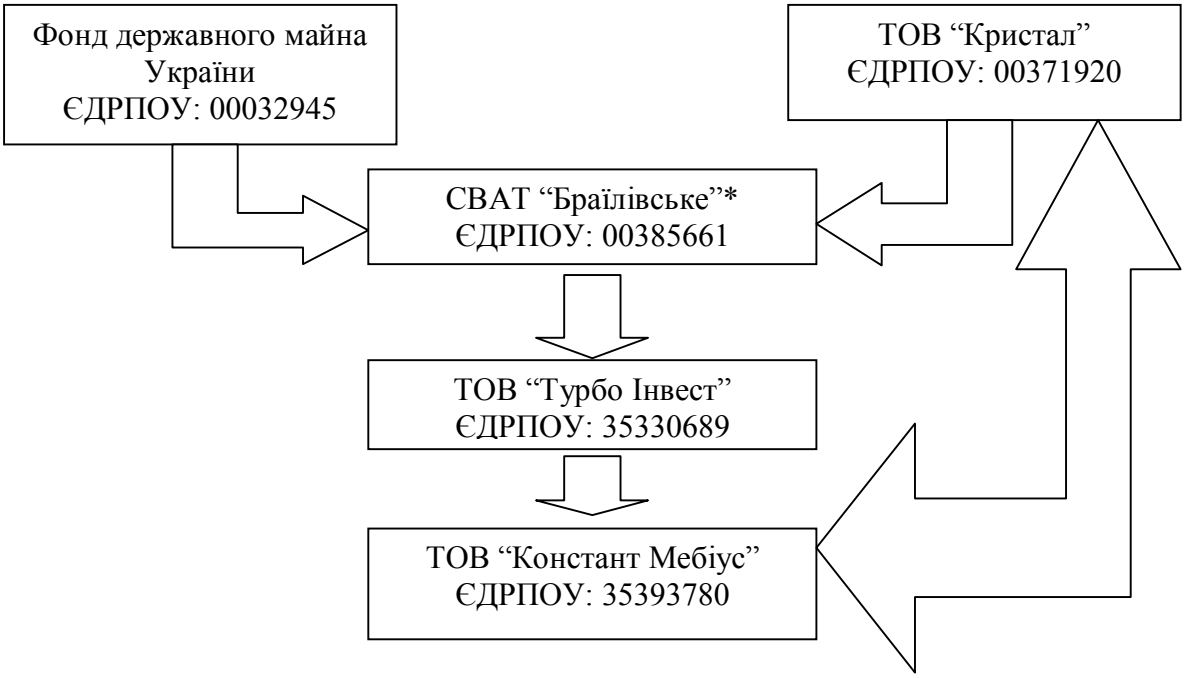

*наглядову раду, а також ревізійну комісію очолюють нерезиденти України.

Джерело: власні дослідження і дані державної установи "Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України" [19].

Рис. 2. Структура інтегрованого підприємства в АПК на прикладі СВАТ "Браїлівське"

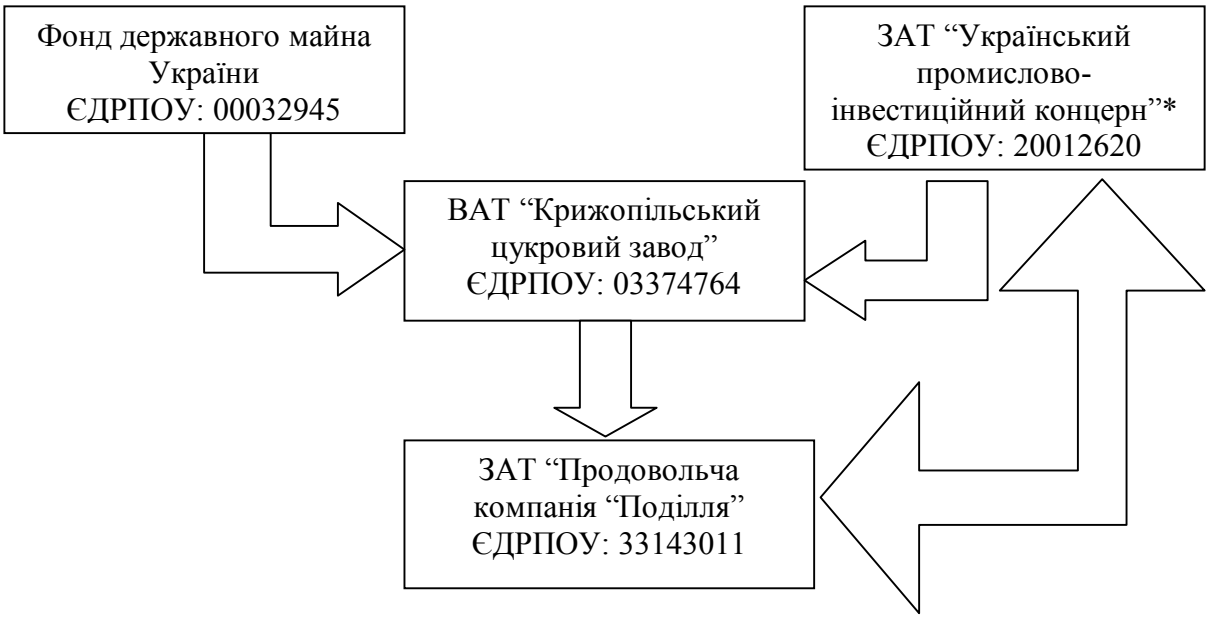

*засновником підприємства є: (AGROPRODIMPEX CYPRUS LIMITED), Fairbrook Enterprises Limited, Willenhall Trading Limited, Ukrprominvest Holding Ltd. (Кіпр, о-в Мен, Панама).

Джерело: власні дослідження, а також дані державної установи "Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України" [19].

Рис. 3. Структура інтегрованого підприємства холдингового типу в АПК на прикладі ЗАТ "Продовольча компанія "Поділля"

Щодо підприємства ЗАТ "Продовольча компанія "Поділля", то механізм його створення є аналогічним до моделі СВАТ "Браїлівське", тобто й ця інтегрована структура створена на базі сільськогосподарських підприємств-банкрутів, має контрольний пакет акцій цукрового заводу, а також має право вести торгівлю.

Формально нічого протизаконного в діяльності підприємств-"мінімізаторів" немає. Однак така практика має єдиний негативний соціальний наслідок – руйнування інфраструктури українського села. Викликає занепокоєння те, що державна влада, нерідко маючи частки капіталу в статутному фонді окремих підприємств, які входять до структури інтегрованого підприємства, не протидіє зазначеному механізмові. Варто також відзначити й непоодинокі випадки порушення, наприклад, керівництвом СВАТ "Браїлівське" норм чинного законодавства на ринку цінних паперів, про що відзначено в [19]. Проте санкції, які вживаються органами державної влади, є, на нашу думку, недостатніми (штрафи в розмірі 500 грн).

Доречно відмітити, що нині в органів державної влади відсутні ефективні законні інструменти впливу на підприємства-"мінімізатори". Так, керівництво ДПА створює т. зв. "робочі групи", які проводять бесіди з власниками (вищим менеджментом) сільськогосподарських підприємств щодо збільшення проплати коштів до бюджету, проте ці заходи не є обов'язкові для виконання.

Слід відзначити також, що більшість сучасних інтегрованих сільськогосподарських підприємств створені з використанням "системи участі" в капіталі. Як приклад розглянемо один з таких організаційних варіантів в АПК Вінницької області (рис. 4). Цей варіант створення інтегрованого сільськогосподарського підприємства охоплює територію Жмеринського, Шаргородського, Тиврівського, Оратівського, Барського та Тростянецького районів Вінницької області.

Проведений аналіз показав, що створення інтегрованих структур відбувається шляхом залучення портфельних (міноритарних) і прямих (ті, що мають контрольну частку в статутному фонді підприємства й беруть участь в управлінні) інвесторів. За таких умов зростає значення корпоративного управління, яке покликане шукати механізми балансу інтересів між зацікавленими учасниками (власниками, вищим менеджментом, персоналом, акціонерами, державою та ін.).

Необхідно відмітити, що суми коштів (інвестиційні потоки), які вносяться в статутні фонди, дуже різняться. Очевидно, це відображає складні й непрозорі схеми перехресного володіння активами підприємств. Так, при створенні сільськогосподарських підприємств відношення між внесками підприємств-засновників у статутний фонд, як бачимо, складав близько трьох порядків.

У результаті порівняльного аналізу встановлено, що ТОВ "Центр Дар" є підприємством, яке, створюючи сільськогосподарські підприємства, вносить у статутний фонд незначний капітал. Очевидно, саме власники цього підприємства є "центром інтеграції", який контролює інтеграційну систему, зазначену на рис. 4.

Цілком зрозуміло, що незначні внески у фонди новостворених підприємств є скоріше юридично необхідною формальністю.

На нашу думку, існує три варіанти пояснення цього явища: 1) засновники не хочуть або не можуть відкрито брати участь у бізнесі, а тому змушені (або бажають) бути завуальованими; 2) засновники бажають створити систему захисту корпоративної структури від ворожого поглинання (рейдерства), використовуючи стратегічні механізми, а саме – систему договорів (контрактів); 3) засновники бажають бути завуальованими, а також створити ефективну систему захисту від рейдерських атак. За будь-якого варіанта мова йде про організаційні схеми, які непідконтрольні суспільству, що само по собі вже є підґрунтям для різносторонніх конфліктних ситуацій. Необхідно відзначити, що створення корпоративних сільськогосподарських підприємств у такий спосіб значно

ускладнює контроль з боку держави за суб'єктами господарської діяльності, а також створює передумови для здійснення непрозорих фінансових операцій.

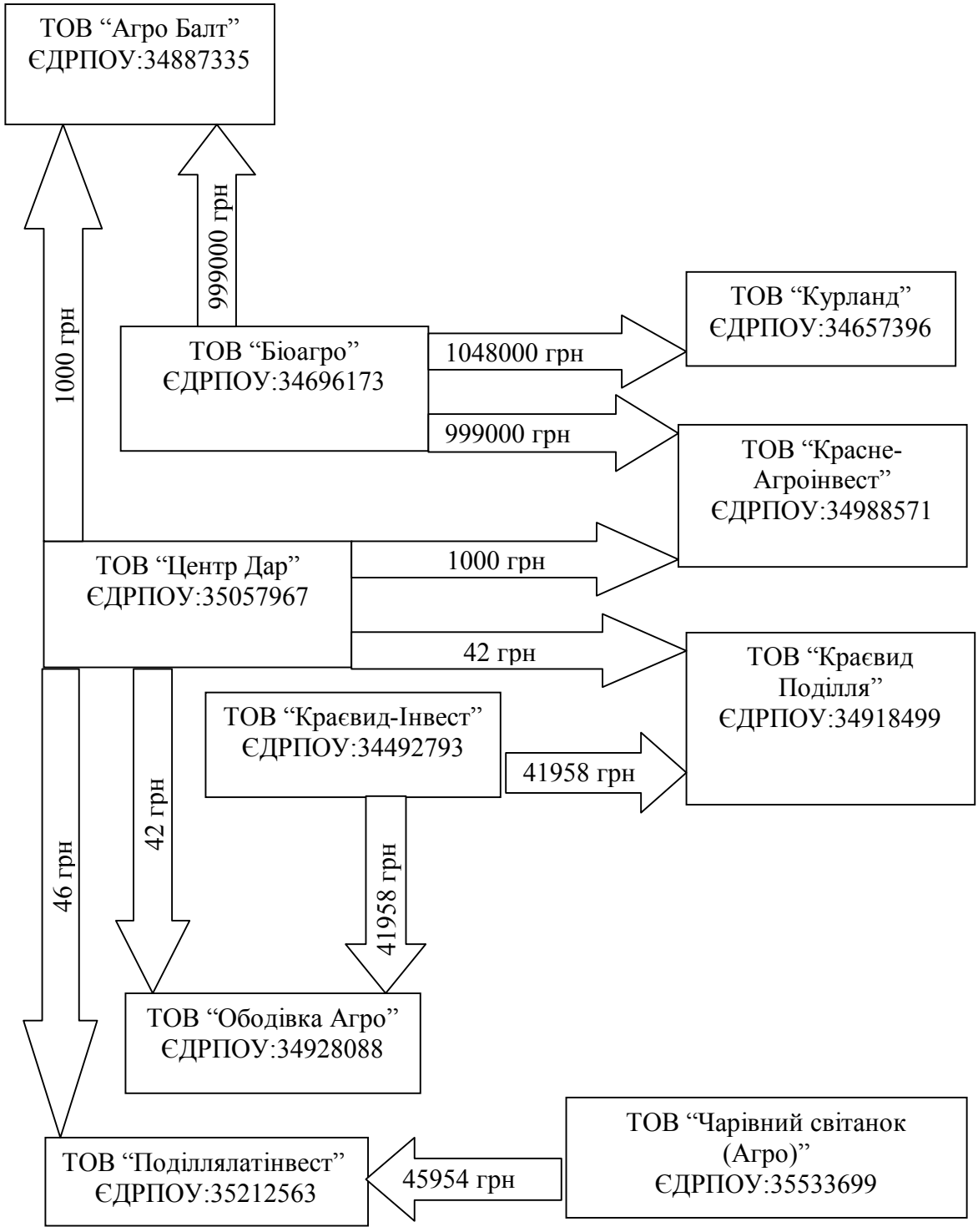

Рис. 4. Схема побудови інтегрованого сільськогосподарського підприємства шляхом використання "системи участі"

Висновки. Саме інтегровані сільськогосподарські підприємства є найбільш прибутковою (перспективною) організаційною формою господарювання (моделлю) у сучасному аграрному секторі. Проте водночас найбільшими підприємствами-"мінімізаторами" в АПК є великі підприємства холдингового типу. Саме ця категорія підпри-

ємств, володіючи значними фінансовими ресурсами та можливостями, упроваджує фінансові схеми, які дозволяють практично законно мінімізувати сплату податків і зборів. Власне тому необхідно розробити механізм, який протидіятиме отриманню прибутків з одночасною мінімізацією оподаткування. Зростає також необхідність посилення контролю за органами державної влади з метою протидії корупції, яка може проявлятися в наданні фінансових допомог і компенсацій, тому що нині якраз великі сільськогосподарські підприємства корпоративного типу є найбільшими отримувачами таких допомог. Вихід із ситуації, що склалася, вбачаємо в посиленні контролю за порушеннями податкового законодавства у сфері АПК і загалом за діяльністю інтегрованих сільськогосподарських підприємств.

1. Пасхавер Б. Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 47–53.
2. Россоха В. В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання /В. В. Россоха // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С.107–109.
3. Пизенгольц В. М. Агрохолдинги – формирование устойчивого развития молочного скотарства / В. М. Пизенгольц // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2009. – № 2. – С. 53–54.
4. Кириленко І. Г. Актуальні питання ринку земель сільськогосподарського призначення / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 44–46.
5. Организация и функционирование агропромышленных формирований холдингового типа / [Ушачев И., Анисимов А., Югай А., Арашуков В.] // АПК : экономика, управление. – 2002. – № 3. – С. 25–35.
6. Мартемьянова Е. И. Некоторые аспекты управленческого учета в агропромышленных формированиях холдингового типа / Е. И. Мартемьянова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2004. – № 2. – С. 32–34.
7. Савченко Е. Стратегический курс развития аграрной экономики – создание крупных интегрированных формирований / Е. Савченко // АПК : экономика, управление. – 2007. – № 5. – С. 2–8.
8. Наумов С.А. Совершенствование кооперации и интеграции в агропромышленных формированиях холдингового типа в Южном федеральном округе / С. А. Наумов, О. И. Павлушкина // Достижения науки и техники АПК. – 2003. – № 9. – С. 4–7.
9. Ушачев И. Организационно-экономический механизм развития агрохолдингов / И. Ушачев, В. Арашуков // АПК : экономика, управление. – 2007. – № 5. – С. 9–14.
10. Михалюк В. Холдинги та можливості їх створення в Україні: на матеріалах комбікормової промисловості / В. Михалюк // Економіка. Фінанси. Право. – 2001. – № 4. – С. 7–9.
11. Сагдиев М. А. Интегрированные формирования в АПК / М. А. Сагдиев // Достижения науки и техники АПК. – 2004. – № 8. – С. 37–38.
12. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон, В. Нордхаус; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2000. – 688 с.
13. Лубков А. Н. Интеграция и дезинтеграция в агропромышленном секторе экономики / А. Н. Лубков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2009. – № 6. – С. 1–6.
14. Ленин В. И. Избранные сочинения : в 10 т. / В. И. Ленин. – М. : Политиздат, 1985. – XXIV. – Т. 6 : 1910–1917. – 695 с. – (В надзаг.: Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС).
15. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. – М. : Терра – книжный клуб, 2009. – 1040 с.
16. Офіційний сайт Верховної Ради України // http://zakon.rada.gov.ua/.
17. Діхтяр В. Пільги на сучасний лад / В. Діхтяр // Агроперспектива. – 2009. – № 7. – С. 10–13.
18. Сайт ДПА України // http://www.sta.gov.ua.
19. Сайт державної установи “Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України” // http://www.smida.gov.ua.

Рецензенти:

Мороз О.В. – доктор економічних наук, професор Вінницького національного технічного університету;

Мазур А.Г. – доктор економічних наук, професор Вінницького державного аграрного університету.

УДК 338.246.83:504.062.2
ББК 65.321

Сус Т.Й.

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ РИНКУ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти й науки України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
тел.: 0342596176,
факс: 0342231574,
e-mail: kfin@pu.if.ua

Анотація. Проаналізовано передумови формування ринку екологічно чистих продуктів харчування. Запропоновано концепцію сегментації ринку екологічно чистої продукції. Розглянуто особливості становлення ринку екологічно чистої продукції та дано його класифікацію.

Ключові слова: екологічно чисті продукти, сегментація ринку, органічне землеробство, сертифікація.

Annotation. The preconditions of forming the market of ecologically pure food products are analysed. The conception of segmentation of the ecologically pure production market is proposed. The peculiovities of forming the market of ecologically pure production are shown and the classification of this market is given.

Key words: ecologically pure products, the segmentation of the market, organic farming, certification.

Вступ. Сучасний стан виробництва продуктів харчування в Україні характеризується своєю суперечливістю й відсутністю чіткої стратегії розвитку. Системна криза в сільському господарстві та помилки при проведенні земельної реформи призвели до скорочення виробництва сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької, що змусило збільшити імпорт продукції не завжди високої якості.

Сільськогосподарське виробництво за всі роки незалежності так і не змогло досягнути рівня 1990 року. Членство України в СОТ зумовило лібералізацію митної політики та доступ на внутрішній ринок імпортних продуктів харчування. Низька купівельна спроможність населення зумовлює попит на дешеві, низької якості продукти харчування. В Україну масово почали завозити продукти харчування, які містять генетично модифіковані організми, консерванти, ароматизатори, поліпшувачі та інші добавки, вплив яких на здоров'я населення ще недостатньо вивчений, а деякі з них заборонені до використання в розвинутих країнах. В Україні сформувалося потужне лобі, яке відстоює інтереси виробників такої продукції, тому з великими труднощами вводиться обов'язкове маркування продукції, яка містить більш як 0,9% генетично модифікованих організмів. У світі динамічно розвивається ринок екологічно чистих продуктів харчування, який є результатом практичної реалізації концепції сталого агроекологічного розвитку. У 2007 році обсяг світової "органіки" в грошовому вимірі становив 46 мільярдів доларів**.** Ринки органічної сільськогосподарської продукції та екологічно чистих продуктів харчування вже діють у багатьох країнах світу, передусім у США, Австралії та країнах ЄС, де налагоджені виробництво, сертифікація, маркетинг і реалізація органічних продуктів.

Виробництво екологічно чистої продукції в Україні перебуває в зародковому стані, відповідно і ринок екологічних продуктів харчування на порозі становлення. Серед вітчизняних науковців зростає зацікавленість у дослідженні зарубіжного досвіду впровадження та підтримки розвитку екологічного землеробства, що дасть змогу визначити перспективи розвитку даного сегмента сільгоспвиробництва в Україні.

Проблеми державного регулювання виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції досліджує Н.В.Зіновчук [1]. В.І.Артиш розглядає організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні. На його думку, "важливим каналом збуту на початковому етапі розвитку ринку екологічно чистої продукції є прямий збут (продаж на фермі, щотижня на роздрібному ринку, власний магазин у місті)" [2, с.119]. Таким чином, науковці розглядають певні аспекти становлення ринку екологічно чистої продукції. Проте формування такого ринку, його сегментації та стратегії розвитку досліджені недостатньо.

Постановка завдання. Завданням цього дослідження є вивчення сучасного стану виробництва та реалізації екологічно чистих продуктів харчування в Україні, можливості застосування інноваційних підходів щодо формування ринку екологічно чистих продуктів харчування та виявлення бар'єрів, які гальмують ефективність його функціонування, що дозволить здійснювати дієві заходи з їх усунення. Для вирішення цих завдань застосовуються методи системного та порівняльного аналізів, експертної оцінки, аналізу та синтезу.

Результати. Формування ринку екологічно чистих продуктів харчування в Україні відбувається під дією внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішні чинники зумовлюють зростання попиту на безпечні та здорові продукти харчування з підвищенням рівня життя населення. У 2005 році створено Федерацію органічного руху України, яка об'єднала зусилля виробників, наукових і навчальних установ, переробних та інших підприємств, фізичних осіб, зацікавлених у виробництві, реалізації й споживанні екологічно чистих продуктів харчування.

Зовнішні чинники спричинені динамічним зростанням світового ринку екологічно чистої продукції та зацікавленістю міжнародної спільноти в Україні як потенційно потужному виробникові такої продукції.

Доцільність збільшення обсягів виробництва екологічно чистої продукції зумовлена її специфічністю в порівнянні з конверсійною. Це, у першу чергу, її гарантована якість і безпечність для споживача, для землекористувача – збереження й підвищення родючості ґрунту, для суспільства – збереження природного навколишнього середовища на довгострокову перспективу. Ці аспекти зумовлюють специфіку сегментації ринку екологічно чистої продукції сільського господарства. Наявні на сьогодні теоретичні та методичні підходи до сегментації ринку й позиціонування екологічно чистої продукції не враховують вищенаведених особливостей.

Сегментацію ринку екологічно чистої сільськогосподарської продукції проведемо, виходячи з максимального задоволення попиту споживачів на цю продукцію, а також оптимізації витрат при вирощуванні, переробці та реалізації.

Споживачів екологічно чистої продукції можна умовно поділити на три групи:

1) споживачі з низьким рівнем доходу;

2) споживачі із середнім рівнем доходу;

3) споживачі з високим рівнем доходу.

Споживачі з низьким рівнем доходу будуть купувати екологічно чисті продукти харчування тільки в разі однакової ціни з продуктами, вирощеними за традиційною технологією, інакше вони будуть шукати можливість вирощувати органічну продукцію й споживати її, а надлишки за сприятливої кон'юнктури реалізовуватимуться на ринку. Крім вирощеної продукції, ці споживачі використовують дари лісів (гриби, ягоди) та дикороси для приготування різноманітних чаїв і напоїв.

Споживачі із середнім рівнем доходу (при витраті коштів на закупівлю продуктів харчування в розмірі 20–30% сукупного сімейного доходу) віддають перевагу продуктам харчування, придбаним у спеціалізованих магазинах або відділах торгових мереж із реалізації органічних продуктів, якщо ціни на ці продукти в порівнянні з традиційними однакові або вищі на 30–40%. У той самий час значне місце займає сільськогосподарська продукція, вирощена за органічною технологією власноруч. Згідно з дослідженнями зарубіжних науковців, до цієї групи належать молоді та середнього віку люди, які мають проблеми зі здоров'ям і ведуть правильний, розумний спосіб життя.

Споживачі з високим рівнем доходів (витрачають на харчування до 15% сукупного сімейного доходу) здійснюють регулярні закупівлі екологічно чистих продуктів харчування через спеціалізовану торговельну мережу, а також замовляють сільгосппродукцію, вирощену за органічною технологією в екофермерів, особистих селянських господарствах.

За цільовим призначенням ринок екологічно чистих продуктів харчування поділяється на:

1. Продукти дитячого харчування.
2. Продукти дієтичного харчування для осіб, хворих на цукровий діабет, та інших, яким рекомендовано спеціальні дієти з використанням екологічно чистих продуктів харчування.
3. Екологічно чисті продукти харчування для всіх категорій населення.

Забезпечення дитячим харчуванням вітчизняного виробництва дітей віком до 2-х років задовольняється тільки на 15–20 %. Близько 85% продуктів дитячого харчування імпортні. Молочні суміші випускали на Балтському та Хорольському заводах дитячого харчування, але обсяги виробництва й асортимент продукції скорочуються через державне регулювання ціноутворення (обмеження рівня рентабельності) та посилення конкуренції з боку імпортних продуктів дитячого харчування, які під таке регулювання не підпадають.

Ринок дитячого харчування в Україні динамічно розвивається, але, на жаль, не за рахунок зростання обсягів вітчизняних виробників. На сьогодні експерти оцінюють обсяг ринку дитячого харчування в межах 60–70 млн дол. І це з урахуванням того, що наші діти споживають, як мінімум, у 4 рази менше дитячого харчування, ніж їхні однолітки в інших країнах [3].

За даними статистики, тільки 20% дітей в Україні народжуються здоровими. Близько 50% новонароджених потребують дитячих харчових сумішей для штучного вигодовування. В Україні існує нагальна потреба модернізації індустрії дитячого харчування, що сприятиме розвитку ринку екологічно чистих продуктів харчування. Для виробництва дитячого харчування використовується винятково екологічно чиста продукція. Створення попиту на сировину сприятиме розвитку екологічного землеробства в Україні та зумовить зростання інших сегментів ринку екологічно чистих продуктів харчування. Не слід забувати про необхідність скорочення імпорту дитячого харчування, яке можна виготовляти на українських підприємствах, що дозволить створити сотні робочих місць на селі та зекономити значну суму валюти, яку можна використати для закупівлі сучасного обладнання для цих підприємств.

Канали збуту екологічно чистої продукції повинні бути диверсифіковані й ураховувати національні та регіональні особливості.

Вони поділяються так:

1. Прямий збут.
2. Продаж через спеціальні відділи торговельних мереж.
3. Продаж у спеціалізованих магазинах.
4. Реалізація через спеціальну торговельну мережу.

5. Створення спеціалізованих торговельних місць на аграрному ринку.

6. Проведення торгів на аграрній біржі.

7. Функціонування інтернет-магазину.

Прямий збут дозволяє мінімізувати витрати на маркетинг товарів даної групи й відпадає потреба в торгових посередниках. На нашу думку, розвиток сільського зеленого туризму та створення екосадиб для прийому туристів повинні передбачати меню, до якого входять тільки екологічно чисті продукти харчування, що дозволить підсилити привабливість цього виду відпочинку. Такий підхід є особливо актуальним для Карпатського макрорегіону й дасть змогу підсилити потужний рекреаційний потенціал. Доцільно використовувати зарубіжний досвід, коли покупці поєднують відпочинок із закупівлею сільгосппродукції шляхом самостійного збирання овочів і фруктів в екологічних господарствах та оплачують зібрану продукцію за нижчою ціною. Це дозволяє підвищити довіру до закупленої продукції, налагодити довгострокові партнерські зв'язки між виробником і споживачами та розширити масштаби надання ним послуг у сфері агротуризму.

Продаж через торговельні мережі перебуває на початковому етапі становлення. Основною причиною є низька купівельна спроможність населення, асортимент товару та його номенклатура недостатні для створення повноцінних відділів, а також високі ціни на екологічно чисту продукцію, яка з певних видів у два-три рази дорожча за конвенційну.

В 2007 р. розпочато продаж органічних овочів і круп у рамках продуктових ліній у супермаркетах Києва ("Чумацький шлях", "Білла", "Метро", "Фуршет" та ін.). У 2008 р. 4 види органічних круп представлені в 12 супермаркетах Києва [4]. Сьогодні стало можливим придбати органічну продукцію з Торговим знаком БІОЛан у торговельних мережах супермаркетів "Арсен" та "Інтермаркет". Наразі на вітчизняному ринку найширше представлені екологічно чисті крупи з Торговим знаком БІОЛан, які випускає ТОВ "Круп'яний Дім" під ТМ Жменька. Випуском органічних пластівців зацікавився Новоукраїнський комбінат хлібопродуктів відомий під ТМ Геркулес. У той самий час слід зазначити, що виробництво органічних зернових і продуктів їх переробки гальмується вищими витратами при вирощуванні та переробці, а отже, і вищою ціною продажу та відсутністю дотацій з боку держави на вирощування й переробку. Тому широкий асортимент продуктів харчування органічного походження імпортується та реалізується через мережу будинку делікатесів ТОВ "Ділайт-Україна". Ці продукти орієнтовані на покупців з високими доходами, при цьому зі всього асортименту екологічно чистих продуктів харчування тільки приблизно 5% вітчизняні.

Продаж у спеціалізованих магазинах щодо асортименту характеризується переважно імпортною косметичною продукцією та лікувально-профілактичними чаями. Перші такі магазини працюють у Києві. У Львові розпочав свою діяльність перший в Україні ресторан, меню якого складається винятково з екологічно чистих продуктів харчування.

Перспективним, на наш погляд, є створення обслуговуючих кооперативів з вирощування, переробки та реалізації екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Така форма організації виробництва й просування вирощеної продукції до споживача дозволить знизити її собівартість і підвищити конкурентоспроможність порівняно з продукцією, вирощеною за традиційною технологією. Місцева влада в якості підтримки виробника органічної продукції може надати місце на продовольчому ринку або приміщення для створення магазину, знизивши при цьому орендну плату.

Розглядаючи класифікацію ринку екологічно чистої продукції, слід відмітити великий потенціал зовнішнього ринку (рис. 1). Значну зацікавленість проявляють країни Європи щодо закупівлі в нашій державі органічних зернових і зернобобових. Відбу-

вається закупівля дикоросів, зокрема чорниці, малини, грибів, зібраних у Карпатському макрорегіоні, зростає виробництво фіточаїв. У той самий час відсутність інституційного забезпечення цього сегмента сільгоспвиробництва гальмує його розвиток.

Для збільшення експорту екологічно чистої продукції необхідні значні інвестиції в переробну галузь. Це дозволило б вийти на міжнародний ринок з конкурентоспроможною продукцією.

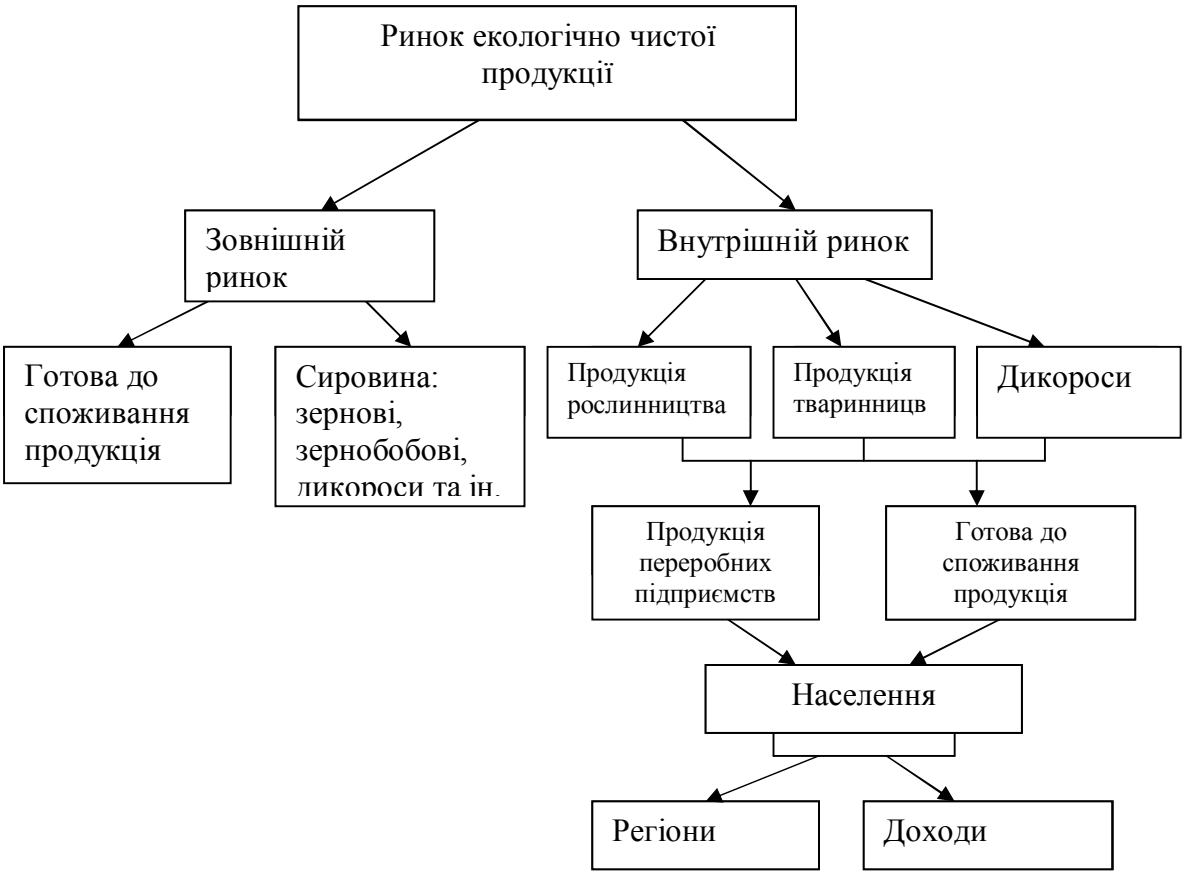

Рис. 1. Класифікація ринку екологічно чистої продукції

Такий підхід дозволить постачати продукцію з високою доданою вартістю, крім цього, зростуть терміни зберігання та реалізації готової до споживання продукції. Українські товаровиробники зможуть просувати на міжнародні ринки свої торгові марки екологічно чистих продуктів харчування.

На внутрішньому ринку обсяги реалізації продукції екологічного тваринництва є мізерними. На нашу думку, саме розвитку екологічного, тваринництва необхідно приділити особливу увагу. Пояснюється це тим, що без тваринництва неможливо розвивати органічне землеробство. Крім цього, воно є більш трудомістким порівняно з рослинництвом, що дозволить деякою мірою вирішити проблему працевлаштування серед сільського населення. Якщо розглядати структуру землекористування, то значна частина сільгоспугідь у країнах з розвинутим екологічним сільгоспвиробництвом відведена на пасовища та сінокоси.

Продукція переробних підприємств представлена підприємствами з виготовлення продуктів дитячого харчування, які не відповідають міжнародним вимогам до екологічно чистих продуктів харчування.

Попит на екологічно чисті продукти харчування значною мірою залежить від сукупного сімейного доходу, і в регіональному аспекті ринок динамічно розвиватиметься перш за все в Києві та в індустріальних регіонах з високими доходами на душу населення. З розвитком туристичної індустрії в Карпатському макрорегіоні можна прогнозувати зростання ринку екологічних продуктів і задоволення потреб відпочиваючих.

Висновки. Ринок екологічно чистих продуктів харчування в Україні на стадії становлення. Стримує розвиток органічного землеробства відсутність законодавчого й фінансового забезпечення, створення національної системи сертифікації, яка б відповідала міжнародним вимогам. У зовнішньоекономічній діяльності основний акцент необхідно робити на експорт продуктів харчування з високою доданою вартістю, а не на сировину (зернова група, олійні та зернобобові). Для цього потрібно здійснювати фінансову підтримку виробників екологічно чистої продукції та сприяти залученню інвестицій у будівництво переробних підприємств, у першу чергу, заводів з виготовлення продуктів дитячого харчування. Держава зацікавлена в здоровій нації та збереженні довкілля для прийдешніх поколінь, а для цього необхідно сприяти розвиткові ринку екологічно чистих продуктів харчування.

1. Зіновчук Н. В. Деякі аспекти державного регулювання виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції в Україні / Н. В. Зіновчук // Науковий вісник НАУ. – 2002. – № 2. – С. 51–56.
2. Артиш В. І. Організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні / В. І. Артиш // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 117–120.
3. Коваль М. Українські проблеми дитячого харчування / М. Коваль. – Інтернет-ресурс : http://unian.ua/.
4. Результати та досвід асоціації "БІОЛан" в органічному русі України 2002 – 2008 роки. – Інтернет-ресурс : www.biolan.org.ua.

Рецензенти:
Баланюк І.Ф. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника;
Ткач О.В. – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.

УДК 338.436:336.27
ББК 65.324.1:65.262.1

Хлівна І.В.

ІНТЕГРАЦІЯ ФЕРМЕРІВ ДО РИНКУ КРЕДИТНИХ ПОСЛУГ

Уманська філія
Європейського університету,
Міністерство освіти і науки,
кафедра економічного аналізу,
20300, м. Умань,
Черкаська область,
вул. Шевченка, 15а,
тел.: 0474459018

Анотація. Розглянуто шляхи поліпшення фінансового стану фермерських господарств через розв'язання проблем формування та використання їх фінансових ресурсів, інтеграцію фермерів до ринку кредитних послуг.

Ключові слова: кредитування, субсидія, кредитна спілка, кооперація, варрант, фермерське господарство.

Annotation. The article observes the ways of improving of financial condition of farms through resolving the problems of formation and implementation of their financial resources, integration of farmers into the credit service market.

Key words: crediting, subsidy, credit society, cooperation, warranty, farm.

Вступ. В Україні потенціал фермерських господарств використовується недостатньо ефективно, оскільки власники господарств (сільські підприємці) постають перед правовими, економічними, соціальними проблемами в процесі свого функціонування й розвитку. Особливо гострими для вітчизняних фермерських господарств є нині проблеми фінансового характеру, а саме: дефіцит фінансово-кредитних ресурсів через недостатню й неефективну державну підтримку аграрного сектора економіки; слабка доступність для дрібних підприємців-фермерів комерційного кредиту; недостатній розвиток (незважаючи на позитивну динаміку) сільської кредитної кооперації; втрата потенційних доходів через відсутність налагодженої й ефективної системи збуту продукції; високі витрати, зумовлені відсутністю налагодженого й ефективного матеріально-технічного та виробничого обслуговування фермерських господарств. Саме тому виникає необхідність пошуку шляхів поліпшення фінансового стану фермерських господарств через розв'язання проблем формування та використання їх фінансових ресурсів.

Теоретичні й практичні аспекти фінансової діяльності виробників аграрного сектора займають чільне місце в працях вітчизняних науковців, зокрема таких, як: В.М.Алексійчук, Н.П.Брязгун, О.В.Гривківська, С.О.Гуткевич, А.І.Даниленко, М.Я.Дем'яненко, В.К.Збарський, В.М.Заєць, В.В.Зіновчук, І.Г.Кириленко, П.А.Лайко, І.О.Лютий, М.Й.Малік, В.Я.Месель-Веселяк, Ю.О.Нестерчук, С.С.Осадець, Г.М.Підлісецький, А.М.Поддєрьогін, Д.В.Полозенко, П.Т.Саблук, В.М.Федосов, С.І.Юрій та ін.

Позитивно оцінюючи результати досліджень названих авторів, необхідно зазначити, що в них здебільшого розглядаються питання розвитку сільського господарства в цілому, без виділення та диференціації проблем за різними видами аграрних виробників.

Постановка завдання. Саме тому виникає необхідність пошуку шляхів поліпшення фінансового стану фермерських господарств через розв'язання проблем формування та використання їх фінансових ресурсів й інтеграцію фермерів до ринку кредитних послуг.

Результати. В Україні сформована певна система кредитування сільського господарства в контексті реформування та переходу від дотаційної до ринкової системи фінансування агропромислового комплексу.

Пропозиція послуг кредитування сільгоспвиробництва в Україні формується приватними фінансовими установами та державними інституціями (Українським державним фондом підтримки фермерських господарств, Аграрним фондом) із застосуванням таких інструментів, як: компенсація відсотків за коротко- і довгостроковими кредитами фінансових установ, взаємне кредитування (кредитні спілки), заставні операції зі складськими свідоцтвами.

Проаналізуємо позитивні та негативні риси існуючої системи кредитування аграрників в Україні, а також запропонуємо шляхи вирішення проблеми активізації послуг кредитування для фермерських господарств.

Державною установою, діяльність якої спрямована на кредитну підтримку становлення й розвитку фермерських господарств, є Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Кошти із цього фонду надаються фермерам на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі для виробництва, переробки, збуту виробленої продукції на здійснення виробничої діяльності та інші, передбачені

статутом Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, цілі під гарантію повернення строком від трьох до п'яти років [5].

Відповідно до положень Закону України "Про фермерські господарства" фермери мають право одержувати у фінансово-кредитних установах довгострокові та короткострокові кредити на підставі укладеного договору. Фермерське господарство одержує кредит під заставу майна, поручительство (гарантію) та інші види забезпечення зобов'язань. Причому під заставу майна може прийматися фермерське господарство як цілісний майновий комплекс, окремі товарно-матеріальні цінності або інші речі, щодо яких можуть виникати цивільні права й обов'язки. Відсотки за використання кредитів, що надані для підтримки фермерським господарствам, можуть сплачуватися за рахунок коштів Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, на поповнення яких у Державному бюджеті України передбачаються відповідні фінансові ресурси.

Тобто в узагальненому вигляді можна сказати, що *кредитна підтримка сільськогосподарських виробників здійснюється Українським державним фондом підтримки фермерських господарств у формі надання кредитних субсидій на сплату відсотків за кредитами*.

Другою державною установою, що бере участь у системі забезпечення агропромислових товаровиробників кредитними коштами з боку держави, є Аграрний фонд. Створення та основні засади діяльності цієї державної установи регулюються Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України" [3].

Так, у Законі визначено, що Аграрний фонд – це державна спеціалізована установа, уповноважена Кабінетом Міністрів України провадити цінову політику в агропромисловій галузі економіки країни. Аграрний фонд є бюджетною організацію, має свій кошторис, рахунки й здійснює неприбуткову діяльність у межах, визначених Законом. Він підпорядковується, є підзвітним і підконтрольним центральному органові виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики.

Аграрний фонд при здійсненні державних закупівель надає *бюджетну позику* виробнику зерна, яка є об'єктом державного цінового регулювання (позичальник), під заставу такого об'єкта, що оформлюється переданням кредитору простого чи подвійного складського свідоцтва або складської квитанції. Бюджетна позика в межах режиму заставних закупівель є платною. Плата за використання бюджетної позики встановлюється за фактично пільговою ставкою на рівні 50% від середньозваженого процента, який фактично склався станом на 1 червня поточного бюджетного року за кредитами банків, наданих строком до 12 календарних місяців і повністю забезпечених заставою. Порядок розрахунку такого середньозваженого процента визначається постановою Кабінету Міністрів України на підставі подання Національного банку України.

Розмір плати за використання бюджетної позики оприлюднюється не пізніше ніж за 15 календарних днів до початку щорічного періоду заставних закупівель. Бюджетні позики в межах режиму заставних закупівель щорічно надаються в період з 1 липня поточного бюджетного року до 1 квітня наступного бюджетного року [1, с. 8–23; 3].

Крім цього, у Законі "Про державну підтримку сільського господарства України" визначається порядок надання сільськогосподарським виробникам *кредитних субсидій.* Режим кредитної субсидії полягає в субсидуванні частини плати (процентів) за використання короткострокових і середньострокових кредитів, наданих банками в національній валюті. Кредитна субсидія надається особам, які є сільськогосподарськими підприємствами, що виробляють об'єкти державного цінового регулювання, до яких належить сільськогосподарська продукція. Причому кредитна субсидія не надається осо-

бі, яка є стороною договору заставної закупівлі зерна (стосовно об'єкта такої закупівлі), оскільки вони отримують підтримку в межах режиму державних закупівель.

Субсидуванню підлягає частка процентів за кредитом, основна сума якого використовується за цільовим призначенням на потреби виробництва окремого об'єкта державного цінового регулювання.

Розмір кредитної субсидії становить до 50% від розміру процента, нарахованого на основну суму кредиту, але не вище 50% від розміру середньозваженого процента, який фактично склався в Україні станом на 1 лютого поточного бюджетного року, за кредитами банків у національній валюті, повністю забезпечених заставою та наданих:

1) для короткострокових кредитів – строком до 12 календарних місяців;

2) для середньострокових кредитів – строком до 36 календарних місяців.

Законом також передбачено вимогу, щоб зобов'язана особа попередньо застрахувала ризики загибелі (втрати) сільськогосподарської продукції (її частини) та капітальних активів, якщо така особа:

1) отримує банківський кредит (позику) з метою виробництва сільськогосподарської продукції або придбання капітальних активів, коли проценти за таким кредитом (позикою) частково або повністю здешевлюються (відшкодовуються) за рахунок бюджету;

2) отримує бюджетний кредит (позику) або банківський кредит (позику) під гарантію держави чи органу місцевого самоврядування на цілі виробництва сільськогосподарської продукції або придбання капітальних активів.

Оцінюючи доцільність участі державних інституцій у кредитній підтримці фермерів і створення для цього правових та організаційних передумов, вітчизняні фахівці звертають увагу й на суперечності в системі державної кредитної підтримки аграрних виробників, у т. ч. фермерських господарств.

Зокрема, недоліком законодавства про фермерське господарство та про державну підтримку сільського господарства є дублювання положень відповідних законів про порядок компенсації державою відсоткових ставок за кредитами комерційних банків. Зокрема йдеться про надання Законами України "Про фермерське господарство" та "Про державну підтримку сільського господарства" повноважень щодо виділення компенсаційних коштів двом різним органам – Українському державному фонду підтримки фермерських господарств та Аграрному фонду.

У Законі України "Про фермерське господарство" передбачається створення Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, який виконує функції, що відповідають частині функцій Аграрного фонду – органу, який має бути створений згідно із Законом України "Про державну підтримку сільського господарства". Функції цих органів збігаються в частині надання сільгоспвиробникам субсидій на покриття частини процентів за отриманими кредитами. Таке дублювання функцій двох установ видається недоцільним, оскільки може фактично спричинити неможливість проведення відповідних виплат на користь сільгоспвиробників. Відтак можна зробити висновок про необхідність роз'єднання повноважень Українського державного фонду підтримки фермерських господарств та Аграрного фонду. Причому таке роз'єднання слід проводити, виходячи із цільового призначення створення обох органів. Український державний фонд підтримки фермерських господарств було створено спеціально з метою реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення та розвитку фермерських господарств. Натомість головною функцією Аграрного фонду є провадження цінової політики в агропромисловій галузі економіки України [1, с. 8–23; 3; 4].

Виходячи із зазначеного, пропонується передати функції в галузі кредитування сільськогосподарських виробників одній установі – Українському державному фонду

підтримки фермерських господарств, забезпечивши йому можливість фінансування не лише фермерських господарств, а й великі колективні господарства.

У частині кредитного забезпечення фермерів приватними фінансовими установами виділимо такі характеристики.

Інститутами, що пропонують послуги кредитування вітчизняних фермерів, є комерційні банки, які застосовують при цьому такий інструмент, як державна компенсація відсотків за коротко- і довгостроковими кредитами аграрним виробникам.

Крім стимулювання банків до співпраці з фермерами через компенсацію відсотків за кредитами, ще одним інструментом підвищення взаємодії фермерських господарств і комерційних банків є застосування гнучкої та ліквідної застави фермерів. Такою заставою є продукція на складах, а інструментом, що дає змогу трансформувати товарні запаси у фінансовий інструмент для сільськогосподарських виробників, – складські свідоцтва.

Складські свідоцтва – це товаророзпорядчі документи, що засвідчують прийняття складом товару на зберігання та зобов'язання його зберігати. Використання в обігу подібних фінансових документів передбачає, що при прийомі товару на зберігання товарний склад видає на підтвердження прийнятого товару один з таких документів – складську квитанцію, просте або подвійне складське свідоцтво. Подвійне складське свідоцтво складається з двох частин – власне свідоцтва (частина А) і заставної (варрант, частина Б), які можуть бути відокремлені одна від одної. Власник частини А може розпоряджатися зерном, але взяти його зі складу лише після погашення кредиту, виданого за заставним свідоцтвом і забезпеченого заставою. Власник варранта (частини Б) має право застави на зерно в розмірі наданого йому за заставним свідоцтвом кредиту й відсотків за ним. Слід наголосити, що за повноцінної ринкової економіки подвійні складські свідоцтва використовуються не лише як застава, а також як страховка при втраті зданого на зберігання зерна та як інструмент у погашенні неплатежів. Особливу привабливість вони мають й у ф'ючерсній торгівлі зерном.

В Україні прийнятий і впроваджений у дію Закон "Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва" № 2286-IV від 23 грудня 2004 року. Регулюючі норми Закону дають можливість використовувати порядок застосування складських свідоцтв усіма суб'єктами агропромислового комплексу. За будь-яких обсягів ведення аграрного бізнесу сільськогосподарська продукція повинна десь зберігатися, а її виробництво потрібно фінансувати ще до збору врожаю, поки його можна буде переробити або спожити. Система складських свідоцтв дає можливість виробнику (фермерському господарству або фермерському кооперативу) використовувати свій урожай у формі застави, тобто для фінансування осінньої посівної кампанії без тиску негайного продажу своєї продукції. Тому виробники самі можуть визначати не лише час продажу, а й використовувати відповідну виручку наперед.

Крім пропозиції послуг приватного кредитування фермерів з боку банків, важливим кроком на шляху вдосконалення системи кредитування сільськогосподарського виробництва було створення правових та організаційних основ для діяльності кредитних спілок в Україні, завдяки прийняттю Закону "Про кредитні спілки" від 20 грудня 2001 року та визначення норм їх діяльності в Господарському кодексі України.

Позитивними сторонами діяльності кредитних спілок, виходячи з положень Господарського кодексу та Закону "Про кредитні спілки", можна вважати такі :

- кредитна спілка є неприбутковою установою, а її діяльність спрямована не на отримання прибутку, а на надання кредитних та ощадних послуг своїм членам;
- кредитна спілка – це об'єднання учасників в економічній фінансовій сфері, що являє собою громадську організацію;
- кредитна спілка – водночас фінансова організація, що функціонує на умовах грошового розрахунку, організаційною формою діяльності якої є кооператив;

- кредитна спілка завжди створюється й діє на базі певної монолітної спільноти людей, які об'єднані відповідно до їхніх інтересів, спільної діяльності або компактного місця проживання. Така спільнота виступає як поле членства для своєї кредитної спілки;
- кредитні спілки надають послуги лише своїм членам. Таким чином, на відміну від суб'єктів підприємницької діяльності, у кредитній спілці члени одночасно виступають як власники та клієнти. Очевидно, що членам-власникам немає сенсу "заробляти" прибуток на собі ж як на членах-клієнтах, а єдиним завданням спілки є забезпечення найдешевших послуг членам за рахунок акумульованих ними ж фінансових ресурсів;
- у кредитній спілці немає засновників і статутного фонду з точки зору традиційного розуміння цих понять щодо суб'єктів підприємницької діяльності. Будь-який член, незалежно від моменту його вступу в спілку, має ті самі управлінські й майнові права, що й перші 50 засновників. Кредитна спілка є відкритою організацією, у якій гарантується вільний вступ і вихід із членів спілки;
- кожний член спілки, незалежно від розміру його вкладів, має право голосу в питаннях управління кредитною спілкою;
- кредитна спілка не займається жодною іншою господарською діяльністю, крім надання кредитних й ощадних послуг своїм членам;
- кредитна спілка створюється та діє, у першу чергу, для забезпечення можливості членам отримати кредит на прийнятних для них умовах. Відсотки, отримані спілкою за кредитами, складають її дохід, який надалі направляється на формування фондів і нарахування відсотків на вклади членів.

Поряд з позитивною оцінкою факту регулювання діяльності кредитних спілок Господарським кодексом України та Законом України "Про кредитні спілки" вітчизняними фахівцями відмічаються певні суперечності між вимогами Господарського кодексу та Закону "Про кредитні спілки".

Так, згідно із ч.2 ст.130 Господарського кодексу, до складу засновників кредитної спілки входять лише громадяни, а за Законом засновниками кредитних спілок можуть також бути професійні спілки (ст.1 Закону). За вимогами ч.5 ст.130 ГК кредитні спілки не можуть бути засновниками ніяких інших суб'єктів підприємницької діяльності, а за ст.3 Закону їм дозволено бути засновником місцевого кооперативного банку [1, с.8–23].

Проте заважає активному поширенню сільських кредитних спілок низький рівень доходів сільськогосподарських товаровиробників, які могли б спрямовуватися на утворення статутного фонду. При цьому джерелами формування ресурсів кредитних спілок можуть бути внески засновників, плата за надання членам спілки кредитів та інших видів послуг, визначених установчими документами, доходи, отримані від фінансової діяльності кредитної спілки (операцій із цінними паперами), благодійних внесків тощо.

Дохід, що залишається в кредитній спілці за результатами фінансового року, підлягає розподілу між її членами й може бути використаний на їх розвиток або за згодою всіх членів кредитної спілки на розвиток кооперативу.

Як свідчить практика, головними проблемами в частині пропозиції послуг кредитування фермерських виробників залишаються:

- дорогі банківські ресурси та небажання банків працювати з фермерськими виробниками;
- обмеженість можливостей існуючих кредитних спілок щодо кредитування фермерів, утворених за рахунок ресурсів несільськогосподарського джерела формування, з одного боку, і недовіра самих фермерських виробників до цих фінансових інститутів, з іншого боку, недостатність заставного майна в сільгоспвиробників і

нерозвиненість використання фермерами складських свідоцтв як застави для отримання кредитів;

– необхідність формування кредитних кооперативних об'єднань фермерів на основі розширення їх ресурсної бази і, зокрема, прибутку за рахунок поширення кооперативних об'єднань обслуговуючого характеру.

Зважаючи на вищевказане, а також на те, що ані банківська система, ані кредитні спілки не змогли поки що в індивідуальному порядку вирішити питання забезпеченості фермерів кредитними ресурсами, пропонуємо запровадити систему діяльності кредитних спілок під патронатом комерційних банків (рис.1).

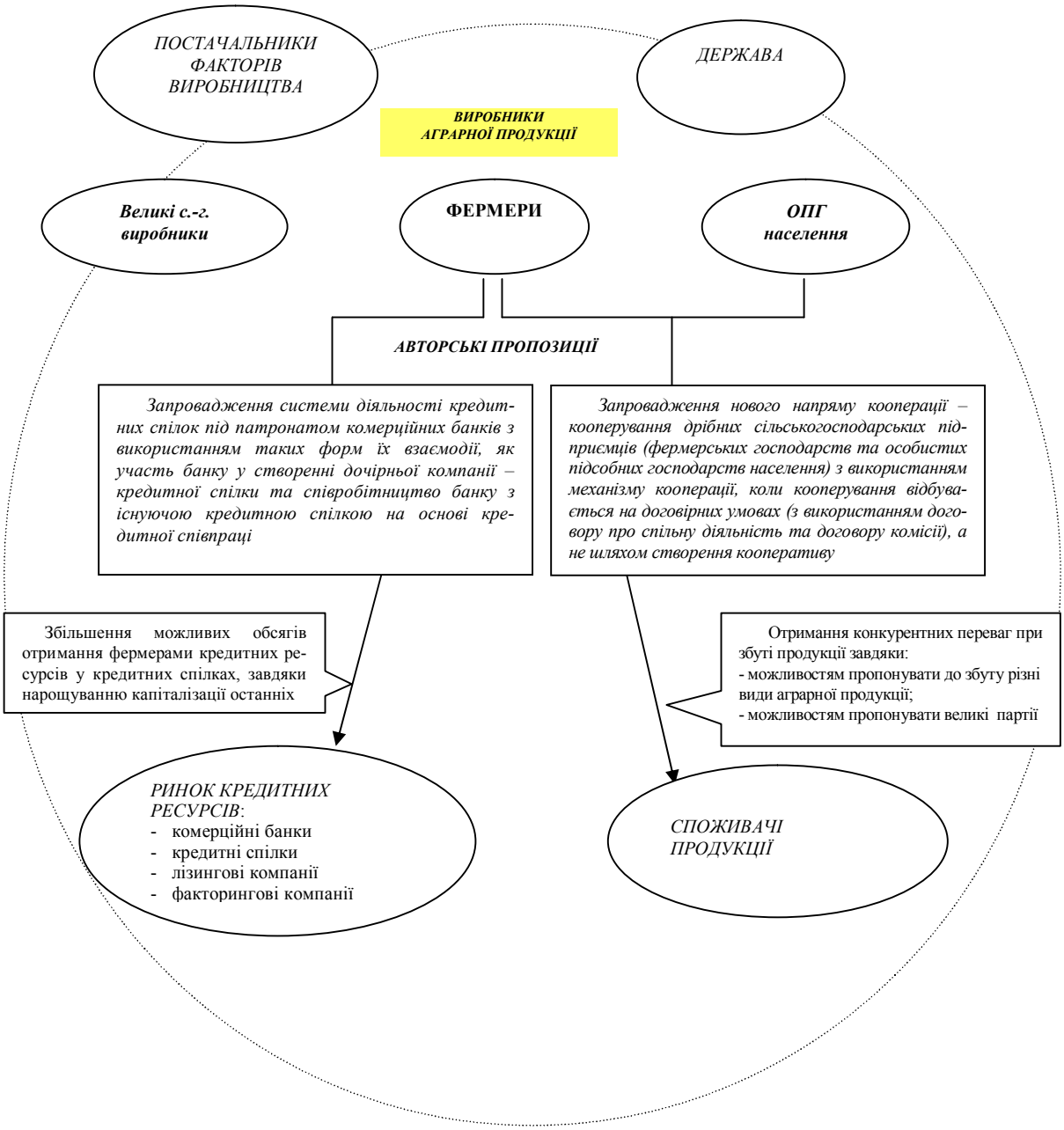

Рис.1. Взаємодія фермерських господарств із зовнішнім середовищем

Перспективність такої взаємодії пояснюється, у першу чергу, тим, що банки й кредитні спілки орієнтовані на різні групи клієнтів і, відповідно, не створюють один

одному конкуренції. Кредитні спілки працюють, як правило, з мікропідприємствами, які тільки започатковують власний бізнес.

Банки, навпаки, кредитують підприємства, які вже мають певну кредитну історію та економічно привабливі масштаби бізнесу. У результаті виникає можливість взаємовигідного доповнення банківської й небанківської пропозицій кредитних послуг для фінансування фермерських господарств.

Крім розширення пропозиції кредитних послуг для підприємців, пропонована співпраця також матиме ряд переваг для комерційних банків і кредитних спілок. Зокрема, наведемо аргументи на користь співпраці банків і кредитних спілок.

Перше, доступ до різних джерел капіталу й можливість стійкого довгострокового розвитку для кредитних спілок. У процесі розвитку перед кредитними спілками обов'язково постає питання про диверсифікацію джерел фінансових ресурсів. Як відомо, можливості донорських програм обмежені. Крім того, будь-яка програма, що спочатку фінансується донором, із часом передбачає вихід на самоокупність. Для того щоб ринок мікрофінансування стійко розвивався в довгостроковому періоді, фінансовим установам необхідний доступ до різних і незалежних джерел капіталу, у тому числі до банківських кредитів, як перспективного й безпечного джерела ресурсів.

Друге, скорочення витрат і підвищення рентабельності послуг мікрокредитування для банків. Для невеликих банків реалізація спільних програм із кредитними спілками може бути більш вигідна, ніж безпосереднє надання цих послуг самими банками. При цьому спрацьовує так званий ефект "економії на масштабі", коли досягти рентабельності в кредитуванні малого бізнесу можуть лише великі банки, які спроможні зменшувати витрати на обслуговування кредитів незалежно від їх розмірів, розподіляючи кошти за великою кількістю активних операцій і кредитних співробітників.

Проникнення в сегмент дрібного позичальника може виявитися вигіднішим для банку через існуючі й успішно працюючі мікрофінансові структури, які мають досвід і володіють спеціальними технологіями у сфері кредитування малого бізнесу. У свою чергу, кредитні спілки самі по собі можуть бути достатньо дисциплінованим і вигідним клієнтом-позичальником.

Третє, можливість використання кредитних спілок банками для реалізації супутніх процесів. Кредитні спілки можуть бути використані банками не тільки як "передавальна ланка" ("роздрібний продавець"), через яку здійснюється зв'язок із дрібним позичальником. За участю кредитних спілок банки можуть організувати реалізацію супутніх послуг, наприклад таких, як розміщення в банку депозитних і розрахункових рахунків клієнтів кредитних спілок. Клієнти кредитних спілок, які із часом перестають бути дрібними підприємцями за своїми розмірами та масштабами діяльності й при цьому вже напрацювали певну кредитну історію, у перспективі стають клієнтами банку-партнера даної кредитної спілки.

Четверте, скорочення витрат для кредитної спілки на розвиток інфраструктури (офісів, відділень у регіонах, комунікацій та ін.), витрат на обробку операцій, вироблення іміджу тощо. [2, с.7–8].

З огляду на вищевикладене пропонуємо такі форми й механізми взаємодії банків і кредитних спілок.

1. Створення банком дочірньої компанії – кредитної спілки або створення незалежного роздрібного центру, афілійованого з банком, який має окремий штат, свою окрему інформаційну систему та веде власну політику діяльності й розвитку. Чим більш спеціалізована та незалежна кредитна спілка при банку, тим легше вона оволодіє необхідними методиками й процедурами мікрофінансування, у той час як надмірно інтегровані структурні підрозділи перебувають під тиском традиційних банківських схем кредитування.

2. Співробітництво банку з існуючою та окремо працюючою на ринку кредитною спілкою. Привабливість такого альянсу для банку зумовлена можливостями невеликих витрат на створення спеціальної інфраструктури для мікрофінансових операцій і невисоких ризиків для репутації банків.

Висновок. Отже, можна зробити висновок, що інтеграція фермерів до ринку кредитних послуг потребує спрощення механізмів одержання ними кредитних коштів. Ця мета може бути досягнута не тільки за наявності державної підтримки та фермерської активності, а й через відповідну систему заходів з боку фінансових установ, що діють на українському ринку.

1. Асланян Г. Проблемні питання кредитування сільськогосподарського виробництва в Україні / Г. Асланян // Парламент. – 2005. – №3. – С. 8–23.
2. Принципы, опыт и перспективы взаимодействия банков и небанковских микрофинансовых организаций / [В.В.Буев, Е.Г.Литвак, О.М.Шестоперов, А. О.Шеховцев] ; под ред. О. М. Шестоперова. – М., 2004. – 20 с. (Препринт Национальный институт системных исследований проблем предпринимательства).
3. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 р. № 1877–IV // Відомості Верховної Ради – 2004. – № 49. – Ст. 527.
4. Закон України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років" від 18 січня 2001 р. № 2238 // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 11. – Ст. 52.
5. Закон України "Про фермерське господарство" від 19.06.2003 р. № 973-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
6. Крылатых Э. Н. Проблема экономических рисков в агропромышленном комплексе / Э. Н. Крылатых // Проблемы прогнозирования. / Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. – 1999. – № 5.

Рецензенти:

Музиченко А.С. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства, фінансів та туризму Уманського державного педагогічного університету ім. П.Тичини;

Непочатенко О.О. – доктор економічних наук Уманського аграрного університету.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Анненкова О.В. – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України.

Баланюк І.Ф. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Барчук В.П. – ст. викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Березовська Х.І. – магістр кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка.

Бержанір І.А. – викладач кафедри фінансів і кредиту Уманського державного аграрного університету.

Білий М.М. – кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Василик І.І. – асистент кафедри організації праці та виробництва Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Васильченко Г.В. – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління регіональним економічним розвитком Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Внукова Н.М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету.

Губенко В.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності економічного факультету Білоцерківського національного аграрного університету.

Даляк Н.А. – асистент кафедри управління регіональним економічним розвитком Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Жмурко Н.В – аспірант кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка.

Журко Т.О. – асистент Інституту менеджменту Вінницького національного технічного університету.

Заюков І.В. – кандидат економічних наук, доцент Вінницького національного технічного університету.

Кміть В.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка.

Кондур О.С. – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Корецька Н.І. – асистент кафедри банківської справи Луцького національного технічного університету.

Кривошея-Гунько І.О. – аспірант кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності економічного факультету Білоцерківського національного аграрного університету.

Кропельницька С.О. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кузьменко С.В. – кандидат економічних наук, старший викладач Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Кульчицька Н.Є. – кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту і аналізу Чортківського інституту підприємництва і бізнесу Тернопільського національного економічного університету.

Курець В.С. – здобувач ступеня кандидата економічних наук кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка.

Левандівський О.Т. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лиса Н.В. – аспірант ННЦ "Інститут аграрної економіки".

Лісовий А.В. – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економічної теорії Національного університету державної податкової служби України.

Мартиненко В.П. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Марчук Л.В. – кандидат економічних наук, завідувач економічного відділення Коломийського політехнічного коледжу.

Мельник О.П. – аспірант, провідний економіст управління контролю та валютного ліцензування Головного управління Національного банку України по Києву та Київській області.

Мельничук І.В. – асистент кафедри економіки підприємства Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Мигович Т.М. – асистент, аспірант кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мороз О.О. – доктор економічних наук, професор Вінницького національного технічного університету.

Нетудихата К.Л. – кандидат економічних наук, доцент Чорноморського державного університету імені П.Могили.

Обмок О.Г. – аспірант кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Олійник А.Д. – науковий співробітник Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України.

Олійничук В.М. – викладач Чортківського інституту підприємництва і бізнесу Тернопільського національного економічного університету.

Підхомний О.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка.

Римар О.Г. – викладач кафедри фінансів Нововолинського факультету Тернопільського національного економічного університету.

Румянцева Г.І. – ст. викладач кафедри фінансів Нововолинького факультету ТНЕУ.

Сафонова В.Е. – кандидат економічних наук, доцент, Старший науковий співробітник відділу економіки і управління вищої освіти, докторант ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України.

Семцов В.М. – здобувач, асистент Вінницького національного технічного університету.

Солоджук Т.М. – викладач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Стовбан Ю.Т. – аспірантка кафедри економіки підприємства економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Сус Т.Й. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Хлівна І.В. – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту Уманської філії Європейського університету.

Цюпа О.П. – ст. викладач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Чичкало-Кондрацька І.Б. – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Шиманський О.О. – викладач кафедри економіки Агротехнічного коледжу Уманського ДАУ.

Шиян А.А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент Інституту менеджменту Вінницького національного технічного університету.

Щур Р.І. – асистент, аспірант кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Якимова Л.П. – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Донбаського державного технічного університету.

Яструбецька Л.С. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка.

ЗМІСТ

Проблеми оподаткування суб'єктів господарювання

Кміть В.М., Березовська Х.І. Аналіз пільгових режимів оподаткування діяльності суб'єктів малого бізнесу в Україні..... 3
Корецька Н.І. Наповнення місцевих бюджетів податком на прибуток з філій банківських установ..... 12
Левандівський О.Т. Еволюція платежів за природокористування: проблеми та реалії..... 17
Мартиненко В.П. Податковий менеджмент суб'єктів господарювання в умовах ринкової економіки..... 23
Римар О.Г. Шляхи оптимізації діючого механізму оподаткування в контексті податкової реформи в Україні..... 28
Румянцева Г.І. Механізм фінансового забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів територіальних господарських утворень в умовах пільгового режиму оподаткування..... 33
Якимова Л.П. Еволюція пенсійної системи України..... 37

Науковий потенціал і його роль в утвердженні інноваційної системи

Кондур О.С., Марчук Л.В. Роль кадрової політики в забезпеченні інноваційних процесів на підприємстві..... 46
Курець В.С. Актуальні проблеми децентралізації фінансового управління закладами шкільної освіти а Україні..... 49
Обмок О.Г. Оплата праці в системі мотивації високопродуктивної науково-педагогічної діяльності..... 54
Олійничук В.М. Фактори формування дієвого механізму професійного розвитку інноваційних кадрів в умовах євроінтеграції..... 59
Сафонова В.Е. Поняття й фактори конкурентоспроможності ВУЗу..... 66
Чичкало-Кондрацька І.Б. Фактори та передумови розвитку інноваційних науково-виробничих структур у регіонах України..... 72

Інноваційно-інвестиційні моделі економічного розвитку України

Анненкова О.В. Механізм державної підтримки інноваційних кластерів..... 80
Барчук В.П. Інвестиційні особливості економіки регіону..... 86
Василик І.І. Проблеми і шляхи переходу України до інформаційного суспільства в процесі інтеграції у світове економічне співтовариство..... 91
Васильченко Г.В., Даляк Н.А. Профайл громади як передумова розробки стратегії розвитку території..... 96
Внукова Н.М. Євроінтеграційне забезпечення розвитку системи фінансового моніторингу в Україні..... 103
Жмурко Н.В. Доларизація економіки України в умовах фінансової нестабільності..... 108
Заюков І.В. Вирішення проблеми фінансування медицини як перспективний шлях людського розвитку України..... 116
Кропельницька С.О., Цюпа О.П. Особливості розвитку соціального житла в Україні..... 122
Кульчицька Н.Є. Передумови та перспективи розвитку ринку місцевих запозичень в Україні..... 130
Лісовий А.В. Адміністративно-територіальне реформування регіонів України.. 138
Мельник О.П. Державний борг України та його вплив на її економічну незалежність..... 148

Мельничук І.В. Обґрунтування організаційно-економічних засад забезпечення енергозбереження в житловому господарстві регіону..... 154
Мигович Т.М. Роль видатків бюджетів у соціально-економічному розвитку України..... 159
Нетудихата К.Л. Сутність, функції та закономірності розвитку національної інноваційної системи..... 165
Олійник А.Д. Сучасний стан і напрями інноваційного розвитку економіки України..... 169
Підхомний С.М., Яструбецька Л.С. Інституційні основи стратегії фінансової безпеки України..... 175
Солоджук Т.В. Вплив показників соціально-економічного розвитку на соціальний захист молоді..... 183
Стовбан Ю.Т. Проблеми конкурентоспроможності національної економіки України в умовах глобалізації..... 188
Шиманський О.О. Теоретико-методологічні основи регіональної соціальної політики..... 194
Шиян А.А., Журко Т.О. Теоретико-ігрове моделювання інвестиційних процесів в умовах України..... 198
Щур Р.І. Теоретичні засади фінансового забезпечення інвестиційного розвитку..... 204

Стратегія розвитку сільського господарства в Україні

Баланюк І.Ф. Тенденції розвитку сільського господарства..... 213
Бержанір І.А. Принципи та методи нормування оборотних засобів підприємств спиртопродуктового підкомплексу АПК..... 221
Білий М.М. Кредитне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні: стан і шляхи покращення..... 226
Губенко В.І. Тенденції розвитку світогосподарських зв'язків України й АПК... 235
Кривошея-Гунько І.О. Формування експортного потенціалу зернового сектора Київської області..... 245
Кузьменко С.В. Роль програмно-цільового управління при вирішенні регіональних проблем аграрного сектора економіки України..... 250
Лиса Н.В. Ефективність застосування та перспективи збереження податкових пільг у механізмі прямого оподаткування сільськогосподарських підприємств.. 255
Мороз О.О, Семцов В.М. Нові типи сільськогосподарських підприємств та їх вплив на розвиток аграрного сектора регіону..... 262
Сус Т.Й. Особливості становлення ринку екологічно чистої продукції в Україні..... 271
Хлівна І.В. Інтеграція фермерів до ринку кредитних послуг..... 276

CONTENTS

Problems of taxation of subjects of economy

Kmit' V.M., Berezovska K.I. Analysis of favorable modes in the taxation of small business in Ukraine..... 3
Koretska N.I. Filling of local budgets by an income tax from branches of bank institutions..... 12
Levandivskyy O.T. Evolution of payments for use by nature: problems and really... 17
Martynenko V.P. The tax management of entities under the market economy conditions..... 23
Rymar O.G. Optimization ways of operating mechanism of taxation in the scope of tax reform in Ukraine..... 28
Rumyantseva H.I. Mechanism of financial supply of investing activity of the subjects of territorial economic structures in the conditions of preferencial taxing regime..... 33
Yakimova L.P. Evolution of the pension system of Ukraine..... 37

Scientific potential and its role in claim of the innovative system

Kondur O.S., Marchuk L.V. Role of skilled policy in providing of innovative processes on an enterprise..... 46
Kurets V.S. Actual problem of decentralization of financial institutions by school education in Ukraine..... 49
Obmok O.H. Payment of labour is in the system of motivation of high-performance scientifically-pedagogical activity..... 54
Oliynychuk V.M. Factors of forming of effective mechanism of innovative professional development training in the eurointegration..... 59
Safonova V.E. Notions and factors of competitive ability of higher educational institution..... 66
Chichkalo-Kondratska I.B. Factors and preconditions of innovative scientific and industrial organizations development..... 72

Innovative-investment models of economic development of Ukraine

Annenkova O.V. Mechanism of state support of innovative clusters..... 80
Barchuk V.P. Investment features of economy of region..... 86
Vasylyk I.I. Problems and ways of transition of Ukraine to informative society in the process of integration in world economic concord..... 91
Vasylchenko H.V., Dalyak N.A. Community profile as pre-condition for territory strategy development..... 96
Vnukova N.M. Eurointegration providing of development of the system of the financial monitoring in Ukraine..... 103
Zhmurko N.V. Economy Ukraine dollarization in instability financial conditions.... 108
Zayukov I.V. Decision of problem of financing of medicine as perspective path of human development of Ukraine..... 116
Kropelnytska S.O., Tsyupa O.P. Features of development of social habitation in Ukraine..... 122
Kulchytska N.Ye. Pre-conditions and prospects of development of the local bonds in Ukraine..... 130
Lisovyy A.V. Administrative territorial reformation of regions of Ukraine..... 138
Melnyk O.P. Public debt of Ukraine and its influence on economic independence.... 148
Melnychuk I.V. Ground organizational-economic bases of conservation of energy in the housing economy of region..... 154

Mygovych T.M. The role of budget expenditures in social and economic development of Ukraine..... 159
Netudyhata K.L. Essence, functions and patterns development national innovation system..... 165
Oliynyk A.D. Modern state and directions of innovative development of economy of Ukraine..... 169
Pidhomnyy S.M., Yastrubetska L.S. Institutional bases of financial security strategy of Ukraine..... 175
Solodzhuk T.V. Influence of indexes of socio-economic development on social defense of young people..... 183
Stovban Yu.T. Problems of competitiveness of national economy of Ukraine in the conditions of globalization..... 188
Shymanskyy O.O. Theoretical-methodological bases of regional social policy..... 194
Shyyan A.A., Zhurko T.O. Theoretical-playing design of investment processes in the conditions of Ukraine..... 198
Shchur R.I. Theoretical bases of the financial providing of investment development.. 204

Strategy of agricultural development of Ukraine

Balanyuk I.F Progress trends of agriculture..... 213
Bezhanir I.A. Principles and methods of standardization of the current assets of distillery enterprises of the agro-industrial complex..... 221
Bilyy M.M. Credit providing of agricultural service cooperatives in Ukraine: status and ways of improvement..... 226
Gubenko V.I. The development trends of world economic relations of Ukraine and agri-industrial complex..... 235
Kryvosheya-Gun'ko I.O. Formation of export potential of the grain sector of Kiev region..... 245
Kuz'menko S.V. The target-planning and forecasting management in decision regional problems in agrarian sector of Ukrainian economy..... 250
Lysa N.V. Efficiency of application and prospect of saving of tax deductions in the mechanism of direct taxation of agricultural enterprises..... 255
Moroz O.O., Semtsov V.M. New types of agricultural enterprises and their influence on development of agrarian sector of region..... 262
Sus T.Yo. Feature becoming of market ecologically clean products in Ukraine..... 271
Hlivna I.V. Integration of farmers into credit service market..... 276

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

Науковий збірник

Випуск 6
Том 2

За редакцією **ТКАЧУК Ірини Григорівни**

В авторській редакції

Старший редактор *Василь ГОЛОВЧАК*
Комп'ютерна правка і верстка *Віра ЯРЕМКО*
Коректор *Надія ГРИЦІВ*

Підп. до друку 08.02.2010 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Гарнітура "Times New Roman". Друк на ризографі.
Ум. друк. арк. 35,0. Наклад 100 пр. Зам. 34.

Видавець
Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1
тел.: 71-56-22
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
від 12.12.2006 серія ДК 2718